



THE ACADEMY OF MANAGEMENT
AND ADMINISTRATION IN OPOLE

SOCIAL AND ECONOMIC
ASPECTS OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF REGIONS

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ СТАЛОГО
РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

SPOŁECZNE I EKONOMICZNE
ASPEKTY ZRÓWNOWAŻONEGO
ROZWOJU REGIONÓW

II

The Academy of Management and
Administration in Opole

***SPOŁECZNE I EKONOMICZNE ASPEKTY
ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU REGIONÓW***

***SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF REGIONS***

***СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
РЕГІОНІВ***

Monograph

BOOK II

Edited by Alona Ohienko

Tadeusz Pokusa

Opole 2018

ISBN 978-83-62683-52-9

Social and economic aspects of sustainable development of regions, Book 2. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; ISBN 978-83-946765-1-3; pp.292, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77
402-19-00/01 E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Recommended for publication
by the Academic Council Mykolaiv V.O.Sukhomlynskyi national university
(Protocol No. 3 of June 20, 2018)

Reviewers

prof. dr hab. Marian Duczmal, prof. dr hab. Victor Mozgovyi

Editorial Board

*Wojciech Duczmal, Alona Ohiienko, Mykola Ohiienko, Tadeusz Pokusa,
Volodymyr Lagodiienko, Ruslan Skupskyi, Sławomir Śliwa, Larysa Kyienko-
Romaniuk, Lyudmila Matochnyuk, Tetiana Halych.*

Publishing House:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-
085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-
19-00/01

200 copies

Authors are responsible for content of the materials.

ISBN 978-83-946765-1-3

© Authors of articles, 2018

© Publishing House WSZiA, 2018

TABLE OF CONTENTS

Introduction.....	7
Part 1. ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ ТА УПРАВЛІННЯ ЗМІНАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ МІЖНАРОДНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	
1.1. Institutional providing of social coordination Інституційне забезпечення соціальної координації (<i>Nataliia Havadzyn, Jadwiga Ratajczak</i>).....	10
1.2. Improvement of management system cash flows at metallurgical enterprises Вдосконалення системи управління грошовими потоками на металургійних підприємствах (<i>Olga Bassova, Tadeusz Pokusa</i>).....	19
1.3. Improving the quality management system at industrial enterprises of Ukraine Удосконалення системи управління якістю на промислових підприємствах України (<i>Hanna Burdelna, Hanna Degtyar</i>).....	29
1.4. Financial instruments for the supporting of small business infrastructure subjects in the region Фінансові інструменти підтримки суб'єктів інфраструктури малого бізнесу в регіоні (<i>Ruslan Danyleychuk, Wojciech Duczmal, Mariana Zhytnikovich</i>).....	36
1.5. Problems of reproducing labor potential in rural areas (<i>Kateryna Didur</i>).....	46
1.6. The methodological approaches to assessing the financial and economic security of the enterprises in the agrarian sector Методичні підходи оцінки показників фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного сектору (<i>Olena Dovgal, Mykola Kravchenko, Uliana Andrusiv, Anastasiya Datsenko</i>).....	55

TABLE OF CONTENTS

1.7.	Regional disproportions in the formation of attracted resources of commercial banks of Ukraine and the efficiency of their placement. Регіональні диспропорції у формуванні залучених ресурсів комерційних банків України та ефективності їх розміщення (<i>Lyudmila Dombrovska, Filip Pokusa</i>).....	60
1.8.	Priority directions of activation of investment-innovative processes regional economic structures Пріоритетні напрями активізації інвестиційно-інноваційних процесів регіональної економічної структури (<i>Ruslan Zubkov, Iwona Mstowska</i>).....	70
1.9.	Paradigm of the Shadow Economy of Ukraine: Methodological Aspect of Evaluation Парадигма тіньової економіки України: методичний аспект оцінки (<i>Ruslan Skupskyi, Witold Potwora, Volodymyr Krayniy</i>).....	78
1.10.	Use of cloud services by the manager of an educational institution in conditions of a New ukrainian school. Використання хмарних сервісів керівником освітнього закладу в умовах Нової української школи. (<i>Larysa Kyienko-Romaniuk, Serhiy Poyda</i>).....	88
1.11.	Analysis of production of agro-food products by regions of Ukraine: spatial asymmetries Аналіз виробництва агропродовольчої продукції по регіонах України: просторові асиметрії (<i>Irina Kramarenko</i>).....	97
1.12.	Structural processes in the national economy and their role in promoting sustainable development of regions Структурні процеси в національній економіці та їх роль у забезпеченні сталого розвитку регіонів (<i>Liliia Simkiv, Tetiana Kulyk</i>).....	104
1.13.	Peculiarities of formation and development the financial infrastructure of Ukraine Особливості формування та розвитку фінансової інфраструктури в Україні (<i>Iryna Lesik, Helena Karatieieva</i>).....	116
1.14.	Strategic management of sustainable development of regional socio-economic systems Стратегічне управління сталим розвитком регіональних соціально-економічних систем (<i>Viktor Lyashenko, Józef Kaczmarek</i>).....	124

- 1.15. Interaction of scientific and production complex innovative potential
 Взаємодія наукової та виробничої складових інноваційного потенціалу
 (*Olena Usykova*)..... 134
- 1.16. The influence of globalization and international integration processes for the development of regional transport and logistics systems
 Вплив процесів глобалізації та міжнародної інтеграції на розвиток регіональних транспортно-логістичних систем
 (*Liudmila Nazarova, Alona Ohienko, Marek Piałucha, Anna Fedosova*)..... 142
- 1.17. Strategic management of hotel industry enterprises
 (*Alena Obozna, Shabelnik Natalia, Katarzyna Syrytzyk, Ruban Katerina*)..... 151
- 1.18. The urgent aspects of stimulating the processes of nationalization of the national economy
 Нагальні аспекти стимулювання процесів детінізації національної економіки
 (*Ruslan Skupskyi, Inga Shapovalova*)..... 158
- 1.19. Managing change: the main challenges of preparing modern managers
 Управління змінами: основні проблеми підготовки сучасних керівників
 (*Vasylenko Nadiia*).....180

Part 2. EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ

- 2.1. Form manager is a manager of the middle link of the secondary educational establishments: the peculiarities of coordination of the pupil collectives' activities
 Класний керівник – менеджер середньої ланки закладу загальної середньої освіти: особливості координації учнівських колективів
 (*Tetiana Halych*)..... 190
- 2.2. Specifics of educational environment management of the pedagogical postgraduate education system with the purpose of development teachers professional competence
 Особливості управління освітнім середовищем системи

TABLE OF CONTENTS

	післядипломної педагогічної освіти з метою розвитку у вчителів професійної компетентності (<i>Larysa Kovalenko</i>).....	197
2.3.	Student's culture of culture as the basis for the successful professional activity of the future teacher Культура мовлення студента як основа успішної професійної діяльності майбутнього вчителя (<i>Valentina Maruschak</i>).....	209
2.4.	Influence of the latest information technologies on the formation of professional qualities of cadets-border guards Вплив новітніх інформаційних технологій на формування професійних якостей курсантів-прикордонників (<i>Lyudmila Matochnyuk, Kateryna Demyanyuk</i>).....	215
2.5.	Educational strategies in the vector of civilizational progress (<i>Natalia Polischuk</i>).....	222
2.6.	Модель поведінки особистості у складних життєвих ситуаціях Model of person's behavior in difficult life situations (<i>Marina Pryshepa</i>).....	232
2.7.	Features of logical and mathematical teachers' training in the light of the requirement of new ukrainian school conception Особливості логіко-математичної підготовки вчителів у світлі вимог концепції «нова українська школа» (<i>Kvitoslava Avramenko, Lubov Rekheta</i>)	241
2.8.	Formation of future elementary school teachers' ecological competence in conditions of education for sustainable development Формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкової освіти в умовах освіти для сталого розвитку (<i>Sichko Iryna</i>)	249
2.9.	The effect of mass-media on the emotional and sensitive spheres of a person Вплив інформаційних засобів на емоційно-почуттєву сферу особистості (<i>Mykhailo Tomchuk, Serhii Tomchuk</i>).....	260
2.10.	Peculiarities the development of the educational space of the Ukrainian SSR in the second half of the twentieth century Особливості розвитку освітнього простору УРСР в другій половині XX ст. (<i>Iryna Khomytovska</i>).....	266
	ANNOTATION.....	275
	ABOUT OF AUTHORS.....	285

INTRODUCTION

ВСТУП

Процеси глобалізації економіки, виснаження природних ресурсів, суттєві зміни в демографічній сфері, розширення розриву у рівнях соціально-економічного розвитку країн встановили проблеми, які абсолютно несумісні з тими, що раніше були вирішені людьми.

У сучасних умовах розвитку суспільства неврегульовані соціальні проблеми стримують подальший економічний розвиток і вимагають негайного вирішення. Інтенсифікація інтеграційних процесів розвитку української економіки до європейської спільноти зумовлює необхідність набуття теоретичних знань і практичних навичок в сферах міжнародного співробітництва.

Нова епоха радикально змінила економічні та соціальні аспекти суспільства. Загалом, відбувається загальна зміна соціальної організації, хоча вона дуже нерівна. Тому соціально-економічні зміни стали об'єктом ретельного вивчення фахівців. Основна увага приділяється аналізу причин соціальних змін. Деякі з них вже були ідентифіковані, в тому числі: зростання населення, навколишнє середовище, зміни в технології та культурі та соціальні рухи.

У сфері теоретичного розуміння поточних процесів ще немає спільної думки щодо шляхів розвитку сучасного суспільства, пріоритету того чи іншого напрямку, чіткості формулювань та концепцій, що виражають те, що відбувається в інформаційній сфері. Тому теоретичне вивчення як концептуальних, так і практичних передумов для розуміння поточних трансформаційних процесів залишається актуальним.

У колективній монографії представлені роботи польських та українських вчених, присвячені аналізу та узагальненню соціально-економічних змін, що відбуваються в сучасному суспільстві, до доповнення та впровадження нових підходів до проблеми його функціонування.

Основна мета колективної монографії - апробація результатів наукового пошуку викладачів, аспірантів, магістрантів вищих навчальних закладів України та Польщі, розкриття теоретико-прикладних засад про сучасну роль, функціональне наповнення та інструментарій міжнародної співпраці у висококонкурентному середовищі.

У відповідності до поставлених завдань в рамках написання колективної монографії сформовано її наукові напрями.

- напрям 1 «Забезпечення сталого розвитку регіонів та управління змінами на підприємствах в умовах міжнародних інтеграційних процесів» містить матеріали, в яких розглянуто загальні закономірності розвитку міжнародної співпраці; форми прояву цих закономірностей у різних секторах і регіонах; основні механізми регулювання та управління розвитком міжнародної співпраці на національному та міжнародному рівнях.

- напрям 2 «Євроінтеграційні процеси в сучасному освітньому просторі: психолого-педагогічні аспекти» розміщено праці науковців щодо спільного розвитку освітнього простору та інтеграції української вищої освіти до стандартів країн Європейського Союзу.

Монографія - наукова робота міжнародного колективу вчених та фахівців у галузі розвитку соціально-економічних систем.

Alona Ohienko
Tadeusz Pokusa

Part 1

ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

1.1. Institutional providing of social coordination **Інституційне забезпечення соціальної координації**

Розвиток сучасного суспільства характеризується соціально-економічними взаєминами. Економічна сфера і притаманні їй матеріальні потреби, на перший погляд, протилежні соціальній сфері, соціальним потребам, у тому числі духовним, культурним, гуманітарним. Проте, ця протилежність не виключає їхнього взаємозв'язку. Цілком очевидне зростання переваг економічних факторів для розвитку соціальної сфери. Цю реальність відтворює поява таких термінів, як економіка освіти, науки, культури, спорту та інших соціальних підсфер, розвиток яких потребує масштабнішого й різноманітнішого економічного супроводу. Економіка дедалі ширше та інтенсивніше виходить за межі матеріального забезпечення фізіологічних потреб людини, а мотиви економічної дії – поза економічні цілі. Подібні мотиви – продукт функціонування спільноти, а не вподобання конкретного індивіда.

Вдосконалення відносин соціально-економічного співробітництва має відбуватися із відповідним інституційним забезпеченням. Пошук та досягнення соціального компромісу задля досягнення добробуту в суперечливому світі охоплює процеси, які характеризуються своїми особливостями. Актуальність дослідження в умовах сьогодення полягає в обґрунтуванні інституційного забезпечення, що поєднує економічне та соціальне середовища у їх нероздільності, взаємообумовленості та взаємозалежності.

Соціальний та економічний порядок є тільки різними вимірниками й компонентами єдиного життєвого порядку, тому й мають відповідати один одному. Економічний порядок повинен бути адекватним економічному зростанню, у жодному разі не підриваючи економічних стимулів. Взаємозв'язок і взаємодоповнюваність економічного й соціального порядку впливає із взаємозв'язку і взаємодоповнюваності соціальної та економічної сфер.

Діяльність, котра спрямована на узгодження чи упорядкування дій у керованій системі, співставлення їх у відповідність з поставленою системною метою розглядається як процес координації. Однією з форм прояву процесу регулювання економіки загалом, якій характерні як загальновідомі риси, так і певна відмінність цілей, серед яких забезпечення соціальної стабільності та соціального поступу розглядається як процес координації соціальної економіки або ж соціальна координація.

Координація означає запровадження механізмів, за допомогою яких системи соціального забезпечення можуть взаємодіяти для досягнення спільних цілей – зокрема, забезпечення працівникам і членам їхніх сімей повного і тривалого захисту, наскільки це можливо, при одночасному збереженні окремих визначень і правил кожної системи. Координація не передбачає заміни різних визначень і правил кожної системи єдиними визначеннями і правилами, що зазвичай відбувається у випадку гармонізації [1]. Відмінність між координацією і гармонізацією, враховується міжнародною практикою використання цих термінів. Однак важливо зазначити, що у деяких країнах застосовується третя дефініція, яку називають «уніфікація». У такому формулюванні визначення терміну гармонізація, використовується на позначення уніфікації, а гармонізація визначається як проміжний етап між координацією і уніфікацією. Точний характер цього проміжного етапу описується дуже узагальнено, і це часто призводить до плутанини у термінології.

Соціальна координація – одна з форм прояву процесу регулювання економіки взагалі, їй притаманні як властивості останнього, так і певна специфіка, зумовлена специфічністю її цілей, таких як забезпечення соціальної стабільності та соціального поступу. Механізм соціальної координації не має жорстких просторових і часових меж, а існує в руслі соціальної політики держави як комплекс заходів щодо підвищення рівня матеріального та духовного добробуту суспільства [2].

Ведучи мову про соціальну координацію, бачимо за доцільне, розглянути чинники, що впливають на процес її розвитку. Загальними чинниками соціальної координації є: загальна мета соціальної координації; підпорядкування цілей кожного компонента соціальної координації загальній цілі та усвідомлення кожним елементом своїх завдань і розуміння загальної цілі; виконання кожним елементом своїх функцій, обумовлених поставленим завданням; відносини субординації та координації між компонентами соціальної координації; наявність принципу зворотного зв'язку.

Першим і найважливішим компонентом у соціальній координації є людина, як суспільна та свідома істота, котра пов'язана з іншими людьми різноманітними відносинами та формами взаємодії. У процесі праці люди об'єднуються в групи, соціальні прошарки, спільноти та організації. Істотною відмінністю механізму соціальної координації від інших є, власне, наявність людського чинника.

До другої група чинників розвитку соціальної координації відносяться процеси (економічні, соціальні, політичні, духовні), сукупність яких є зміною станів в цілому або в якійсь частині. Процеси можуть бути прогресивними та регресивними. Вони викликані діяльністю людей, соціальних і професійних груп.

Предмети, залучені до господарського і суспільного життя, так звані предмети другої природи (виробничі будівлі, знаряддя і засоби праці, комп'ютерна техніка, засоби зв'язку та управління, технологічні пристрої, створені людиною, що використовуються нею в процесі виробничої, управлінської та духовної діяльності формують третю група чинників розвитку соціальної координації.

Четверта група чинників соціальної координації характеризується духовною природою, а саме це: суспільні ідеї, теорії, культурні, етичні цінності, звичаї, ритуали, традиції, вірування, які обумовлені діями та вчинками різних суспільних груп і окремих індивідів.

Унікальність процесу соціальної координації відображається у взаємодії особи зі світом соціальної економіки, її поведінці. Вплив світу на особу, взаємодія людського соціуму з навколишнім середовищем, з економічною системою як поєднуючою ланкою між природою і суспільним сектором, створення соціально-економічного устрою знаменуються як властивості соціальної ринкової економіки. Соціальна координація вирізняється, насамперед, проведенням державою цілеспрямованої політики щодо забезпечення нею як суб'єктом економічних відносин формування інституційної структури соціальної сфери економіки. Окрім зазначеного, створенням передумов для формування подібних інститутів іншими суб'єктами економічних відносин.

Слід розуміти, що координація соціальної економіки здійснюється за умов відповідного інституційного забезпечення, тобто вироблення відповідних норм права у суспільному секторі і економічних відносинах.

Засновником інституціоналізму вважають американського вченого Д.Норта. За його підходом, категорія «інституції» охоплює будь-які види обмежень, створені для спрямування людської взаємодії в певному напрямі. Він стверджує, що інституційні обмеження охоплюють як заборону індивідам щось робити, так і умови, за яких іноді їм дозволяється здійснювати певні види діяльності, тобто він цим доводить, що «інституції – це творіння людей, тому їх розвивають і змінюють також люди. Формою ж прояву інституцій є інститути» [3].

Інституційність є іманентно притаманною характеристикою соціального світу, що організує життя людини в суспільстві [4]. Носова О. В. розглядає інституційність як організацію і розвиток системи нових інститутів спрямованих на зменшення чинника невизначеності, досягнення компромісу різних інтересів усіх суб'єктів суспільства [5].

Інституційне середовище здебільшого означає визначений упорядкований набір інститутів, що визначають обмеження для економічних суб'єктів, які

формується в межах тієї чи іншої системи координації господарської діяльності [6]. Аналогічні визначення знаходимо у Ю. Райта, що характеризує інституційне середовище як сукупність формальних і неформальних інститутів, що формують умови для підприємницької діяльності [7]. Вчені не називають, які саме інститути формують інституційне середовище, але далі визначають інститути як набір визначених правил [6] або навіть сукупність тривалих формальних та/або неформальних правил, – що зменшують невизначеність, упорядковуючи способи мислення, бажання і взаємодію людей в усіх сферах їхньої діяльності через обмеження чи створення додаткових можливостей, – та механізмів їх дотримання з використанням стимулів і покарань [7]. Цієї думки дотримується більшість науковців – від класиків до сучасних [8]. У своїх роботах вони керуються метою пояснення поведінки фірм і постійності їх стратегій у визначених умовах.

Інституційне середовище можливе за існування формальних та неформальних інститутів. Формальні інститути ефективно діють у формі конкретних державних установ та владних організацій. Неформальні інститути функціонують як усні домовленості для досягнення своїх цілей. У взаємодії формальних та неформальних інститутів визначальне місце має відводитись державі, завданням якої має стати оптимальне їх поєднання для ефективного функціонування та соціального розвитку.

Формальні інститути форм власності, фінансових, соціальних, правових, політичних «правил гри», монополії, держава, профспілки, податки, заробітна плата, страхування, юридичні норми, правила, постанови, права соціальних верств є заходами та діями держави, які спрямовуються на формування або трансформацію соціальних явищ. Вони впливають на розвиток усієї економіки та соціальної сфери. Неформальними інститутами є конкуренція, економічна свобода, сталий спосіб мислення, система взаємин між суб'єктами господарювання тощо. На нашу думку, наведені інститути умовно можна згрупувати у блоки не розмежовуючи їх формальність чи неформальність:

- економічна свобода та економічна відповідальність;
- юридичні норми, правила, постанови;
- держава та форми власності;
- інформаційна сфера;
- соціальне страхування, допомога та заробітна плата;
- сталий спосіб мислення; права соціальних верств;
- система взаємин між суб'єктами господарювання.

Максимальне використання переваг запровадження ринкових взаємин і на їхній основі досягнення позитивних зрушень у соціальній сфері неможливі без

економічної свободи, котра реалізується в різних формах і варіантах економічної поведінки підприємств, сімей, окремих осіб щодо вибору сфери застосування своїх здібностей, знань, прибутків з максимальним використанням переваг запровадження ринкових взаємин і на їхній основі досягнення позитивних зрушень у соціальній сфері. Економічна свобода з урахуванням норм законодавства, інтересів інших суб'єктів господарювання має поєднуватися з економічною відповідальністю.

Варто зазначити, що економічною основою свободи в сучасних умовах є поєднання форм приватної, колективної і державної власності, без значної частки якої на засоби виробництва, частину національного прибутку не може бути реалізована економічна свобода держави, існування самої економічної системи і в її межах – самої приватної власності.

Надважливим для розвитку трансформаційних процесів демократизації суспільства й самої економіки включно із соціальною сферою є інститут інформаційної сфери та забезпечення її свободи як основи незалежності засобів масової інформації, свободи слова, плюралізму та демократичних засад інформаційної діяльності, що визначають прозорість усіх суспільних процесів, а отже, постають вагомими чинниками їх удосконалення. Відкритість інформації про соціальні наслідки діяльності у формі нефінансової звітності є обов'язком у розвинутому світі. Така інформація має адресний характер. На практиці попит на неї визначається конкретним замовленням, яке характеризується такими параметрами: для кого призначена інформація та, які вимоги висуваються до інформації.

Необхідно наголосити, що соціальне страхування та заробітна плата постають провідними у механізмі збереження та запобігання соціальних ризиків. Інститут обов'язкового соціального страхування створений суспільством для забезпечення фінансування мінімальних соціальних гарантій на випадки матеріальної незабезпеченості.

Одним з істотних завдань порядку у сфері праці й соціальних взаємин є недопущення того, аби людина як «засіб», фактор виробництва в економіці перетворювалася на інструмент. Це викликає необхідність нормування прав і обов'язків щодо забезпечення: захисту і турботи про здоров'я, людську гідність, право на реалізацію особистості; захисту від небезпечних умов праці (охорона праці); робочим місцем і гарантіями щодо тривалості робочого часу.

Значний вплив на ефективність та функціонування соціальної координації здійснює інституційне середовище, а невід'ємною компонентою її розвитку є системне інституційне забезпечення. У розвинутих країнах коло інститутів, що безпосередньо залучаються до процесу соціального розвитку (крім органів

державної влади та органів місцевого самоврядування різного рівня), дуже широке. Тут можна навести різні інститути та інституції: асоціації муніципалітетів; національні агентства розвитку; бізнесові й інноваційні центри; регіональні нефінансові компанії; профспілки; організації, що займаються працевлаштуванням населення; організації, що спеціалізуються на поширенні нових технологій; бізнес-інкубатори; венчурні фонди; гарантійні фонди; благодійні фонди; місцеві агентства розвитку; комунальні фундації; заклади вищої освіти та наукові центри; агентства соціального розвитку тощо [9].

Є логічним і зрозумілим, що інституційне забезпечення є надважливою складовою соціальної координації, а відтак, зазначені блоки працюватимуть ефективно тільки у взаємозв'язку та взаємовпливі один на одного. Одним із важливих чинників нинішньої глибокої кризи української економіки є те, що була здійснена спроба переходу до ринку за допомогою лібералізації цін, а не завдяки забезпеченню демократичних свобод у суспільстві та послідовним інституційним змінам економічного середовища з використанням у процесі реформ лібералізації цін.

Суб'єктів інституційного забезпечення соціальної координації в Україні можна класифікувати за наступними рівнями: представницькі органи влади; виконавчі органи влади; уповноважені органи виконавчої влади у сфері соціальної політики; інші державні установи у сфері соціальної політики; консультативно-дорадчі органи; окремі наукові, громадські та професійні установи, організації та проекти у соціальній сфері; господарюючі суб'єкти соціальної сфери.

Нині особливо важливою постає необхідність інституційних змін в економіці соціального сектору, що потребує активізації державного управління та координації всіх сфер підприємництва та господарської діяльності державних і недержавних, комерційних і некомерційних організацій, оскільки млява економічна робота з ринком тільки посилює суперечності економіки й гальмує розв'язання проблем соціальної сфери.

Докорінних змін потребують недосконалі та суперечливі закони, підзаконні акти, що регулюють відносини у сфері охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення. Змін потребують фінансові інститути, зокрема – з метою адаптації сфери охорони здоров'я та системи пенсійного забезпечення до умов ринкової економіки, і ці зміни повинні передбачати диференціацію підходів щодо організації їхнього фінансування та самофінансування.

Основними напрямками необхідних змін інституційного забезпечення слід вважати:

- забезпечення правового порядку стосовно основної частки населення включно з проведенням антимонопольної політики;
- забезпечення конкурентності і такої важливої її передумови, як свобода економічної діяльності зі створенням рівних можливостей;
- розбудова інфраструктури ринку;
- реформування грошової, фінансової та банківської діяльності;
- проведення інвестиційної та структурної політики;
- створення сприятливих умов для розвитку підприємництва;
- справедливий розподіл доходів.

Удосконалення інституційного забезпечення соціальної координації передбачає використання й таких інструментів, як індикативне планування та соціальні програми.

Засадами успішного реформування системи соціальної координації є формування розвиненого інституційно-правового середовища, інструментами якого є:

- законодавче підґрунтя (окреслення законодавчого фундаменту соціальної політики, унормування основи економічної самодостатності і механізмів економічної інтеграції; запровадження сучасних інституційних інструментів підтримки соціально-економічного розвитку);
- інституційна підтримка (розвиток взаємозв'язків між рівнями влади шляхом правової розбудови соціальних інституцій місцевого та регіонального управління, які чутливо реагують на потреби населення та, водночас, спроможні адекватно досягти загальнодержавних цілей);
- інституційно-правове підґрунтя для формування та вдосконалення механізму соціальної координації (зокрема, мова йде про міжрівневе та міжнародне співробітництво);
- інституційно-правове забезпечення використання наявного ресурсного потенціалу (зокрема, визначення та унормування закономірностей його відтворення, відновлення тощо в контексті реалізації довгострокових цілей соціально-економічного розвитку).

Політика соціальної координації в часи кризи та економічного неблагополуччя є більш соціально орієнтованою, сфокусованою на наданні базових ресурсів і можливостей для суспільного сектору. Саме це ми спостерігаємо в Україні протягом останніх років. Вона перш за все має орієнтуватися на просторовий ефект певних політичних дій і заходів, програм і бюджетів, спрямовуватися на досягнення оптимального (позитивного) ефекту. Серед основних принципів сучасної державної соціальної політики слід відзначити такі:

- пріоритет загальнонаціональних інтересів;
- законодавче забезпечення прав і повноважень суб'єктів соціальної політики;
- поєднання інтересів;
- усебічне врахування економічних, природних, історичних, технологічних, етнічних, екологічних, соціально-демографічних та інших умов і факторів;
- пріоритет інноваційного, ресурсоекономного підходу;
- необхідність поступового зближення рівнів соціально-економічного розвитку, забезпечення порівнянних соціальних стандартів;
- принцип об'єктивності;
- принцип збалансованості критеріїв соціальної справедливості та загальнодержавної ефективності;
- принцип партнерства.

Загалом, механізм соціальної координації не має жорстких просторових і часових меж, а існує в руслі соціальної політики держави як комплекс заходів щодо підвищення рівня матеріального та духовного добробуту суспільства. Механізм соціальної координації постає вирішальним щодо забезпечення добробуту, визначення збалансованої структури процесами соціальної справедливості, формування в суспільстві демократичних засад розвитку, рівних умов громадян для участі в економічній діяльності, а також досягнення соціальної стабільності та соціальної згоди у суспільстві. Визначальна роль у процесі соціальної координації належить державі, тому правомірним буде визначення, що механізм соціальної координації, як складовий елемент загального соціального регулювання, залучає систему соціально-економічних заходів держави, за допомогою яких вона впливає у визначеному напрямі на динаміку рівня та якості життя населення, на суспільну свідомість.

Інституційне забезпечення соціальної координації сприяє оптимізації відповідності результатів економічної діяльності соціальним цілям суспільного сектору. Важливою особливістю такої координації є те, що вона, переважно, має справу з механізмом розподілу, перерозподілу і споживання благ – у першу чергу національного доходу – в основному через бюджетну систему країни, таким чином безпосередньо пов'язуючись з фінансово-бюджетною політикою держави: податковою політикою та політикою прибутків, за допомогою яких здійснюються фінансування соціальної інфраструктури, виплати соціальних трансфертів, а також раціоналізація структури й динаміки прибутків різних прошарків населення тощо.

Література:

1. Координація соціального забезпечення: комплексний посібник для України (Social Security Coordination: A comprehensive guide for Ukraine)/ Група технічної підтримки з питань гідної праці та Бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи. - Київ: МБП, 2012. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/publication/wcms_189518.pdf
2. Беляєв О. О. Соціальна економіка: Навч. посібник./ Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 196 с.
3. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт ; [пер. з англ. І. Дзюб]. – К. : Основи, 2000. – 198 с.
4. Керимов В. Э. Институциональные аспекты формирования и развития управленческого учета // Международный бухгалтерский учет / В. Э. Керимов. – 2011. – № 32 (182). – С. 2-9.
5. Носова О. В. Інституціональні підходи до дослідження перехідної економіки // Економічна теорія / О. В. Носова. – 2006. – № 2. – С. 25-36.
6. Яроміч С. Інституційне середовище взаємодії влади і бізнесу / С. Яроміч, О. Віденко // Зб. наук. праць "Ефективність державного управління". – 2011. – Вип. 26. – С. 34-40.
7. Райта Ю. В. Формування інституційного середовища підприємницької діяльності в Україні : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.01.01 "Економічна теорія" / Ю. В. Райта. – Львів, 2006. – 24 с.
8. Коваленко Ю. М. Сутність інституційного середовища фінансового сектора економіки / Ю. М. Коваленко // Економічний вісн. Донбасу. – 2011. – № 1 (23). – С. 92-97.
9. Слава С.С. Структурна парадигма збалансованості інструментів підтримки економічного розвитку регіону / С. С. Слава, Н. М. Гапак // Економіка праці та регіональна економіка. – 2014. – [Електронний ресурс].Режим доступу : [phttp://ecj.oa.edu.ua/articles/2014/n27/10.pdf](http://ecj.oa.edu.ua/articles/2014/n27/10.pdf).

1.2. Improvement of management system cash flows at metallurgical enterprises

Вдосконалення системи управління грошовими потоками на металургійних підприємствах

Криза неплатежів, що проявляється в недостатній кількості грошей на підприємствах залежить не тільки від їх господарської діяльності, але і від раціонального і ефективного управління грошовими потоками. Останні при більш раціональному і оперативному управлінні здатні знизити ризики несплати заборгованості постачальникам і працівникам, підвищити платоспроможність і інвестиційну привабливість суб'єктів господарювання.

Уміння на науково обґрунтованих засадах керувати грошовими потоками підприємств – це усвідомлення того, де, коли і в яких обсягах витрачаються кошти та прогноз того, скільки і в який термін надійдуть власні і позичені фінансові ресурси. Головним критерієм такого управління повинен стати максимально високий рівень їх віддачі за результатами оперативного використання. Особливо це важливо для металургійних підприємств України, стан яких, безпосередньо, впливає на стан української економіки в цілому. Це підтверджує необхідність більш детального опрацювання методологічних і методичних аспектів оперативного планування грошових потоків металургійного підприємства та особливостей, пов'язаних із специфікою їх діяльності.

Дослідженню проблем управління грошовими потоками підприємства присвячені роботи І.О. Бланка, В.В. Бочарова, Т.В. Белопольської, Є.Ф. Бріггема, І.М. Бурденко, Н.І. Власюка, Дж.К. Ван Хорна, Г.Г. Кірейцева, Г.В. Ковальчука, А.А. Мазаракі, В.В. Масалітіної, Л.О. Омелянович, О.В. Оліфірова, О.О.Терещенка, В.А. Юденко та інших.

Однак у розглянутих концепціях недостатньо уваги приділяється саме інструментарію управління, який міг би забезпечити високий рівень ефективності сформованої на підприємстві системи управління грошовими потоками, прийнятної для вітчизняних металургійних підприємств.

Метою статті є обґрунтування напрямів вдосконалення управління грошовими потоками металургійного підприємства та розробка рекомендацій щодо покращення процесу їх планування і аналізу з метою підвищення ефективності діяльності підприємства.

Термін «грошовий потік» – Cash flow – з'явився в іноземній літературі по фінансовому аналізу та фінансовому менеджменту наприкінці 50-х років

минулого сторіччя та використовувався виключно в процесі визначення вартості фінансових активів та оцінки ефективності реальних інвестиційних проєктів, пізніше грошові потоки набули значно ширшого значення та використання в фінансовій практиці [1].

Вітчизняні аналітики почали широко оперувати терміном «грошовий потік» лише з початком ринкового реформування української економіки. За ринкових умов поява терміну «грошовий потік» поряд з існуванням категорії коштів є цілком оправданою. Аналіз фінансово-економічної літератури дозволив встановити, що вітчизняні та закордонні вчені по-різному трактують визначення поняття «грошові потоки» підприємства і внаслідок цього по-різному підходять до управління ним [3]. На нашу думку «грошовий потік» – це надходження та вибуття грошових коштів та їх еквівалентів, генерованих господарською діяльністю підприємства протягом певного періоду часу, які характеризуються факторами ризику та ліквідності.

Управління грошовими потоками в цілому є важливим елементом фінансової політики підприємства, воно наскрізь охоплює всю систему управління підприємства. Від якості та ефективності процесу управління грошовими потоками залежить не тільки стійкість підприємства в конкретний період часу, а й можливість подальшого розвитку, досягнення фінансового успіху на довгострокову перспективу.

Основні принципи управління грошовими потоками: достовірність відображення інформації; комплексність управління; своєчасність, оперативність; маневровість; ефективність рис 1 [1].

Для оцінки особливостей управління грошовими потоками на металургійних підприємствах, вважаємо, за необхідне в першу чергу дослідити стан галузі. В умовах євроінтеграції України в ЄС та воєнним становищем на окремих територіях країни, національна економіка країни зіткнулася з безліччю проблем, пов'язаних з адаптацією промислових підприємств до таких надзвичайних ситуацій. Особливо відчутно це позначилося на її провідній галузі, а саме металургійному комплексі.

Металургійна промисловість України є основою розвитку машинобудування, металообробки та будівництва. Однак, останні п'ять років простежується невтішна тенденція: скорочення обсягів виробництва та реалізації продукції, збільшення рівня збитковості, низька рентабельність операційної діяльності, скорочення експорту (табл. 1).



Рис. 1. Основні принципи управління грошовими потоками

Основними причинами, які призвели до таких наслідків є: оснащення більшості підприємств застарілим обладнанням; відсутність в номенклатурі експорту високотехнологічної металопродукції; збільшення збитковості промислових підприємств, споживачів металургійної продукції; значне перевищення цін на основні види сталевого прокату на внутрішньому ринку над цінами експорту металу; воєнне становище на території Донбасу.

За таких умов українській металургії необхідно докласти чимало зусиль для зміцнення своїх позицій на світовому ринку: покласти всі сили на реконструкцію таких промислових центрів України як Дніпропетровськ і Харків; провести адаптацію продукції металургійних підприємств до систем якості європейських стандартів; упровадити менш енергомісткі технології виробництва та сучасних систем охорони довкілля, сертифікацію продукції, створити позитивний імідж держави-виробника продукції, удосконалити моделі реалізації металургійної

продукції України згідно з потребами споживачів на світових ринках.

Таблиця 1

Основні економічні показники металургії України в 2012-2016 роках [4]

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Зміна, 2016/12%
Виробництво основних видів продукції, млн. т.	83,8	80,4	80,1	66,5	57,1	-31,9
Чавун, млн. т.	28,9	28,5	29,1	24,8	21,9	-24,2
Сталь, млн. т.	35,4	33,5	33,2	27,4	23,1	-34,7
Прокат, млн. т.	19,5	18,4	17,8	14,3	12,1	-37,9
Обсяг реалізованої продукції, млрд. грн.	241,9	223,3	207,3	234,4	278,5	15,1
Індекс обсягів продукції, % до попер. періоду	111	96,5	94,7	85,5	83,9	-24,4
Частка галузі в загальному обсязі реалізованої пром. продукції, %	18,5	16,3	15,7	16,6	15,7	-15,1
Чистий прибуток (збиток), млрд. грн.	-5,99	-16,38	-13,02	-41,95	-44,35	640,4
Рентабельність операційної діяльності, %	0,1	-4,2	-2,7	2,8	0,7	600,0

ПАТ «Інтерпайп новомосковський трубний завод» (на далі ПАТ «Інтерпайп НМТЗ») - сучасне високооснащене промислове підприємство з виробництва електрозварних труб різного призначення. Перспективність виробництва труб підприємства полягає у їх широкому вжитку - для будівництва магістральних нафтогазопроводів, паропроводів, водопроводів, різноманітних будівельних металоконструкцій, використання у хімічній, харчовій та машинобудівних промисловостях. А виробництво труб з полімерним покриттям є одним з найважливіших складових ресурсозбереження економіки України. У межах трубної галузі України основними конкурентами підприємства за окремими типорозмірами труб є ПАТ "Дніпропетровський трубний завод (м. Дніпропетровськ), ПАТ "Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча (м. Маріуполь), ПАТ "Комінмет" (м. Дніпропетровськ).

Таблиця 2

Обсяги виробництва підприємств трубної галузі України в 2016 році [5]

№ з.п.	Підприємство	Обсяг виробництва, т.	Частка в загальному обсязі, %
1	ТОВ "Інтерпайп ніко тьюб"	244200	39,7
2	ПАТ "Інтерпайп НТЗ"	166600	27,1
3	ПАТ "Харцизький трубний завод"	67000	10,9
4	ПАТ "Інтерпайп НМТЗ"	100785	16,4
5	ПАТ "Дніпропетровський трубний завод"	11300	1,8
6	ПрАТ "Сентравіс Продакшн Юкрейн"	19100	3,1
7	ТОВ "НЗСТ "ЮТиСТ"	2700	0,4
8	ТОВ ПНЦ "Трубосталь"	3000	0,5
9	ТОВ "ПО "ОСКАР"	223	0,04
Всього		614908	100

Основними конкурентами металургійних підприємств України в Європі є металургійні комбінати Німеччини, Франції, Італії, Польщі, Словаччини, а на Сході - комбінати Китаю, Індії, Південної Кореї, Росії. Більшість трубної продукції ПАТ "Інтерпайп НМТЗ" за своїми технічними характеристиками не поступається закордонним аналогам. Але конкуренція на трубному ринку дуже висока, тому підприємство шукає напрямки й регіони для просування своєї продукції.

Аналіз результативних показників господарської діяльності показав, що продовж 2014-2016 років ПАТ «Інтерпайп НМТЗ» характеризується наступними змінами: збільшення майна та капіталу на 121,78%, збільшення позикового капіталу на 206,96%, ріст власного капіталу на 42,8%. Поряд із позитивною динамікою зазначених показників, необхідно відмітити падіння виручки на 9,68% та збиткову діяльність товариства протягом 2014-2015 рр..

Найбільш ліквідна частина активів – готівка – становить незначну долю вартості як майна підприємства, так і оборотних активів. Найефективніше грошові активи та їх складові частини використовувались у 2015 році. Також найбільші надходження та витрачання грошових коштів від операційної діяльності підприємство мало у 2015 році. Продовж всього досліджуваного періоду у товариства спостерігався негативний чистий грошовий потік, який відбувався під впливом позитивного грошового потоку від операційної діяльності та негативного – від інвестиційної та фінансової. Простежене збільшення вхідних грошових потоків у 2015 році та їх скорочення у 2016 році. Відповідна тенденція

й у напрямках витрачання грошових коштів (табл. 3).

Таблиця 3

**Рух грошових коштів підприємства на ПАТ «Інтерпайп НМТЗ» у
2014-2016 рр., тис. грн. [5]**

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення (+, -) 2016 року від:	
				2014 р.	2015 .
Операційна діяльність					
Джерела надходження грошових коштів					
Надходження від реалізації продукції	1926440	1437405	1371878	-554562	-65527
Повернення податків і зборів	179646	71100	100008	-79638	28908
Надходження авансів від покупців і замовників	273969	423718	374042	100073	-49676
Надходження від повернення авансів	1207254	1881234	1869190	661936	-12044
Надходження від відсотків за залишками коштів на поточних рахунках	260	125	170	-90	45
Інші надходження	22181	4186683	2543430	2521249	-1643253
Разом	3609750	8000265	6258718	2648968	-1741547
Напрямки витрачання грошових коштів					
Витрачання на оплату: Товарів (робіт, послуг)	-1487461	-979614	-1750865	-263404	-771251
Праці	-90558	-85639	-81723	8835	3916
Відрахувань на соціальні заходи	-47361	-44641	-38233	9128	6408
Зобов'язань з податків і зборів	-37688	-35623	-34210	3478	1413
Витрачання на оплату авансів	-913331	-2536601	-340814	1572517	2195787
Витрачання на оплату повернення авансів	-4058	-47106	-55387	-51329	-8281
Витрачання на оплату повернення авансів	-4058	-47106	-55387	-51329	-8281

Інші витрачання	-23125	-4179464	-2764665	-2741540	1414799
Разом	-3603582	-7908688	-5065897	-1462315	2842791
Чистий рух коштів від операційної діяльності	6168	91577	1192821	1186653	1101244
Інвестиційна діяльність					
Джерела надходження грошових коштів					
Надходження від реалізації необоротних активів	288	430	137	-151	-293
Напрямки витрачання грошових коштів					
Витрачання на придбання необоротних активів	-12263	-7120	-8884	3379	-1764
Чистий рух коштів від інвестиційної діяльності	-11975	-6690	-8747	3228	-2057
Фінансова діяльність					
Джерела надходження грошових коштів					
Отримання позик	2097662	1761353	379699	-2097662	-1381654
Інші надходження	655694	225233	415676	-655694	190443
Разом	2753356	1986586	795375	-2753356	-1191211
Напрямки витрачання грошових коштів					
Погашення позик	-213068	-1113382	-67073	1145995	1046309
Сплату дивідендів	-7	-3	0	7	3
Витрачання на сплату відсотків	-27116	-31147	-16308	10808	14839
Інші платежі	-594025	-927829	-1898537	-304512	-970708
Разом	-2834216	-2072361	-1981918	852298	90443
Чистий рух коштів від фінансової діяльності	-80860	-85775	-1186543	-1105683	-1100768
Чистий рух грошових коштів за звітний період	-86667	-888	-2469	84198	-1581

Основну частку від загального надходження грошових коштів протягом останніх трьох років займають надходження від операційної діяльності: 56,73% - у 2014 році, 80,1% – у 2015 році та 88,72% – у 2016 році. Надходження грошових коштів від фінансової діяльності посідають почесне друге місце. Найбільша їх частка у 2014 році – 43,27%, в 2015 році – 19,89%, в 2016 році найменша – 11,28%.

Відповідна тенденція виявлена й за напрямками витрачання грошових коштів.

Найкращі показники ритмічності та синхронності грошових потоків підприємство мало в 2015 та 2016 роках, однак і в ці періоди не можна зробити висновок про високу синхронність та ритмічність грошових потоків. Розраховані показники ліквідності грошових потоків, також зазначили, що ПАТ «Інтерпайп НМТЗ» має низьку платоспроможність та недостатній рівень грошових коштів для покриття заборгованості та інших витрат підприємства.

Для вдосконалення управління грошовими потоками підприємства нами запропоновано:

1. Впровадити систему моніторингу управління грошовими потоками, яка орієнтована на досягнення поставлених цілей - збільшення прибутку в поточному періоді чи у перспективі, забезпечення високих темпів сталого економічного розвитку в умовах конкурентного середовища та ринкового механізму

2. Здійснювати постійне планування та оптимізацію грошових потоків підприємства в розрізі основних напрямків діяльності та стратегічного напрямку розвитку.

3. На 2017 рік ПАТ «Інтерпайп НМТЗ» планується здійснити в рамках загальної стратегії розвитку п'ять значних інвестиційних проектів із загальними витратами близько 47 млн.грн. Оцінено ефективність запропонованих рішень щодо підвищення управління грошовими потоками в рамках загальної стратегії розвитку підприємства за рахунок складання прогнозних бюджетів доходів та витрат, косового плану із розбивкою поквартально та фінансових звітів. За рахунок запропонованих заходів у 2017 році виручка збільшилась на 9,3%; чистий прибуток - на 40,6%; грошові кошти - практично в п'ять разів, збільшиться власний капітал та фінансова стійкість підприємства. Скоротяться: дебіторська та поточна заборгованість на 60,1 % та 69,7%, відповідно, короткострокові кредити банків на 28,66%.

4. Щодо грошових коштів відбулись наступні позитивні зміни: їх частка у майні підприємства складає 2,21%, у оборотних коштах – 2,65%, що є найбільшими значеннями за весь досліджуваний період. Показник абсолютної ліквідності досяг 5,7% за рахунок збільшення грошових коштів та скорочення поточної заборгованості. Ефективність використання грошових коштів зменшилась за показниками оборотності, що є неминучим з огляду на мету підприємства – збільшення платоспроможності, а отже і загальних залишків грошових коштів.

5. У 2017 році за результатами операційної діяльності підприємство має додатне значення чистого грошового потоку у розмірі 709652 тис.грн.

Цей потік на 40% менший за показник 2017 року, що пояснюється змінами

у діяльності підприємства, які призведуть до відсутності інших надходжень та інших витрачань, розмір яких у 2016 році становив 40,6% та 54,5% відповідно у сумі надходжень і витрат від операційної діяльності. Від'ємним є чистий рух коштів в результаті інвестиційної діяльності. Скоротиться і чистий грошовий потік від фінансової діяльності. В цілому чистий рух грошових коштів за 2017 рік становитиме 45747 тис.грн., що, в свою чергу, збільшить залишок грошових коштів на кінець 2017 року до 57293 тис.грн.

Таблиця 4

**Показники платоспроможності та синхронності грошового потоку
ПАТ «ІНТЕРПАЙП НМТЗ» у 2016 році та плановому 2017 році**

Показники	2016 рік (факт)	2017 (прогноз)	Абсолютне відхилення
Коефіцієнт руху грошових коштів в результаті операційної діяльності	0,63	0,71	0,08
Коефіцієнт грошового покриття короткострокових боргів	1,41	1,17	-0,24
Коефіцієнт відношення грошового потоку від операційної діяльності до загальної суми боргу	0,61	0,68	0,07
Коефіцієнт ліквідності грошового потоку від операційної діяльності	1,24	1,29	0,05
Коефіцієнт ліквідності грошового потоку	0,99	1,014	0,024
Коефіцієнт ефективності грошового потоку	-0,0003	0,014	0,0143
Коефіцієнт реінвестування чистого грошового потоку	1	1	0
Коефіцієнт достатності грошового потоку	-0,003	0,036	0,039
Коефіцієнт синхронності надходження та втрат грошових коштів	0,0040	0,017	0,013
Коефіцієнт рівномірності надходження грошових коштів	0,0256	0,0309	0,0053
Коефіцієнт рівномірності використання грошових коштів	0,0348	0,0366	0,0018

Загальна платоспроможність підприємства поліпшилась про що засвідчив показник ліквідності грошового потоку, який перевищив одиницю, коефіцієнт ефективності грошового потоку став додатнім, що характерне підвищенню ефективності використання грошових коштів (таблиця 4). Однак поряд із загальним покращанням показників дещо скоротилась синхронність та рівномірності грошових потоків, що є слідством політики підприємства спрямованої на збільшення залишків грошових коштів для поліпшення його ліквідності та платоспроможності.

Отже, наведені пропозиції та їх практична апробація показали доцільність та ефективність здійснення фінансового планування та оптимізації грошових потоків на ПАТ «Інтерпайп НМТЗ».

Сформульовані та обґрунтовані висновки та рекомендації збагачують практику управління грошовими потоками на металургійних підприємствах України, мають практичну цінність для формування системи планування на металургійних підприємствах.

Література:

1. Андрієць В. С. Дослідження основних сутнісних характеристик «грошових потоків підприємства» [Текст] / В.С. Андрієць // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 8. – С.167–172.
2. Афанасьєв Є. В. Стратегічні напрямки гірничо-металургійного комплексу щодо вирішення завдань загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України / Є. В. Афанасьєв, В.Я. Нусінов // Ефективна економіка – 2014. – №4
3. Лігоненко Л. О., Ситник Г. В. Управління грошовими потоками : навч. посіб. / Л. О. Лігоненко, Г. В. Ситник. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 255 с.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Назва з екрану.
5. Офіційний сайт Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://smida.gov.ua/db/emitent/year/xml/showform/70585/166/templ>

1.3. Improving the quality management system at industrial enterprises of Ukraine

Удосконалення системи управління якістю на промислових підприємствах України

У сьогоденні ринкових відносин актуальним питання є удосконалення системи управління якістю промислових підприємств України. Основа застосування управління якістю у реалізації таких цілей, як: мінімізація витрат, сівпраця виробничих циклів. Щоб отримати якісь та конкурентоспроможність готової продукції на підприємстві необхідно постійно впроваджувати новітні технології та одночасно постійно контролювати якість продукції. Однак процес контролю має супроводжуватись певними методами контролю, класифікацією видів браку та відповідними організаційними прийомами його усунення [1].

Актуальні дослідження у цій сфері належать таким вченим: Ю. П. Адлер, Р. А. Бичківський, С. А. Варакута, А. Г. Гребінников, Ф. Йогансон, А. М. Кузьмін, Д. Крослід, В. А. Лапидус, В. Є. Момот, Ю. Е. Полозов, С. Парк, В. М. Рябченко, А. Редзюк, І. І. Сахаренцева, Р. О. Толпежников, А. К. Фейгенбаун та ін.

Останнім часом ми все частіше зустрічаємося з такими поняттями як якість, конкурентоспроможність та безпека продукції, говоримо про сертифікацію продукції, вимагаємо дотримання законів і захисту прав споживачів. Все це свідчить про зміну нашого ставлення до якості товарів і послуг. У ринкових умовах ніякі інвестиції не врятують підприємство, якщо воно не зможе забезпечити конкурентоспроможність своєї продукції або послуг, і тому саме якості віддають перевагу покупці і замовники. Для забезпечення якості необхідно чітко управління якістю. Отже інтерес підприємств до управління якістю є ніщо інше, як усвідомлення істини: не можна розраховувати на стабільне забезпечення якості продукції без впровадження системи в роботі з якості (система якості), що відповідає сучасному рівню організації робіт. При впровадженні тотального управління якістю головним у роботі підприємства є безумовне виконання вимог до якості продукції. Основою забезпечення сталої та ефективної роботи підприємства в умовах ринку служить конкурентоспроможність, а значить, стабільність необхідної якості продукції, що випускається.

Якість продукції - це сукупність властивостей, що обумовлюють її придатність задовольняти певні потреби відповідно до її призначення.

Поліпшення якості продукції - найважливіше завдання кожного об'єднання, підприємства, цеху і дільниці.

Вироби наших об'єднань (підприємств) повинні задовольняти вимогам світових зразків. Якість продукції - це не просто приватна проблема, для окремих виробників, це проблема загальнонаціональна.

Сьогодні в країні вже існує загальна зацікавленість керівників країни та регіонів, виробників і постачальників продукції, населення в підвищенні якості

продукції та послуг, а також якості життя. Все більше підприємств прагнуть отримати сертифікат на систему якості, оскільки без цього неможливий довгостроковий успіх у бізнесі. Поняття «якість» поширюється на всі види діяльності: управління процесами на основі взаємовигідного партнерства з постійними споживачами; освоєння нових ринків збуту шляхом поставки конкурентоспроможної продукції.

Все це вимагає вміння гнучко й оперативно управляти якістю. Окрім забезпечення конкурентоспроможності, випуск корисної та якісної продукції диктується необхідністю забезпечення її безпеки та екологічної чистоти, що контролюється державними органами на основі законів. І для того щоб успішно працювати в умовах ринку підприємство повинне організувати в себе сучасне управління якістю і знати, як практично його організувати на підприємстві. Оскільки якість формується у процесі створення продукції, першочергове значення для управління якістю має значення технологічних робіт та організації виробництва. Управління якістю пов'язано також із стандартизацією, так як його основний нормативною базою є стандарти, в яких викладено вимоги до якості, регламентований порядок перевірки та оцінки якості. Однією з основних функцій управління якістю є контроль якості, який здійснюється відповідними вимірами. Звідси - необхідність метрологічного забезпечення. Управління якістю обов'язково вимагає знання чинного законодавства у сфері якості. Основу конкурентоспроможності продукції складає якість, стабільність якої досягається шляхом впровадження на підприємстві систем якості.

Цехи виробники, конструкторські та технічні підрозділи, відділ постачання, відділ праці, відділ підготовки кадрів, склади та інші підрозділи формують якість і виконують інші функції, які мають істотний вплив на якість. Ці підрозділи в сукупності зі службою якості і складають ту широку організаційну структуру, яку прийнято називати системою якості. Це система покликана вже не тільки керувати якістю, а й забезпечувати якість продукції. Бо, крім виконання керуючих функцій, вона повинна створювати необхідну матеріальну базу і вирішувати проблему зацікавленості і кваліфікації персоналу, тобто формувати всі чинники, необхідні для забезпечення якості. Ця система і, особливо, і ядро служби якості якраз і є тим самим суб'єктом управління якістю, який впливає на похідний процес з метою забезпечення якості продукції на підприємстві.

У світлі подій останніх років: інтеграції України до Європейського Союзу, створення зони вільної торгівлі з ЄС і вихід на світовий ринок виробникам нашої країни необхідно забезпечити таку конкурентоспроможність своєї продукції, яка відповідала б усім можливим вимогам стандартів серії ISO 9000, 14000, найновітнішого 45000; мала б як сертифікат якості продукції так і сертифікат екологічної безпеки і виробництва і продукції.

Взагалі, розвиток якості вітчизняного виробництва - це динамічний і неперервний процес адаптації організаційних структур до зрушень в навколишньому середовищі. Водночас у методологічному плані принциповим є визнання як основи ефективності системи управління якістю продукції,

неперервне вдосконалення методів організації й виробництва за умови, що якість і продуктивність пов'язані позитивно в економічному підтексті. Звідси можна бачити, що якість є джерелом додаткових витрат та водночас можливістю збільшити прибутки [3].

Упровадження стандартів ISO 14000 і OS-9000, а також методів самооцінки по моделях Європейської премії по якості - це головне досягнення етапу. Розвиток якості в Україні, у відмінності від інших країн, розпочався порівняно недавно. Це дозволило врахувати досвід інших держав, що досягли значних успіхів на цьому шляху. Контроль якості - шлях до виходу з кризи. Держава розуміє це і всіляко сприяє розвитку цієї галузі. Українська система стандартизації спрямована на забезпечення прав споживача з питань надання безпечної, якісної продукції і послуг, що відповідають розвитку науки, техніки і потреб населення.

Відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України "Про стандартизацію і сертифікацію" від 10.05. 1993р. був створений Комітет України з питань стандартизації метрології і сертифікації, що організовує роботу з функціонування державної системи стандартизації, здійснює планування, розробку, поширення і застосування держстандартів. З метою підвищення якості і конкурентоздатності вітчизняної продукції і забезпечення захисту інтересів споживача 23 лютого 2001 року Президент України видав Указ "Про заходи щодо підвищення якості вітчизняної продукції". У ньому говориться про ". здійснення державної підтримки у впровадженні систем керування якістю на підприємствах відповідно до стандартів Міжнародної організації по стандартизації (ISO) серії 9000, що охоплюють системи забезпечення якості, і серії 14000, що охоплюють сферу керування навколишнім середовищем. ", а також про ". проведення на Україні щорічного Європейського тижня якості і конкурсу "100 кращих товарів України".

У 2002 році уперше фіналістом Євроконкурсу стало підприємство з України: ВАТ "Броварське шляхобудівельне управління-50". Україна стала третьою східноєвропейською країною, після Угорщини і Словенії, що змогла досягти таких висот. У 2000 році СП "Інтресплав" і "Бориспіль" вже в третій, а ВАТ "Інститут транспорту нафти" і ВАТ "Броварське шляхобудівельне управління-50" - у другий раз брали участь в Євроконкурсі. Усі ці досягнення дозволили Україні зарекомендувати себе державою, що піклується про своїх громадян і зацікавленою у якнайшвидшому приєднанні до країн Європейського співтовариства.

Забезпечення працездатності системи якості полягає у виконанні керівництвом і всіма підрозділами своїх функцій і завдань. Створення і впровадження системи екологічного менеджменту ISO 14001 і забезпечення її працездатності.

Створення і впровадження системи OHSAS 18001. Робота по впровадженню OHSAS 18001 багато в чому аналогічна тій, що проводиться для системи екологічного менеджменту. Вона здійснюється в таких напрямках:

1. Виділяються найбільш значимі аспекти, що впливають на здоров'я і безпеку працівників на території підприємства. До них можуть відноситися: - фактори, пов'язані з можливим впливом машин і механізмів; - фактори, пов'язані з характеристиками навколишнього середовища на робочому 91 місці: температура, вологість, шум, вібрації, забруднення повітря пилом або хімічними речовинами, інші фізичні фактори; психологічні фактори; ергономіка, зручність для роботи; - фактори, пов'язані з характером роботи: постійне перебування в одній позі; високі фізичні навантаження; напружений ритм роботи; робота, що спричинює високу втомлюваність (монотонна, пов'язана з постійним потоком людей); - можливі аварії і нещасні випадки на виробництві.

2. По кожному фактору оцінюють його ризик, виходячи з впливу на людину й імовірності такого впливу. Як правило, фактори ранжирують за ризиками на:

- 1) недопустимі;
- 2) допустимі;
- 3) незначні.

3. З метою зниження ризиків для працівників розробляють програму керування професійною безпекою і здоров'ям. Звичайно ця програма передбачає поетапне переведення аспектів з недопустимим ризиком у допустимі і незначні, допустимих - у незначні, зменшення впливу факторів, що породжують незначний ризик.

Активізація використання у світовій практиці міжнародних стандартів ISO серій 9000, 14000, розвиток галузевих версій стандартів у сфері управління якістю створюють передумови для формування інтегрованої системи менеджменту (ICM) на підприємствах. Створення інтегрованих систем менеджменту (ICM) стало предметом зацікавленого обговорення в кінці 90-х років минулого століття у зв'язку з розробкою систем, що відповідають вимогам декількох міжнародних стандартів (як офіційних, так і стали такими де-факто) на системи менеджменту - MSS (ManagementSystemStandards).

До таких належать: 92 стандарти ISO серії 9000 на системи менеджменту якості, серії 14000 на системи екологічного менеджменту, стандарти OHSAS (OccupationalHealthandSafetyAssessmentSeries) серії 18000 на системи менеджменту промислової безпеки та охорони праці, стандарт SA (SocialAccountability) 8000 на системи соціального і етичного менеджменту. До числа MSS відносять також стандарти, розроблені на основі ISO серії 9000 для застосування в конкретних галузях, а також стандарти на системи управління, що базуються на принципах ХАССП (HazardAnalysisandCriticalControlPoints - аналіз ризиків і критичні контрольні точки) і на принципах GMP (GoodManufacturingPractice - належна виробнича практика), і стандарти на системи, що базуються на принципах FSC (ForestStewardshipCouncil - Лісова опікунська рада).

Спочатку його застосовували, якщо організація розробляла дві документовані системи менеджменту, у тому числі якості і навколишнього середовища, і забезпечувала їх одночасне функціонування. Під інтегрованою

системою менеджменту (ICM) розуміється система, побудована на основі відповідності вимогам двох або більше міжнародних стандартів на системи менеджменту [2].

Найбільш ефективним способом удосконалення системи управління підприємством на сьогодні є впровадження інтегрованих систем менеджменту, створених відповідно до вимог міжнародних стандартів: ISO 9000, ISO 14001, OHSAS 18000 та деяких інших. Створені на базі світового управлінського досвіду, ці стандарти є рекомендаціями по удосконаленню управлінської діяльності підприємств. Інтегрована система менеджменту підходить для будь-якої організації, незалежно від розміру та галузі, що планує інтегрувати дві і більше систем менеджменту в одну зв'язану систему з повним набором документації, політик, процедур і процесів. До основних переваг ICM відносяться наступні:

1. інтегрована система забезпечує більшу узгодженість дій всередині організації;
2. інтегрована система мінімізує функціональну роз'єднаність в організації, що виникає при розробці автономних систем менеджменту;
3. створення інтегрованої системи менш трудомістке, ніж кількох паралельних систем;
4. кількість внутрішніх і зовнішніх зв'язків в інтегрованій системі менша, ніж сумарна кількість цих зв'язків в декількох системах;
5. обсяг документів в інтегрованій системі менше, ніж сумарний обсяг документів у кількох паралельних системах;
6. в інтегрованій системі досягається більш високий ступінь залучення персоналу до поліпшення діяльності організації;
7. витрати на розробку, функціонування і сертифікації інтегрованої системи нижче, ніж сумарні витрати при декількох системах управління.

Економічна доцільність якості полягає у потенційному зменшенні витрат у результаті зменшення кількості браку і вдосконалення раціональності використання устаткування і сировини. Ціль управління якістю продукції – це досягнення стану якості продукції, що відповідає економічним інтересам виробника та споживача, а також вимог безпеки й екологічності продукції.

З розвитком та удосконаленням систем управління якістю промислових підприємств та організацій зростає і роль стандартів ISO. Їхня дія поширюється на всі види управлінської діяльності, у тому числі на менеджмент якості, екологічний менеджмент, менеджмент професійної безпеки й здоров'я, системи соціальної відповідальності, менеджмент інформаційної безпеки та ін., що є частиною загальної системи управління промислових підприємств.

У галузях промисловості статистичні методи застосовуються для проведення аналізу якості продукції та процесу. Аналізом якості є аналіз, за допомогою якого з допомогою даних і статистичних методів визначається відношення між точними і заміненими якісними характеристиками. Аналізом процесу є аналіз, що дозволяє усвідомити зв'язок між причинними факторами і

такими результатами, як якість, вартість, продуктивність і т.д. Контроль процесу передбачає виявлення причинних факторів, що впливають на безперерйне функціонування виробничого процесу. Якість, вартість і продуктивність є результатами процесу контролю. Статистичні методи контролю якості продукції в даний час набувають все більшого визнання і поширення в промисловості. Наукові методи статистичного контролю якості продукції використовуються в наступних галузях: у машинобудуванні, в легкій промисловості, в області комунальних послуг[6]. Основним завданням статистичних методів контролю є забезпечення виробництва придатної до вживання продукції і надання корисних послуг з найменшими витратами.

Статистичні методи контролю якості продукції дають значні результати за такими показниками: підвищення якості закуповуваного сировини; економія сировини і робочої сили; підвищення якості виробленої продукції; зниження витрат на проведення контролю; зниження кількості браку; поліпшення взаємозв'язку між виробництвом і споживачем; полегшення переходу виробництва з одного виду продукції на інший.

Головне завдання - не просто збільшити якість продукції, а збільшити кількість такої продукції, яка була б придатною до вживання.

Є такі типи методів управління якістю продукції промислових підприємств:

- економічні методи, що забезпечують створення економічних умов, які спонукають колективи підприємств, конструкторських, технологічних та інших організацій вивчати запити споживачів, створювати, виготовляти й обслуговувати продукцію, що задовольняє ці потреби і запити. До економічних методів належать ціноутворення, умови кредитування, економічні санкції за недотримання вимог стандартів і технічних умов, правила відшкодування економічного збитку споживачеві за реалізацію йому неякісної продукції;

- методи матеріального стимулювання, що передбачають, з одного боку, заохочення працівників за створення і виготовлення високоякісної продукції, а з іншого боку – стягнення за завданий збиток від низької якості;

- організаційно-розпорядницькі методи, що реалізуються за допомогою обов'язкових для виконання директив, наказів, вказівок керівників. До таких методів управління якістю продукції належать також вимоги нормативної документації;

- виховні методи, які справляють вплив на свідомість, настрої учасників виробничого процесу, що спонукають їх до високоякісної праці і чіткого виконання спеціальних функцій управління якістю продукції. До них належать: моральне заохочення за високу якість продукції, виховання гордості за честь заводської марки тощо. Вибір методів управління якістю продукції є індивідуально для кожного підприємства, оскільки залежить від специфіки його функціонування і діяльності.

Таким чином, в роботі визначені відмінності системи управління якістю промислових підприємств та особливості здійснення контролю якості. Конкуренція з боку нових технологій забезпечення якості в межах загальної конкуренції є свідченням економічного зростання та розвитку промислових підприємств. Звідси напрям диференціації, який асоціюється з інтенсивними методами збільшення прибутковості, є перспективним саме в плані побудови стратегії розвитку промислових підприємств на основі зростання якості.

Оптимізація системи управління якістю на промислових підприємствах України концептуально передбачає обґрунтування визначальної ролі фактора управління витратами, у тому числі витратами на якість. Оптимізація витрат на якість водночас є по суті основою моделювання ефективного стратегічного розвитку вітчизняних промислових підприємств.

Література:

1. Білецький Е.В. Управління якістю продукції та послуг / Е.В. Білецький, Д.А. Янушкевич, Шайхлісламов З.Р. / Харків. торгов.-економ. інститут КНТЕУ – Х.: ХТЕІ, 2015. – 222 с.
2. Бугрім О. Ю. Оцінювання ефективності управління якістю продукції на промислових підприємствах / О. Ю. Бугрім // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. - 2010. - №6. - С. 195-200.
3. Дикань О.В. Теоретичні основи управління якістю продукції як одного із основних напрямів забезпечення конкурентоспроможності промислових підприємств / О.В. Дикань // Вісник економіки транспорту і промисловості. – Харків : УкрДАЗТ, 2015. – Вип. 49. – С. 190–195.
4. Калашнік І. І. Контроль та управління якістю продукції на промислових підприємствах / І. І. Калашнік // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. - 2009. - №1. - С. 53-58.
5. Меленюк В. О. Визначення ефективності управління якістю продукції на підприємствах промисловості / В. О. Меленюк // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. - 2011. - №5. - С. 146-152.
6. Момот О. І. Менеджмент якості та елементи системи якості : навч. посіб. / О. І. Момот. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 368 с.
7. Саннікова С. Ф. Комплексне впровадження систем управління якістю та екологічного менеджменту з метою підвищення конкурентоспроможності продукції / С. Ф. Саннікова, М. В. Іванова // Держава та регіони. Серія: Економіка і підприємництво. - 2009. - №4. - С. 171-174.

1.4. Financial instruments for the supporting of small business infrastructure subjects in the region

Фінансові інструменти підтримки суб'єктів інфраструктури малого бізнесу в регіоні

Перманентна фінансово-економічна криза в Україні, що розпочалася наприкінці першого десятиріччя XXI століття, наклала низку суттєвих обмежень на можливості здійснення політики підтримки розвитку інфраструктури малого бізнесу, зокрема:

1) в умовах розбалансованості державних фінансів різко обмежуються можливості фіскального регулювання з урахуванням пріоритетів та завдань економічної політики, в тому числі в частині податкового стимулювання малого бізнесу;

2) через зростання бюджетного дефіциту майже унеможлиблюється застосування важелів бюджетної підтримки розвитку інфраструктури малого бізнесу в рамках реалізації програм державно-приватного партнерства, а також практичного використання механізму державних закупівель для стимулювання відповідних сфер;

3) зростає вартість кредитного ресурсу, тож більшість проектів у сфері малого підприємництва (в тому числі щодо розвитку інфраструктури малого бізнесу) через свою низьку рентабельність фактично втрачають доступ до прийняттого зовнішнього фінансування.

Ефективність функціонування механізму підтримки інфраструктури малого бізнесу залежить від грамотної політики регіональних органів, правильності обраних параметрів регіонального розвитку відповідно до особливостей соціально-економічного розвитку конкретної території.

Активізація діяльності суб'єктів інфраструктури малого бізнесу неможлива без застосування фінансових інструментів, які сьогодні виступають найдієвішим важелем регулювання. Суб'єкти інфраструктури малого бізнесу мають забезпечити малі підприємства якісними бізнес-послугами, що на практиці приводить до зниження трансакційних витрат. Однією з найвагоміших складових розвитку малого бізнесу є спрямування фінансових ресурсів з місцевих бюджетів на підтримку суб'єктів малого підприємництва, що сприяє економічному зростанню регіонів і вирішенню в них соціальних проблем.

З поширенням кризових процесів в економіці саме регіональні програми підтримки малого підприємництва є одним із важливих інструментів подолання кризових явищ у регіонах, залучення до сфери бізнесу та самозайнятості широких

верств населення. Фінансування в повному обсязі заходів регіональних програм створює умови для розвитку і зміцнення малого підприємництва, що дозволяє вирішувати соціально-економічні проблеми в регіонах, сприяє їхньому розвитку. В сучасних умовах, коли Україна намагається побудувати модель стійкого економічного зростання, загострилася проблема фінансової підтримки суб'єктів малого підприємництва. Зменшення загального рівня регіонального бюджетного фінансування, обмеженість можливості місцевих органів виконавчої влади щодо реалізації програмних заходів певною мірою пригальмували розвиток підприємництва в регіонах.

На сьогодні в Україні можна спостерігати незадовільний фінансовий стан суб'єктів інфраструктури малого бізнесу, а також їхніх потенційних замовників (суб'єктів малого бізнесу). Тому завданням першочергового значення є створення привабливого інституційного середовища, сприятливого для підтримки ефективного фінансування розвитку діяльності суб'єктів інфраструктури малого бізнесу. Ключовими напрямками реалізації цього завдання на рівні держави є відновлення довіри до національної валюти, банківського сектору, небанківських фінансових установ, гальмування інфляції, оптимізація регулювання грошового обігу. Водночас окремі рішення можуть бути ухвалені і на регіональному рівні, зокрема в частині надання підтримки суб'єктам інфраструктури малого бізнесу, які здійснюють фінансові операції для малого бізнесу (в тому числі мікrokредитування).

Реалії соціально-економічного розвитку регіонів України, зокрема проведення адміністративно-територіальної реформи, вимагають розробки нових механізмів, методик і моделей формування регіональної фінансової політики, спрямованої на відновлення нормального функціонування суб'єктів малого підприємництва та інфраструктури малого бізнесу.

Основною метою регіональної фінансової політики слід визнати підтримку стійкого економічного розвитку регіону на основі ефективного використання фінансових ресурсів, підтримки високої ефективності фінансової діяльності суб'єктів підприємництва (в тому числі підприємств). Однак в умовах стійкого дефіциту фінансових ресурсів та перманентної появи та розвитку кризових процесів, підтримати високу ефективність регіональної політики, в тому числі у сфері фінансів регіону, неможливо. Органи регіональної влади змушені скорочувати капітальні інвестиції, намагаючись забезпечити своєчасне фінансування витрат за захищеними статтями бюджету (заробітна плата, нарахування на неї, закупівля енергоносіїв тощо), а приватні інвестори

заморожують свої програми, намагаючись підтримати фінансову стійкість наявних проектів.

Розвиток суб'єктів інфраструктури малого бізнесу у регіоні значною мірою залежить від ефективності організації фінансового процесу. Як правило, управління фінансовою діяльністю на рівні регіону відбувається за кількома основними напрямками. По-перше, це ухвалення та виконання бюджету регіону. По-друге, маніпулювання ставками місцевих податків. По-третє, регулювання обсягів регіональних інвестицій (визначення переліку регіональних інвестиційних проектів). По-четверте, встановлення нормативів фінансової діяльності підприємств комунальної сфери. По-п'яте, маніпулювання нормативами міжбюджетних трансфертів. Проте в умовах кризи всі інструменти регіонального фінансового регулювання використовуються звужено, вони спрямовані насамперед на підтримку поточної платоспроможності території та її здатність виконувати невідкладні фінансові зобов'язання.

На підставі системного аналізу наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема Т. Г. Бондарук [1], Д. С. Покришки [2], Є. А. Боброва [3], В. М. Гейця, В. П. Александрової, О. І. Амоші та ін. [4], Н. І. Галан [5], С. А. Жукова [6], Ю. А. Ключко [7], У. Карлоса, Ф. Мези [8], Л. Є. Сімків [9], С. Л. Шульц [10] та інших можемо зробити висновок, що в умовах економічної кризи та посткризового розвитку ключовими напрямками регіональної фінансової політики в частині підтримки фінансової стійкості суб'єктів інфраструктури малого бізнесу мають стати:

- акумуляція фінансових ресурсів для подальшого їх спрямування у розширення мережі суб'єктів інфраструктури малого бізнесу на депресивних (відсталіх) територіях,
- оптимізація джерел акумуляції фінансових ресурсів через розширення участі у грантових та донорських програмах, максимальне залучення приватних інвестицій,
- орієнтація на поступове запровадження нових форм і методів управління фінансовою діяльністю на регіональному рівні, в тому числі шляхом застосування програмно-цільового фінансування у бюджетному процесі,
- орієнтація на виконання поставлених завдань з метою підтримки високої ефективності регіональної фінансової політики.

На нашу думку, в нинішніх умовах органи влади регіонального рівня мають сприяти оздоровленню фінансового стану суб'єктів інфраструктури малого бізнесу через розвиток інституційного середовища, підтримку відповідних проектів, забезпечення виконання правових норм і стандартів.

Актуальне питання – організація ефективного регулювання фінансової діяльності у регіоні. Регіональне регулювання фінансової діяльності має некомерційну мету (але при цьому повинно сприяти поліпшенню фінансового стану підприємств) і водночас повинно відповідати правовим нормам та ринковим принципам.

На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, враховуючи обмежені фінансові можливості держави у посткризовий період, фінансово-кредитна підтримка підприємницької діяльності та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу має будуватися на таких принципах [1; 2; 11]:

- системності та комплексності механізмів державного, регіонального та приватного фінансування розвитку суб'єктів інфраструктури малого бізнесу,
- цілеспрямованості та адресності фінансової підтримки суб'єктів інфраструктури малого бізнесу,
- рівноправного доступу суб'єктів інфраструктури малого бізнесу до публічних фінансових ресурсів.

Пріоритетність та обґрунтованість певних фінансових рішень, що ухвалюються в рамках реалізації регіональної фінансової політики, мають ґрунтуватися на цілях і завданнях вже згаданих стратегій соціально-економічного розвитку регіонів, узгоджуватися з іншими напрямками регіональної політики, враховувати обмеження ресурсного характеру, а також перспективи залучення ресурсів корпоративного сектору.

Логіка розвитку ринкових відносин вимагає поєднання різних форм державного та регіонального фінансового регулювання і підтримки діяльності суб'єктів інфраструктури малого бізнесу, основними з яких є [2-4]:

- державна кредитно-фінансова підтримка, що передбачає прямі гарантовані позики, цільове субсидування, цільове бюджетне фінансування за умови пріоритетності власних коштів підприємців та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу,
- сприятлива фіскальна політика, що передбачає, зокрема, пільгове оподаткування як комерційних банків, які надають кредити суб'єктам інфраструктури малого бізнесу, так і самих суб'єктів інфраструктури малого бізнесу,
- сприяння розвитку недержавних фондів кредитної підтримки суб'єктів інфраструктури малого бізнесу на основі стимулювання системи гарантування та страхування кредитів (мікрокредитів), кредитної кооперації,
- заходи щодо розвитку системи мікрокредитування, венчурного та експортного кредитування, фінансового лізингу та франчайзингу як гнучких

фінансових технологій і водночас конструктивних способів діяльності суб'єктів інфраструктури малого бізнесу.

Висока ефективність описаних механізмів підтверджена аналізом відповідного міжнародного досвіду. Наприклад, у сфері пільгового оподаткування результатів діяльності комерційних банків, які спрямовують залучені ресурси для подальшого кредитування суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу, доцільно застосувати досвід Росії, Німеччини та Італії. У Німеччині такі банки мають право на застосування прискорених норм амортизації, а також створення додаткових резервних фондів, які зменшують податкову базу [7; 12].

Як свідчить вітчизняний досвід, найпоширенішим інструментом надання фінансової допомоги малому бізнесу на місцевому рівні є регіональні фонди підтримки підприємництва. В умовах скорочення обсягів кредитування комерційними банками суб'єктів малого і середнього підприємництва регіональні фонди підтримки підприємництва в більшості регіонів продовжили реалізацію кредитних програм для малого і середнього підприємництва. Фонди підтримки підприємництва, що функціонують у співпраці з місцевою владою, мають можливість визначати потреби малого підприємництва регіону шляхом вивчення звернень до них підприємців, кваліфіковано оцінювати та відбирати для подальшого фінансування інвестиційні проекти підприємців, надавати консультативно-методичну допомогу, фінансово-кредитну підтримку малому бізнесу, здійснювати моніторинг ефективності використання коштів та результативності впровадження бізнес-проектів.

Ефективним інструментом активізації інвестування створення нових та підтримки наявних суб'єктів інфраструктури малого бізнесу є організація функціонування системи регіонального кредитування. Вказана система базується на частковій участі місцевих бюджетів у фінансуванні інфраструктурних проектів, які мають пріоритетне значення для підтримки нормального функціонування інфраструктурного середовища. При цьому частка ресурсів місцевих бюджетів може коливатися від 10 до 50% [4].

Задля подолання негативних явищ в економіці регіонів місцевим органам влади в рамках регіональних програм необхідно вживати заходи, спрямовані на спрощення доступу до кредитних ресурсів для представників малого бізнесу. На місцевому рівні необхідно налагоджувати співпрацю з комерційними банками у запровадженні дієвих заходів фінансової підтримки малого підприємництва в рамках регіональних програм. Місцева влада та банківські установи мають розробити і узгодити спільні дії щодо кредитування бізнес-проектів суб'єктів малого підприємництва. Впровадження компенсації частини відсотків за

банківські кредити, які надає підприємцям уповноважений банк, або надання гарантій повернення кредиту (у вигляді застави, ресурсного покриття або заставного майна) – найбільш поширені механізми такої співпраці.

Важливим напрямом активізації кредитування суб'єктів інфраструктури малого бізнесу є створення системи гарантій за банківськими кредитами. Механізм гарантування кредитів для суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу базується на авторитеті держави (в особі державних та регіональних органів), яка має достатні фінансові ресурси для покриття непередбачуваних витрат. При цьому частка кредиту, що гарантується, як правило, не перевищує 50%. Застосування механізмів гарантування дозволяє у кілька разів збільшити кредитну активність, передусім на пріоритетних напрямках економічної реформи, і отримати значні економічні ефекти без значних втрат бюджетних коштів. Для цього необхідно розробити відповідні законодавчі зміни, які б унормували діяльність незалежного Фонду гарантування кредитів [11].

За умов економічної кризи більшість заходів місцевих органів виконавчої влади були спрямовані на відпрацювання вже існуючих фінансових технологій підтримки малого підприємництва, зокрема мікrokредитування, а також вони шукали шляхи до співробітництва з недержавними фінансово-кредитними установами для спільної участі у кредитуванні суб'єктів малого підприємництва.

Для виконання завдань щодо розвитку інфраструктури фінансової підтримки діяльності суб'єктів інфраструктури малого бізнесу необхідно вжити дієвих заходів, спрямованих на підтримку інфраструктури самого фінансового ринку (суб'єктів фінансового посередництва), а також розширення асортименту відповідних послуг, що можуть пропонуватися суб'єктам інфраструктури малого бізнесу.

Найзначнішим джерелом фінансування розвитку суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу на рівні регіонального управління є доходи місцевих бюджетів. Однак закріплені повноваження органів регіонального управління достатньою мірою не забезпечені належним обсягом доходів. Проектування місцевих бюджетів виконується на формульній основі (згідно із затвердженими нормативами бюджетної забезпеченості), але виходячи з наявних ресурсів центрального бюджету. Відтак, в умовах кризи державних фінансів, зокрема, значного бюджетного дефіциту та згорання багатьох бюджетних програм, необхідні потреби регіонів априорі не забезпечуються належним фінансуванням. Фактично можливості регіональних органів управління проводити виважену фінансову політику нині відсутні.

Бюджетно-фінансова децентралізація, яка відбувається в даний час в Україні в рамках реалізації адміністративно-територіальної реформи, поступово стає складовою процесу регіонального фінансового управління. Ця робота не спрямована на механічний перерозподіл фінансових ресурсів, а є дієвим регулятором економічних відносин центру та регіонів. Одним із критеріїв успішності фінансової політики на рівні регіону можна вважати розширення фінансової стійкості та платоспроможності суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу. Врешті-решт, фінансова спроможність територій на основі бюджетної децентралізації має стати основою для формування ефективних механізмів фінансового забезпечення діяльності суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу. Крім того, децентралізація бюджетного управління сприяє розвитку інституцій вільного ринку, відповідної інфраструктури та підвищує зацікавленість місцевих еліт у високих результатах регіональної політики.

Якщо в країнах з розвинутою економікою найбільш поширеною формою фінансової підтримки малого бізнесу (70%) є кредитні ресурси банків, то нині у більшості регіонів України вирішення проблем дефіциту кредитних ресурсів для малого підприємництва здійснювалось шляхом надання відповідної інформаційної підтримки суб'єктам малого підприємництва про наявність кредитних ліній для суб'єктів малого бізнесу.

За інформацією з регіонів, для інформаційної підтримки підприємців з питань фінансово-кредитного забезпечення на інтернет-сторінках місцевих органів влади розміщено електронні довідники щодо джерел фінансування, кредитних програм, операторів ринку фінансових послуг, а також створювались бази даних інфраструктури банківських та небанківських фінансово-кредитних установ.

Одним із завдань регіональної фінансової політики є підтримка привабливого інвестиційного клімату, який би сприяв залученню належних інвестиційних ресурсів для організації та провадження продуктивної підприємницької діяльності. Загальне зменшення фінансової підтримки малого підприємництва негативно позначилось на розвитку інноваційної складової регіональних програм та кількості бізнес-проектів, підтриманих місцевими органами влади в рамках програмних заходів.

Саме фінансова підтримка малого і середнього бізнесу на місцевому рівні дозволяє запобігти згортанню підприємництва, зростанню безробіття та сприяє вирішенню соціальних проблем у регіонах. Підтримка фінансування проектів, які здатні стимулювати створення нових суб'єктів інфраструктури малого бізнесу, матиме неабияке позитивне значення для розвитку територій. Вказаний механізм

дозволить отримати позитивні ефекти: підтримка зайнятості, збільшення доходів бюджетів за рахунок розширення сукупної бази оподаткування, залучення приватних інвестицій, зростання загальних показників економічного розвитку. Реалізація вказаного механізму, однак, потребує розробки відповідної законодавчої бази, а також методологічних підходів з відбору найбільш ефективних інфраструктурних проектів [9-10].

Ефективним інструментом оптимізації фінансової політики у регіоні може стати створення на окремій території спеціальної (вільної) економічної зони на рівні регіону. Вказаний інструмент широко використовується при формуванні та реалізації регіональної економічної політики у багатьох державах [5-8; 12-14]. Приміром, в Угорщині нині функціонує понад 90 вільних економічних зон регіонального та місцевого значення, на територіях яких діють окремі пільги для інвесторів, в першу чергу в частині звільнення прибутку з-під оподаткування у випадку інвестування створення інфраструктурних проектів [5, с.150].

Вільні економічні зони дозволяють мінімізувати на рівні окремої території (від ділянки у кілька гектарів до цілої адміністративно-територіальної одиниці) дію негативних чинників, що підвищує інвестиційну привабливість проектів створення та розвитку відповідної ринкової інфраструктури.

Одним із завдань створення таких зон може стати стимулювання розвитку суб'єктів інфраструктури малого бізнесу. Для відповідних суб'єктів встановлюватимуться преференції зі сплати відповідних місцевих податків і зборів, зменшуватиметься орендна плата за використання земельних ділянок, знижуватиметься вартість адміністративних послуг органів місцевого самоврядування тощо.

Вільні економічні зони створюються, як правило, з конкретною метою, а відповідними пільгами (пільгою) мають право використовувати лише ті підприємці та інвестори, які реалізують проекти, що відповідають затвердженим критеріям. Вказане дозволяє отримати стійкі соціально-економічні ефекти без значних втрат для бюджету виведених з-під оподаткування коштів.

Спеціальні (вільні) економічні зони на регіональному (місцевому) рівні мають поліпшити загальні показники соціально-економічного розвитку з урахуванням позитивних наслідків діяльності суб'єктів малого підприємництва та суб'єктів інфраструктури малого бізнесу.

Вказана зона може бути створена органом місцевого самоврядування на певний (як правило, 10-25 років) термін шляхом ухвалення відповідного рішення, в якому передбачатимуться конкретні умови господарської діяльності. З огляду на вказане вище, вважаємо за доцільне надати місцевим радам (обласного,

районного та міського рівнів) право створення вільних економічних зон регіонального (місцевого) рівня. При ухваленні рішення про створення вільної економічної зони важливо обрати індикатор участі у програмі стимулювання: проектний підхід (преференції надаються затвердженим проектам) або суб'єктний підхід (преференції надаються всім суб'єктам, які дотрималися певних процедур і стандартів).

Таким чином, розвиток суб'єктів інфраструктури малого бізнесу у регіоні значною мірою залежить від ефективності організації фінансового процесу. Найважливішими інструментами надання фінансової допомоги малому бізнесу на місцевому рівні є регіональні фонди підтримки підприємництва та система гарантій за банківськими кредитами. Ефективним інструментом оптимізації фінансової політики у регіоні може стати створення на окремій території спеціальної (вільної) економічної зони на рівні регіону. Одним із завдань створення таких зон може стати стимулювання розвитку суб'єктів інфраструктури малого бізнесу.

Література:

1. Бондарук Т. Г. Механізм фінансового забезпечення функцій органів місцевого самоврядування / Т. Г. Бондарук // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 8. – С. 250-258.
2. Покришка Д. С. Механізми розвитку підприємництва в умовах посткризового відновлення економіки України : [аналітична доповідь] / Д. С. Покришка, Я. А. Жаліло, Д. В. Ляпін та ін. – К.: НІСД, 2010. – 72 с.
3. Бобров Є. А. Аналіз причин виникнення світової фінансової кризи та її вплив на економіку України / Є. А. Бобров // Фінанси України. – 2008. – № 12.
4. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері [монографія] / В. М. Геєць, В. П. Александрова, О. І. Амоша та ін. / за ред. акад. НАНУ В. М. Гейця. – К.: Наукова думка. – 2008. – 383 с.
5. Галан Н. І. Державна підтримка малих та середніх підприємств в Європейському Союзі / Н. І. Галан // Фінанси України. – 2005. – № 5.
6. Жуков С. А. Формування комплексної регіональної моделі входження України в Європейський Союз / С. А. Жуков // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 6. – С. 143-150.

7. Зарубежный опыт поддержки малого бизнеса / под. ред. д.э.н. Ю. А. Клочко [аналитический доклад] – К.: Исследовательский центр содействия развитию малого бизнеса "ВЕНЧУР", 1993. – 22 с.
8. Carlos U. Financial Liberalization, Structural Change, and Real Exchange Rate Appreciations / Carlos U., F.Meza. // IMF Working Paper, IMF Institute, March 2010 – 41 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp1063.pdf>.
9. Simkiv L. Ye. Regional development policies in Ukraine: realities and prospects [Электронный ресурс] / L. Ye. Simkiv, D. Yu. Loziak // Economic Processes Management: International Scientific EJournal. – 2015. – № 2. – Режим доступа: http://epm.fem.sumdu.edu.ua/download/2015_2/2015_2_16.pdf
10. Шульц С. Л. Напрямки розвитку інфраструктури підтримки підприємництва на регіональному рівні /С. Л. Шульц, Л. Є. Сімків // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – Випуск 4, 2016. – С. 148-157.
11. Данилейчук Р. Б. Державна підтримка малого бізнесу в сучасних умовах розвитку економіки України / Р. Б. Данилейчук // Актуальні проблеми ринкової економіки [Вісник Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В.Чорновола]. – Луцьк, 2009. – № 7. – С. 61-67.
12. Данилейчук Р. Б. Система державної підтримки малого та середнього бізнесу в розвинутих країнах / Р. Б. Данилейчук // Наука молода [Збірник наукових праць молодих вчених Тернопільського національного економічного університету]. – Тернопіль: Економічна думка, 2010. – №14. – С. 154-158.
13. Развитие предпринимательства в регионе ЕЭК ООН. Опыт стран в снижении барьеров на пути развития предприятий [издание ООН]. – Нью-Йорк, Женева: Европейская экономическая комиссия ООН, 2008. – 74 с.
14. The White House Conference on Small Business. Issue Handbook. Foundation for a New Century. – Washington, 2008. – 349 p.

1.5. Problems of reproducing labor potential in rural areas

Special aspects of modern formation of the labor potential at the enterprises in the agricultural sector have been considered. Demographic processes occurring in rural areas have been investigated. Migration of the rural population as one of the reasons for reduction of the rural labor potential have been analyzed. Natural increase in the rural population and the reasons for increase in mortality have been considered. The level of provision of Ukrainian rural settlements with the social and economic infrastructure facilities have been researched. The problem of low proficiency of the agricultural enterprises' workers and the reasons of this phenomenon have been revealed. The level of employment and unemployment of the rural population has been analyzed. A set of measures to overcome unemployment in the rural areas has been developed. Directions of effective reproduction and rational use of the rural labor potential have been suggested.

Key words: unemployment, employment, infrastructure, agricultural enterprise, labor potential.

Ensuring continuity of social production of goods and services requires regular renewal of the labor potential. The processes of depopulation, migration, the problems of social and economic infrastructure, which are characteristic of most rural areas, necessitate the scientific study and development of practical recommendations for reproduction and rational use of the rural labor potential.

A question of the essence of the labor potential reproduction became the subject of scientific research for a considerable range of scientists, such as: V. Andriichuk, V. Bortnyk, T. Hoshko, I. Dumenko, M. Zhybak, O. Zamora, A. Klokar, O. Kuzmak, T. Mazana, N. Rudik, T. Shterma, V. Yudina, O. Yatsenko (1-13). However, despite careful attention from the scientists, an integrated solution for the existing problems has not been proposed up to date, the labor potential reproduction problems in the rural areas remain relevant and require further research.

The problem solving has been secured using dialectical, historical and abstract-logical research methods (theoretical generalization and drawing conclusions); monographic method (characteristic of the rural labor potential); computational and constructive method (estimation of rural population, its growth); tabular and graphical methods (visual representation of the research results).

For many years, under the conditions of planned economy socialist system, the rural labor potential has been used mainly to provide agricultural enterprises with the labor force. The main features of its functioning was general obligatory employment of every able-bodied person, the use of moral and material incentives to increase labor

productivity, efficiency of training system and staff retraining. At the present stage of development of the national agrarian economy sector, the enterprises are faced with qualitatively new requirements for the formation and availability of personnel. Economic development of Ukrainian agricultural sector is impossible without healthy, educated, skilled, highly motivated employees able to realize their intellectual and physical abilities to meet their own needs and the needs of society in whole (Shterma, 2010). The need to change approaches in relation to economically sound use of personnel is due to the deterioration of social development in the countryside, the negative demographic situation, and the inefficient management in most agrarian enterprises. The main reserve of improving the quality and effectiveness of agricultural production is to create the powerful human resources for the agricultural enterprises and to improve its management system (Klokar, 2011).

The labor potential of agricultural enterprises has its own characteristics and features of formation, which are caused by specific nature of the agricultural production. Quantitative and qualitative characteristics of the rural labor potential is shown in Figure 1.

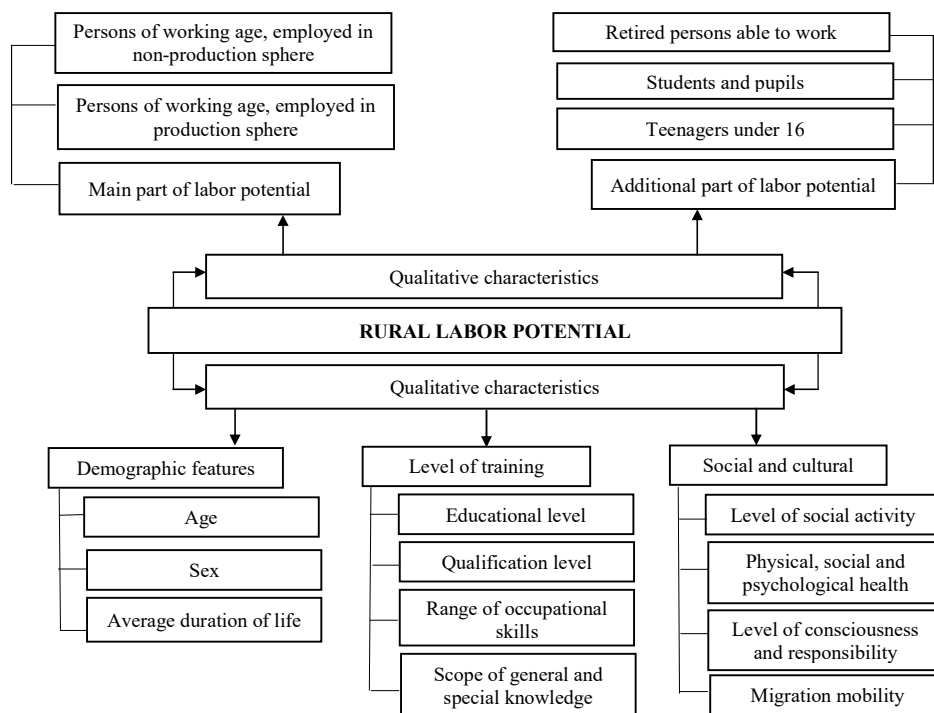


Fig. 1. Quantitative and qualitative characteristics of the rural labor potential

Source: (Kuzmak, 2004).

Special aspects of modern formation of the labor potential at the enterprises in the agricultural sector are conditioned by: the functioning of various organizational and legal structures based on the private ownership of land and property; the formation of multiple structures in agriculture; the unattractiveness of agrarian labor; the limited types of activities in the rural areas; the need for a permanent adaptation to the rapid changes in the market environment; the outflow of skilled professionals and the unwillingness of young people to return to the village; the systemic crisis in the sector; the lack of effective incentives and guarantees of stable employment; the mentality of the peasants; the differentiation of the city-folk and peasantry by the level of monetary incomes; the insufficient attention of the state to the ensuring of normal social conditions of life and work for the rural inhabitants; the specifics of agrarian production and its products as the goods, which largely determine market objectives, price policy, distribution, etc. But the main feature is that their employees of the agricultural enterprises are mainly residents of the respective rural settlements, and that it is the rural population who is the basis for the formation of labor potential of agricultural enterprises, and that's why its changes significantly affect the number and structure of the staff of agricultural enterprises. However, the current state of demographic processes occurring in the rural areas, on the one hand, reflects the effectiveness of the past socio-economic policy of the state regarding the agriculture development, and on the other – indicates the social environment that creates the future labor potential of agricultural enterprises. Therefore, it is very important to research demographic processes taking place in the rural areas, because it is there where the future human resources of agricultural enterprises are formed and developed (Goshko, 2010).

As the Table 1 shows, Dnipropetrovsk region is more industrial than agricultural, since the share of the urban population more than five times higher than the share of the rural population. However, despite this, development of the agricultural sector is very important, since it is designed to satisfy the demand of the population in food products, some types of light industry products, certain medicines (Mazana and Tkachenko, 2011).

On the whole, for the study period the rural population of Dnipropetrovsk region is annually decreasing, the average absolute population growth over the studied years amounts to 3,860 persons; the average rate of decrease – 1,000 people. As data evaluation shows, in the coming years the number of rural population will decrease annually. This is due to: the negative effects of administrative changes of the rural settlements into the urban, the lack of even-partnership inter-industry relationships, the poor working conditions and living conditions for the villagers, the low income, treating agricultural production as a demographic and economic donor. Because of the poor quality of rural education, the rural youth have limited access to obtain prestigious

professions, and this, in turn, refers the rural youth to the low-paid jobs both in the cities and abroad (Bortnik, 2009).

Table 1

Dynamics of the resident population in Dnipropetrovsk region

Indexes	2013	2014	2015	2016	2017	2017 in % to 2013
Total population, ths.	3320.30	3307.80	3292.40	3276.60	3254.90	98.03
urban	2772.20	2763.20	2751.80	2740.00	2722.10	98.19
rural	548.10	544.60	540.60	536.60	532.8	97.21
% to the whole population						
urban	83.50	83.50	83.60	83.60	83.60	0.1 percentage points
rural	16.50	16.50	16.40	16.40	16.40	- 0.1 percentage points
From the total population, ths.						
men	1530.10	1521.40	1514.40	1510.10	1486.52	98.25
women	1822.10	1811.80	1802.60	1794.40	1768.38	98.01
% to the whole population						
men	45.64	45.64	45.66	45.70	45.67	0.03 percentage points
women	54.36	54.36	54.34	54.30	54.33	-0.03 percentage points

Source: [calculated by the author]

The older age groups prevail in the rural population structure, which, by their physiological characteristics, have no influence on the process of the peasants reproduction. A small proportion of the population (7%) aged 15 to 34 in the overall composition of the region indicates an unfavorable demographic situation in the region, since it is the young people who are the main productive force and the foundation of self-reproduction of the humanity (Zamora, 2009). The annual decrease in the rural population is due to their migration to the cities, which have been accelerating faster and able to provide migrants with the job and better living conditions.

Migration of the active part of the rural population increases the ageing coefficient, which leads to increase in divorces, decrease in marriages and birth of children in the rural areas. Most often the most active and able-bodied age group of the rural population migrates – the young people, which in turn causes a significant

deterioration of the demographic situation in the countryside. Not only the growth of the rural population, but also the part of its able-bodied group diminishes, the part of low abled-bodied and disabled groups increases, and therefore professional and qualification characteristics of the personnel deteriorate, the introduction of new equipment in the production and the rationality of its use slow down, the forms of labor organization deteriorate. In 2017 the interstate migration rate amounted to 174 persons, and interregional migration rate – 1177 persons.

One of the main factors affecting the decline in the rural population is the decline in birth and the increase in mortality. Over the last twenty years the natural rural population growth is negative, that is the rural population mortality exceeds the birth rate. In 2017 the natural decline of villagers in Dnipropetrovsk region amounted to 4418 persons, as a comparison, in 1995 this figure was 6754 persons. Due to a significant reduction in the income of peasants, young people do not hurry to have children, or limited to one child; the population of older age groups cannot afford to have in their diet the food products which are necessary for the development and maintenance of health. Also, the increase in mortality is influenced by the poor quality of medical care, the consequences of the Chernobyl accident and the environmental pollution of the area by industrial waste. Because of the progressive narrowing trend of agricultural production, the demographic crisis, the failure to ensure adequate return for the population, falling living standards of country-folk, youth migration, Ukrainian village has appeared on the verge of extinction, which in turn has significantly affected the economic activity of the rural areas' population.

In turn, the decline of social and economic infrastructure of rural areas, the lack of normal conditions for work and living, confirm the presence of the major crisis. Hardship of the rural economy, long-term underfunding of the social sphere led to threat of the physical destruction of its material and technical potential.

Despite a higher level of availability of residential area (28.1 sq. m. per 1 inhabitant in the rural areas as opposed to 23.5 sq. m. in a city in 2017), the improvements of the rural housing often do not meet modern requirements. For the period of 2017 only 38.7% living space in rural areas were equipped with water supply, 28.2% – with sewage, 89.1% – with central heating, 87.2% – with gas supply, 13.1% – with hot water supply.

Institutions of culture, education and health care are in critical condition in the village. The existing resource base of cultural and welfare facilities does not meet the standards. In the rural areas the educational institutions in most cases do not have modern technical equipment for training, there is a lack of educators, and their skill level is much lower than in the city. Coverage of children by pre-school establishments

amounted to only 36% in 2017 in the village, while in the city – 69%. Construction and commissioning of new kindergartens is performed extremely unevenly and too slow.

The problem of low-skilled farm workers has been revealed, the education level of the agricultural sector workers remains one of the lowest among all economic sectors. At the end of 2017 in the agriculture the ratio of persons who had completed higher education is almost 2 times lower than on the average in the economy sectors in Ukraine. Many farms in Dnipropetrovsk region have no significant improvement in staff due to low stability of young specialists and graduates (Andriychuk, 2002). Among the graduates who receive a referral to work in agriculture, the every fourth does not start working by the assignment and almost 50% dismisses during the first year of work, transferring to other, high-paid areas of production. Moreover, higher education does not guarantee young professionals the improvement of their financial status, since the agriculture has the lowest wages. In 2010 the wages of agricultural workers were 34% lower than of the workers in other economic activities, in 2017 this difference amounted to 31%. Under these conditions the reproductive and stimulating function of wages is not fulfilled (Dumenko, 2009). When analyzing the reasons for the low price of rural labor, several factors should be identified. First, it is a meager salary, due to inefficiency of agricultural production, its lower profitability compared with other industries. A serious problem in raising wages is financial difficulties which are evident in the lack of working capital. In addition, increase in wages is also constrained because this will lead to increase in the cost of agricultural products, which are already not very profitable (Zhibak, 2009). Keeping this situation is detrimental not only for agricultural production, but also in general for rural areas development, as the village not only does not obtain the needed specialists, but also continues to lose the most prepared part of rural youth through education institutions.

The negative consequences in social terms result in destruction of infrastructure in rural medical institutions. Potential of rural district hospitals has been decreased from year to year, and only now we have a slight tendency to improve this situation. Unfortunately, visiting forms of medical care are almost abandoned, volume and quality of preventive medical measures are decreased.

At very low commissioning of cultural institutions their fixed assets are rapidly aging and wear out, the number of institutions that are closed without further restore of their functioning are increased. The number of cultural institutions of a club type in rural areas decreased during 1996-2017 by 33.2%, the number of libraries over the same period decreased by 21.2%. It should be noted that due to the high level of depreciation of fixed assets, the actual losses of infrastructure of the rural areas significantly exaggerate the official data.

It is worth noting that extremely low current level of social village infrastructure creates real prerequisites for worsening socio-demographic situation in rural areas. Overcoming the problems that have arisen in this area requires direct intervention by the state through financing of specific target village social development programs.

In Dnipropetrovsk region the employment of the rural population is about 54.7%, of the urban population – 62.0%. People are forced to work at a minimum wage to provide themselves and their children in the least, because at present, it is much more difficult to find work in the village than in the city. However, for comparison, the number of employed urban population among the economically active population of the cities is approximately the same as in the rural areas. Analyzing the level of employment, it should be noted that among both rural and urban population, it is the lowest among two age groups: 15-24 and 60-70. The first age group includes students from higher education institutions, technical schools, vocational schools that have completed their studies, but cannot find a job, because all enterprises and institutions require work experience and high qualifications. The second group includes retirees who were dismissed according to age, but wish to work. However, rural employment, in comparison with urban employment, has its own peculiarities, which are as follows: one of the main features of rural employment is the seasonality of agricultural labor, which creates temporary substantial labor reserves; in the predominance of agriculture, correspondingly the preferential area of employment in the village is agricultural production; the rural spheres of employment differ from urban by a narrower set of specialties for which workers can be used; rural working conditions and family life are tightly related usually with one company and with the results of its operating, which greatly reduces the possibility of maneuvering of rural labor potential; in rural areas the social infrastructure is underdeveloped, which, in our opinion, has a very significant impact on the localization of workers here and their ability to work (Yudina and Golovan, 2009).

Unemployment rate in rural areas amounts to 8.1%, in urban areas – 7.1%. The number of unemployed from 2009 to 2017 in rural areas increased by 20 %. Increasing unemployment in rural areas is due to the decline in agricultural production volumes, loss of production capacity in agricultural sector, decrease of competitiveness of agricultural production, agricultural reforms, development of new forms of management and ownership, decline and disappearance of entire industries, lowering prestige of work and moving of workers into other various fields of activity, particularly into the sphere of hidden, informal employment in the “black” labor market. The problem of rural unemployment grows in the plane of “washout” today and in prospect of demographic professional and educational basis of labor supply in both direct agricultural industry and processing, and other industries (Yatsenko, 2009).

Increasing unemployment led to deterioration of living standards, negative impact on young people, children, people of advanced age, and the laws and programs concerning reform of agriculture, social development of rural areas and enhance of combating unemployment, adopted by the Parliament and the Government in recent years, are not performed in full and do not have noticeable effect on employment in the rural areas and in the country in whole (Rudik, 2008).

To overcome unemployment in rural areas it is necessary: to develop labor-intensive industries in agriculture, to improve regulatory framework for the development of agricultural production and increase of employment in rural areas; to create jobs in agriculture, agricultural servicing, processing plants etc., to improve the manufactured products sales system, with the help of the state intervention through protection of domestic producers and granting a privileges system regarding taxation of exported products; to restore the system of state target ordering for training specialists to meet the needs of agricultural enterprises, guaranteeing employment after obtaining an education degree; to encourage diversification of the rural economy, which will increase employment, including the development of small and medium businesses, individual entrepreneurial activity in a non-agricultural sector; to implement new technologies in agricultural production which require the use of qualified personnel, with simultaneous adaptation of unqualified personnel to the new requirements; to implement in rural areas the network of educational programs aimed at professional training, advanced training, retraining etc., to extend “rural green tourism” which will provide jobs in rural areas and increase the income level of the farmers.

So the effective reproduction and use of rural labor potential requires systematic connection of legal, social, organizational, economic, demographic support measures on the part of the society and the state. Solving social problems, development of rural infrastructure, development of target programs to provide housing and other social welfare and cultural services for young professionals, raising the prestige of the rural labor, the increase in salary will positively affect the quantitative and qualitative reproduction of the agricultural sector’s labor potential and contribute to the sustainable development of the rural areas.

References:

1. Shterma T.V. (2010), Status and problems of motivation of labor of personnel of agricultural enterprises of Chernivtsi region [Online] http://econa.at.ua/Vypusk_7/shterma.pdf (Accessed 4 Dec 2017).
2. Klokar O.O. (2011), "Improving the efficiency of reproduction of labor resources of the agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 10, pp. 112-115.
3. Kuzmak O.I. (2004), "Formation of personnel potential of agroindustrial complex", *Ekonomika I upravlinnya*, vol. 3(25), pp. 91-96.
4. Goshko T. D. (2010), "Formation of personnel of agricultural enterprises of Lviv region", *Visnik Lvivskogo natsionalnogo agrarnogo unIversitetu: ekonomika APK*, vol. 17(2), pp. 528-523.
5. Mazana T.V. and Tkachenko V.P. (2011), "Labor Agriculture and effectiveness of their use in market conditions", *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (Accessed 4 Dec 2017).
6. Bortnik V.A. (2009), "Demographic Problems in the Personnel Capacity Building of Agrarian Enterprises", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 136-137.
7. Zamora O.I. (2009), "Major trends of formation and use of labor in agricultural enterprises", *Aktualni problemy ekonomiky*, vol. 4, pp. 85-90.
8. Andriychuk, W. G. (2002), *Ekonomika agrarnykh pidpryjemstv [Economics of agricultural enterprises]*, 2nd ed, Kyiv, Ukraine.
9. Dumenko I.V. (2009), "Improving the quality of the human resource capacity of agricultural enterprises", *Kul'tura narodov Prychernomor'ia : Nauch.zhurnal TNU ym. V.Y. Vernadskoho*, vol. 176, pp. 69-72.
10. Zhibak M.M. (2009), Socio-economic essence of agrarian labor potential [Online] http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ecan/2009_4/pdf/zhybak.pdf (Accessed 4 Dec 2017).
11. /zhybak.pdf (Accessed 4 Dec 2017).
12. Yudina V.A. and Golovan V.V. (2009), "Ways of increasing employment of rural population and developing the market of agrarian labor", *Naukovo-praktichnyi zbirnik Ukrayinskogo naukovo-doslidnogo Institutu produktivnosti agropromislovogo kompleksu*, vol. 13, available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pav/2009_13/13-07.pdf (Accessed 4 Dec 2017).
13. Yatsenko O.V. (2009), "The current state of unemployment in the countryside", *Zbirnik studentskikh naukovih prats Umanskogo derzhavnogo agrarnogo unIversitetu: EkonomichnI nauki*, vol. 3, pp. 180.
14. Rudik, N.M. (2008), "Formation and use of labor resource potential in the reformed agricultural enterprises", *Tavrijs'kyj naukovyj zhurnal*, vol. 59, pp. 157-162.

1.6. The methodological approaches to assessing the financial and economic security of enterprises in the agrarian sector

Методичні підходи оцінки показників фінансово-економічної безпеки підприємств аграрного сектору

До основних завдань забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання належать оцінка рівня фінансової безпеки, встановлення і оцінка чинників, які впливають на неї, та на основі цього розробка системи заходів, що дозволять визначати дію загроз, небезпек та посилення дії їх позитивного характеру.

Під інструментарієм забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання варто розуміти сукупність елементів, що застосовується для захисту його фінансових інтересів. Інструментарій включає фінансові методи, методи аналізу, критерії та індикатори, фінансові важелі та фінансові інструменти тощо. Фінансові інструменти - це будь-яка договірна угода, згідно з якою відбувається збільшення активів одного суб'єкта господарювання і фінансових зобов'язань іншого контрагента.

До фінансових інструментів відносяться [3]:

- 1) платіжні інструменти (платіжні доручення, чеки, акредитиви);
- 2) кредитні інструменти (договори про кредитування, векселя);
- 3) депозитні інструменти (депозитні договори, депозитні сертифікати);
- 4) інструменти інвестування (акції, інвестиційні сертифікати);
- 5) інструменти страхування (страховий договір, страховий поліс);
- 6) інші види фінансових інструментів.

Отже, вчені-економісти найчастіше виділяють наступні фінансові методи: фінансове прогнозування і планування, інвестування, кредитування, страхування, ціноутворення, матеріальне стимулювання, система оплати праці та інші.

Стосовно важелів на яких ці методи базуються, виділяють: дохід, прибуток, амортизація, ціна, податки, кредити, пільги, санкції, заробітна плата, дивіденди тощо.

Фінансове планування охоплює весь комплекс заходів як з розробки планових завдань, так і з втілення їх у життя. Фінансове планування – це також процес розробки конкретного плану фінансових заходів, тобто звичайний вид діяльності суб'єкта підприємництва. Для того, щоб ця діяльність була успішною, існують відповідні методологія й методика розробки фінансових планів.

Фінансове прогнозування – це розробка на тривалу перспективу змін фінансового стану об'єкта в цілому і його окремих складових. Прогнозування, на відміну від планування, не ставить завдання безпосереднього здійснення на практиці розроблених прогнозів. Ці прогнози являють собою передбачення відповідних змін. Особливістю прогнозування є також альтернативність у побудові фінансових показників і параметрів, що визначає варіантність розвитку фінансового стану об'єкта управління на основі тенденцій, що намітилися. Прогнозування може здійснюватися на основі як екстраполяції минулого в майбутнє з урахуванням експертної оцінки тенденції зміни, так і прямого передбачення змін.

Фінансове регулювання – вплив на об'єкт управління, за допомогою якого досягається стан стійкості фінансової системи у випадку виникнення відхилення від заданих параметрів. Регулювання охоплює головним чином поточні заходи щодо усунення поточних відхилень від графіків, планових завдань, установлених норм і нормативів.

Фінансове стимулювання виражається в спонуканні працівників фінансової служби до зацікавленості в результатах своєї праці. За допомогою стимулювання здійснюється управління розподілом матеріальних і духовних цінностей залежно від кількості і якості витраченої праці.

Ще однією важливою групою фінансових методів є управління грошовими потоками, до складу якої входять управління готівкою, дебіторською та кредиторською заборгованістю, податковий менеджмент, а також специфічні операції, наприклад, факторинг.

Управління дебіторською заборгованістю припускає, по-перше, управління оборотністю коштів у розрахунках з метою їх прискорення; по-друге, контроль за недопущенням невинуватеної дебіторської заборгованості (тобто заборгованості матеріально відповідальних осіб з нестач, розкрадань, за псування цінностей тощо); по-третє, зниження суми дебіторської заборгованості.

Отже, узагальнюючи зазначене в додатку А під фінансовими важелями будемо розуміти засоби дії фінансового методу, систему стимулів та заохочень для менеджерів за ухвалення ефективних управлінських рішень і система санкцій за негативні наслідки їх дій у сфері фінансової безпеки, а також загальний внутрішній механізм управління підприємством, заснований на його власній фінансовій філософії.

Методологічний апарат забезпечення фінансової безпеки підприємства окрім фінансових методів повинен включати й інші методи, серед яких варто зазначити: техніко-економічні розрахунки, балансовий, економіко-статистичний, економіко-математичний, експертних оцінок, логістики, аудиту, імітаційної гри.

Варто зазначити, що у сучасній науковій літературі різняться думки щодо індикаторів фінансової безпеки підприємств. Так Крюкова І.О., Єрмошкіна О.В. [1] стверджує, що у цілому, основним критерієм та індикатором фінансової безпеки підприємств є обсяг продажів. Про те, що фінансова безпека підприємства знаходиться під загрозою, може свідчити зниження обсягів продажу нижче такого обсягу, якому відповідає точка беззбитковості підприємства. Фінансова безпека на рівні підприємства з погляду формування та використання фінансових потоків підприємства має комплексний характер і передбачає: оптимізацію обсягу та джерел формування фінансових ресурсів (власних та залучених), які визначають обсяг всього капіталу; пошук механізму ефективного розміщення фінансових ресурсів в активах підприємства (матеріальних та нематеріальних) з урахуванням фактора ліквідності та стійкого фінансового стану; покращення фінансових результатів діяльності, збільшення ринкової вартості бізнесу та реалізацію інтересів власників; можливість сталого розвитку та протистояння внутрішнім і зовнішнім ризикам в коротко- та довгостроковому періоді.

Інші дослідники Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б., Ільяшенко С.М., Євдокімов Ф.І. та інші пропонують у якості індикаторів фінансової безпеки підприємства використовувати граничні значення таких показників: коефіцієнта покриття, коефіцієнта автономії, рівня фінансового левериджа, коефіцієнта забезпеченості відсотків до сплати, рентабельності активів, рентабельності власного капіталу, середньозваженої вартості капіталу, показника розвитку компанії, показників диверсифікованості, темпів зростання прибутку, обсягу продажів, активів, співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості тощо [2].

Підтримуючи думку останніх, ми вважаємо, що критерії рівня фінансової безпеки повинні входити до складу показників, що відображають стан кожної із структурних складових фінансової безпеки. У той же час, критерії фінансової безпеки підприємства мають містити показники фінансового стану підприємства, від якого напряду залежить фінансова безпека. Враховуючи особливості кожного конкретного підприємства одночасно можуть використовуватися не всі критерії фінансової безпеки, а лише певний набір показників, що відповідають структурі фінансової діяльності конкретного суб'єкта господарювання. Для підприємств різних галузей набір показників, які характеризують їх виробничо-фінансову діяльність, буде різним. Але принципи вибору показників для всіх підприємств є спільними: показники мають бути надійними, зіставними в різні періоди,

узагальнюючими (синтетичними) для своїх груп, відносно незалежними один від одного для забезпечення адекватності моделі системи економічної безпеки [4].

В узагальненому вигляді забезпечення фінансової безпеки визначається ефективністю використання всіх видів ресурсів підприємства, включаючи :

- ресурс капіталу – акціонерний капітал в поєднанні з позиковими і залученими фінансовими коштами;

- техніко-технологічний ресурс – якість і конкурентоспроможність продукції, технологія виробництва, майновий потенціал, оцінюваний наявністю, структурою та технологічним

 - рівнем основних виробничих фондів;

- інтелектуально-кадровий ресурс – менеджери, інженерний персонал, виробничі робітники і службовці з їх знаннями та навичками роботи, що забезпечують досягнення цілей бізнесу;

- інформаційний ресурс – інформація, що стосується всіх сторін діяльності підприємства, включаючи оцінку стану ринків, відомості фінансово-економічного, науково-технічного, технологічного, соціального характеру;

- інноваційний ресурс – нововведення в методах організації та управління бізнесом, що дозволяють підприємству адекватно реагувати на зміни зовнішнього середовища, ефективно планувати і здійснювати господарську діяльність;

- правовий ресурс – нормативно-правове забезпечення функціонування підприємства, права на використання патентів, ліцензій, квот, у тому числі експортних, що збільшує нематеріальні активи підприємства і дозволяє розширити не загальнодоступні можливості розвитку бізнесу.

Важливим елементом забезпечення фінансової безпеки підприємства є інформаційно-аналітична підсистема фінансової безпеки підприємства, яка має містити наступні дані: якісні і кількісні значення індикаторів фінансової безпеки, наявність або потенційність ризиків і загроз, формалізовані фінансові інтереси і стан їхньої реалізації, стратегічний план (стратегія) забезпечення фінансової безпеки підприємства, якісні і кількісні параметри використання фінансових ресурсів, обсяг останніх, а також джерела їх надходження, фінансовий план (бюджет).

Інформаційне забезпечення складається зі статистичної, економічної, комерційної, фінансової та іншої інформації.

Джерела надходження інформації поділяються на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх джерел відносяться: показники фінансового обліку підприємства - дані можна отримати з балансу, звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал, приміток до фінансової звітності; показники управлінського обліку - інформація про фінансову та комерційну

діяльність підприємства (є комерційною таємницею), звітів та планів і прогнозів, отриманих у процесах стратегічного, тактичного і оперативного планування, аналізу, контролю і бюджетування.

Зовнішні джерела інформації містять дані про [3]:

- рівень макроекономічного розвитку країни та галузі, до якої відноситься підприємство;
- кон'юнктуру фінансового ринку;
- діяльність конкурентів та як існуючих, так і потенційних партнерів (постачальників, покупців, банків, страховиків);
- галузевих показники діяльності підприємств-аналогів;
- оцінки загроз фінансовій безпеці підприємницької діяльності за джерелом, за рівнем тяжкості наслідків, за рівнем вірогідності, за сферою і джерелом виникнення, за тривалістю впливу, за ступенем розвитку, за ступенем напруженості тощо.

Повна, своєчасна та достовірна інформація дозволить приймати ефективні рішення для запобігання та подолання різного роду загроз фінансовим інтересам суб'єктів господарювання.

Загалом інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства має включати наступні завдання: визначення мети і основних задач інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової безпеки, виходячи з місії, фінансових інтересів і завдань, що стоять перед підприємством; вибір із системи показників фінансової діяльності підприємства індикаторів, які можуть характеризувати кількісний стан фінансової безпеки підприємства; вибір або розрахунок порогових значень індикаторів фінансової безпеки підприємства; оцінка достовірності, повноти і глибини надання інформації з фінансової діяльності за всіма визначеними показниками фінансової безпеки підприємства і чинниками-процесами (внутрішніми і зовнішніми), які впливають на її стан, та попередня обробка отриманих даних; аналітична обробка індикаторів фінансової безпеки підприємства і оцінка рівня впливу чинників на стан фінансової безпеки, вибір з них впливовіших для наступного врахування при виробленні відповідних управлінських рішень щодо забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Отже, встановлення фактичного рівня фінансової безпеки - ключовий етап її забезпечення. Тому важливим є вибір інструментарію для здійснення такої оцінки.

Література:

1. Давидюк Т.В. Фінансово-економічна безпека чи фінансова складова економічної безпеки: епістемологічний підхід / Т.В.Давидюк // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.- 2013.- № 1 (25).- С. 39-51.
2. Дехтяр, Н. А. Фінансово-економічна безпека підприємства : сутність та механізм забезпечення [Текст] / Н. А. Дехтяр, О. В. Дейнека // Стратегії економічного розвитку: держава, регіон, підприємство : колективна монографія : у 2 т. / за заг. ред. К. С. Шапошникова та ін. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т. 2. – С.1-17.
3. Мартиненко В. О. Фінансово-економічна безпека підприємства та механізм її забезпечення [Текст] / В. О. Мартиненко // Проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємств в умовах ринкового середовища: IV Всеукраїнська науково-практична конференція: тези доповідей, Дніпропетровськ, 24 березня 2015 р.
4. Плєскач В.Л. Методологічні засади державного регулювання фінансово-економічного розвитку / В.Л. Плєскач, А.В. Кулик // Фінанси України. – 2009. – № 10.

1.7. Regional disproportions in the formation of attracted resources of commercial banks of Ukraine and the efficiency of their placement
Регіональні диспропорції у формуванні залучених ресурсів комерційних банків України та ефективності їх розміщення

Банківський сектор, як основна ланка вітчизняної фінансово-кредитної системи, прямо та опосередковано відчув на собі негативний вплив потрясінь, які стрімкою та «резонансною хвилею» поширилися на усі сфери життя країни. Реагуючи на дистабілізаційні процеси в банківській системі, Національним банком України прийнято ряд системних заходів, спрямованих на забезпечення стабільності виконання комерційними банками своїх функцій і підтримку їх фінансового стану на достатньому рівні. В результаті, навіть попри тотальне скорочення кількості банківських установ внаслідок втрати ними своєї платоспроможності, спостерігається поступове зростання абсолютних показників діяльності працюючих банків упродовж останніх двох років. Водночас внаслідок трансформацій, які стали неминучими в ході вирішення особливо гострих проблем, посилилася конкуренція в банківському середовищі, зокрема на регіональному рівні, що виявилось в прогресуючій нерівномірності формування

залучених ресурсів та ефективності їх розміщення комерційними банками з різним рівнем територіальної концентрації в областях України.

Переважна більшість наукових робіт та публікацій, присвячених вивченню проблеми формування і використання ресурсів комерційних банків, здебільшого розкривають теоретико-методологічні та практичні аспекти та ґрунтуються на загальносистемних матеріалах, оминаючи при цьому питання формування саме залучених банківських ресурсів та ефективності їх розміщення. Зокрема, значну увагу вивченню різних аспектів банківської діяльності щодо формування ресурсів приділяли у своїх працях вітчизняні вчені М. Алексеєнко, А. Мороз, О. Заруба, Ж. Довгань, М.І. Дзямучич, Н.М. Чиж та інші. Віддаючи належне науковим напрацюванням провідних учених, зауважимо, що питання, пов'язані з формуванням і ефективним розміщенням залучених ресурсів комерційних банків з урахуванням регіональних аспектів, що розкриваються у працях З. Герасимчука, О. Копилока, Н. Корецької, досліджені недостатньо, а тому аргументовано доводять доцільність подальших розвідок.

Метою статті є виявлення особливостей сучасних регіональних диспропорцій щодо формування залучених ресурсів комерційних банків України та ефективності їх розміщення.

В останні роки другий рівень вітчизняної банківської системи, як невід'ємної і найголовнішої із структур ринкової економіки, яка постачає грошові ресурси в усі сфери національного господарства, зазнав тотальних втрат кількісного складу, що стало наслідком негативного впливу цілої низки проблем соціально-економічного та політичного характеру, зокрема:

1) відсутність реального реформування економічного сектору країни та низькі темпи ринкової трансформації й реструктуризації реального сектору економіки;

2) наявність адміністративного впливу на діяльність окремих банків;

3) непрозорий фінансовий стан значної частини суб'єктів господарювання, низька платіжна дисципліна;

4) надмірний податковий тиск;

5) недостатній захист прав кредиторів на законодавчому рівні [3].

Зауважимо також, що гальмування розвитку банківської системи спричинюється проблемами які носять суто внутрішньосистемний характер, а саме:

1) недостатній рівень капіталізації банків;

2) відсутність ефективних механізмів та інструментів управління ризиками;

3) низька рентабельність активів банків;

4) низький рівень банківського контролю, менеджменту та корпоративного управління.

Окреслені причини неминуче позначилися і на виникненні проблем у сфері формування та ефективності розміщення залучених банківських ресурсів.

Незважаючи на деяке збільшення загальної ресурсної бази комерційних банків України упродовж 2015-2017 рр. в цілому на 6,52% переважно за рахунок поступового збільшення розміру капіталу (на 51,51%) (табл. 1), оцінити таку тенденцію позитивно поки що зарано. Адже нарощування капіталізації переважної більшості українських банків досягається шляхом отримання коштів з переоцінки основних засобів, надходження раніше не сплачених відсотків, залучення коштів на умовах субординованого боргу.

Низька інтенсивність формування «працюючих» банківських ресурсів, тобто залучених коштів суб'єктів господарювання, фізичних осіб та небанківських фінансових установ (10,71% у 2016 р. та 13,28% у 2017 р.) неминуче позначилися на спадній динаміці ефективності їх розміщення в умовах ледь помітного зростання обсягів кредитів, наданих комерційними банками різним категоріям позичальників. Так, співвідношення між кредитами наданими (як основний вид дохідних активів банків) та залученими депозитами (основний вид платних пасивів), скоротилось поступово в цілому по сукупності вітчизняних банків з 1,37 у 2015 р. до 1,13 у 2017 р.

Таблиця 1

Динаміка пасивів та активів комерційних банків України, млн. грн.

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення, %	
				2016 / 2015	2017 / 2016
Капітал	103713	123784	163597	19,35	32,16
Зобов'язання, всього	1150672	1132515	1172761	-1,58	3,55
з них:					
- строкові вклади (депозити) інших банків та кредити, що отримані від інших банків	122592	73938	50240	-39,69	-32,05
- кошти суб'єктів господарювання	271450	316401	366672	16,56	15,89
- кошти фізичних осіб (з ощадними (депозитними) сертифікатами)	416257	450863	503633	8,31	11,70
- кошти небанківських фінансових установ	29021	26211	28539	-9,68	8,88
Готівкові кошти	34006	36201	44564	6,45	23,10

Банківські метали	348	312	344	-10,34	10,26
Кошти в Національному банку України	27392	40824	37357	49,04	-8,49
Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	129612	121813	96280	-6,02	-20,96
Строкові вклади в інших банках та кредити, надані іншим банкам	23498	23127	28350	-1,58	22,58
Кредити, всього	981627	998682	1016657	1,74	1,80
з них:					
- кредити, що надані органам державної влади	3364	1430	1522	-57,49	6,43
- кредити, що надані суб'єктам господарювання	787795	822114	829932	4,36	0,95
- кредити, що надані фізичним особам	174904	163555	174268	-6,49	6,55
- кредити, що надані небанківським фінансовим установам	15564	11583	10936	-25,58	-5,59

Складено за даними Офіційного сайту Національного банку України [4]

Значного впливу на формування та ефективність розміщення залучених банківських ресурсів завдають такі універсальні характеристики сучасного ринку будь-якого виду послуг, як попит та пропозиція. В даному сенсі йдеться про спектр банківських послуг, який сьогодні пропонують своїм існуючим та потенційним клієнтам вітчизняні банківські установи, намагаючись реагувати на потреби споживачів у банківському обслуговуванні відповідно до їх цілей, забезпеченості грошовими коштами, активами. Водночас здатність комерційних банків якнайповніше задовольняти попит зацікавлених споживачів в значній мірі залежить від ступеня охоплення регіонів України розгалуженою мережею структурних підрозділів (філій, відділень, представництв), що в свою чергу позначається на відтворенні банківських ресурсів залежно від територіальних особливостей та відповідно до соціально-економічного розвитку регіонів.

На сьогоднішній день в Україні склалася ситуація надмірної концентрації банківського бізнесу у великих містах, монополізації ринку декількома великими міжрегіональними банками та практично припинення діяльності регіональних банків. Згідно з інформацією Офіційного сайту Національного банку України, понад 74% існуючих в Україні комерційних банків (61 із 82, діючих на 01.01.2018 р.) зосереджені саме в м. Києві та Київській області. Окрім Києва та області, в

Україні виділяють ще такі фінансові центри, як Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Харківська області (табл. 2).

Таблиця 2

Регіональний розподіл комерційних банків України та їх територіальних структурних підрозділів (за станом на 01.01.2018 р.)

Область	Кількість головних офісів банків	Кількість банків, що представлені в області	Кількість діючих структурних територіальних підрозділів банків
Вінницька	-	30	318
Волинська	-	30	191
Дніпропетровська	5	53	851
Донецька	-	23	419
Житомирська	-	29	233
Закарпатська	1	25	270
Запорізька	2	37	447
Івано-Франківська	-	31	264
Київська та м. Київ	61	80	1579
Кіровоградська	-	29	221
Луганська	-	16	136
Львівська	5	47	616
Миколаївська	-	30	285
Одеська	3	47	686
Полтавська	1	34	399
Рівненська	-	26	226
Сумська	-	29	248
Тернопільська	-	28	169
Харківська	2	45	704
Херсонська	-	33	233
Хмельницька	-	30	238
Черкаська	-	32	284
Чернівецька	-	25	241
Чернігівська	2	27	182

Складено за даними Офіційного сайту Національного банку України [4]

Територіальну нерівномірність розміщення банків в Україні певною мірою згладжує розвиток мережі філій та відділень. Найбільша їх кількість розташована в Києві та Київській області (1579), Дніпропетровській (851) і Харківській (704)

областях. Регіональний розподіл банків та їх філій і відділень має об'єктивну основу: прямо пропорційно залежить від рівня економічного розвитку регіону, концентрації виробництва й доходів у ньому. Однією із сучасних тенденцій регіонального розміщення банківських установ є активна експансія великих комерційних банків за межі регіону через відкриття великої кількості філій по всій території країни. Це частково нівелює територіальну нерівномірність розміщення банківської мережі.

Водночас важко не погодитись з думкою науковців, які відстоюють позицію щодо необхідності створення умов, зокрема на рівні державної політики, які б сприяли посиленню ролі саме регіональних банків, оскільки вони максимально враховують місцевий ринок і є можливим джерелом зростання регіонального бізнесу. На відміну від філій банків, центральні офіси яких знаходяться за межами регіонів, які виконують функції «витягування» коштів з регіону, тим самим підриваючи основи місцевої економіки, регіональним банкам притаманний вищий рівень соціальної відповідальності, оскільки вони зорієнтовані на довгострокову співпрацю з населенням та регіональним бізнесом і найбільш зацікавлені в збалансованому розвитку регіонів [1].

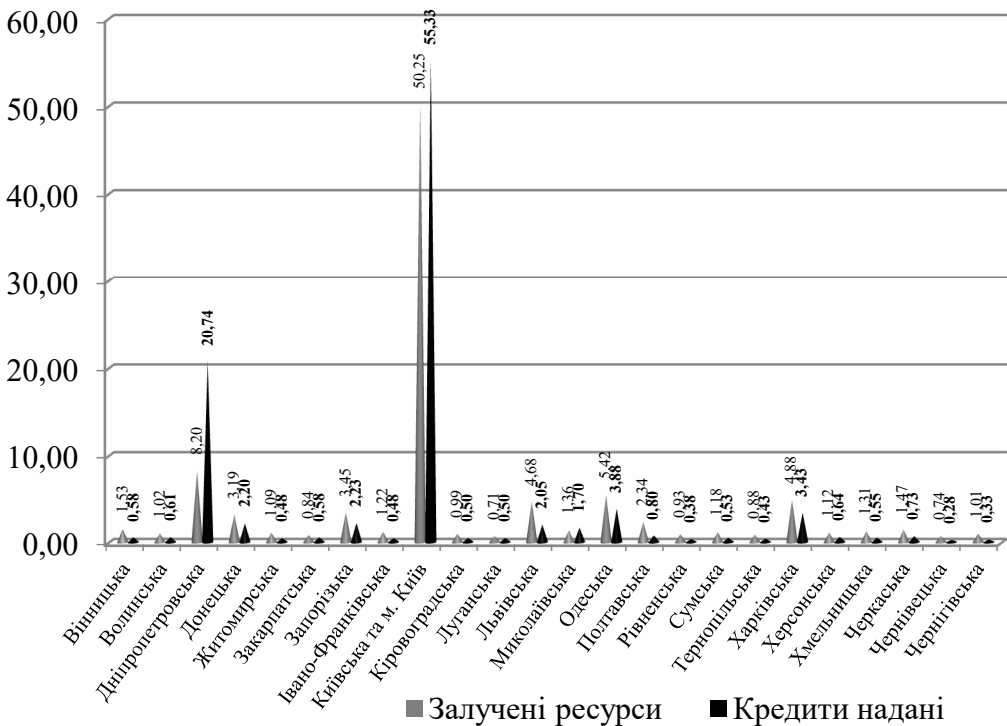


Рис. 1. Регіональний розподіл залучених ресурсів та наданих кредитів комерційними банками України в середньому за 2015-2017 рр., %

Нерівномірності у охопленні вітчизняними комерційними банками своєю діяльністю регіонів України неминуче позначилися і на диспропорції в площині формування ними ресурсів, зокрема залучених, та використанні цих ресурсів в якості джерела надання кредитів господарюючим суб'єктам та населенню (рис. 1). Як бачимо, дійсно простежуються колосальні розбіжності у значеннях часток окремих регіонів у загальному обсязі залучених комерційними банками ресурсів та наданих ними кредитів. Безперечними лідерами є у даному аспекті м. Київ та Київська область (частка залучених ресурсів 50,25%, частка наданих кредитів 55,33%). Інші регіони значно відрізняються від столичного регіону за аналізованими показниками, проте деякі із них також мають деякі переваги над іншими. Це традиційно Дніпропетровська, Одеська, Львівська та Харківська області.

Проте слід відмітити, що, як у даних областях, так і у багатьох інших спостерігається значна розбіжність між часткою сформованих залучених ресурсів та часткою наданих кредитів у загальних їх обсязі в цілому по Україні (здебільшого йдеться про перевищення частки ресурсів над часткою кредитів). Водночас у двох регіонах (м. Київ та Київська область, Дніпропетровська область) ситуація є протилежною та такою, що наштовхує на думку про поділ регіонів на дві категорії: «регіони-донори ресурсів» та «регіони-активні споживачі ресурсів».

Виявлені особливості регіонального розподілу залучених вітчизняними банками ресурсів закономірно позначилися на рівні повноти використання для розміщення у вигляді кредитів. Так, лише у чотирьох регіонах (м. Київ та Київська область, Дніпропетровська, Миколаївська, Одеська області) значення аналізованого показника відповідає нормативному (не менше 0,90), що свідчить про доволі високий рівень ефективності діяльності комерційних банків України на території даних областей з точки зору формування залучених ресурсів та їх розміщення (таблиця 3).

То ж можемо констатувати, що характерною особливістю сучасного банківського бізнесу є активізація кредитної діяльності, а відповідно і підвищення ефективності діяльності, тими вітчизняними банками, які створили розгалужену мережу територіальних структурних підрозділів і забезпечили собі стабільні канали поповнення бази залучених ресурсів.

Таблиця 3

Групування областей України за повнотою використання залучених банківських ресурсів дня надання кредитів (в середньому за 2015-2017 рр.)

Група	Кількість областей	Склад групи (області України)	Середнє значення співвідношення між кредитами і залученими ресурсами	Середня кількість структурних територіальних підрозділів
Області з високим рівнем повноти використання залучених ресурсів для надання кредитів (не менше 0,90)	4	Київська та м. Київ, Дніпропетровська, Одеська, Миколаївська	1,75	850
Області з помірним рівнем повноти використання залучених ресурсів для надання кредитів (0,50-0,90)	15	Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська	0,69	309
Області з низьким рівнем повноти використання залучених ресурсів для надання кредитів (до 0,50)	5	Вінницька, Івано-Франківська, Полтавська, Чернівецька, Чернігівська	0,46	280

Складено за даними Офіційного сайту Національного банку України [4]

Виконане дослідження засвідчило, що не лише у п'ятірки областей-лідерів вітчизняного банківського бізнесу створені сприятливі умови для інтенсифікації розвитку кредитної діяльності комерційних банків, а й у решти регіонів, що пояснюється їх привабливістю з точки зору низького рівня концентрації кредитних ризиків, тобто простроченої заборгованості за кредитами наданими, зокрема господарюючим суб'єктам. Здійснений розподіл областей України за територіальним індексом простроченої заборгованості дозволив виявити, що 15 із них за даними 2015-2017 рр. вирізняються з-поміж інших областей низьким рівнем концентрації кредитних ризиків, 7 – помірним рівнем концентрації, 2 – високим рівнем концентрації (таблиця 4).

Таблиця 4

Групування областей України за привабливістю для активізації кредитної діяльності з суб'єктами господарювання (в середньому за 2015-2017 рр.)

Група	Кількість областей	Склад групи (області України)
Області з низьким рівнем концентрації кредитних ризиків	15	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська
Області з помірним рівнем концентрації кредитних ризиків	7	Івано-Франківська, Київська та м. Київ, Сумська, Тернопільська, Харківська, Черкаська, Чернівецька
Області з високим рівнем концентрації кредитних ризиків	2	Донецька, Луганська

Складено за даними Офіційного сайту Національного банку України [4]

Таким чином, є підстави стверджувати, що у переважній більшості областей України сьогодні склалася більш-менш сприятлива ситуація для активізації кредитування господарюючих суб'єктів. Водночас вітчизняні комерційні банки стикаються з низькою купівельною спроможністю даної категорії споживачів кредитних послуг, особливо за окремими регіонами, переважно за причини їх збиткової або низько прибуткової діяльності.

До важливих чинників регіональної нерівномірності щодо формування та повноти використання залучених ресурсів вітчизняними комерційними банками слід віднести і диспропорції у розвитку такого сучасного виду бізнесу, як картковий.

Провідні банки України уже встигли переконатися в тому, що емісія різних видів пластикових карток (з дебетовою, кредитною функціями; з функцією видачі готівки, з функцією платежів та видачі готівки і т.д.) та впровадження системи розрахунків на основі карткових платіжних інструментів є особливо необхідним в умовах постійного зростання частки тіньового сектора економіки та широко розповсюдженого небажання населення тримати заощадження на рахунках у банківських установах.

Зауважимо, що упродовж останніх років ринок банківських послуг, пов'язаних з обслуговуванням держателів платіжних карток, розвивався в Україні доволі динамічно. Так, банки збільшили кількість емітованих карток з 2015 р. по 2017 р. на 4020 тис. шт. (на 13,04%). При цьому попит на даний вид банківського продукту зріс як серед населення, так і серед господарюючих суб'єктів. Помітно збільшилась сума (на 891882 млн. грн.) та кількість (на 1126 млн. шт.) операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками. Відбулися помітні позитивні зрушення стосовно забезпечення користувачів даного виду послуг необхідною інфраструктурою.

Проте кількісні характеристики регіонального розподілу банків, платіжних карт та інфраструктури їх обслуговування, свідчать про наявність територіальних диспропорцій між концентрацією банківської мережі в центрі та регіонах.

За три останні роки значна частка емітованих карток сконцентрована у п'яти регіонах України, а саме у Київській (15,32%), Дніпропетровській (13,11%), Львівській (6,62%), Одеській (6,32%) та Харківській (7,85%) областях. У шістнадцяти областях України кількість платіжних карток нижча, ніж в середньому по країні. Окрім того, спостерігається високий рівень розвитку інфраструктури обслуговування ринку карткових продуктів (банкомати, термінали), що посилює позиції тих комерційних банків, діяльність яких характеризується регіональною розгалуженістю своєї діяльності на території саме перелічених п'яти областей.

То ж в сучасних умовах функціонування банківської системи, яка потерпає від нестачі ресурсної бази, у розвитку роздрібного ринку операцій з картковими платіжними засобами провідні комерційні банки вбачають своєрідний інструмент стабілізації ситуації як щодо залучення ресурсів, так і щодо їх розміщення.

Стан та інтенсивність формування вітчизняними комерційними банками залучених ресурсів і ефективність їх розміщення за сучасних умов функціонування в значній мірі залежить від територіальної концентрації банківських установ, надмірність якої в окремих регіонах України породила прогресуючі негативні диспропорційні процеси.

Масове згорання виробництва, зниження результативності діяльності підприємств, прискорення темпів безробіття викликали низьку купівельну спроможність населення і господарюючих суб'єктів щодо попиту на банківські послуги, перетворивши окремі області на «донорів» залучених ресурсів для більш потужних областей України, в яких сконцентровано банківський бізнес. За таких умов усунення виявлених диспропорцій є сьогодні першочерговою задачею, оскільки її вирішення може стати своєрідним поштовхом для соціально-економічного розвитку окремих областей, особливо тих, які значно послабили свій потенціал упродовж останніх років.

Література:

1. Герасимчук З.В. Аналіз розвитку регіональних ринків банківських послуг в Україні / З.В. Герасимчук // Економіка і регіон. – 2016. - №1(56). – С. 11-15.
2. Копилюк О.І. Методичний інструментарій оцінки діяльності регіональної банківської системи / О.І. Копилюк // Вісник Львівської комерційної академії. – 2015. – Вип. 47. – С. 68-73.
3. Корольова Н.М. Проблеми розвитку банківської системи України в сучасних умовах / Н.М. Корольова // Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». – 2015. – Вип. 32. – С. 235-244.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>

1.8. Priority directions of activation of investment-innovative processes regional economic structures

Пріоритетні напрями активізації інвестиційно-інноваційних процесів регіональної економічної структури

Регіональний розвиток України в новітній історії ринкових трансформацій та технологічних викликів характеризується низкою як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, що обумовлюють його диспропорційний та асиметричний характер. Такий стан є наслідком невизначеності стратегічного планування розвитку регіонів у до- (2008-2009 рр.) та посткризовий періоди розвитку національної соціально-економічної системи, неспроможності регіонів до постійного підвищення власної конкурентоспроможності на національному й світовому ринках та ефективного використання наявного природо-ресурсного й транскордонного потенціалу.

Несформованість визначених, науково обґрунтованих стратегічних пріоритетів соціально-економічного територіального розвитку, з врахуванням

реальних потреб розвитку регіонів, можливостей їхнього ресурсного забезпечення та специфічних особливостей як коротко-, середньо- так і довгострокової динаміки розвитку обумовили неефективність започаткованих реформ регіонального розвитку України, зокрема в контексті активізації інвестиційно-інноваційної діяльності.

Так, з метою стимулювання регіонального інвестиційно-інноваційного розвитку, відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 8.09.2005 р. № 2850-IV, при розробці Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2015 року, було визначено нагальні проблеми територіального розвитку, зокрема: 1) нерозвинена виробнича та соціально-економічна інфраструктура; 2) поглиблення диспропорцій та асиметрії у сфері соціально-економічного розвитку регіонів; 3) не сформованість міжрегіональних виробничих взаємозв'язків, зокрема на засадах галузевої інтеграції; 4) нераціональне використання людського, соціального та інтелектуального капіталу; 5) низька інноваційна активність і, як наслідок, інвестиційна привабливість регіонів [1]. Стратегічно вирішення зазначеного комплексу проблем планувалося через реалізацію заходів щодо підвищення конкурентоспроможності регіонального виробництва та зміцнення його ресурсного потенціалу, формування інституційних умов для розвитку регіонів, розвитку транскордонного та міжгалузевого співробітництва, удосконаленні людського потенціалу тощо. При цьому зазначені стратегічні цілі стали базовими, при розробці переважної кількості стратегій регіонального соціально-економічного розвитку до 2015 року. Водночас, прогнозування у затверджених стратегіях розвитку регіонів зростаючого попиту на сировинну продукцію та напівфабрикати на міжнародному ринку, екстенсивного типу територіального економічного зростання та орієнтація на витратний підхід до використання природо-ресурсного потенціалу регіонів виявилось помилковим і вже не враховувало сформовані кризові умови та подальші тенденції розвитку.

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., політико-економічна криза в Україні кінця 2013 р., що стала причиною ескалації військового конфлікту на сході країни, анексії Російською Федерацією АР Крим, застосуванням країнами-членами Митного союзу (МС) зовнішньоторговельних обмежень щодо вітчизняних товарів, відсутність дієвих кроків щодо реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2015 р. та зміна геополітичного вектору у бік інтенсифікації Україною процесів євроінтеграції поставила перед регіонами низку ключових викликів щодо нагальності змін основних положень стратегічного інвестиційно-інноваційного розвитку. З огляду

на це актуальним постає завдання обґрунтування стратегічних пріоритетів та операційних завдань інвестиційно-інноваційного розвитку регіонів з урахуванням виявлених недоліків попереднього стратегічного планування регіонального розвитку, що залишають поза увагою важливі проблеми територіального розвитку, реальні можливості реалізації його виробничо-ресурсного потенціалу, наявних конкурентних переваг міжнародного та транскордонного співробітництва тощо. При цьому такі пріоритети розвитку територій мають враховувати обґрунтовану адаптацію вже апробованих на міжнародному рівні моделей регіонального розвитку, що базуються на використанні ефективного організаційно-економічного та інституціонального інструментарію реалізації стратегій, зокрема регіонального інвестиційно-інноваційного зростання.

Сучасні світові тенденції складних взаємопов'язаних процесів глобалізації, з одного боку, та інтеграції – із іншого, зумовлюють підвищення значущості регіонів країн, які беруть участь в означених процесах. Зростає роль регіонів як економічних агентів міжнародного рівня, безпосередніх учасників міжнародного поділу праці. Відповідно, зростає роль системи державного регіонального управління та місцевого самоврядування, значущість регіональних суспільних інститутів тощо. Така ситуація висуває на порядок денний необхідність перегляду державної регіональної політики, статусу регіону в її межах, принципів взаємовідносин суб'єктів влади національного та регіонального рівня, їх повноважень і компетенції.

Вагомою умовою підвищення регіональної конкурентоспроможності та удосконалення конкурентних переваг регіонів є реалізація соціально-економічними системами наступних функцій:

- узгодження і захист регіональних суспільних інтересів на національному та міжнародному рівнях;
- максимальна реалізація власного потенціалу з метою розбудови регіональної автономності та незалежності;
- удосконалення нормативно-правового та інвестиційного забезпечення як базису створення належної соціальної та виробничої інфраструктури, стимулювання розвитку малого та середнього регіонального підприємництва;
- розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання та розширення торгово-економічних відносин транскордонного та міжнародного співробітництва.

Сталий розвиток регіональної економіки в новітніх умовах ринкової трансформації є більш реальним за умов економічної самостійності регіональних суб'єктів, наявності вагомих конкурентних переваг та ефективної реалізації

наявного соціально-економічного, науково-технічного, людського та інших видів потенціалу. Зазначені критерії визначають інвестиційну привабливість регіону, як сукупність параметрів та характеристик регіональної соціально-економічної системи, що визначає доцільність залучення інвестиційного капіталу.

Впродовж останніх років Причорноморський регіон впевнено позиціонує себе як регіон з високим індексом конкурентоспроможності та регіональної оцінки ділового клімату. Про це свідчать результати моніторингу Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД), згідно з якими у 2014-2016 рр. Одещина посіла 5-те (індекс 3,59), а Миколаївщина – 7-е (індекс 3,50) місце за індексом ділового середовища. Середнє значення індексу для Причорноморського регіону в цілому відмічалось на рівні 3,37, що в певній мірі перевищує середній показник по країні – 3,30 [2].

Однак, заявлені керівництвом країни масштабні реформи, реалізація яких вже розпочалася, потребують перезавантаження взаємовідносин влади, бізнесу та громадськості задля досягнення поставлених амбітних цілей. Це, в свою чергу, потребує актуалізувати окремі положення стратегій соціально-економічного розвитку областей регіону, що були розроблені раніше.

Нормативно-правовим базисом розробки та ефективної реалізації стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку, як складової Стратегії економічного та соціального розвитку окремих територіальних одиниць Причорноморського регіону, її подальшої актуалізації є:

- Конституція України;
- закони України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про стимулювання розвитку регіонів», «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання територіальних громад»; «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» тощо;
- Указ Президента України № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 р.;
- Постанова Верховної Ради України № 26-VIII «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» від 11 грудня 2014 р.;
- постанови Кабінету Міністрів України: 1) № 621 «Про розробку прогнозних та програмних документів економічного та соціального розвитку і складання проекту державного бюджету» від 26 квітня 2003 року; 2) № 385 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 06.08.2014 р.; 3) № 932 «Про затвердження Порядку розроблення

стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій та планів заходів» від 11.11.2015 р.;

- розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування територіальної організації влади та місцевого самоврядування»;

- наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції від 29 липня 2002 року № 224 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку»;

- рішення обласних рад та розпорядження обласних державних адміністрацій стратегічної спрямованості тощо.

Стратегія розвитку, як регіональний плановий документ найвищого рівня, розроблений на засадах ключових принципів законності та верховенства права, партнерства та співробітництва, прозорості та історичної спадкоємності, сталого розвитку є важливим інструментом консолідації партнерських відносин між державними адміністраціями, територіальними громадами та групами впливу на рівні регіону. За наявних умов не відповідності державного та приватного інвестування в сферу наукових досліджень, розробку та впровадження інновацій потребам регіону, не сформованість регіональної інноваційної системи визначають неспроможність реалізації стратегічних пріоритетів регіонального інноваційного розвитку, а нерівномірний та незбалансований розподіл інвестицій в процесі державного регулювання регіонального розвитку обумовлює низьку інвестиційну ефективність, нерівномірне впровадження інновацій і як результат – вкрай низький соціальний ефект для регіону від інвестиційно-інноваційної діяльності. Алгоритм обґрунтування напрямів реалізації стратегії базується на усвідомленні того, що регіон – це багатофункціональна відкрита система, що складається з соціальної, економічної, екологічної компонент та компоненти просторово-територіального розвитку. В процесі своєї життєдіяльності людина, як базовий суб'єкт регіональної системи, з метою забезпечення власних безмежних матеріальних та духовних потреб здійснює вплив на кожен із зазначених компонент, не замислюючись про майбутні наслідки для самої системи. Саме тому розуміння потреби у гармонійному розвитку особистості з ощадливим екологічнобезпечним використанням наявного ресурсного потенціалу є основою сталого розвитку. А комплексний розвиток усіх компонент регіональної соціально-економічної системи можливий за умови взаємовигідного партнерства влади, бізнесу та громадкості при остаточному узгодженні регіональних інтересів з державними пріоритетами розвитку регіонів. Запропонована нами, в процесі

дослідження, концептуальна структурно-логічна схема стратегічного розвитку регіону наведена на рис. 1.1.

Концепція сталого розвитку України та її регіонів, зокрема на фоні реалізації національних інтересів та дотриманні міжнародних зобов'язань, передбачає:

- усунення дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах;
- трансформацію економічної діяльності, що базується на запровадженні принципів енергоощадливості та екологобезпечності;
- побудову мирного та безпечного, соціально-згуртованого суспільства з належним врядуванням та інклюзивними інституціями;
- забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства;
- повну зайнятість населення;
- високий рівень науки, освіти та охорони здоров'я;
- підтримку довкілля в належному стані, який забезпечуватиме якісне життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь;
- децентралізацію та впровадження регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів;
- збереження національних культурних цінностей і традицій [3].

Об'єктивна нагальність запровадження на регіональному рівні стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку, як складової підсистеми Стратегії сталого розвитку, обумовлена низкою внутрішніх та зовнішніх передумов:

- ухвалення на саміті ООН зі сталого розвитку 17 глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року, що вимагає актуалізації вітчизняних стратегічних пріоритетів розвитку;
- неефективна та екологічно небезпечна структура економічного розвитку, яка базується на домінуванні ресурсо- та енергоємних технологій та галузей виробництв, сировинній орієнтації експорту з низькою доданою вартістю продукції та надмірній промисловій концентрації виробництва у регіонах;
- не відповідність рівню економічного зростання та добробуту населення наявному природно-ресурсному та людському потенціалу, соціально-історичним і культурним традиціям;
- міжнародні зобов'язання України щодо сталого розвитку, визначені стратегічними документами ООН та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом;

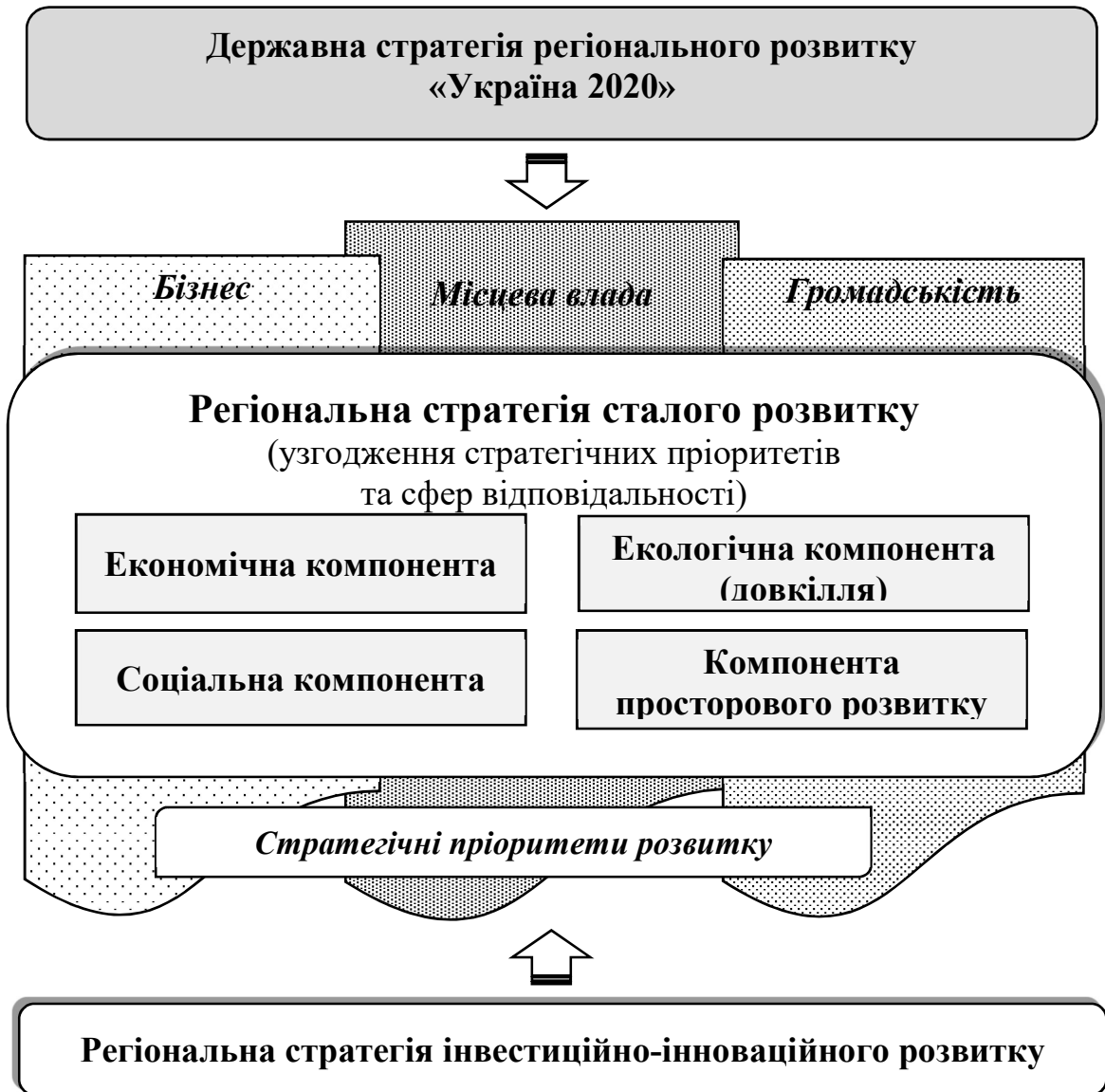


Рис. 1. Концептуальна структурно-логічна схема стратегічного розвитку регіону (авторська розробка)

- неврахування в повній мірі актуальних інвестиційно-інноваційних пріоритетів та операційних завдань регіонального розвитку у вже започаткованих загальнодержавних, галузевих та регіональних стратегіях та програмах;
- громадська підтримка концептуальних засад сталого розвитку національної економіки через формування новітньої моделі стимулювання інвестиційно-інноваційних процесів, зокрема на рівні регіону.

Векторність актуалізації зазначеної стратегії в контексті інвестиційно-інноваційного розвитку держави та її регіонів, повинна в першу чергу враховувати аспекти:

- забезпечення стійкого економічного зростання через формування сприятливого бізнес-середовища для здійснення підприємницької діяльності, урахуванням ключових принципів сталого розвитку;
- гарантування безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій та приватної власності, забезпечення миру і захисту кордонів, чесного та неупередженого правосуддя, та забезпечення впровадження на всіх рівнях влади ефективних механізмів протидії корупції;
- доступності ефективної системи охорони здоров'я та надання належних медичних послуг;
- безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води і санітарії, безпечних і якісних харчових продуктів та промислових товарів;
- забезпечення доступу кожного громадянина до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг на території країни;
- забезпечення взаємоповаги та суспільної толерантності, гордості за власну країну, її історію, культуру, науку, спорт тощо.

З огляду на це, провідним у розробці регіональної стратегії, поряд з удосконаленням векторів безпеки, відповідальності та гордості, є інвестиційно-інноваційний імпульс вектору розвитку, базис якого зосереджено на активній реалізації наукових здобутків, знань та компетенцій, стимулюванні інноваційних процесів, удосконаленні інвестиційної привабливості, формуванні сприятливого регіонального бізнес-клімату, модернізації основного виробничого капіталу з метою запровадження інноваційних видів діяльності та формування високотехнологічних галузей економіки, підвищенні енергоефективності та еколого безпечності виробництва, забезпечення сталого економічного зростання.

В процесі дослідження аспектів узгодження регіональних та державних інтересів при формуванні політики регіонального управління, нами розроблена, структура схема узгодження Стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку (СІП) регіону з державними стратегічними документами .

В свою чергу, інвестиційно-інноваційна політика в умовах реформування регіонального розвитку та децентралізації управління має обґрунтовано розмежовувати функції регіонального та державного рівня. При цьому для регіонального рівня характерним є дослідження потреби у інноваційних розробках, реалізації науково-технічного потенціалу для подолання нагальних

проблем регіонального розвитку, формування сприятливого інвестиційного клімату та інноваційного середовища.

На основі вище зазначеного, основна мета Стратегії інвестиційно-інноваційного розвитку регіону полягає у створенні належних умов для реалізації наявного територіального потенціалу через посилення консолідації виробництва та науки, активізацію інвестиційно-інноваційної діяльності господарюючих суб'єктів, що обумовлює виконання наступних положень.

Література:

1. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості. Аналітична доповідь. /Національний інститут стратегічних досліджень. – 2011. -. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Broshura_Bila-a47aa.pdf

2. Конкурентоспроможність регіонів та регіональна оцінка ділового клімату в Україні./ [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/images/eu/konkurentospromozhn_ua.pdf

3. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Проект. Версія 3.4 станом на 29.12.2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://igu.org.ua/sites/default/files>

1.9. Paradigm of the shadow economy of Ukraine: methodological aspect of evaluation

Парадигма тіньової економіки України: методичний аспект оцінки

Економічні реалії сьогодення засвідчують факт поширення обсягів тіньового сектору економіки України за межі порогових значень. Така ситуація обумовлює необхідність активізації теоретичних та практичних досліджень стосовно сутності процесу тінізації економіки, обмеження негативних проявів даного явища, впровадження важелів прямого та опосередкованого впливу на обсяги тіньової економіки України, забезпечення теоретичних надбань для формування загальнонаціональної концепції детінізації економіки [1, 2]. Розробка ефективних заходів політики детінізації економіки передбачає глибоке вивчення системи причин, що призводять до їх тінізації, субординацію причинно-наслідкового ряду, встановлення механізмів їх взаємодії та протидії їх утворенню.

Вчені, дослідники, представники зарубіжної та вітчизняної економічної думки, починаючи з середини-кінця ХХ ст., активно опрацьовують проблему існування тіньового сектору економіки, виокремлення її чинників та шляхів

протидії. Методологічні та методичні аспекти оцінки обсягів тіньової економіки за допомогою різнотипних методів викладені у наукових публікаціях П. Гутмана, Т. Дімітрової, Д. Ернсте, В. Танзі, Е. Фейга, Ф. Шнайдера та інших дослідників. Практичне застосування методики оцінювання тіньової економіки України та її основні модифікації були реалізовані у працях таких вітчизняних вчених, як: В. Бородюк, І. Мазур, Ю. Прилипко, О. Турчинов, І.К. Швабій. Різними теоретичними аспектами проблеми тіньової економіки, зокрема, в контексті причинності тінізаційних процесів, займаються такі вітчизняні фахівці, як: В. Базилевич, О. Барановський, С. Ніколенко, В. Предборський, І. Тивончук, М. Флейчук, С. Юрій та інші. Особливо складним для сучасної науки є розробка об'єктивних методів оцінки рівня тіньової економіки. Незважаючи на те, що в літературі представлені десятки методів оцінки, єдиного загально-визнаного методу у світі не існує. Звідси виникають проблеми оцінки, аналізу та розуміння причин і сутності тіньової економіки як невід'ємного явища сучасної економіки тощо.

Метою статті є здійснити порівняльний аналіз та оцінити обсяги та структуру тіньової економіки України за різнотипними методиками в контексті макроекономічної безпеки країни.

Динаміка скорочення обсягу тіньової економіки стримується досі невирішеними проблемами, що негативно позначається на показниках розвитку економіки країни в цілому та її регіонів, на нашу думку, це, зокрема: 1) збереження значних викликів стабільності фінансової системи країни в умовах триваючого збанкрутіння банків та виведення їх з ринку; 2) значне податкове навантаження на корпоративний сектор на тлі все ще низької економічної активності підприємств та високої вартості залучення кредитних ресурсів; 3) несприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура на ключових товарних ринках вітчизняного експорту та зростання витрат на імпорту сировину та матеріали через девальвацію національної валюти; 4) утримання напруги у міжнародних відносинах з РФ та, як наслідок, втрата Україною її ринків через згорання економічних зв'язків; 5) скорочення внутрішнього попиту на вітчизняну продукцію; 6) наявність територій, непідконтрольних владі, утворених у ході військової агресії на території країни; 7) низька довіра до інститутів влади тощо.

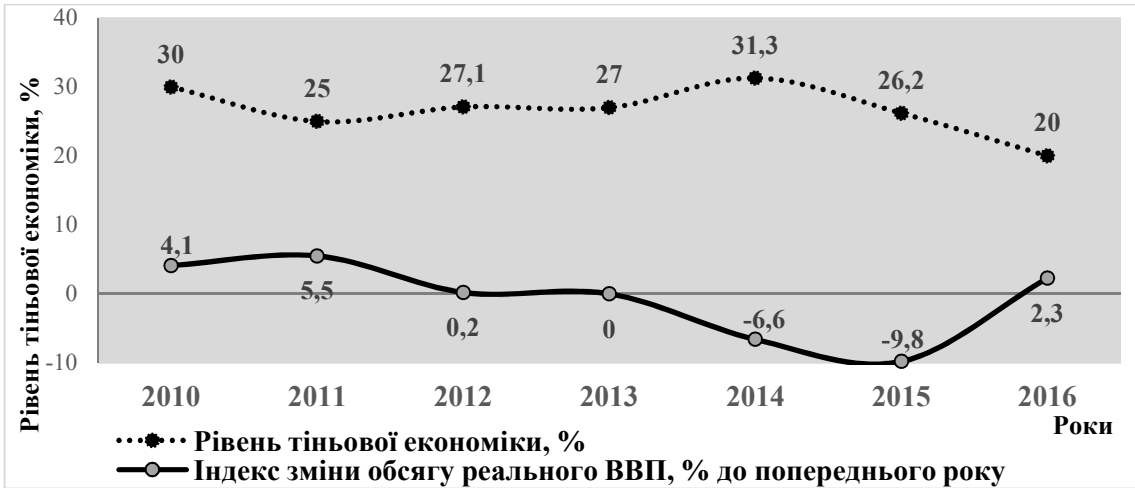


Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки за методом «збитковості підприємств», % до рівня офіційного ВВП

(Джерело: авторська розробка за даними [3])

З огляду на те, що найбільш комплексно рівень тіньової економіки України характеризує інтегральний показник, спосіб розрахунку якого базується на окремих диференційованих методах (кожен з яких охоплює певну сферу національної економіки з, відповідно, різною часткою в ній нелегального сектору), вони показали різні тенденції у досліджуваний період.

Згідно рис. 1 метод «збитковості підприємств» продемонстрував скорочення частки тіньової економіки на -4,0 в.п. за весь період дослідження. До того ж, від початку 2009 р. величина тінізації, розрахована за цим методом, була найнижчою порівняно із іншими складовими інтегрального показника. Станом на кінець 2016 р. абсолютний розмір тіньового сегменту в Україні за методом «збитковості підприємств» становив 20,0% – майже в 2 рази нижче альтернативних даних, отриманих за допомогою моделювання «DUMMIS», а індекс його середнього показника до інтегрального значення за 2013-2016 рр. склав 0,68. Із врахуванням вищезазначеного слід зробити висновок, що рівень збитковості підприємств – досить штучний показник в сучасних економічних умовах, що базується на очевидно необґрунтованих припущеннях. Тому подальше застосування цього методу вважаємо надто сумнівним, а отже і недоцільним.

Поряд з тінізацією діяльності збільшення обсягів збитків вітчизняних підприємств обумовлювалося також дією у цей період об'єктивних економічних чинників: руйнацією значної частини виробничої та транспортної інфраструктури внаслідок військових дій на сході країни; втратою вітчизняними підприємствами економічних позицій на зовнішніх та внутрішньому ринках через

розрив виробничих зв'язків та логістичних сполучень; здорожчанням собівартості виробництва через девальвацію національної грошової одиниці; скороченням попиту з боку суб'єктів господарювання; застосуванням країнами-членами Митного союзу (МС) зовнішньоторговельних обмежень щодо вітчизняних товарів. Все це стимулювало підприємців до уходу «в тінь» з метою хеджування ризиків та зменшення фінансових втрат.

За іншими методиками розрахунки МЕРТ показали подальше зростання масштабів тінізації національної економіки. Найбільший приріст обсягів тіньової економіки з у період 2005-2016 рр. був зафіксований за одним із методів балансового походження: «витрати населення – роздрібний товарооборот» – на +3,5 в.п. за рахунок тіньових доходів фізичних осіб. При цьому у 2014-2015 рр. за цим методом рівень тінізації досягнув пікових значень у 58,0 та 57,1% відповідно із подальшим скороченням до 50,0% у 2016 р. Перевищення середнього показника за досліджуваний період на +5,4 в.п. порівняно із результатами моделювання та інтегрального показника на +42,0 в.п. пояснюється частиною витрат населення від тіньових накопичень, які були сформовані у докризові періоди (рис. 2).

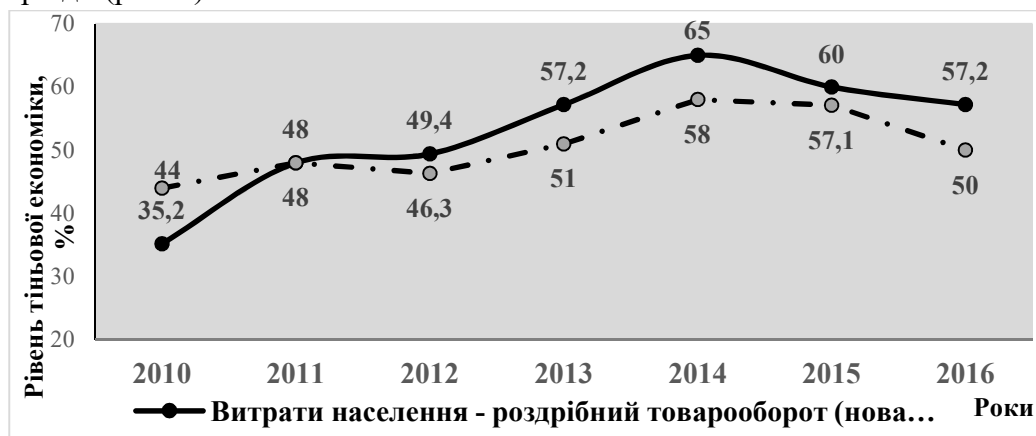


Рис. 2. Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією методу «витрати населення – роздрібний товарооборот», % від обсягу офіційного ВВП

(Джерело: авторська розробка за даними [3])

Скорочення обсягів витрат населення на товари, що реалізуються у «тіні», отримане в умовах перевищення темпів зростання обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі (на 12,8% порівняно з обсягом 2015 року) над темпами зростання скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів (+8,2% відповідно). Слід зауважити, що тенденція

до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом формувалась у 2015 році (на тлі звуження споживчого попиту в умовах скорочення реальної заробітної плати та високої заборгованості з виплати заробітної плати на тлі зростання тарифів на житлово-комунальні послуги) та продовжилась у 2016 році (в умовах зменшення навантаження на фонд оплати праці при застосуванні зменшеної ставки ЄСВ у розмірі 22% та, як наслідок, зростання реальної заробітної плати та відчутного розширення платоспроможного попиту).

З огляду на апробацію удосконаленої методики розрахунків за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» слід констатувати, що починаючи з 2012 р. рівні тіньової економіки отримані за удосконаленою редакцією методу «витрати населення – роздрібний товарооборот» (рис. 2) відповідно чинної є вищими на +3,1 та +7,2 в.п, з піковими значеннями для кризових 2014-2015 рр. на рівні 65,0 та 60,0% від обсягу офіційного ВВП відповідно.

Згідно монетарного методу Гутмана обсяги тіньової економіки протягом 2005-2016 рр. збільшилися із 25,0% до 27,2% від рівня офіційного ВВП. Незначне зростання відносно інших методів пояснюється масовим поширенням безготівкових форм розрахунків із використанням інтернет-технологій у банківській сфері та торгівлі, внаслідок чого збільшилися масштаби кібер-шахрайства в Україні [4]. Однак, у 2014-2015 рр. відбулося одночасне зростання частки гривневої готівки М0 у грошовому агрегаті М1 та збільшення рівня «доларизації економіки» за рахунок масового вилучення депозитних банківських вкладів населення через негативні очікування кризового періоду.



Рис. 3. Рівень тіньової економіки за чинною та удосконаленою редакцією монетарного методу, % від обсягу офіційного ВВП
(Джерело: авторська розробка за даними [3])

Водночас удосконалений Мінекономрозвитку монетарний метод (методологічні положення розрахунку за яким наразі апробуються) (рис. 3) зафіксував відсутність змін у рівні тіньової економіки, що, на нашу думку, є більш адекватною оцінкою процесів детінізації саме за цим методом в умовах утримання питомої ваги обсягу готівкових коштів у грошовій масі незмінною (28,5% станом на 01.01.2017 проти 28,4% станом на 01.01.2016) при збільшенні номінального обсягу готівкових коштів відносно обсягу 2015 року, що відбулося на тлі розширення споживчого попиту населення у 2016 році. Зважаючи на це, дослідження динаміки рівня тінізації під час спаду економіки за монетарним методом обчислення у чинній редакції, на нашу думку, не є надійним індикатором.

Обчислення, що проводяться за методикою співставлення споживання електроенергії відносно обсягів виробництва, продемонстрували тенденцію до зростання масштабів тіньової економіки на +3,0 в.п. за 2005-2016 рр. Проте зменшення рівня тінізації з 38% у 2014 році до 31,0% в 2016 році викликає значні сумніви щодо коректності величин у кризових умовах функціонування офіційної економіки (рис. 4). Розрахунково це стало результатом збільшення обсягу реального ВВП у 2016 році більшими темпами (на 2,3%), ніж обсягу внутрішнього споживання електроенергії, за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби (на 0,9% відповідно), що відбулося в умовах запровадження суб'єктами господарювання та населенням заходів із забезпечення енергозбереження.

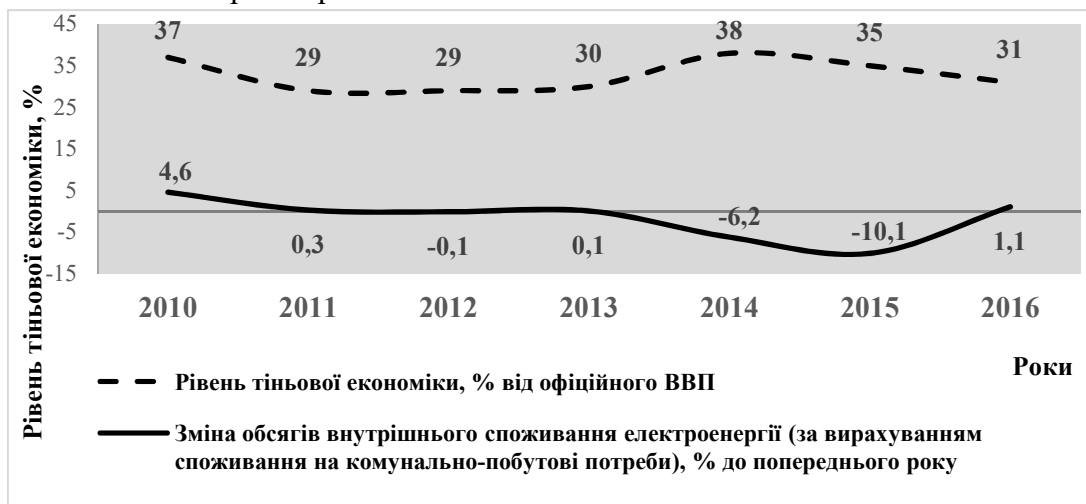


Рис. 4. Рівень тіньової економіки за електричним методом, % до офіційного ВВП

(Джерело: авторська розробка за даними [3])

При цьому слід зазначити, що політика з ефективного використання енергоресурсів найбільшого поширення набула на тлі підвищення тарифів на електроенергію та газ. Відповідно, можна зробити припущення, що за умови дотримання попередніх умов використання енергоресурсів зменшення рівня тіньової економіки за цим методом було б меншим. До того ж, еластичність електроспоживання при суттєвому падінні ВВП значно зменшується. Цей факт пояснюється умовно-постійною часткою витрат: у короткостроковому періоді при падінні об'ємів виробництва не відбувається пропорційне зниження обсягів електроенергії підприємств за рахунок споживання населенням.

Загалом абсолютна розбіжність показників рівня тіньової економіки України (амплітуда між мінімальною та максимальними значеннями) протягом періоду дослідження за чотирма вищенаведеними методами коливається від 14,0 в.п. у 2007-2010 рр. при найменших значеннях у 2007 р. (24,0-38,0%) до 30,0-30,9 в.п. у 2015-2016 рр. Така варіативність пояснюється тим, що кожен із методів розрахунку охоплює певний сектор національної економіки. Важливо зауважити, що відносно низькі обсяги тінзації притаманні трьом методам: монетарному, електричному та збитковості підприємств, які в найменшій мірі враховують нематеріальну сферу надання послуг. Для нівелювання цього недоліку МЕРТ України намагається удосконалити методикау обчислення інтегрального показника шляхом доповнення методу «витрати населення – роздрібний товарообіг»: у 2016 році введено дооцінку обсягів тіньових комерційних послуг, що надаються населенню суб'єктами господарювання, а також включено в методикау розрахунку обсяги продажу домогосподарствами сільськогосподарської продукції на неформальних ринках [5, с. 11].

Тенденцію до зменшення рівня тіньового сектору за підсумком 2016 р. проти кризового 2014 р. зафіксовано в усіх основних агрегованих видах економічної діяльності (ВЕД) на рівні від 6,0 в.п. (у ВЕД «Операції з нерухомим майном» та «Сільське, лісове та рибне господарство») до 17,0 в.п. (ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля»), за виключенням фінансової та страхової діяльності – де зафіксовано зростання обсягу тіньової економічної діяльності на 3,0 в.п. (рис. 5). Зокрема, зменшення рівня тіньової економіки в оптовій та роздрібній торгівлі у 2016 році відносно показника 2015 року склало 11 в.п., у переробній промисловості – 9 в.п., у добувній промисловості – 8 в.п., у будівництві – 7 в.п., у транспорті – 6 в.п., у ВЕД «Фінансова та страхова діяльність» та у ВЕД «Операції з нерухомим майном» – 5 в.п. у кожному, у ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» – 3 відсоткових пункти. При цьому порядок розміщення ВЕД за величиною частки тіньового сектору порівняно з 2015 роком майже не змінився.

Доволі великим залишається рівень тіньового сектору у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (43,0% від рівня офіційного ВДВ даної галузі), що обумовлено, передусім, розташуванням переважної частини підприємств даного ВЕД на території, де органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження, поряд із збереженням високого рівня монополізації на ринку продукції зазначеного ВЕД.

Лідерами у детінізації відносин серед ВЕД за підсумками 2016 року проти 2014 р. стали оптова та роздрібна торгівля, будівництво, переробна та добувна промисловості (рис. 5). У сфері оптової та роздрібною торгівлі за підсумками 2016 року частка тіньового сектору зменшилася на 17,0 в.п. до 24%, що стало наслідком скорочення обсягу отриманих підприємствами збитків у 2,5 разів (до 37,4 млрд. грн. у 2016 році) при зростанні обсягу прибутків підприємств у 1,2 разів (до 43,2 млрд. грн. відповідно). До того ж, відновлення споживчого попиту домогосподарств на тлі зростання реальної заробітної плати та уповільнення цінової динаміки на внутрішньому ринку обумовили зростання обороту роздрібною торгівлі на 4% (проти -19,8% у 2015 році). Наслідком активізації виробничої діяльності в реальному секторі економіки (зокрема, у переробній промисловості, сільському господарстві та будівництві) стало зростання оптового товарообороту підприємств на 4,9% (проти -12,2% відповідно). Зменшення рівня тіньової економіки у переробній промисловості за підсумками 2016 року склало 12,0 в.п. (до 34% від офіційного обсягу ВДВ), що обумовлено скороченням обсягу збитків підприємств галузі у 1,9 разів (до 100,1 млрд. грн. у 2016 році) при зростанні обсягу ВДВ галузі у 1,2 рази (до 286,6 млрд. грн.). так, за даними Держстату, у 2016 році суттєво скоротилися збитки підприємств усіх галузей переробної промисловості, що зумовило покращення фінансового стану підприємств. При цьому сальдований фінансовий результат діяльності підприємств все ще залишається негативним. Найбільший негативний фінансовий результат отримано підприємствами галузей: виробництва хімічних речовин і хімічної продукції – 21,6 млрд. грн. (-34,3 млрд. грн. у 2015 році); металургійного виробництва, виробництва готових металевих виробів – 10,5 млрд. грн. (-44,7 млрд. грн.) [6].

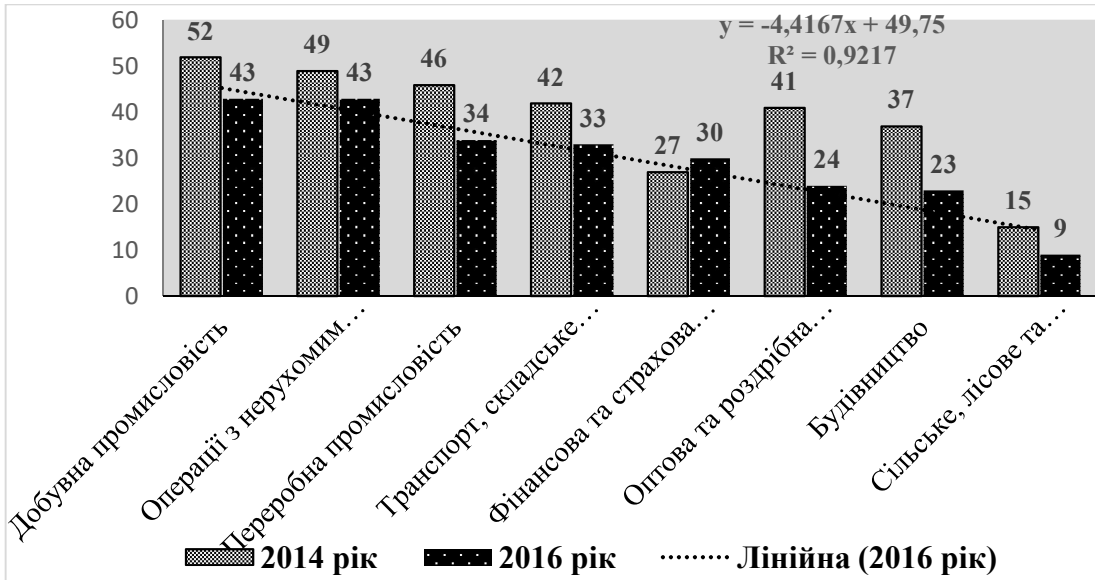


Рис 5. Обсяг тіньової економіки України за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу ВДВ відповідного ВЕД

(Джерело: авторська розробка за даними [3])

Рівень тіньової економіки у добувній промисловості і розробленні кар'єрів зменшився порівняно з 2014 роком на 9,0 в.п. до 43% від ВДВ галузі. Зазначене зменшення обумовлено скороченням обсягу збитків, отриманих підприємствами галузі у 1,8 разів порівняно з 2015 роком до 48,6 млрд. грн. у 2016 року при збільшенні обсягу прибутків майже утричі (до 20,9 млрд. грн. у 2016 році). Але, враховуючи, що значна кількість добувних підприємств знаходиться на непідконтрольній владі території, тобто в зоні проведення антитерористичної операції (АТО), розрахунок тіньової економіки за цією галуззю, на наше переконання, варто розглядати виключно як умовний орієнтир зміни тенденції тощо.

Фундаментальне розв'язання проблеми тіньової економіки можливе лише в контексті загального реформування економіки, усунення причин, які спонукають населення звертатися до тіньових схем економічної діяльності. Тому, мотиваційна складова детінізації повинна передбачати поступове зниження податкового навантаження, спрощення законодавства щодо регулювання економічної діяльності, обмеження монопольної поведінки в усіх сферах економіки. Крім того, у пакет відповідних заходів потрібно ввести жорстку боротьбу з корупцією у владних структурах одночасно з покращенням якості державних послуг.

Таким чином, обмеження масштабів поширення тіньової економіки, і як наслідок, процесу зростання тіньового капіталу, може відбутися тільки за умов гармонізації суспільних відносин на основі усунення суперечностей і недоліків існуючої економічної системи, які порушують паритетність розвитку окремих сфер і сегментів ринку, зачіпають інтереси окремих суб'єктів. Сьогодні держава повинна забезпечити стабільні сприятливі умови для нарощення окремими суб'єктами господарювання економічної активності в легальній економіці завдяки поліпшенню інвестиційного та підприємницького клімату в країні та створенню такого інституційного середовища, для якого тіньова економіка була б неефективною. Стратегічною метою держави на шляху подолання розповсюдження тіньової економіки також є вдосконалення методів і форм оцінки тіньової економіки, удосконалення відповідних законодавчих норм регулювання національної економіки.

Література:

1. Скупський Р.М. Теоретичні аспекти та тенденції тіннізації економіки України /Р.М. Скупський // "The genesis of genius" Scientific and educational journal; Geneva, Switzerland, December. 2016 # 7. P. 145-150. ISSN 7634-567X
2. Skupskyi R.M. The shadow economy: features of development. Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. - "East West" Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2016.- P. 52-56. ISBN 978-3-903115-63-7.
3. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні – 2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>
4. Україна. Всесвітній огляд економічних злочинів / «PWC», 2011. – 16 с.
5. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні (I півріччя 2016 року) / Відділ економічної безпеки, детінізації економіки та статистики департаменту економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. – К.: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2016. – 20 с.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

1.10. Use of cloud services by the manager of an educational institution in conditions of a new Ukrainian school.

Використання хмарних сервісів керівником освітнього закладу в умовах нової української школи.

Реформування системи освіти в контексті Концепції Нової української школи передбачає суттєві зміни як у змісті роботи керівника освітнього закладу та і у його функціях. Л. М. Калініна, О. М. Онаць пропонують такі ключові функції керівника освітнього закладу в умовах нової української школи (НУШ): бачення стратегії і розвитку; керівництво/моніторинг освітнього процесу; мотивація та управління персоналом; управління розвитком та фінансами; внутрішня та зовнішня комунікація [1].

Означені функції керівника тісно пов'язані із використанням інформаційних технологій. Причому технології не вичерпуються роботою із офісними додатками. Тепер на перший план виступають можливості, які реалізуються шляхом використання хмарних сервісів. Сучасні вітчизняні та зарубіжні науковці та практики презентують можливості, які надають хмарні сервіси. З метою реалізації ключових функцій керівника освітнього закладу зазначені сервіси є необхідною складовою управлінської технологічної культури та фахових компетентностей керівника [6; 8; 11]. Технологічна культура потребує цілеспрямованого розвитку засобами формальної, неформальної та інформальної освіти. Український науковець В.Заячковський розробив модель розвитку технологічної культури керівників навчальних закладів в системі післядипломної освіти і визначив розвиток технологічної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу у системі післядипломної освіти як систематичний цілісний, організаційно-педагогічний процес впливу в умовах системи післядипломної освіти на інтегративну професійну якість керівників навчальних закладів, що містить мотиваційну, власне професійну та соціальну компоненти і виявляється у соціальних установках до технологічності, інноваційності, критичного мислення, неперервності в навчанні [10].

Ю.Носенко вказує, що за визначенням Національного інституту стандартів та технологій США (National Institute of Standards and Technologies (NIST), хмарні обчислення є моделлю, що уможливорює повсюдний, повсякчасний, зручний і швидкий доступ до обчислювальних ресурсів (мереж, серверів, баз даних, додатків, сервісів), який надається з мінімальними зусиллями управління та взаємодії з постачальником послуг [2]. В той же час, Є. М. Грабовський та

П. Г. Кримов [3], аналізуючи моделі хмарних сервісів визначають такі їх різновиди: SaaS (Software As a Service), IaaS (Infrastructure As a Service), PaaS (Platform As a Service) та комунальні ІТ-послуги (utility computing). При цьому аналіз можливостей цих моделей, запропонованих авторами, вказує на те, що найбільш прийнятною і доцільною для використання в управлінні освітнім закладом є модель SaaS (Software As a Service) – «програмне забезпечення як сервіс (на відміну від SaaS – Software As a Product – програмне забезпечення як продукт, коли ви купуєте програму «в коробці»). Цей сервіс дає змогу тисячам абонентів використовувати окремі програми без необхідності придбання їх ліцензійних копій. Сервіси SaaS засновані на принципі підписки: програмне забезпечення працює на стороні провайдера та надається абонентам в оренду [3].

Дослідники О. М. Маркова, С. О. Семеріков та А. М. Стрюк вважають хмарні технології різновидом інформаційно-комунікаційних технологій та визначають їх як «сукупність методів, засобів і прийомів, використовуваних для збирання, систематизації, зберігання та опрацювання на віддалених серверах, передавання через мережу і подання через клієнтську програму різноманітних повідомлень і даних. Витоки хмарних технологій навчання містяться у застосуванні концепції комп'ютерної послуги до навчального процесу, зокрема, надання місця для зберігання електронних освітніх ресурсів та мобільного доступу до них» [4]. Таке твердження, на нашу думку, не відображає в повній мірі сутність і зміст цього поняття, оскільки переважна більшість хмарних сервісів мережі Інтернет використовують web-інтерфейс і не потребують клієнтської програми (крім браузеру) для обміну інформацією між пристроєм користувача і самим сервісом.

Для представлення змісту і сутності поняття хмарних сервісів пропонуємо користуватись таким визначенням: це програмне забезпечення, яке надається окремою організацією (працює на деякому сервері) через мережу Інтернет за умови укладання певної користувацької угоди. Для використання такого сервісу необхідна обов'язкова авторизація користувача. Авторизувавшись користувач може здійснювати певні дії з інформацією (створювати контент, зберігати, керувати та ділитись ним тощо). Прикладом такого сервісу може стати електронна пошта, якщо поштову скриньку зареєструвати на будь-якому публічному сервісі у мережі Інтернет.

Аналізуючи ринок таких сервісів, потрібно виділити два, найбільш прийнятні для освітніх закладів, хмарні рішення, які пропонуються сучасними ІТ-компаніями: Microsoft Office 365 та G-Suite for Education. Вивчення цих середовищ показало, що і те, і інше хмарне рішення інтегрують велику кількість

інструментів (сервісів), які можна використати у професійній діяльності педагогів та адміністрації освітнього закладу. Обидва є безкоштовними для освітніх закладів і мають досить просту процедуру розгортання. Обидва підтримують необмежену кількість ліцензій та надають користувачам необмежену кількість дискового простору для зберігання файлів. Хмарні рішення надають можливість створення, редагування та зберігання інформації різних типів (текстової, табличної, презентацій, малюнків тощо) та мають можливість для організації спільної роботи над документами.

Дослідження можливості Microsoft Office 365 та G-Suite for Education, свідчить, що і те, і інше хмарне рішення мають достатньо переваг і може бути вибором керівника освітнього закладу з метою організації інформаційно-освітнього середовища навчального закладу та реалізації ключових управлінських завдань. При цьому, вибір якогось одного програмного рішення не виключає можливості використання іншого та сторонніх хмарних сервісів, якщо ті мають додаткові можливості, або зручніші у використанні.

Поняття хмарного інформаційно-освітнього середовища освітнього закладу було запропоноване С.Г.Литвиною, яка визначає його як навчальне середовище, у якому за допомогою хмарних сервісів створюються умови навчальної мобільності, групової співпраці та кооперативної роботи педагогів й учнів для ефективного, безпечного досягнення дидактичних цілей. При цьому під навчальною мобільністю вчителя автор розуміє «доступність засобів комунікації, співпраці та кооперації, незалежно від часу, місця перебування, комп'ютерної техніки, що використовується, з метою забезпечення ефективності у досягненні дидактичних цілей ... виконання педагогічних завдань, об'єднання суб'єктів та об'єктів навчального процесу для ефективної співпраці, орієнтованої на підвищення якості навчальних результатів учнів засобами хмарних сервісів» [5]. Дидактичні цілі автором включені у просторово-семантичний, змістово-методичний, комунікаційно-організаційний та цільовий компоненти [5, с. 135]. Такий підхід до організації освітнього середовища корелює із основними фахово-управлінськими завданнями керівника освітнього закладу в умовах нової української школи та дев'ятьма компонентами її формули .

Звичайно, керівник освітнього закладу, якщо він не має освіти, пов'язаної із інформаційними технологіями, не може повністю охопити всі можливості, які можуть надати його закладу хмарні сервіси та рішення. Тому, при виборі хмарного рішення, бажано скористатись допомогою учителя інформатики. Розроблена, спільно із учителем інформатики, стратегія інституційного розвитку закладу освіти в галузі інформаційно-комунікаційних технологій сприятиме значно кращій динаміці зростання школи. Також варто саме йому надати права

системного адміністратора хмарного рішення, щоб зосередитись на адміністративних завданнях. При цьому, хоча керівник навчального закладу і вчитель інформатики можуть обрати кілька освітніх хмарних рішень і успішно використовувати їх у процесі формування та розвитку інформаційно-освітнього середовища школи. Однак, із власної практики, можемо рекомендувати використовувати лише одне освітнє рішення, оскільки наявність кількох може дезорієнтувати учасників освітнього процесу та знизити ефективність використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому закладі.

Розглянемо більш докладно сервіси, які дають можливість керівнику освітнього закладу більш ефективно реалізувати окремі аспекти власної професійної діяльності. Організація інноваційної діяльності керівника освітнього закладу починається із ознайомлення з світовими та національними трендами інновацій у освіті, діяльністю інших навчальних закладів тощо. Найкращим шляхом до цього є періодичний перегляд публікацій на освітніх сайтах, участь у відповідних групах у соцмережах, перегляд блогів та сайтів, які висвітлюють освітні інновації. З метою поглибленого вивчення проблеми можна скористатись пошуковими системами Google та Bing від Microsoft. Планування діяльності освітнього закладу та контроль за виконанням цього плану є важливим елементом управління освітнім закладом. З цією метою можна скористатись Google Календар, або Office 365 Outlook. Ці сервіси дають можливість планувати власну діяльність, а також формувати спільний календар навчального закладу, об'єднуючи календарі педагогічних працівників. Календарі мають можливість розміщувати до створених подій текст, малюнки, відео, посилання на ресурси мережі інтернет тощо. Запрошені учасники можуть доопрацьовувати опис події. Нагадування про подію можна організувати у вигляді листа на електронну пошту, або повідомлення на мобільний пристрій.

Моніторинг та педагогічний контроль є основою управління освітнім закладом. Адже неможливо керувати системою, якщо про неї нічого не знаєш. А якісні управлінські рішення можливі лише на основі об'єктивних даних. Для отримання таких даних керівнику освітнього закладу найзручніше скористатись такими хмарними сервісами як Google Forms, або Microsoft Office 365 Forms. І той, і інший сервіс дають можливість створити опитування (анкету), або тест. Тест можна редагувати самостійно, або запросити до його редагування колег. Посилання на створену анкету можна розмістити на інтернет-ресурсах освітнього закладу. Можна встановити період, протягом якого будуть збиратись відповіді. Сервіси постійно вдосконалюються. Зараз до анкети можна завантажити відео, фото, створити переходи. Результати анкетування отримуються у вигляді

електронної таблиці, а також автоматично обробляються з можливістю наступного аналізу, побудови графіків та діаграм тощо.

Підготовка та проведення різноманітних заходів вимагає створення відповідної документації. Google Документи, або Office 365 Word стануть у пригоді педагогам та адміністрації освітнього закладу. Створений у цих сервісах документ буде доступний з будь-якого пристрою, підключеного до мережі інтернет, результати роботи автоматично зберігаються. Працюючи у цих сервісах можна надати доступ на перегляд документа, коментування або його редагування, що дає можливість організації спільної роботи.

Для роботи із табличними документами можна скористатись Google Таблицями, або Office 365 Excel. Обидва сервіси дають можливість проводити обчислення, використовуючи створені користувачем формули, користуватись вбудованими функціями, будувати графіки та діаграми тощо. Ці сервіси значно спрощують роботу керівника освітнього закладу, пов'язану із обробкою статистичних даних, бухгалтерських розрахунків, фінансовим менеджментом тощо. Як і попередні, ці сервіси також дають можливість організувати колективну роботу над документами із відповідним рівнем доступу.

Формування звітів є важливим аспектом професійної діяльності керівника освітнього закладу. У цьому йому може допомогти сервіс Google Презентації, або Office 365 PowerPoint. Кожен із педагогічних працівників освітнього закладу, скориставшись наданим доступом може створити один, або кілька слайдів, які відображають основні здобутки та результати професійної діяльності, використовуючи текст, малюнки, відео, посилання на ресурси мережі Інтернет тощо. Колективна презентація є легким та ефективним способом продемонструвати діяльність освітнього закладу. Результати роботи у всіх цих сервісах можна публікувати одразу на будь-яких інтернет-ресурсах, що надає роботі керівника освітнього закладу відкритого характеру та сприяє збільшенню довіри зі сторони педагогів, учнів та їх батьків, громадськості.

Ще один важливий аспект роботи керівника освітнього закладу – організація спілкування серед членів педагогічного колективу, у тому числі організація та проведення нарад, педрад, обговорень тощо. Особливо це важливо в умовах формування профільних освітніх закладів, коли одна школа стає базовою та має кілька філій територіально від неї віддалених. Такий стан речей потребує проведення періодичних нарад. Очна участь працівників філій у таких заходах потребує додаткових витрат коштів та часу. Сучасні хмарні технології сприяють економії коштів та підвищенню комунікації в режимі реального часу. Перш за все, у якості сервісу для спілкування можна запропонувати електронну пошту. Використовуючи Gmail, або Outlook можна розсилати листи на одну, або

кілька адрес, використовуючи адресну книгу. Крім текстового повідомлення ці сервіси дозволяють розсилати файли, а у випадку перевищення їх розміру, дають можливість завантажити інформацію на Google Диск, або OneDrive – мережеві сховища інформації. Для організації та проведення нарад керівник освітнього закладу може скористатись мережевим блокнотом Office 365 OneNote. Цей сервіс представляє собою набір робочих листів. Користувач може додавати, або видаляти їх, упорядковувати їх, утворюючи певну ієрархію. Користувачі, які отримали доступ до OneNote, в залежності від рівня доступу можуть переглядати, коментувати чи редагувати матеріали розміщені там. Користувач може додавати текст, малюнки, відео, посилання на інші мережеві ресурси. Проведення педради освітнього закладу може бути реалізовано через виконання такого порядку дій: керівник створює у OneNote сторінку, яка буде виконувати роль середовища для оголошень та обговорення та розсилає доступ до цього листа відповідальним особам, які мають виголосити доповіді; відповідальні особи розміщують на цій сторінці власні доповіді; педагогічним працівникам надсилається доступ до сторінки для перегляду доповідей та їх коментування та вказується час завершення перегляду; після завершення перегляду сторінки секретар педагогічної ради освітнього закладу впорядковує виступи та коментарі у вигляді протоколу проведення педради. Зрозуміло, що у цьому випадку всі члени педагогічного колективу повинні мати обліковий запис у відповідній хмарі Office 365.

Інший спосіб проведення педагогічних та методичних рад, нарад та обговорень, який не вимагає наявності облікового запису Office 365 – використання сервісу на основі Wiki, або сервісу Padlet. Наприклад, у комунальному вищому навчальному закладі «Вінницька академія неперервної освіти» працює сервіс, який надає безкоштовний доступ для реалізації подібних завдань за адресою <http://wiki.vn-edu.net.ua>. Керівники навчальних закладів, педагоги, учні мають можливість використовувати цей ресурс з метою навчання та організації спілкування. Інший безкоштовний сервіс, який можна використати з метою проведення обговорення сервіс Padlet (<https://padlet.com>). Як і у OneNote, користувачі мають можливість додавати «на стіну» власні публікації, об'єднувати та групувати їх певним чином.

З метою проведення швидких обговорень, відеоконференцій керівник освітнього закладу може скористатись сервісами Google Hengouts, Meet, або Microsoft Skype чи Skype для бізнеса. Всі ці сервіси надаються безкоштовно у хмарних рішеннях для освіти. В залежності від умов використання, які встановлюються організаціями, які надають ці сервіси для користування, у

відеоконференціях можуть брати участь від двох учасників, передаючи відео у режимі реального часу. Крім того вказані сервіси дають можливість передавати текстові повідомлення в коментарях, а також пересилати не великі файли. Крім вказаних сервісів педагогічні працівники для спілкування можуть скористатись будь-якими месенджерами (Facebook, Viber, WatsAp тощо).

Освітні сайти набирають популярність у закладах освіти України. Відповідно до Закону України «Про освіту» всі освітні заклади повинні висвітлювати результати своєї роботи на власному сайті. Представництво закладу освіти у мережі Інтернет сприяє покращенню інформування населення про його роботу, дає можливість батькам обрати його для своєї дитини. Розуміючи необхідність оперативного інформування батьків та учнів деякі класні керівники створюють сайти чи блоги класів, на яких розміщують інформацію про життя класу, школи чи освітні та благодійні акції, домашнє чи додаткове завдання, матеріали навчальних проєктів тощо. Педагогічні працівники також створюють власні сайти, або блоги для розміщення власних методичних матеріалів, цікавих завдань для учнів та пошуку однодумців.

Розробка сайту школи, класу, або портфолію педагога досить складне завдання, проте, його можна спростити використовуючи сервіси Blogger, або Google Sites. Вказані сервіси мають досить простий інтерфейс і дають можливість педагогам без спеціальної освіти швидко створити досить якісні ресурси. В той же час, використовуючи вказані сервіси педагоги можуть легко організувати зворотній зв'язок, оскільки конструктор сайтів і блогів, що надається Google, дозволяє легко вбудувати відповідний гаджет до сайту, або блогу. Документи та презентації можна розмістити на Google Диск, або OneDrive. Тоді як для розміщення фото можна скористатись сервісом Google Фотознімки, а для розміщення відео – YouTube. Google Фотознімки дає можливість розміщувати будь-яку кількість фото у стандартній якості, не резервуючи їх місце на Google Диск. YouTube також дає можливість безкоштовно розміщувати відео за умови, що воно не порушує положень законів про авторське право. Покращити представництво освітнього закладу у мережі інтернет можна створивши відповідні сторінки (групи) у соціальних мережах Facebook, або Google+, дублюючи туди повідомлення із сайту школи.

Важливим напрямком роботи освітнього закладу є наукові дослідження, які можуть робити і педагоги і учні. З метою покращення методичної роботи та професійного саморозвитку педагогів, підтримки організації та проведення досліджень учнів та учителів, опрацювання наукових джерел, вони можуть скористатись сервісами Google Академія та Google Books. Google Академія – спеціалізований сервіс, який виконує пошук інформації переважно по науковим

публікаціям, або таким, які мають всі ознаки наукових. Працюючи із цим сервісом користувачі мають можливість отримувати вже відфільтровані списки посилань на наукові джерела. Сервіс спрощує укладання списку використаних джерел. Google Books – сервіс, який слугує для ознайомлення із різноманітними джерелами – художніми, науковими, методичними тощо. За потреби, ознайомившись зі змістом та переглянувши частину книги її можна придбати, отримавши доступ до повнотекстової копії.

Відтак, використання хмарних сервісів керівником освітнього закладу в умовах нової української школи потребує врахування позицій:

1. Хмарні сервіси це такі ресурси мережі інтернет, які дають можливість скориставшись веб-інтерфейсом створювати власний контент за умови авторизації користувача на ньому. Використання хмарних сервісів у освіті дає можливість сформувати хмарне орієнтоване початкове середовище.

2. Будь-який освітній заклад може безкоштовно сформувати інформаційно-освітнє середовище, яке базується на хмарних сервісах. В залежності від професійних потреб та власних вподобань керівник закладу освіти може обрати якесь одне освітнє рішення, або використовувати кілька, доповнюючи їх можливостями сторонніх хмарних освітніх сервісів. Однак, краще зупинитись на якомусь одному, доповнюючи його можливості сторонніми хмарними сервісами.

3. Використання хмарних сервісів у роботі освітнього закладу дає можливість спростити організацію його представництва у мережі Інтернет. У цьому випадку хмарні сервіси сприяють створенню позитивного іміджу освітнього закладу, інформуванню педагогів, учнів та їх батьків, представників громадськості щодо завдань та заходів, які реалізуються у ньому. Крім того, такі сервіси можуть слугувати у якості інструменту для зворотного зв'язку.

4. Використання хмарних сервісів керівником закладу освіти дає можливість підвищити результативність його професійної діяльності, сприяє економії часу та розвитку комунікаційних каналів всередині організації. Крім того, використання хмарних сервісів керівником сприяє створенню новітнього навчального середовища, що підвищує ефективність освітнього процесу.

Література:

1. Калініна Л. М., Онаць О. М. Базовий стандарт професійної діяльності керівника нової української школи [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/706995/1/KLM_i_0natsO.pdf – Назва з екрана.

2. Носенко Ю. Хмарні технології у просторі відкритої освіти. Моделювання й інтеграція сервісів хмаро орієнтованого навчального середовища: монографія /

[Копняк Н., Корицька Г., Литвинова С., Пойда С. та ін. / за заг. ред. С. Г. Литвинової. – К.: ЦП «Компринт», 2015. – 163 с. - С. 30 – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/9273/1/%D0%AF%20-%202015.pdf> – Назва з екрана.

3. Грабовський Є.М., Кримов П.Г. Ринок інформаційних послуг [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://nangu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/05/%D0%97%D0%A2> – Назва з екрана.

4. Маркова О. М. Хмарні технології навчання: витоки [Електронний ресурс] / Маркова О. М., Семеріков С. О., Стрюк А. М. // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2015. – Том 46, № 2. – С. 29-44. – Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/1234/916> – Назва з екрана.

5. Литвинова С. Г. Проектування хмароорієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу: монографія / С. Г. Литвинова – Київ.: ЦП «Компринт», 2016. – 354 с. - С. 20-21

6. Заячковський В. М. Модель розвитку технологічної культури керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної освіти (інноваційна розробка) / В. М. Заячковський // Матеріали ІХ Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій / [Упор. Назаренко Г.А.]. - Черкаси: ЧОПОПП, 2017.– 264 с. – С. 232-238

7. Пойда С.А. Особливості підвищення кваліфікації педагогічних працівників за дистанційною формою навчання / С.А.Пойда. - VIII Міжнародна науково-практична конференція "Управління в освіті" 26-27 квітня 2017 р. - Інститут права та психології НУ "Львівська політехніка". - 196 с. – С. 157–159.

8. Києнко-Романюк Л.А. Технологічна компетентність педагога в контексті завдань сучасної освіти. / Л.А.Києнко-Романюк // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія – Зб. статей: - Ялта: РВВ КГУ, 2014. – Вип. 45. – Ч. 5. – 364 с. – С. 141-147

9. Нова школа. Простір освітніх можливостей [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/Anonces/2016/nova_shkola_proekt.pdf – Назва з екрана.

10. Заячковський В. М. Postgraduate education of managers of secondary education institutions: results of the study on technological culture development / В. М. Заячковський // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи : зб. наук. праць / ред. кол.: акад. І. Ф. Прокопенко та інші; Харк. нац. пед. ун-т імені Г. С.Сковороди. – Вип. 49. – Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. - С. 78-83

11. Києнко-Романюк Л.А. Модель розвитку критичного мислення керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної освіти (інноваційна розробка) / Л.А. Києнко-Романюк // Матеріали ІХ Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій / [Упор. Назаренко Г.А.]. - Черкаси: ЧОПОПП, 2017. – 264 с.

1.11. Analysis of production of agro-food products by regions of Ukraine: spatial asymmetries

Аналіз виробництва агропродовольчої продукції по регіонах України: просторові асиметрії

Агропродовольче виробництво є однією з найважливіших галузей матеріального та соціального виробництва більшості країн світу, що відіграє значну роль у розвитку держави. У кризових умовах ця галузь економіки може суттєво пожвавити процес виходу з економічної кризи, за рахунок товарного потенціалу експортування. Тому аналіз просторової асиметрії формування регіонального ринку агропродовольчої продукції, що забезпечує продовольчу безпеку нашої країни, є досить актуальним та потребує дослідження.

Питання сільськогосподарського виробництва розглядаються рядом дослідників. Теоретико-методичні підходи та практичні рекомендації з даного питання викладені в працях вчених М.А. Хвесика, І.К. Бистрякова, Л.В. Левковської, М.Й. Маліка, Б. Данилишина, І.О. Іртищевої, Т.В. Стройко, М.І. Стегней та ін. Проте через існування регіональних диспропорцій виробництва сільськогосподарської продукції, вивчення цього питання залишається актуальним і вимагає розробки рекомендацій щодо збалансування його розвитку.

На основі викладеного можна сформулювати мету та завдання дослідження, яка полягає в оцінці тенденцій та перспектив розвитку виробництва агропродовольчої продукції по регіонах в контексті просторової асиметрії.

Загальний обсяг виробництва агропродовольчої продукції за 2010-2016 роки збільшився на 67114,4 млн грн або у 1,4 рази. Пріоритетними у виробництві сільськогосподарської продукції є рослинництво, що займає 72,67% від загального обсягу.

Структура земель та кліматичні умови приводять до того, що в різних регіонах вирощують різні види зернових культур та створюють асиметрії виробництва. Асиметрія регіонального розвитку є однією з найважливіших проблем економічної політики країн світу. Однак, з урахуванням того, що розвиток економічних інститутів носить характер спонтанної самоорганізації, регіональні економічні простори завжди мають відмінності [1]. Економічна дійсність досить різноманітна й суперечлива, при цьому кожен регіон по-своєму унікальний та не схожий на інші, в умовах, що складаються, набуває актуальності питання про можливість побудови єдиного економічного та аграрного простору.

Так, за даними Державної служби статистики України найбільший обсяг сільськогосподарської продукції у 2016 році був у Вінницькій - 21319,1 млн грн

або 8,4% від загального обсягу виробництва; Полтавській - 17212,6 млн грн або 6,8%; Харківській - 15647,8 млн грн або 6,1%; Київській – 15544,7 або 6,1%; Дніпропетровській - 15183,4 млн грн або 6,0% та Хмельницькій - 12548,6 млн грн або 4,9% областях відповідно [2] (рис. 1).

Провідне вирощування продукції рослинництва належить Вінницькій – 7,8% від загального обсягу виробництва, Полтавській – 7,2%, Харківській – 6,7%, Київській - 5,6% та Кіровоградській – 5,4% областям відповідно.

Серед лідерів виробництва продукції тваринництва такі регіони, як Вінницький – 9,9% від загального обсягу виробництва, Черкаський – 8,3%, Київський – 7,5%, Дніпропетровський – 6,4% та Полтавський - 5,5% відповідно. Однак, у розрізі областей – основних постачальників продукції тваринництва ситуація не в усьому збігається із загальноаграрним рейтингом, оскільки дуже залежить від корпоративного сектору – розміщення великотоварного виробництва. Так, навіть одного великого підприємства досить, щоб вивести регіон у лідери: у Вінницькій області (перше місце рейтингу) розташовано основні потужності гіганта «Миронівський хлібопродукт», холдинг «Золотоніський бекон» вивів на друге місце Черкаську область, а компанія з данськими інвестиціями «Даноша», що займається свиначством, забезпечила потрапляння до ТОП-10 зовсім не сільськогосподарської Івано-Франківської області.

Передові позиції в рейтингу – лише частково заслуга місцевих аграріїв, оскільки основними факторами, що забезпечують вал зерна, залишаються природні – площа самого регіону, придатні для сільського господарства землі на його території і погодні умови. Так, не випадково найменший внесок у національне агровиробництво забезпечують Чернівецька (1,7 %) і Закарпатська (1,6 %) області – невеликі за площею, з горами та лісами. Наприклад, якщо у лідера агрорейтингу Вінниччини площа сільгоспземель і ріллі становить 1 838,2 тис. га, то в Чернівецькій і Закарпатській – 442,6 і 387,7 тис. га відповідно.

Якщо розглядавати продукцію сільського господарства в господарствах усіх категорій у розрахунку на одну особу населення, то найбільший обсяг спостерігається у Вінницькій, Кіровоградській, Черкаській, Полтавській та Херсонській областях (рис. 2).

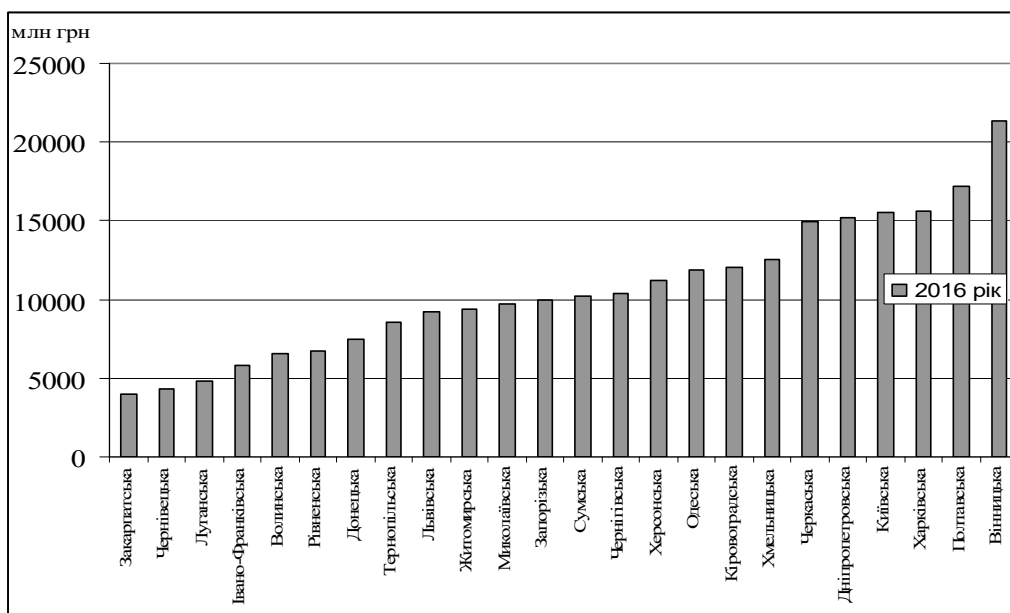


Рис. 1. Динаміка обсягу виробництва агропродовольчої продукції за регіонами України у 2016 році, млн грн

Складено за даними Державної служби статистики України [2]

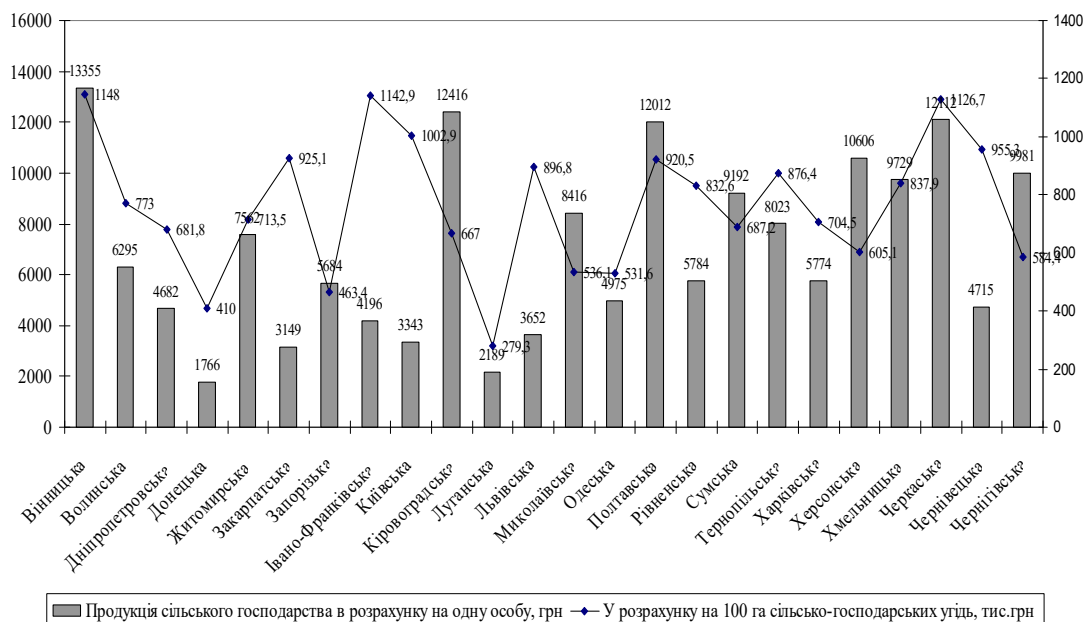


Рис. 2. Продукція сільського господарства в господарствах усіх категорій у розрахунку на одну особу населення та на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами у 2016 році

Складено за даними Державної служби статистики України [2]

У розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь найбільший обсяг припадає на Вінницьку – 1148 тис. грн, Івано-Франківську - 1142,9 тис. грн, Черкаську - 1126,7 тис. грн та Київську - 1002,9 тис. грн області.

За 2000-2016 роки спостерігається зростання (+94%) виробленої продукції сільського господарства у розрахунку на одну особу та зростання (+93%) виробленої продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, найбільша частка сільськогосподарської продукції виробляється господарствами населення, причому більше виробляється продукції рослинництва. Близько 70% господарств сільгоспвиробників складають фермерські господарства, 2014 рік відзначився найбільшою їх чисельністю (34168), а найменша питома вага (до 1%) державних підприємств. Отже, для українського виробника сільськогосподарської продукції найсприятливішою формою господарювання є фермерські господарства [3].

Трудова структура галузі здебільшого відповідає регіональній концентрації агропромислового комплексу. З 2,866 млн осіб, зайнятих у сільському господарстві (з урахуванням рибної та лісової галузі), 205,8 тис. працюють у Вінницькій області, 167,5 тис. – у Харківській і 147,2 тис. осіб – у Черкаській (рис. 3).

Простежується кореляція і щодо рівня оплати праці – аграрно-активні регіони, представлені великою кількістю компаній, і висока конкуренція забезпечують підвищення зарплат. У середньому у країні на початок 2017 р. середньомісячна заробітна плата штатних працівників підприємств сільського господарства і пов'язаних з ним послуг становила 3 916 грн. Діапазон – від 4 940 грн на Закарпатті (за рахунок фермерських господарств, що виробляють високомаржинальну нішеву продукцію) до 2 796 грн у Чернівецькій області. Загальна тенденція на ринку праці в усіх регіонах – поступове підвищення зарплати працівникам через необхідність протидіяти трудовій міграції на аграрні підприємства Польщі та інших європейських країн [4].

Ми погоджуємось з Кузьменко О.Б., що ринкові трансформації, вихід на світові ринки виявили проблеми, які посилили територіальну диспропорцію сільського господарства України. Регіони Центральної, Східної і Південної України активізували розвиток аграрного виробництва, що збільшило їх кількість у першій групі. Області Західної України і Полісся утворили і збільшили групу аграрно слабо розвинених регіонів. Регіони середнього рівня розвитку аграрного виробництва складають не значну групу з трьох областей. Встановлена поляризація рівня розвитку аграрного виробництва у регіональному розподілі не сприяє економічній цілісності, соціальній і політичній єдності держави. Тому стратегія аграрної політики має бути спрямована на зменшення регіональної

поляризації територіальної структури аграрного виробництва шляхом розв'язання проблем, що призвели до такого стану [5].

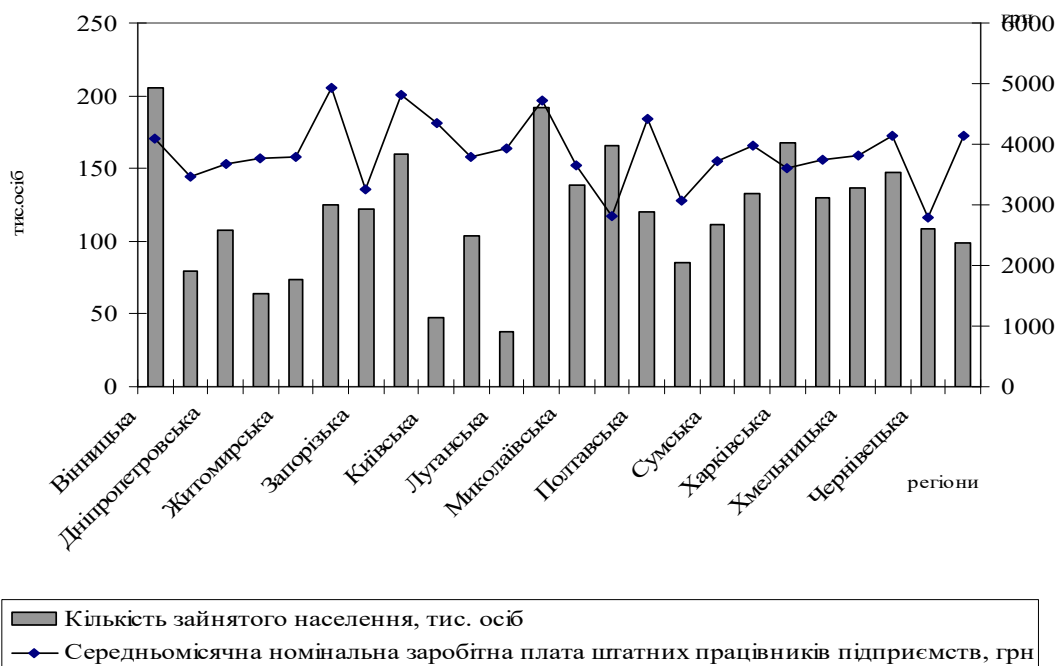


Рис. 3 Кількість зайнятого населення та середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників підприємств сільського господарства та пов'язаних з ним послуг за регіонами у 2016 році

Складено за даними Державної служби статистики України [2]

Урядом країни розроблений проект Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року (надалі, Стратегія). Метою Стратегії – створення організаційно-економічних умов для ефективного розвитку аграрного сектору на основі єдності економічних, соціальних та екологічних інтересів суспільства для стабільного забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловості сільськогосподарською сировиною. На нашу думку, дана Стратегія також повинна включати завдання щодо подолання асиметрії та сприяння розвитку агровиробництва за регіонами країни. Основною метою виконання стратегії на регіональному рівні повинно стати підвищення конкурентоспроможності підприємств агропродовольчої сфери та створення передумов для залучення інвестицій, а також новітніх технологій для технологічної модернізації підприємств галузі, забезпечення економічної та продовольчої безпеки країни.

Зокрема основними регіональними пріоритетами агропродовольчої політики щодо розвитку галузі повинні стати:

- широке залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій;
- інноваційний напрямок перетворень за рахунок впровадження сучасних технологій, нових видів продукції та обладнання;
- залучення фінансових, енергетичних, матеріальних, науково-технічних та інших ресурсів для вирішення завдань агропродовольчої сфери;
- розвиток експортного потенціалу регіонів;
- впровадження сертифікованих за європейськими стандартами ресурсозберігаючих виробництв, технологій та продукції
- сприяння розвитку інфраструктури агропродовольчого виробництва.

Підсумовуючи все вище викладене, можна зробити наступні висновки: агропродовольче виробництво в Україні за останні роки збільшилося в 1,4 рази, при цьому спостерігаються диспропорції в його регіональному розвитку.

Серед лідерів регіонів з агропродовольчого виробництва є Вінницький - 8,4% від загального обсягу виробництва; Полтавський - 6,8%; Харківський - 6,1%; Київський 6,1%; Дніпропетровський - 6,0% та Хмельницький - 4,9%. Однак, якщо розглядати продукцію сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь за регіонами, то в цей рейтинг входить: Вінницька, Івано-Франківська, Черкаська та Київська області, а все за рахунок розташування на їх територіях великих корпоративних підприємств. Просторові асиметрії регіонального розвитку агропродовольчого виробництва виникають за рахунок: незбалансованості аграрного виробництва за категоріями господарств, масштабом товаровиробників та окремими видами сільськогосподарської продукції; нестачі фінансових ресурсів; недосконалості інфраструктури агропродовольчого ринку; низького рівня доходів зайнятих у сільському господарстві; несприяння ескортному потенціалу товаровиробників; відсутності державних програми з відтворення родючості ґрунтів та контролю за дотриманням земельного законодавства; розроблення раціональної системи хімізації та меліорації земель; державної підтримки селекції, насінництва. Стимулювання аграрного підприємництва шляхом спрощення умов надання державної допомоги, процедури укладання експортних контрактів, дозволить забезпечити належний рівень його розвитку. Сприяння розбудови інфраструктури агропродовольчого ринку забезпечить населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством та промисловості сільськогосподарською сировиною.

Література:

1. Жовтяк Г.А. Оцінювання просторової асиметрії розміщення продуктивних сил в економіці регіону / Г.А. Жовтяк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4300>
2. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2016 рік»/ [Електронний ресурс]. – Сайт державної служби статистики України – Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
3. Аналіз виробництва сільськогосподарської продукції в контексті продовольчої безпеки: регіональний та національний аспект/ М.І. Стегней, Г.Г. Білак, А.-М.І. Архангельська // Економіка і суспільство. – 2017. – Випуск 12. – С. 150-154
4. Які регіони забезпечують продовольчу безпеку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100006825-yaki-regioni-zabezpechuyut-prodovolchu-bezpeku>
5. Кузьменко О.Б. Трансформація територіальної структури аграрного виробництва України: оцінка стану та пріоритетні напрями корегування / О.Б. Кузьменко // Регіональна економіка . – 2016 . – №2. – С. 104-111
6. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/7644>
7. Крамаренко І.С. Стратегія розвитку фінансово-кредитного забезпечення агропродовольчої сфери України: монографія – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2012.-172 с.
8. Крамаренко І.С. Стан та стратегічні орієнтири інвестиційно-фінансового забезпечення агропродовольчої сфери в умовах глобалізації / І.С. Крамаренко // Агросвіт. -2012. - №7. -С. 26-32
9. Крамаренко І.С. Фактори впливу на інвестиційно-фінансову привабливість підприємств агропродовольчої сфери України / І.С. Крамаренко // Агросвіт. - 2013.-№15. - С.22-25
10. Дослідження економічних показників виробництва агропродовольчої продукції України / І.С. Крамаренко // Агросвіт .- 2018. -№2.- С. 17-22

1.12. Structural processes in the national economy and their role in promoting sustainable development of regions

Структурні процеси в національній економіці та їх роль у забезпеченні сталого розвитку регіонів

Структурна недосконалість національної економіки, основними рисами якої стали витратний характер виробництва, сировинний характер експорту, монопольний імпорт енергоносіїв, високий рівень зовнішньої заборгованості, територіальні диспропорції, нераціональне використання ресурсного, виробничого і науково-технічного потенціалу негативно впливають на динаміку соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і на забезпечення сталого розвитку регіонів зокрема. Впродовж багатьох років структурні перетворення в економіці країни відбувалися за умов відсутності єдиної стратегії її структурної перебудови.

Від ступеня розвиненості та ефективності економічної структури залежить сталість розвитку економіки. Зміни структурних пропорцій економіки здатні вплинути на економічне зростання країни та рівень життя населення [1, с. 21]. Проте структура економіки регіонів України і надалі залишається неефективною. Основу її складають ресурсо-, енерго- та матеріаломісткі виробництва або галузі, що випускають продукцію з низьким ступенем обробки для експорту, завантаження потужностей яких залежить від попиту на зовнішньому ринку, а це призводить до перевитрачання природних та людських ресурсів. Така структура не задовольняє потреб регіонів в інвестиційних ресурсах, споживчих товарах і послугах і, що особливо важливо, у створенні нових робочих місць та знижує потенційні можливості подальшого економічного зростання регіонів, збільшує загрозу виникнення кризових явищ та унеможливорює ефективну взаємодію за вертикаллю влади.

Повільні структурні зрушення в економіці країни доповнюються комплексом невирішених питань в сфері регіонального розвитку. Проблеми регіонального розвитку, такі як: втрата виробничого потенціалу, низька інтенсивність структурних змін, недостатній рівень підприємницької активності, надмірна диспропорційність та структурна розбалансованість, перерозподіл ресурсів та капіталу на користь одних і тих самих територій посилюють дисбаланс просторово-економічних процесів які надалі залишаються неврегульованими.

Це обумовлює виділення основних чинників структурних зрушень в економіці регіонів України, серед яких можна назвати наступні [2, с. 14]:

- штучний рух капіталів внаслідок періодичного перерозподілу сфер політичного та економічного впливу еліт;
- значна диференціація інвестиційної активності у різних галузях промисловості;
- зниження ролі іноземного інвестування у створенні нових підприємств, що змінює структурні пропорції економіки регіонів;
- ситуативна орієнтація споживчого попиту;
- загрозливий стан ринку праці та зростання рівня безробіття, а також наявність дешевої робочої сили;
- недосконала кон'юнктура на традиційних ринках експортної продукції металургії, добувної та хімічної промисловості;
- втрата деякими галузями міжнародної конкурентоспроможності через значні виробничі витрати та високу собівартість продукції;
- орієнтація бізнесу на отримання швидких прибутків за умов незначних капіталовкладень у модернізацію виробництва;
- наявність бар'єрів у розвитку малих підприємств, діяльність яких здебільшого сконцентрована у сфері нефінансових послуг;
- обмеженість фінансових можливостей для розвитку інноваційних видів економічної діяльності;
- недостатність інвестиційних ресурсів у підприємств, які можуть спрямовуватись на розширення та модернізацію виробництва;
- неефективність державної структурної політики щодо проведення структурних реформ, стимулювання підприємництва та інвестиційної активності, а також підтримки національного виробника;
- низький рівень підтримки регіональними та місцевими органами влади реалізації структурної політики на цих рівнях.

Зрушення в структурі регіональної економічної системи – це процеси зміни пропорцій між порівняльними елементами цієї системи, обумовлені нерівномірною динамікою їх кількісних характеристик. Нерівномірність темпів зростання структурних складових регіональної економічної системи призводить до зміни галузевих, територіальних і мікроекономічних пропорцій і тоді структурні зміни виступають результатом економічного зростання. Необхідність дослідження структурних проблем регіональної економіки полягає у визначенні можливостей цілеспрямованої перебудови її структури з метою підвищення ефективності реалізації стратегічних і поточних завдань соціально-економічного розвитку території та у забезпеченні сталого розвитку регіонів.

Здійснення структурних зрушень в економіці регіонів є складним стратегічним завданням, що вимагає значних ресурсів та не може бути реалізовано за короткий проміжок часу. Успішність проведення таких змін потребує врахування певних моментів, а саме:

- ґрунтового аналізу для визначення основних внутрішніх і зовнішніх факторів, що призвели до стану розбалансованості чи деформацій структури економіки;

- чіткого визначення політики і моделі структурної трансформації, які б спиралися на міцну наукову базу, а також визначення етапів реалізації структурної трансформації у межах розробленої довгострокової стратегії;

- врахування поглиблення процесів глобалізації та інтеграції, як сучасних тенденцій міжнародного розвитку;

- врахування позитивного досвіду структурних зрушень в зарубіжних країнах.

Структурні зрушення в економіці характеризуються як якісними, так і кількісними проявами. Основною якісною характеристикою структурних зрушень є показник, що відображає напрям соціально-економічного прогресу. Взаємодіючи один з одним, структурні зрушення в економіці можуть як посилювати так і послаблювати сталий розвиток регіонів. За інших рівних умов, накладання односпрямованих структурних зрушень посилює результуюче зрушення у структурі, а різноспрямованих (протилежних) послаблює. При цьому синергетичний ефект взаємодії структурних зрушень полягає також у тому, що змінюються не тільки їхні кількісні, але й якісні характеристики, а результуюче зрушення отримує нову системну якість, що не зводиться до простої арифметичної суми його складових [3, с. 17].

Як показує досвід розвинених країн, сталий розвиток регіонів та їх динамічне економічне зростання повинно супроводжуватись нагромадженням капіталу і такими структурними змінами в економіці, які б відповідали світовим трендам. Відсутність значних інноваційних і технологічних перетворень в Україні призводить до того, що в економічній системі спостерігається лише збільшення кількісних показників економічної динаміки, яке пояснюється залученням додаткових ресурсів або змінами у зовнішньому середовищі. При цьому зауважимо, що про формування якісного підґрунтя реформ мова не йде взагалі. Тенденції зростання, як правило, є нестійкими й істотно не впливають на підвищення ефективності функціонування економіки і, відповідно, підвищення рівня та якості життя населення.

Економічне зростання, що підтверджувалось до 2014 року зростанням ВВП України не є свідченням реальних позитивних зрушень в економіці країни та

нарощення якості її економічного потенціалу. Закономірним є зменшення даного показника в період світової фінансово-економічної кризи 2008 р. За умов зростання темпів економічного росту його якість, що вимірюється індексом якості економічного зростання економіки України (розрахований як співвідношення різниці індексу росту ВВП та індексу дефлятора ВВП до темпів росту ВВП), не дозволяє говорити про висхідний поступ української економіки.

Динаміка індексу якості економічного зростання (рис.1) наглядно демонструє стрімке падіння економіки, негативні тенденції економічних процесів як в регіонах, так і державі загалом та нестабільність економічної системи. І навіть зростання реального ВВП у 2016 році на 1,5 % не можна розцінювати як позитивну зміну після падіння рівня ВВП з кінця 2013 року.

Вважаємо, що така динаміка індексу якості економічного зростання пояснюється насамперед відсутністю масштабних економічних реформ, які сприяли б залученню інвестиційних ресурсів та нарощенню виробничого потенціалу. Втрачені позиції виробничої сфери не можуть швидко компенсуватись за рахунок наявного потенціалу у інших сферах економічної діяльності. Крім того, модернізація наявної виробничої бази за тих темпів, якими вона сьогодні відбувається не може забезпечити підґрунтя для якісного економічного зростання.

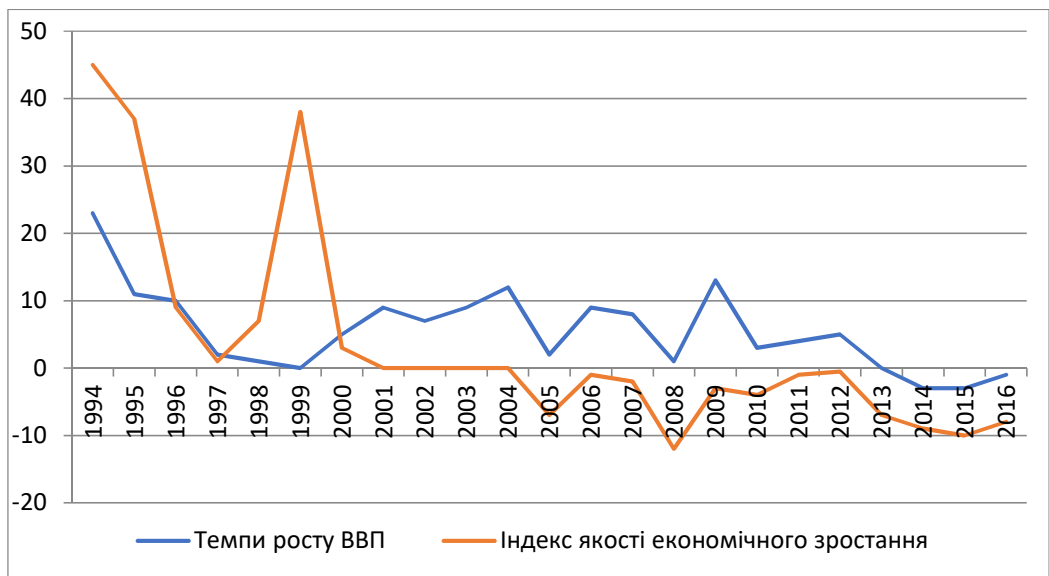


Рис. 1. Динаміка індексу якості економічного зростання економіки України

Беззаперечною є думка, що якість економічного зростання та забезпечення сталого розвитку залежить від інтенсивності та спрямованості структурних зрушень. Структурні процеси в економіці українських регіонів пов'язують з процесами модернізації і диверсифікації вітчизняної економіки, із формуванням такої структури економіки, яка сприятиме зниженню її сировинної залежності, розвитку галузей з високою доданою вартістю і розвитком високотехнологічного виробництва. Структурні зрушення в регіональних системах доцільно розглядати як процеси зміни пропорцій між порівняльними елементами цих систем, обумовлені нерівномірною динамікою їх кількісних характеристик. Нерівномірність темпів зростання структурних складових регіональних систем призводить до зміни галузевих та територіальних пропорцій, і в цьому сенсі структурні зрушення виступають результатом економічного зростання.

Головною відмінною рисою структурних зрушень є наявність чіткої відправної точки початку цих зрушень – зміна в системі потреб суб'єктів господарської діяльності та можливість визначити, досягнута мета чи ні. Тому можна висунути гіпотезу про те, що структурні зміни в економіці є результатом різних структурних зрушень різної природи і спрямованості, що наочно проявилось на прикладі системної структурної кризи в Україні кінця XX – початку XXI ст. [5; 6; 7].

Сучасна структура економіки регіонів України є результатом еволюційного розвитку секторно-галузевої структури економіки регіонів України, яка сформувалася протягом різних періодів її господарської історії. Економіка залишається слабо диверсифікованою і, відтак, вразливою до коливань кон'юнктури світових ринків, і характеризується низьким рівнем інновацій та ефективності використання ресурсів. Відтак не вдається сформувати ефективний внутрішній механізм розвитку, який би сформував стійкий адаптаційний потенціал національної економіки, забезпечив її спроможність до автономної трансформації в умовах значної глобальної невизначеності.

Як уже зазначалося, структурні зрушення можуть характеризуватися якісними і кількісними показниками і пов'язані з певними економічними інтересами і потребами окремих суб'єктів або їхніх груп. Особливості динаміки структурних змін та їх масштабів демонструють показники маси, швидкості та інтенсивності структурних зрушень (рис. 2).



Рис. 2 Схема дослідження структурних зрушень економіки

Маса структурного зрушення визначається кількістю ресурсів, що припадає на певний елемент економічної системи у відносному вираженні [8, с. 29]:

$$M = P1 - P0, \quad (1)$$

де $P1$ – значення величини у теперішньому періоді, %;

$P0$ – значення величини у базовому періоді, %.

Швидкість структурного зрушення відображає зміну маси структурного зрушення за одиницю часу і розраховується як відношення маси структурного зрушення до проміжку часу за який вони відбулись.

$$V = M/T, \quad (2)$$

M - маса структурного зрушення, %;

де T – час за який відбулось структурне зрушення.

Додамо, що з поняттям маси і швидкості структурних зрушень в економіці тісно пов'язаний показник їхньої інтенсивності (E) [8, с. 30]. У загальному вигляді він розраховується за формулою:

$$E = M \times V, \quad (3)$$

де M – маса структурного зрушення;

V – швидкість структурного зрушення.

Аналіз маси структурних зрушень в Україні за різними видами економічної діяльності свідчить, що впродовж останніх п'яти років позитивне зростання даного показника відбувалося в сільському, лісовому та рибному господарстві, оптовій та роздрібній торгівлі, ремонтній галузі. У всіх інших галузях спостерігалось від'ємні значення показників, що свідчить про зменшення питомої ваги даних галузей у структурі валової доданої вартості. Визначальними чинниками негативної динаміки є різке обмеження доступу до джерел зовнішнього фінансування, падіння доходів населення, висока заборгованість підприємств і зниження капітальних видатків бюджету, що посилюють дефіцит обігових коштів для підприємств в цих секторах.

Результати оцінки масштабів структурних зрушень у галузевому вимірі доцільно доповнити показниками їх швидкості та інтенсивності. Зокрема, найбільша швидкість структурних зрушень характерна для сфери послуг. Загалом, диференціація між найвищим і найнижчим показником швидкості структурних змін в економіці України становить 29,4 рази. При цьому, варто зазначити, що чим вищою є інтенсивність структурних зрушень, тим більшу структуроутворюючу роль в економіці вони відіграватимуть. Протягом досліджуваного періоду коефіцієнт інтенсивності структурних зрушень в економіці України становив 0,245, що тільки підтверджує відсутність кардинальних структурних зрушень.

На формування структури економіки регіонів сьогодні впливають новітні для розвитку економіки України процеси. Йдеться про розвиток транснаціональних корпорацій, дилерських фірм, мережових бізнес-структур у виробничій, торгівельній та інших сферах економічної діяльності, появу інших нових просторових форм організації економічної діяльності (кластерів, технополісів, індустріальних парків та ін.), поширення інноваційних видів послуг тощо. Всі ці процеси змінюють традиційну структуру економіки регіонів, однак не вирішують всіх проблем їх структурної модернізації. На сьогоднішній день основною проблемою економіки України, крім військової агресії на сході країни, і надалі залишаються її енергоємність, відсутність у підприємств інноваційної стратегії розвитку, яка б забезпечувала необхідний рівень оновлення й диверсифікації виробництва, підвищення його конкурентоспроможності.

Погоджуємося з думкою окремих науковців [9, 10, 11], що Україна повторює шлях країн Центральної та Східної Європи зі структурними змінами, що передбачають поступове щорічне нарощування сфери послуг (включаючи розвиток фінансових і високотехнологічних інформаційних послуг), із щоразу більшою залежністю інвестиційних процесів від фінансової сфери, насамперед

потоків кредитних ресурсів (кредити Міжнародного валютного фонду), які стають вагомим фактором для економічного розвитку України.

Для структурних зрушень в економіці необхідні суттєві інвестиції і тривалий час, а також цілеспрямована адаптація економіки до раціональних суспільних і особистих потреб населення. Однак, зниження обсягів капітальних інвестицій впродовж останніх років мало негативний вплив на вітчизняну економіку, яка перебувала у стадії рецесії і супроводжувалося падінням ВВП. Україна потрапила на 15 місце рейтингу інвестиційної привабливості країн Європи за кількістю робочих місць, створених завдяки інвестиціям.

Свідченням значимості структурних змін для економіки країни та її регіонів є зміни в структурі зайнятих та особливо важливо новостворених робочих місць. Економічне зростання зазвичай гальмується традиційною структурою виробництва та відсутністю можливостей до інновацій. Найбільш конкурентоспроможні регіони – це ті, які залучають кваліфіковану робочу силу. Саме інноваційний вектор розвитку сприятиме створенню нових робочих місць відповідно до потреб інноваційних зрушень в економіці.

Однак, довготривалий кризовий стан економіки України та її регіонів обумовлює скорочення сфери економічної діяльності населення та зниження рівня його зайнятості. Несприятливі економічні та політичні чинники, зокрема скорочення обсягів виробництва на підприємствах на тлі високого податкового тиску, зниження інвестиційної привабливості, проблеми бюрократизації та корупції, військовий конфлікт на сході країни, що зумовив появу нових міграційних потоків. Таким чином, структурні зміни зайнятості населення на сучасному етапі є деструктивними, оскільки скорочення зайнятих відбувається не тільки в виробничій сфері, але й в інформаційній та телекомунікаційній галузях та сфері послуг. Активізація позитивних структурних зрушень у сфері зайнятості вимагає реструктуризації та демонополізації галузей, розширення масштабів інноваційної діяльності та підвищення рівня інноваційної активності, забезпечення сприятливого інвестиційного клімату та конкурентного середовища для розвитку підприємництва, удосконалення податкової системи, розвитку банківської діяльності та механізмів управління.

Разом з тим недостатня увага до створення та розвитку підприємств з високим технологічним рівнем виробництва є гальмуючим фактором впливу на забезпечення ефективних структурних зрушень в економіці регіонів та високого рівня зайнятості. Структурні зміни в економіці полягають не тільки в кількісному зростанні, збільшенні виробництва товарів і послуг, створенні нових робочих місць, але й у якісному розвитку продуктивних сил, прогресивних змінах

найважливіших макроекономічних пропорцій за рахунок впровадження новітніх технологій, диверсифікації виробництва та експорту, підвищення рівня життя населення, зниження соціальних контрастів тощо.

Виокремлення регіональної структурної політики у складі регіональної економічної політики пов'язано: по-перше, з деформаціями структурного розвитку окремих регіонів, які не дозволяють на сьогодні забезпечити ефективну децентралізацію управління і фінансову децентралізацію; по-друге, регіональними відмінностями і асиметрією регіонального розвитку регіонів країни; по-третє, внутрішньою розбалансованістю економіки регіонів, структурними дисбалансами різного типу [12, с.13].

І надалі актуальним залишається питання підвищення ефективності впливу держави та регіональних органів влади на структурно-економічні та структурно-територіальні процеси. Ситуація ускладнюється і тим, що регіон не є реальним суб'єктом економічних відносин. Високий рівень корумпованості в суспільстві, незначна частка державної власності в структурі суб'єктів економічної діяльності, відсутність практики ефективної взаємодії між бізнесом і владою, політична нестабільність всередині країни та необхідність врахування зовнішнього впливу, викликів глобалізації, проявів політичної та економічної конкуренції не сприяють швидким та продуктивним реформ в Україні.

Оскільки суб'єкти економічної діяльності доволі часто стикаються з проблемою вибору території для розташування підприємств і його філій та з питанням забезпечення потреб суспільства, то визначення завдань регіональної структурної політики напряду пов'язано з формуванням внутрішнього ринку, ринкового потенціалу різних територій – міст, регіонів та ін. Потенціал регіонального ринку формується з одного боку, зусиллями різних суб'єктів господарювання, а з іншого – регіональними органами влади, що впливають на інвестиційну, інфраструктурну і соціальну політику. Враховуючи ці моменти, стратегічним завданням сучасної регіональної структурної політики є формування ефективно функціонуючих регіональних ринків, реалізація якого вимагає запровадження комплексу регулюючих заходів спрямованих на: зменшення рівня структурної та просторової поляризації регіональних ринків; зростання рівня товарної концентрації; регулювання економічної концентрації та обмеження монопольної діяльності і недосконалої просторової конкуренції; посилення інтегрованості регіональних ринків із внутрішнім ринком країни та зовнішніми ринками.

Досягнення необхідних темпів економічного зростання та прискорення процесів структурної модернізації можливе за умов формування інноваційної моделі розвитку економіки України та її регіонів. Структурними пріоритетами

такої моделі є зростання частки високотехнологічних виробництв обробної промисловості; телекомунікаційних, фінансових та бізнесових послуг, а також соціально орієнтованих видів економічної діяльності; досягнення раціонального співвідношення пропорцій між державним і ринковим секторами; забезпечення пріоритетності нагромадження над споживанням у відтворювальній структурі економіки, подолання територіальної соціально-економічної асиметрії.

З метою реалізації ефективної структурної економічної політики в регіоні необхідно [12, с.258]:

- запровадити моніторинг структурних зрушень в економіці регіону, що дозволить підвищити якість інформаційної бази відстеження трансформаційних процесів, здійснювати прогнозування ризиків структурних реформ, своєчасно приймати рішення щодо корегування структурних пріоритетів економічного розвитку регіону. Крім того, проведення моніторингових обстежень сприятиме корегуванню діючих регіональних економічних та соціальних програм у відповідності до пріоритетів структурної політики;

- розробити та запровадити в практику проведення моніторингових обстежень систему показників-індикаторів, які б відображали специфіку та ефективність структурних процесів в регіоні;

- акцентувати увагу на висвітленні тенденцій структурних зрушень в економіці регіону при розробці Програм соціально-економічного розвитку області та корегування регіональної стратегії;

- підвищити контроль за реалізацією заходів екологічної реструктуризації та модернізації виробничих потужностей базових галузей економіки з метою зниження ресурсомісткості виробництва та підвищення його наукомісткості, впровадження енергозберігаючих технологій, альтернативних джерел енергії;

- активізувати діяльність щодо залучення довгострокових інвестицій у розвиток нових перспективних виробництв;

- передбачити розробку міжрегіональних соціально-економічних та екологічних програм, які не тільки вирішуватимуть проблеми суміжних регіонів в сфері інфраструктурного забезпечення, а й підтримки розвитку кластерно-мережових бізнес структур.

Таким чином, реалізація ефективної структурної політики забезпечить:

- узгодження інтересів держави, регіону та окремого суб'єкту економічної діяльності;

- поєднання секторальної (галузевої) та регіональної політики щодо розвитку окремих територій;

- усунення структурних деформацій, тобто реструктуризація збиткового сектору економіки, що штучно підтримується системою бюджетних субсидій;
- створення умов для функціонування на території регіонів суб'єктів економічної діяльності, що забезпечать використання їх конкурентних переваг та сприятимуть розв'язанню соціально-економічних проблем територій;
- сприяння розвитку іміджевих для певних регіонів суб'єктів економічної діяльності;
- стимулювання розвитку інтелектуально-містких та інноваційно-орієнтованих секторів економіки;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів та послуг на зовнішніх ринках, нарощення їх експорту та створення умов для імпортозаміщення;
- узгодження потреб економіки регіонів з можливостями її кадрового забезпечення;
- використання переваг публічно-приватного партнерства в процесі реструктуризації економіки регіонів;
- інституціональні перетворення, які забезпечать створення найбільш сприятливих умови для бізнесу та формування атмосфери довіри між бізнесом і владою.

Література:

1. Чайка Ю.М. Галузеві трансформації економіки України / Ю.М. Чайка // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – № 4. – С. 21–25.
2. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. – Львів, 2016. – 218 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»)
3. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток: наукова доповідь / [Шинкарук Л.В., Бевз І.А., Барановська І.В. та ін.]; за ред. чл.-кор. НАН України Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2015. – 304 с.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Оперативна статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / [В.М. Гець, В.П. Александрова, О.І. Барановський та інші.]; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця. – К.: Ін-т економ. прогноз., Фенікс, 2003. – 1008 с.
6. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества: Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире / Иноземцев В.Л. – М.: Академия, Наука, 1998. – 614 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/299161.html>.
7. Маслій В.В. Методологічні аспекти формування системи показників для статистичного аналізу технологічної структури інвестицій в основний капітал / В.В. Маслій, С.А. Питель // Наука молода. – 2007. – № 7. – с. 167–171. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.library.tane.edu.ua/images.pdf>
8. Красильников О. Ю. Структурные сдвиги в экономике современной России / О. Ю. Красильников. – Саратов: Науч. кн., 2000. – 108 с
9. Згуровський М. Болісне одужання через кризу / М. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2008. – № 47. – С. 8.
10. Кораблін С. Україна постіндустріальна / С. Кораблін // Дзеркало тижня. – 2010. – № 4(874). – С. 7.
11. Уманців Ю.М. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії / Ю.М. Уманців // Фінанси України. – 2009. – № 1. – С. 73-85
12. Мельник А.Ф. Механізми реалізації регіональної структурної політики : монографія / Мельник А.Ф., Лаврів Л.А., Васіна А.Ю. [та ін.] ; за заг. наук. ред. професора А.Ф.Мельник. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 343 с.
13. Шульц С.Л. Структурні процеси в економіці регіонів України та їх роль у забезпеченні економічного зростання // Львівська суспільно-географічна школа: історія, теорія, українознавчі студії: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 19-20 листопада 2015 р.), Львів, 2015. – С. 257, С. 253-258

1.13. Peculiarities of formation and development the financial infrastructure of Ukraine

Особливості формування та розвитку фінансової інфраструктури в Україні

Досліджуючи фінансову інфраструктуру необхідно звернути увагу на її специфічні особливості, які виявляються як закономірності, пов'язані із формуванням і розвитком країни, її місцем у світовій економіці. Характерною ознакою фінансової інфраструктури є її мінливість, як реакція на появу нових інституцій та інструментів для задоволення потреб від індивідуального до міждержавного рівня.

У вивченні основних підходів методологічно важливо насамперед, проаналізувати існуючі уявлення про сутність і зміст фінансової інфраструктури з метою, формування не тільки теоретичної основи а й практичної ідентифікації елементів інфраструктури фінансового ринку.

З метою гармонізації та усунення розбіжностей, зміцнення міжнародних стандартів платіжних систем, забезпечення інфраструктурою підтримки глобальних світових фінансових ринків, надійності, спроможності витримати фінансові потрясіння Банком міжнародних розрахунків спільно з Міжнародною організацією комісій з цінних паперів, розроблено «Принципи інфраструктури фінансового ринку» [1], як міжнародні стандарти, у яких інфраструктуру фінансового ринку представлено платіжними системами, центральними депозитаріями цінних паперів, системами розрахунків за цінними паперами, центральними контрагентами та торговельними депозиторами.

Порівняльний аналіз нормативних документів регламентуючих інфраструктуру фінансового ринку підтверджує недосконалість законодавчої бази України її розрізненість та невідповідність міжнародним стандартам (табл.1).

А також оцінка фінансового інструментарію у складі інфраструктурної організації фінансового ринку згідно національних положень України свідчить про відсутність таких важливих елементів ринку деривативів, як торговий репозиторій.

Таблиця 1.

Підходи щодо сутності інфраструктурної організації фінансового ринку за національними та міжнародними нормативно-правовими актами

Складові інфраструктурної організації фінансового ринку	Регламентация	
	Законодавство України [2-9]	Міжнародні стандарти Принципів побудови інфраструктури фінансового ринку (PFMI IOSCO) [1]
Платіжна система	Платіжна система це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів [2].	Платіжна система являє собою набір інструментів, процедур та правил передачі коштів між учасниками; система включає учасників та установу, яка є оператором
Центральний депозитарій цінних паперів	Центральний депозитарій - юридична особа, що функціонує у формі акціонерного товариства відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства». Центральний депозитарій веде на рахунку у цінних паперах депозитарної установи зберігання та облік цінних паперів, відповідно до встановленої законом «Про депозитарну систему України». компетенції [3].	Центральний депозитарій цінних паперів – установа, яка забезпечує ведення рахунків у цінних паперах, надає послуги з централізованого безпечного збереження та обслуговування активів, у тому числі послуги з управління корпоративною діяльністю та здійснення погашення, у сприянні цілісності емісії цінних паперів.

Система розрахунків за цінними паперами	Система розрахунків – платіжна організація, учасники системи розрахунків та взаємовідносини, що виникають між ними щодо здійснення розрахунків за валютні цінності та фінансові інструменти [2].	Система розрахунків за цінними паперами – установа, яка забезпечує переказ та розрахунки за цінними паперами з використанням записів на рахунках відповідно до попередньо встановлених багатосторонніх правил. Такі системи дають змогу здійснювати перекази цінних паперів незалежно від платежу або в обмін на платіж.
Центральний контрагент	Юридична особа, яка провадить клірингову діяльність, набуває взаємні права та обов'язки сторін правочинів щодо цінних паперів, зобов'язання за якими допущені до клірингу, та стає покупцем для кожного продавця і продавцем для кожного покупця [4].	Установа, яка є посередником між контрагентами за контрактами, що є об'єктом торгівлі на одному чи декількох фінансових ринках, яка є покупцем для кожного продавця та продавцем для кожного покупця і таким чином гарантує виконання відкритих контрактів.
Торговий репозиторій	Торговий репозиторій - єдина база даних про укладені деривативи, яка містить інформацію, перелік та зміст якої буде встановлено нормативно-правовим актом НКЦПФР [5].	Установа, яка здійснює централізований електронний облік даних щодо трансакцій.

Джерело: узагальнено авторами

Запровадження якого може бути реалізовано із введенням у дію законопроекту «Про ринки капіталу та регульовані ринки» (реєстраційний №7055). Серед переваг, зазначених авторами законодавчої ініціативи, сприяння ефективному розвитку ринків похідних цінних паперів та деривативів; розбудові біржової інфраструктури на основі уніфікованих підходів, зниженню ризиків невиконання угод, отриманню прозорих цін на активи, які будуть допущені до торгів на організованих ринках тощо [5].

Проте даний документ залишається законопроектом, через низку суттєвих зауважень і пропозицій отриманих від Головного науково-експертного

управління Апарату Верховної Ради України (Висновок від 03.11.2017 року № 16/3 – 789/7055) [6].

Європейський фінансовий ринок через Європейський орган з цінних паперів та ринків (ESMA), як фінансову регулюючу установу Європейського Союзу та Європейського надзору [7], приділяє значну увагу торговим репозиторіям, як інструменту для централізованого збору і ведення обліку деривативів, що відіграє центральну роль в підвищенні прозорості похідних ринків і зниження ризиків фінансової стабільності.

У Польщі Національним депозитарієм цінних паперів (KDPW) у 2012 р. було запущено службу репозиторія транзакцій. Починаючи з 2013 р. репозиторій транзакцій KDPW (KDPW_TR) був одним з перших в Європі, зареєстрованим в Європейському відомстві з цінних паперів і ринків (ESMA), що підтверджувало його відповідність всім міжнародним стандартам, гарантувало високий рівень послуг, що надавався. Сьогодні KDPW є одним з найважливіших інфраструктурних інститутів польського фінансового ринку, який відповідає за управління і контроль за депозитно-розрахунковою системою в області торгівлі фінансовими інструментами в Польщі. Торгівля ведеться на основі повної дематеріалізації цінних паперів. KDPW веде реєстрацію цінних паперів та угод з врегулювання угод на регульованому ринку та поза регульованим ринком (в тому числі на Варшавській фондовій біржі, BondSpot, NewConnect і Catalist). KDPW – акціонерне товариство, центральна установа, акціонерами в рівних частках є Державне казначейство, Варшавська фондова біржа і Національний банк Польщі [8].

Необхідність репозиторію підтверджує той факт, що він фактично є великою базою даних з інформацією про укладені угоди з деривативами, збір та постійний аналіз якої, дозволяє мінімізувати ризики. Репозиторій працює на більшості світових ринків, він закладає умови для їх прозорості, сприяє здійсненню контролю, виявленню та попередженню зловживань з деривативами. Роль репозиторія підвищується, коли йдеться про міжнародну торгівлю.

Для України складність даного питання полягає не тільки у розробці інституційних ресурсів, відповідно вимогам світового рівня, а й у відсутності технічних, аналітичних, інформаційних та кадрових ресурсів, які б забезпечуючи високий рівень прозорості українського ринку.

Важливим показником при оцінці роботи фінансової інфраструктури є фінансова стабільність, яка тісно пов'язана з пріоритетним завданням Національного банку – підтриманням цінової стабільності. Сприяння фінансовій стабільності та стабільності банківської системи є однією з ключових функцій

НБУ, відповідно до Закону України «Про Національний банк України» [9].

Основним джерелом даних для розрахунку фінансових можливостей є звітність через офіційні канали – банки та міжнародні платіжні системи, які дозволяють оцінити обсяги активів та фінансову стійкість.

Сьогодні й надалі НБУ підвищуватиме стандарти розкриття банками фінансової та пруденційної звітності, з метою забезпечення повної прозорості діяльності та фінансового стану банків.

У 2018 р. банки розраховуватимуть коефіцієнт у тестовому режимі, а наприкінці року він стане обов'язковим до виконання. Норматив розроблено відповідно до принципів Базель III та норм європейського законодавства. Він є загальнозживаною метрикою ліквідності у світі, яку вже використовують у 45 країнах. Новий пруденційний норматив НБУ – це коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR), який підвищить стійкість банків до короткострокових шоків ліквідності [10].

Коефіцієнт показує, яку частку становлять ліквідні активи банку від суми, необхідної для покриття протягом 30 днів підвищеного відтоку коштів, що виникає в банківській системі в кризових умовах. Коефіцієнт LCR розраховується за формулою:

$$LCR = \frac{\text{Запас необтяжених високоякісних ліквідних активів}}{\text{Чистий відтік коштів протягом 30 днів}}, \text{ де} \quad (1)$$

Чистий відтік коштів =

Очікувані відтоки

– min {Очікувані надходження; 75% очікуваних відтоків}.

LCR – є першим кроком у реалізації принципово нового підходу до управління ризиками ліквідності в банках, він запроваджує лише мінімальні вимоги до рівня короткострокової ліквідності банків, що не дасть змогу фінансовим установам надмірно покладатися на короткострокове фондування. Це не усуне всіх ризиків ліквідності, але зменшить імовірність системної кризи. Очікується, що із запровадженням LCR, NSFR, інструментів моніторингу, системи управління ризиками профіль ліквідності українських банків поступово посилиться. Проте такий механізм запрацює ефективно в Україні лише після прийняття нових стандартів організації системи управління ризиками в банках [10].

Україною реалізується Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року, затверджена Постановою Правління Національного банку України від 18 червня 2015 року № 391, головною метою якої є створення

фінансової системи, що здатна забезпечувати сталий економічний розвиток за рахунок ефективного перерозподілу фінансових ресурсів в економіці на основі розбудови повноцінного ринкового конкурентоспроможного середовища згідно із стандартами ЄС. В основу Програми покладено такі базові принципи:

- регуляторна апроксимація фінансових послуг України до правил та норм ЄС;
- лібералізація фінансових ринків та набуття режиму внутрішнього ринку з ЄС у сфері фінансових послуг;
- збалансованість економічних інтересів через формування ринкового конкурентоспроможного середовища;
- незалежність та ефективність роботи регуляторів, здійснення нагляду на основі оцінки ризиків;
- прозорість та високі стандарти розкриття інформації учасниками фінансового сектору та регуляторами;
- відповідальність та довіра між учасниками фінансового сектору та регуляторами;
- цілісність фінансової системи, всебічний захист прав кредиторів, споживачів та інвесторів [10].

Реалізація даної Програми забезпечується шляхом впровадження низки взаємопов'язаних заходів, спрямованих на комплексне реформування фінансового сектору.

Необхідно відмітити, що інфраструктура фінансового ринку не може обійтися без науково-дослідної роботи та інститутів кадрового забезпечення фінансового ринку. В більшості випадків ці інституції поєднують у собі вказані два аспекти. Адже, готуючи спеціалістів для роботи на фінансовому ринку, навчальні заклади, у свою чергу, займаються і науково-дослідною роботою. Для роботи на фондовому ринку взагалі потрібні сертифіковані спеціалісти, які проходять відповідні курси у навчальних закладах, визначених державним регулятором. Склад і структура елементів інфраструктури визначається їх потребою на ринку й залежить від моделі розвитку фінансового ринку, економічного потенціалу країни і задач, що вирішуються державою в тому або іншому періоді часу [11].

Оптимізація стратегії та тактики управління інфраструктурним потенціалом вимагає комплексного підходу до розвитку фінансової інфраструктури, який має охоплювати в рамках глобальних питань й питання регіонального характеру:

– більш ліквідні фінансові ринки, відкриті для транскордонних фінансових потоків, з високим рівнем контролю та дієвим захистом для національних та іноземних інвесторів;

– ефективні механізми координації макроекономічної та валютної політики, вибір пріоритетів з урахування проблем національної політики;

– регіональна мобільність у вирішенні важливих соціальних питань, таких як бідність, міграція, старіння тощо;

– глобальна фінансова інтеграція, яка не суперечать національній політиці.

Важливість запровадження та реалізації комплексу заходів, спрямованих на зміцнення фінансової інфраструктури, підтверджує наявність аналогічних завдань та ряду інших сформованих Азіатським банком розвитку (ADB) [12] для Асоціації держав Південно-Східної Азії (ASEAN), до складу якої входять: Бруней-Даруссалам, Камбоджа, Індонезія, Лаоська Демократична Республіка, Малайзія, М'янму, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд та В'єтнам. Не зважаючи на те що країни знаходяться на різних етапах розвитку та мають різні можливості щодо реалізації дієвих важелів впливу на формування і розвиток фінансової інфраструктури, усі без виключення визнають необхідність значної уваги даному сегменту.

Для України ефективна організація фінансової інфраструктури обумовлює необхідність впровадження найбільш поширених концепцій цільової спрямованості, підвищення ефективності через максимальне залучення ресурсів та використання потенційних можливостей. Питання оптимізації є дуже мінливим через значну кількість внутрішніх та зовнішніх факторів. Окреслена проблематика може розглядатись, як об'єкт подальшого наукового дослідження.

Література:

1. Principles for Financial Market Infrastructures (PFMI) / Bank for International Settlements and International Organization of Securities Commissions, April 2012 . [Electronic resource]. URL: <https://www.bis.org/cpmi/publ/d101a.pdf>.

2. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні / Закон України від 05.04.2001 № 2346-III / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.

3. Про депозитарну систему України / Закон України від 06.07.2012 № / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : 5178-VI. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5178-17>.

4. Про цінні папери та фондовий ринок / Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.

5. Про ринки капіталу та регульовані ринки / Проект Закону від 01.09.2017 р. № 7055. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62443.

6. Висновок Головного науково-експертного управління від 03.11.2017 року № 16/3 – 789/7055 / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/plshttp://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62443.

7. Trade repositories /The European Securities and Markets Authority [Electronic resource]. URL: <https://www.esma.europa.eu/supervision/trade-repositories>.

8. Repozytorium transakcji KDPW_TR [Electronic resource]. URL: <https://www.kdpw.pl/pl/Repozytorium%20transakcji%20wersa%20EMIR/Strony/default.aspx>.

9. Про Національний банк України / Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV / Верховна Рада України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-4http://zakon2.rada.gov.ua/laws/679-14>.

10. Звіт про фінансову стабільність / Національний банк України. Випуск 4, 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=32236491.

11. Рекуненко І. І. Характеристика елементів інфраструктури фінансового ринку / І. І. Рекуненко // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 1. – С. 38-44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUABS_2014_1_11.

12. Morgan, P. J. and M. Lamberte. 2012. Strengthening Financial Infrastructure. ADBI Working Paper 345. Tokyo: Asian Development Bank Institute. Available:<http://www.adbi.org/workingpaper/2012/02/17/5003.strengthening.financial.infrastructure/>.

1.14. Strategic management of sustainable development of regional socio-economic systems

Стратегічне управління сталим розвитком регіональних соціально-економічних систем

Перехід національного господарства України на модель сталого розвитку значною мірою залежить від наявного потенціалу розширеного відтворення ресурсної бази соціально-економічного піднесення на новій інституціональній і технологічній основі. Досвід передових країн та наслідки структурної і системної перебудови більшості сегментів національного господарства свідчать, що реальні зрушення в напрямі формування передумов сталого розвитку як держави в цілому, так і окремих регіонів можливі лише за умови нарощення не лише виробничого, а й природно-ресурсного, демографічного, науково-технічного, рекреаційного, інформаційного та соціально-культурного потенціалу.

Сучасний регіональний розвиток на рівні держави полягає у визначенні ключових проблем регіонального розвитку, пріоритетів державної регіональної соціально-економічної політики з точки зору загальнонаціональних потреб та інтересів. Важливою формою реалізації зазначених аспектів регіонального розвитку є стратегічний підхід, який дає можливість впровадити ефективне управління регіоном як єдиним організмом та забезпечити належний рівень життя його населення. Нові умови діяльності в Україні вимагають переглянути традиційний погляд на управління та планування як на державному, так і на регіональному рівнях, тому слід приділяти увагу стратегічному управлінню як основи у забезпеченні стійкого розвитку регіональної соціально-економічної системи. Одним із стратегічних завдань розвитку регіону є підвищення конкурентоспроможності та зміцнення природно-ресурсного потенціалу регіону. Вирішення цього завдання можливе шляхом збільшення інвестицій в пріоритетні сфери економіки, впровадження інновацій, підтримки малого та середнього підприємництва, розвитку виробничої та соціальної інфраструктури, раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, розвитку туризму та рекреації [1, с.13].

Вивченню та узагальненню проблем стратегічного розвитку регіонів, розробці стратегії комплексного просторового розвитку присвячені фундаментальні дослідження українських вчених-регіоналістів. Результати досліджень з даних питань певною мірою розкрито в наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема О.І. Амоші, О.М. Алімова, Б. Альстренда, С.І. Бандура, М.П. Бутка, В.М. Вакуленка, А.С. Гальчинського, В.М. Геєця, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова,

В.В. Дорофієнка, У. Кінга, Д. Клїланда, В.І. Куценко, Дж. Лемпела, А.С. Лисецького, О.М. Любченка, Г. Мінцберга, С.В. Оборської, Т.В. Пеппи, Л.Г. Чернюка тощо.

Мета статті полягає в розробці теоретико-методологічних підходів стратегічного управління сталим розвитком регіональними соціально-економічними системами в Україні, що передбачає вдосконалення системи сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем, в тому числі на матеріалах Миколаївської області. Сутність стратегічного управління полягає у реалізації довгострокових планів, що відображають кінцевий результат та шляхи його досягнення, передбачає створення та розвиток певної економічної моделі, яка залежить від зовнішніх і внутрішніх факторів. На розвиток регіонів впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори [2, с. 93].

До внутрішніх (ендогенних) факторів відносять:

1) Природно-ресурсний потенціал - характеризується станом і прогнозними оцінками земельних, водних, лісових, мінерально-сировинних, оздоровчих і рекреаційних ресурсів та станом природного середовища. Оцінка земельних ресурсів - здійснюється на основі визначення рівня та ефективності використання земельних ресурсів за даними земельного кадастру; рівня господарського використання, розподілу земельного фонду за власниками і землекористувачами, за категоріями земель; рівня забудови земель населених пунктів, промисловості, транспорту, зв'язку, частки земель екологічної мережі; грошової оцінки земель, можливості і умов функціонального перерозподілу земель. Наводяться дані про якісний стан та рівень біопродуктивності земельних угідь та ефективність їх використання. Оцінка водних ресурсів - проводиться шляхом визначення їх обсягів, якісного стану, можливостей збільшення, ступеня та ефективності використання. Лісові ресурси - оцінюються за площею, породним складом, віковою структурою, категоріями захищеності, продуктивністю та використанням лісового фонду. Мінерально-сировинні ресурси (включаючи так звані «техногенні родовища») - оцінюються за їх структурою, запасами та можливостями їх приросту, обсягами та умовами видобутку. Стан оточуючого природного середовища - характеризується рівнями забруднення водного та повітряного басейнів, ґрунтів, обсягами накопичення всіх видів відходів та їх видовою структурою, акустичного дискомфорту, електричних і магнітних полів, випромінювання і опромінювання, потужністю, структурою та перспективами нарощування елементів екологічної мережі (заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, заказники, екологічні коридори тощо).

2) Економічний потенціал - оцінюється за обсягами, структурою, рівнем

використання, ступенем зношеності основних фондів, розгалуженістю виробничої бази, часткою наукоємних інвестиційно-спроможних галузей і підприємств, здатних до реалізації інноваційної моделі економічного зростання, ступенем кваліфікації трудових ресурсів, потужністю, технічним станом та щільністю інженерно-транспортної інфраструктури.

3) Науково-технічний потенціал - оцінюється за показниками наявності науково-дослідних, дослідно-експериментальних, упроваджуючих, інформаційних, проектних організацій, вищих навчальних закладів, їх відповідності спеціалізації економіки регіону, кількісної та якісної характеристики наукових кадрів, наявності наукових розробок світового рівня, кількості отриманих патентів.

4) Трудовий потенціал - включає визначення існуючої та прогнозованої кількості та вікової структури трудових ресурсів, їх кваліфікації, зайнятості та стану на ринку праці (кількість та рівень безробіття тощо).

5) Туристично-рекреаційний потенціал - оцінюється за наявністю, кількісною та якісною характеристикою історико-культурних (історична спадщина), природно-кліматичних та медико-санітарних умов, лікувально-оздоровчих, рекреаційних ресурсів, розвитком туристичної інфраструктури.

6) Просторово-економічний потенціал - здійснюється шляхом виявлення основних ліній та вузлів соціально-економічного розвитку і тяжіння інвестицій; існуючих чи намічуваних міжнародних транспортних коридорів, інших інфраструктурно-комунікаційних магістралей, головних річок, узбережжя морів, прикордонних смуг та розташованих на їх перетинанні головних міст, а також зон їх стимулюючого впливу.

7) Рівень природно-технічної безпеки - характеризується переліком, структурою, розміщенням потенційно небезпечних об'єктів та інших джерел виникнення надзвичайних ситуацій, їх розподілом за групами ризику, параметри зон уражень (площа території, кількість населених пунктів та населення) та наслідками надзвичайних ситуацій, станом об'єктів, переліком, вартістю та джерелами фінансування запобіжних заходів.

Зовнішні (екзогенні) фактори це:

1) Вигідність гео економічного та геополітичного положення регіону в системі прилеглих регіонів або країн - визначається наявністю мережі міжнародних транспортних коридорів, загальнодержавних та міжрегіональних комунікаційних магістралей тощо.

2) Вплив (реальний та прогнозований) макроекономічної ситуації - оцінюється за результатами розвитку економіки країни, кон'юнктури внутрішнього ринку, соціально-політичної стабільності в державі тощо.

3) Вплив (реальний та прогнозний) зовнішньоекономічної та зовнішньополітичної ситуації - оцінюється на основі здійснення якісної та кількісної характеристики зовнішніх відносин, міжрегіональних та зовнішньоекономічних зв'язків (у тому числі участь у транскордонному та міжрегіональному співробітництві), оцінки кон'юнктури світового ринку, зовнішньополітичної ситуації в країнах, що є основними діловими партнерами тощо. Стратегічне управління є особливий вид управління, що зосереджується на ключових питаннях виконання місії організації, орієнтує на своєчасне реагування на виклики зовнішнього середовища й на внесення необхідних змін у структуру, робочі процедури, баланс ресурсів для набуття «силового» поля відповідного впливу на оточення й закріплення конкурентних переваг, які забезпечують самозбереження й розвиток організації в довгостроковій перспективі.

Узагальнені відмінності стратегічного й поточного управління наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Порівняння стратегічного і поточного управління

Категорії	Стратегічне управління	Поточне управління
Орієнтація в часі	На перспективу, на розвиток	На сьогоднішній день
Можливості	Виявлення нових	Ефективне використання існуючих
Орієнтація середовища	Виходить за межі організації і досліджує зовнішнє середовище	Удосконалює та аналізує, як правило, тільки внутрішнє середовище організації
Управління	Взаємопов'язує всі проблеми, об'єднує всі рівні управління як по вертикалі, так і по горизонталі, в організації	Сконцентроване на окремих завданнях. Має розподільний характер, надає завдання конкретним підрозділам
Межі інтересів	Орієнтоване на широкий спектр соціально-політичних інтересів	Діє в межах конкретних напрямків діяльності, спеціалізованих завдань, професійних інтересів
Планування	Перманентне з певним горизонтом планування, здійснюється циклами	Безперервне
Умови реалізації	Підвищеної невизначеності	Займається вирішенням поточних справ
Виконавці завдань	Вище керівництво	Менеджери середньої та нижньої ланок

Економічна сутність стратегічного управління полягає у реалізації стратегії, що має дві функції:

- визначення цільової настанови, перспективних напрямків і траєкторії руху даного суб'єкта у часі і просторі;

- створення динамічної моделі доцільної, системної діяльності людей, що враховує вплив факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень в сфері стратегічного управління дає підстави зробити наступні узагальнення [3]:

а) головними перевагами стратегічного управління є:

- задається напрям розвитку, вказується надійний курс, який базується на існуючому стані та майбутніх результатах;

- рішення приймаються при наявності обґрунтованих цілей і стратегій;

- сприяє координації діяльності та розкриває нові можливості розвитку;

- регламентує чіткий організаційний розподіл стратегічних, оперативних та тактичних завдань;

- дає можливість коригувати курс розвитку в залежності від визначення можливостей і загроз, сильних та слабких сторін діяльності, врахуванні їх при встановленні цілей і формулюванні стратегій для забезпечення впливу на ці аспекти вже сьогодні;

- розвиває стратегічне мислення, яке дозволяє зрозуміти цілі розвитку і засоби їх досягнення, необхідність спостереження за внутрішнім та зовнішнім середовищем, формулювати стратегії та рішення на підставі цього, а також налагоджувати діяльність для їх досягнення;

- орієнтація на пошук альтернативних варіантів досягнення цілей;

б) головні недоліки практичного впровадження стратегічного управління:

- опір управлінців-практиків, що пов'язаний з побоюваннями при створенні надмірно формалізованої планової системи й абсолютизації планового документа;

- недосконала система оцінювання діяльності працівників, які беруть участь у розробці та виконанні стратегічних планів;

- відсутність необхідної, об'єктивної, якісної, інтегрованої інформації необхідної для прийняття стратегічних рішень. На практиці досить часто принципові рішення приймаються на підставі оперативної інформації, одержаної шляхом особистих комунікацій;

- запровадження і реалізація механізму стратегічного планування стикається з численними політичними обмеженнями при лобіюванні і намаганні впливати на діяльність в державних установах та органах місцевого самоврядування;

- недостатній рівень організаційного, соціально-психологічного та фінансового забезпечення стратегічного планування;
- відсутність альтернативних планів;
- недостатня наявність для використання науково-методичного інструментарію стратегічного планування, сценаріїв і методів ситуаційного планування, слаборозвинена система поточного аналізу, контролю та коригування стратегічних планів;
- догматична гіперболізація значення кількісних показників [4].

Принципами які визначають стратегічні напрями управління регіональним розвитком реалізуються шляхом виконання певних функцій:

- удосконалення природно-ресурсного потенціалу;
- інформаційного забезпечення;
- підвищення відповідальності;
- підвищення контролю;
- удосконалення внутрішнього та зовнішнього аналізу;
- стимулювання управління тощо.

Основними концептуальними орієнтирами у визначенні стратегічних пріоритетів сталого розвитку є формування ефективної регіональної політики, яка забезпечить [6]:

- нормалізацію відтворювальних процесів у регіоні і поступове досягнення економічного зростання за рахунок оптимального використання регіональних переваг і залучення інвестиційних ресурсів;
- підвищення рівня та якості життя населення на основі стабільних темпів зростання промислового та сільськогосподарського виробництва, ефективного використання природоресурсного потенціалу, впровадження енергозберігаючих технологій;
- удосконалення структури господарства області на основі реструктуризації та модернізації виробничої сфери;
- досягнення збалансованості соціально-економічного розвитку території;
- підвищення екологічної безпеки і соціальної спрямованості господарства

Системне стратегічне управління сталим розвитком регіональної соціально-економічної системи має не тільки теоретичне, а й практичне значення, тому що ефективне використання потенціалу країни та її окремих регіонів, вихід на шлях сталого розвитку можливе лише на основі цілеспрямованих, розумових дій, які сприяють перетворенню економічних і соціальних підсистем. Таке завдання може бути реалізоване на основі використання формалізованих підходів з використанням математичних методів та іншого інструментарію економіки.

Однак, вирішення такої наукової задачі, націленої на проблему переходу України на модель сталого розвитку, впровадження стратегічних рішень, в сучасний час недостатньо забезпечено як методологічно так і методично. В свою чергу, це потребує реалізацію принципово нового підходу який буде базуватися на всебічних дослідженнях, широкому використанні математичних моделей та методів, багатоваріантному аналізу сценаріїв розвитку з використанням новітніх інформаційних систем та технологій.

Розробка методики комплексного стратегічного управління сталим розвитком регіональної соціально-економічної системи на основі сукупності моделей та методів є важливим науковим завданням вітчизняної теорії та практики.

Особливого значення такий підхід набуває в умовах кризових явищ та повинен реалізовуватись у такій послідовності: аналіз соціально-економічного положення регіональної соціально-економічної системи; прогнозування та порівняльна оцінка можливих варіантів розвитку; вибір оптимального варіанту; розробка стратегії реалізації оптимального варіанту; реалізація конкретних планів розвитку регіональної соціально-економічної системи; моніторинг досягнення поставлених цілей; корегування стратегії на основі результатів моніторингу [6].

В умовах докорінних суспільних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі Україна потребує нової моделі забезпечення функціонування та розвитку сучасної держави, на створення якої спрямована Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020».

Метою даної стратегії є впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі.

Задля цього рух уперед здійснюватиметься за такими векторами:

–вектор розвитку - це забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему;

–вектор безпеки - це забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне

проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів;

– вектор відповідальності - це забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни;

– вектор гордості - це забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей [7].

Стратегія включає в себе 62 реформи, з яких пріоритетними визначені 8 реформ та 2 програми. Визначено 25 ключових показників успішності розвитку країни. Як першочергові, визначені реформа системи національної безпеки і оборони, оновлення влади та антикорупційна реформа, судова та реформа правоохоронної системи, децентралізація та реформа державного управління, дерегуляція та розвиток підприємництва, реформа системи охорони здоров'я і податкова реформа. Серед пріоритетів також реалізація двох програм – енергонезалежності та популяризації України у світі і просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі.

Стратегічне бачення Миколаївської області – перетворення Миколаївщини на регіон сталого економічного зростання на основі інноваційної промисловості, розвинутого транспортно-логістичного комплексу, важливого продовольчого центру країни з екологічним, вискоєфективним сільським господарством, комфортного та безпечного краю, де є всі умови для всебічного розвитку людини.

Місія Миколаївської області – стати успішним, конкурентоспроможним регіоном з європейською якістю життя та безпечним довкіллям [8].

Стратегія розвитку Миколаївської області (Стратегія) на період до 2020 року розроблена відповідно до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року та процесів державного стратегічного планування розвитку

окремих секторів економіки країни та її регіонів, що враховує потреби їх розвитку та необхідність підвищення конкурентоспроможності.

Основними етапами розробки Стратегії розвитку Миколаївської області є:

1. Організація роботи.

2. Здійснення соціально-економічного аналізу. Соціально-економічний аналіз, який включає широке дослідження системи регіону у національному та глобальному контексті, є основою стратегічного управління регіоном як територіальною соціально-економічною системою. Базовою функцією соціально-економічного аналізу є виявлення домінуючих тенденцій розвитку регіону. Наступним важливим етапом у процесі стратегічного планування є виконання соціального та економічного прогнозів в основних підсистемах регіону в межах припущень та обмежень. Таке прогнозування дає можливість розробляти альтернативні сценарії розвитку.

3. Здійснення SWOT-аналізу.

4. Формування стратегічних та операційних цілей із відповідними заходами.

5. Громадське обговорення та ухвалення Стратегії.

6. Моніторинг та впровадження.

В цілому Стратегія є основою для її впровадження через проекти регіонального розвитку, що впливають із операційних цілей Стратегії, а також основою ухвалення управлінських та бюджетних рішень у сфері розвитку області.

Стратегія розвитку Миколаївської області враховує цілі загальнодержавної програми:

1. Підвищення конкурентоспроможності регіонів.

2. Територіальна соціально-економічна інтеграція і просторовий розвиток.

3. Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку.

Стратегічне управління складається в обґрунтуванні і розробці стратегії сталого розвитку регіональних соціально-економічних систем, визначенні їх кількісних характеристик і управлінні процесом її реалізації. Обшир метою розвитку господарства кожного регіону є підвищення життєвого рівня населення. На сучасному етапі розвитку - це основний принцип стратегії економічних перетворень в регіоні - на відміну від галузевого і відомчого, які домінували в минулому.

Література:

1. Ляшенко В.В. Проблеми формування стратегій соціально-економічного розвитку регіонів/В.В. Ляшенко//Інноваційний розвиток економіки: вітчизняна та світова практика: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 20-21 травня 2016 року)/ГО «Львівська економічна фундація». – У 2-х частинах. – Львів: ЛЕФ, 2016. Ч.2. – С. 13-15.
2. Рогатіна Л. П. Стратегічне управління економічним розвитком, його особливості та роль у формуванні конкурентних переваг [Текст] / Л. П. Рогатіна // Економіка та держава. – 2018. – № 2. – С. 92–96.
3. Жаворонков В. О. Стратегічне планування в управлінні регіоном / В. О. Жаворонков, Г. В. Жаворонкова, С. А. Марков // Глобалізація економіки: нові можливості чи загроза людству?: Матер. міжн. наук.-практ. конф. – Донецьк: ДонДУЕТ, 2001. – С. 142-145.
4. Жаворонкова Г.В., Стратегічне управління розвитком регіону / Г.В. Жаворонкова, В.А. Жаворонков // Проблеми екологічної біотехнології. - 2010. - № 1. - С. 26 - 31.
5. Ляшенко В.В. Стратегічні напрями сталого розвитку економіки регіону/В.В. Ляшенко//Сучасні технології розвитку людини в інтегрованому суспільстві: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 5 жовтня 2016 року. – Миколаїв: ММІРЛ ВНЗ «Університет «Україна», 2016. – С. 119-122.
6. Ляшенко В.В. Стратегічне управління сталим розвитком регіональної соціально-економічної системи/В.В. Ляшенко//Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи: збірник матеріалів ІІ-ої Міжнародної науково-практичної конференції 10 березня 2017 року, Баку-Ужгород-Дрогобич/ [редактори-упорядники А. Душний, М. Махмудов, В. Ільницький, І. Зимомря]. - Баку-Ужгород- Дрогобич: Посвіт, 2017. – С. 30-32.
7. Про Стратегію сталого розвитку«Україна-2020» [Електронний ресурс] : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/18688.html>.
8. Стратегія розвитку Миколаївської області на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy-mk.gov.ua/social-economics-development/strategiya>.

1.15. Interaction of scientific and production complex innovative potential

Взаємодія наукової та виробничої складових інноваційного потенціалу

Розглянемо інноваційний потенціал науково-технологічної розробки в умовах даної країни, регіону або підприємства. І такий підхід уявляється найбільш плідним в плані отримання практично-значимих результатів. Якщо, наприклад, розглянути застосування космічних технологій у сільському господарстві. Відомо, наскільки це ефективно в США – космічні зйомки сільськогосподарських угідь дозволяють місцевим фермерам, не виходячи з дому, досить точно визначити стан посівів, специфічну потребу в тих чи інших добривах на кожній конкретній ділянці, що в кінцевому підсумку забезпечує можливість економити більше ресурсів за рахунок адресного і дозованого застосування пестицидів. Виходячи з цього можна з великою впевненістю стверджувати, що розробки в цій галузі мають великий інноваційний потенціал. Але уявимо собі ситуацію, що вклавши немалі гроші в створення такої системи космічного моніторингу сільськогосподарських угідь України, ми вже сьогодні почнемо пропонувати відповідне обладнання нашим фермерам і колективним господарствам. Можна з достатньою достовірністю стверджувати, що в більшості українських фермерських та інших селянських господарствах сьогодні не виявиться працівників, котрі могли б швидко освоїти відповідну техніку і технології. Їх освітній рівень та інноваційна культура поки що для цього не достатні. Тобто їх інноваційний потенціал по відношенню до даної технології дорівнює нулю.

Слід розрізняти можливості нової технології чи розробки (інноваційний потенціал – Jt) від здатності конкретного підприємства (галузі, країни) її запровадити і використати (інноваційний потенціал – Jpt). Не важко переконатися, що ці складові результуючого інноваційного потенціалу $Jres$ не сумуються механічно, а перебувають у складній нелінійній взаємодії. Адже якою б великою не була одна з цих величин, якщо інша дорівнює нулю, то й кінцевий результат буде нульовий. Отже, можна припустити, що вони скоріше всього повинні бути помножені:

$$Jres = Jt \times Jpt \quad (1)$$

Так як ми поки що не знайшли прийнятної кількісної характеристики інноваційного потенціалу, то мало ймовірно, що формула 1 згодиться для

реальних розрахунків. Поряд з цим, вона, на наш погляд, достатньо наочно відображає сутність процесу взаємодії факторів, які визначають інноваційні можливості тої чи іншої технології в кожних конкретних умовах – вони можуть, як послаблювати, або, навіть, знищувати одне одного, так і синергетично підсилювати, примножувати їх можливості і дії.

Окрім того, система облікових оцінок потенціалу повинна давати відповідь не на традиційні поняття стосовно того яких розмірів досяг потенціал науки в процесі вирішення поставлених перед нею завдань, а на питання наскільки відповідає тим чи іншим перспективним цілям наявний потенціал можливостям виконавців і за рахунок поліпшення яких конкретних його характеристик доцільно підвищувати його відповідність¹.

Враховуючи відмічене, з метою удосконалення методики дослідження інноваційного потенціалу, як уявляється, варто проводити при певному його розмежуванні на наукову (технологічної ідеї, наукової розробки) та виробничу (підприємства, галузі виробництва) складові. Формування наукової складової інноваційного потенціалу здійснюється на основі таких елементів як: забезпеченість науковими кадрами, матеріально-технічна та інформаційна забезпеченість, оптимізація організаційно-наукової системи, накопичення знань, дослідні роботи, трансформація науки і освіти.

Виробнича складова інноваційного потенціалу включає такі елементи як: кадрові, ресурсні (матеріально-технічні), інформаційно-методологічні, організаційно-управлінські, фінансові та ринкові (маркетингові).

Названі складові та їх елементи досить тісно взаємопов'язані між собою. Шлях ідей від досліджень до виробництва повинен мати циклічний замкнений характер. Тільки за таких умов в його кінцевій ланці ймовірність успішного застосування відкриттів досягатиме 100 %. Від тісноти взаємозв'язку наукової і виробничої складових залежить увесь цикл робіт з переведення ідеї із сфери відкриттів у сферу аграрних нововведень («насиченості») галузей господарства установами і організаціями наукового та науково-прикладного профілю, дослідно-експериментальними базами, ланками з підготовки і перепідготовки кадрів) і т.п.

Процес перетворення конкретних ідей у конкретні технологічні процеси значною мірою залежить від таких важливих питань – як зв'язок окремих дослідницьких установ з підприємствами, підвищення продуктивності праці

¹ Попович А.С. – запропоновано формулу визначення результуючого інноваційного потенціалу; Червінська Т.М. – запропоновано визначення і структуру інноваційного потенціалу.

науковців і виробничників усередині цих установ і підприємств, запровадження сучасних форм стимулювання, програм і моніторингу науково-технічних робіт тощо.

В структурі взаємозв'язків наукової і виробничої складових, як на нашу думку, є певні суперечності. Вихідною точкою будь-якої значимої інновації є фундаментальні дослідження. Останні часом видаються непотрібними – тобто такими, результати яких не можна використати у короткому інтервалі часу. Але в довгостроковому періоді їх значимість виявляється досить високою. Тому в розвитку фундаментальних наук необхідно керуватись перш за все логікою розвитку самої науки. Майже кожен вчений, які б загальнонаукові та абстрактні дослідження він не проводив, мріє отримати практично значимий результат, хоче принести конкретну користь суспільству. Історія вітчизняної та світової науки свідчить, що спроби зосередити наукові дослідження тільки на досягненні утилітарних цілей, часто виявлялись корисними й для подальшого розвитку науки і практики. В свій час, наприклад, уявлялись абсолютно непотрібними для практики дослідження атомних ядер, або міжзоряного газу. Проте, перші породили атомну енергетику і ядерну зброю, а другі – нанотехнології. Політикам і управлінцям треба усвідомити, що саме у фундаментальних дослідженнях започатковуються можливості прискорення продуктивності праці, радикальних змін, техніки, технології та організаційних систем у перспективі.

Варто відмітити той факт, що у фахівців наукової сфери нерідко відсутній належний інформаційний доступ до реальних потреб національного виробництва. Ця проблема набуває ще більшої гостроти за умов поширення приватизаційних процесів і комерціалізації аграрного виробництва, адже така інформація все частіше стає конфіденційною.

В свою чергу велика частина вчених фактично позбавлена можливості широко заявити про свої пропозиції, спрямовані на вдосконалення агропромислового виробництва, довести їх до відома потенціального споживача

Основна частина вчених, скута у своїй діяльності численними ієрархічними структурами управління, навіть, на кращих державних і приватних підприємствах. Ще більше труднощів виникає при впровадженні у практику пропозицій фахівців, що висувають ідеї не у своїй галузі, а тим більше, людей, які не включені в трудовий процес, пенсіонерів, безробітних, студентів тощо.

В той же час, у працівників виробництва не має доступу до необхідної інформації про досягнення науки, стан і тенденції розвитку інноваційного ринку.

При цьому також можна відмітити деякі відмінності названих складових (табл. 1).

Таблиця 1.

Відмінні ознаки наукової та виробничої складових інноваційного потенціалу*

Характеристика наукової складової	Характеристика виробничої складової
Її оцінка здійснюється на основі загального комплексу знань, досвіду, інформації з урахуванням всіх напрямів науково-дослідних робіт, що проводяться не лише на певному підприємстві, а й з урахуванням тих, що здійснювались на замовлення інших підприємств і організацій	При оцінці враховуються лише ті елементи, що відображають можливості створення інновацій лише на даному конкретному підприємстві без урахування результатів науково-дослідних робіт, здійснюваних на замовлення інших організацій
Наукова складова мало пов'язана з виробничими, екологічними і технологічними проблемами виробництва	Виробнича складова тісно пов'язана з виробничими, екологічними і технологічними проблемами підприємства
Ураховує всі види знань, в тому числі фундаментальні, що не завжди мають практичне застосування	Опирається на знання переважно прикладного значення
Продукт наукового дослідження не виконує функцію відтворення знань в матеріальному виробництві	Має властивість відтворення продукту наукових досліджень, нових знань в матеріальному виробництві
При оцінці кадрового елементу наукової складової враховуються якісні і кількісні складові персоналу безпосередньо зайнятого науковою діяльністю без урахування характеристик працівників підприємства, що не залучені до наукової роботи	Враховуються характеристики працівників не лише зайнятих науковою роботою, але й допоміжних, управлінського персоналу, керівників і спеціалістів конкретного підприємства
Більшою мірою визначає авторитетність наукової сфери, створює імідж для виробництва формує його престижність, а не конкурентні переваги на ринку	При оцінці в основному враховуються конкурентні позиції підприємства на ринку
Основним видом діяльності є науковий експеримент	Основним видом діяльності є апробація, впровадження у виробництво

Показником результативності є формування нових знань як теоретичної і практичної основи розвитку виробництва	Кінцева мета – перетворення наукових знань в матеріальний продукт
Її оцінка здійснюється лише за кількістю і якістю наукових досліджень незалежно від ступеня їх завершеності	Визначається кількістю і якістю лише завершених наукових досліджень, які готові до практичного застосування

Наукова і виробнича складові інноваційного потенціалу тісно взаємопов'язані між собою і мають багато спільного. Це, зокрема, проявляється в тому, що: обидві складові справляють безпосередній вплив на інноваційний розвиток підприємства, галузі, країни, національної економіки в цілому; існує тісний взаємозв'язок названих складових з такими елементами інноваційного потенціалу як: кадрова, інтелектуальна, управлінська, матеріально-технічна, організаційна, фінансова; підвищення рівня розвитку обох складових сприяє підвищенню іміджу, інноваційної культури, конкурентноздатності підприємства, регіону, країни тощо.

Якщо наукова складова інноваційного потенціалу розвивається певною мірою незалежно від ринку (мотиваційний механізм діє на неї), то виробнича складова, у вигляді технологічних знань, які зосереджені в корпоративному секторі, найбільш зорієнтована на ринок.

На відміну від усталеного розуміння лінійності інноваційного процесу, коли наукова складова розглядається у якості основи розвитку виробничої складової (наукові результати впроваджуються в масове виробництво), історії відомі випадки, коли не лише технологічні знання йшли попереду науки, яка була не в змозі швидко обґрунтувати сутність процесів покладених в основу певних технологій, але й інколи самі технології обумовлювали подальший розвиток фундаментальної науки.

Відставання європейських країн від США за обсягом впроваджених технологій науковці пояснюють, зокрема, недостатнім розвитком технологічних знань, які перебувають у сфері дії корпоративного сектору великих компаній, які працюють у галузі високих технологій. Їх переважна більшість створена саме в США (56 %), тоді як в ЄС – лише 13 %. Великі корпорації досить потужні. За їх відсутності, що підтверджує досвід розвитку США і європейських країн, виникає парадоксальна ситуація в інноваційній сфері. Наукова складова країни на високому рівні, задіяні всі трансфертні технології, але вигоди на виробничому рівні не має, а наукові розробки переймаються іноземними фірмами так як національних великих корпорацій не створено. Це певним чином може бути

повчальним для вітчизняної практики. Адже в Україні корпоративний бізнес недооцінюється. Хоча, враховуючи європейський досвід він може суттєво прискорити становлення інноваційної економіки в Україні.

Проблема конкурентноздатності аграрного сектору економіки являється найбільш актуальною і найбільш гостро відчувається у зв'язку із вступом України до СОТ і необхідністю наближення до стандартів господарювання ЄС. При цьому дрібнотоварне виробництво створює додаткові проблеми вже зараз. Так, з боку російської сторони є певні претензії до українських молокопереробних підприємств стосовно використання ними сировини переважно дрібних селянських господарств, 82 % якого виробляється в господарствах населення і лише 18 % – у великих господарствах. Подібні проблеми, пов'язані з контролем якості сировини можуть бути у переробників м'яса, адже 63 % його виробляється дрібними господарствами. Аналогічна ситуація з іншими видами сільськогосподарської продукції, що створює певні труднощі для здійснення її контролю. В сучасних умовах дрібні селянські господарства не в змозі застосовувати сучасні технології, обладнання, що може забезпечити виробництво якісної сировини.

Великі підприємства є найбільш сприйнятливими до інновацій. Наприклад, серед підприємств з чисельністю працівників понад 5000 чоловік інновації здійснювали 64 % підприємств, з чисельністю від 50 до 5000 чоловік – лише 17 %. Ринкові трансформації галузевої науки виявились вдалим за умов їх інтегрування з виробничими підприємствами в єдину органічну структуру з повним технологічним циклом – від розробки нових продуктів і технологій до виробництва, реалізації та технологічної підтримки. Такі корпоративні утворення мають конкурентну перевагу завдяки вертикальній інтеграції в технологічному ланцюжку науково-дослідних і виробничих складових, що забезпечує підвищення сприйнятливості підприємств до передових технологій, прискорює впровадження інновацій, сприяє оновленню товарного асортименту, перерозподілу капіталу між науковим і виробничим секторами.

Отже, вітчизняна практика, розукрупнення великих господарств, пріоритетності дрібнотоварного сектору господарювання суперечить міжнародній тенденції розвитку великотоварного виробництва, не забезпечує можливості реалізації інноваційного потенціалу аграрного бізнесу. Тут можна констатувати яскравий приклад краху однієї з тих ринкових ілюзій, від яких були в захопленні наші вітчизняні політики, і за які доводиться тепер розраховуватись народу України.

Альтернативним варіантом інноваційного розвитку аграрних підприємств є об'єднання зусиль підприємств різних форм власності – колективних, фермерських і особистих господарств населення, через систему кооперативів, розвиток інтеграційних процесів тощо. Майбутнє агропромислового комплексу за великими агрохолдингами, які носять інтегрований характер і мають єдину систему управління і власність. Найбільш стійкими сільськогосподарськими виробниками виявляються ті господарства, які орієнтовані не на стихійні ринки, а на промислові поставки та здатні забезпечувати поставки великих партій товару, єдині стандарти, стабільність виробництва.

Аграрна наука перебуває в складному стані, що в основному обумовлено відсутністю достатнього бюджетного фінансування, а також – знаходженням коштів за рахунок продажу наукових розробок. Значно скоротилися можливості проведення досліджень і впровадження закінчених розробок. Спад виробництва, викликаний процесами реформування в аграрній сфері різко скоротив кількість державних замовлень на виконання науково-дослідних робіт. Малоефективна система зв'язку наукової і виробничої складових, що дісталась у спадщину від минулої соціально-економічної системи, виявилась не пристосованою до вирішення завдань аграрної економіки на інноваційній основі, трансферу технологій і оновлення виробництва. Попит на інновації знизився. Більшість аграрних підприємств не мають фінансових можливостей для підтримки наукових досліджень і організації взаємозв'язку наукової і виробничої складових, а приватний бізнес, що зароджується на селі, воліє використовувати технологічні рішення і нововведення, які запозичені з більш розвинутих країн. Названі запозичення найчастіше дублюють уже застарілі зразки техніки і технологій. Це фактично прирікає українських товаровиробників на випуск неконкурентоспроможної продукції.

В аграрній науці втрачено значну частину наукового потенціалу, погіршився стан матеріально-технічної бази, складна ситуація з приладами необхідними для розв'язання нових напрямів науки, насамперед біотехнологій.

Однак не зважаючи на таку ситуацію Українська академія аграрних наук в основному зберегла науковий потенціал і продовжує, хоч і в складних умовах, і далі працювати на наукове забезпечення агропромислового комплексу держави.

Вже давно в нашій країні мова йде про відсутність тісного зв'язку науково-дослідних установ і освітніх закладів. В основі високої результативності європейської освіти лежать новітні технології навчально-наукового процесу, підкріплені фундаментальними дослідженнями. При цьому до дослідницького процесу широко залучається молодь, а науковці беруть активну участь в якісному розвитку навчальних програм усіх рівнів, закладаючи в них методичні і

методологічні основи і сучасні технології отримання, збереження, переробки і застосування знань, органічного включення програмно-комп'ютерних засобів у навчальний процес .

Важливим завданням державної політики мають бути заходи спрямовані на створення умов для органічного поєднання наукової і виробничої складових інноваційного потенціалу

Акцентуючи увагу на впливі наукової складової на виробничу, доцільно відмітити і протилежне. Виробнича складова інноваційного потенціалу чинить не менший вплив на наукову. Адже з виробництвом інноваційного продукту виробляються і знання про нього. Послідовний перехід до створення все досконаліших продуктів (технічних засобів, сортів рослин, порід тварин тощо) стає водночас і розширеним відтворенням наукових знань. Тобто процес впровадження також являє собою науковий пошук. Нові явища та факти, що з'являються в процесі впровадження нового і його використання, кращих засобів праці, приладів, апаратів, створених в ході його впровадження, дають нову інформацію для прикладних досліджень і експериментування, отже, для початку нової спіралі науково-виробничого циклу.

Оскільки матеріальне виробництво все в більшій мірі стає ареною реалізації науково-технічних програм, зростають величина і значення інформаційного ефекту, тобто потоку інформації, що йде з виробництва (виробничої складової) у сферу науки (наукову складову). А це треба вважати найважливішим прискорювачем зростання темпів і масштабів наукового інноваційного пошуку.

Формування інноваційного потенціалу аграрних підприємств має здійснюватись на основі розвитку і взаємозв'язку таких його складових як наукова та виробнича. При цьому реалізація інноваційної стратегії в аграрному секторі передбачає необхідність виконання таких заходів: кардинальне поліпшення фінансування науки як за рахунок бюджету так і через залучення позабюджетних асигнувань; зміцнення матеріально-технічної бази наукових установ; стимулювання через податковий механізм процесів кооперації науки і виробництва; впровадження регіональних механізмів підтримання інноваційної діяльності; розвиток і поглиблення міжнародного співробітництва в інноваційній сфері; зміцнення кадрового потенціалу сфери інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки; здійснення заходів щодо інтеграції науки і виробництва, створення агротехнопарків, фінансово-промислових груп, горизонтальних і вертикальних холдингових компаній, удосконалення правових засад інноваційної діяльності і регулювання ринку інновацій в аграрній сфері через податкові, кредитні, страхові, митні та інші механізми непрямого впливу.

Разом з тим слід зауважити, що аналіз складових інноваційного потенціалу агропідприємств на основі його загальних характеристик (статистичних та обліково-звітних даних), при всій його корисності для порівняння можливостей інноваційного розвитку виявляється недостатнім для вирішення конкретних завдань управління інноваційними процесами – коли, наприклад, необхідно оцінити чи здатне дане підприємство освоїти конкретну прогресивну технологію і реалізувати всі її переваги. А саме таку оцінку необхідно здійснити, коли вирішується питання про закупівлю нової технології або замовлення тієї чи іншої розробки. В умовах, коли науково-технічна та інноваційна діяльність повинні відігравати провідну роль в економічному розвитку аграрного сектора, пошук способів більш комплексних і системних оцінок інноваційного потенціалу набуває особливого значення. Про можливі методи виконання цього завдання мова йтиме в наступному розділі.

1.16. The influence of globalization and international integration processes for the development of regional transport and logistics systems

Вплив процесів глобалізації та міжнародної інтеграції на розвиток регіональних транспортно-логістичних систем

В сучасних умовах світової фінансово-економічної кризи, що важко відобразилася на українській економіці, питання виживання й підвищення конкурентоспроможності набувають важливого значення для всіх господарюючих суб'єктів. Одним з актуальних напрямків забезпечення конкурентоспроможності організацій на всіх рівнях управління є розвиток регіональних транспортних комплексів, що виконують важливу інфраструктурну роль у народному господарстві. Слід зазначити, що в умовах кризи невиправдано високі транспортні витрати руху товарів у поєднанні з великими відстанями нашої країни є стримуючим чинником розвитку національної економіки. У сучасних умовах розвитку ринкових відносин, що характеризуються посиленням конкурентної боротьби, логістика є потужним засобом розвитку сфери транспортних послуг України.

Значний внесок у розвиток регіональних логістичних систем та впливу на них процесів глобалізації та міжнародної інтеграції зробили такі вчені як Т.Л. Безрукова, Є.В. Белякова, М.Ю. Ваховська, М.О. Довба, О.Д. Мороз, С.Ю. Нестеров, О.Л. Носов, Т.А. Прокоф'єва, І.О. Рабаданова, І.Б. Толкачов та ін.. Проблеми розвитку транспортно-логістичних систем в економічній літературі набули певного висвітлення в контексті досліджень формування передумов

активізації економічної інтеграції України у світове господарство.

Пошук шляхів оптимізації діяльності організацій у сфері транспортних послуг для регіонів України об'єктивно актуальний. У той же час дослідження показали, що дотепер відсутній комплексний науково-обґрунтований логістичний підхід до реалізації стратегій розвитку регіональних транспортних комплексів, немає єдиного комплексного логістичного підходу, заснованого на сучасній теоретичній і методичній основі. Логістичний підхід повинен розглядатися як ефективний механізм оптимізації логістичних витрат у процесі транспортування вантажів від постачальника до кінцевого споживача, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів на всіх рівнях управління.

Об'єктивна необхідність ефективного управління транспортними комплексами, підвищення конкурентоспроможності їх організаційних структур визначають необхідність дослідження й практичної реалізації прогресивних логістичних підходів в умовах кризи української економіки. Слід зазначити, що по загальних принципах розвитку логістичної діяльності, пов'язаної з розробкою й наданням транспортних послуг на рівні регіону проведений ряд досліджень [1]. У різних аспектах дана проблема розглядалася в працях багатьох закордонних і вітчизняних учених. Однак ряд проблем стратегічного розвитку регіональної транспортно-логістичної інфраструктури, як з теоретичної, так і із практичної точки зору освітлений недостатньо.

Логістична система руху товарів країни належить до класу макрологістичної системи й повинна формуватися на основі синтезу локальних, функціональних, територіально-адміністративних і галузевих підсистем, до складу яких, у свою чергу, входять ряд відносно незалежних логістичних систем руху товарів. Її основна мета – забезпечити раціональне використання, оптимізацію товарних і пов'язаних з ними інформаційних і фінансових потоків з найменшими витратами.

Проблеми створення в Україні регіональних логістичних систем руху товарів за участю транспортного комплексу вимагають поетапного вирішення наступних цільових завдань:

- створення регіональних, міських торгово-транспортних логістичних систем постачання й збуту;
- інформаційне забезпечення взаємодії перевізників, митниці, транспортної інспекції й місцевих органів влади, а також експедиторських служб;
- інформаційно-комп'ютерна підтримка транспортно-логістичного сервісу в регіоні;

- створення у вузлах транспортної мережі мультимодальних термінальних комплексів багатоцільового призначення, що гарантовано забезпечують споживачів комплексом транспортно-експедиційних, інформаційних, консалтингово-аналітичних, сервісних і комерційно-ділових послуг;

- створення в якості самостійних комерційних структур посередницьких логістичних компаній, що виконують функції логістики по контрактах із промисловими, транспортними й торговельними підприємствами в регіоні й за його межами;

- розвиток системи дистрибуції, транспортної й товарної логістики для оптимізації міжрегіональних і міжнародних транспортно-економічних зв'язків, раціоналізації постачання регіонів промисловою й продовольчою продукцією, товарами народного споживання.

Транспортно-логістичний центр (ТЛЦ) є також одним з елементів регіональної транспортно-логістичної системи й повинен відповідати сучасним економічним умовам господарювання.

Основою регіональної транспортно-логістичної системи повинні стати сучасні висококомеханізовані багатофункціональні мультимодальні термінальні комплекси, гарантовано забезпечуючі клієнтуру транспортно-експедиційним обслуговуванням із широким спектром сервісних і комерційно-ділових послуг, що виконують функції логістичних транспортно-розподільних центрів, об'єднані в регіональну логістичну систему на основі формування єдиного організаційно-економічного, інформаційного й нормативно-правового простору.

Центральне місце серед функціональних підсистем регіональної транспортно-логістичної системи повинні займати регіональні розподільні центри, що інтегрують у собі велику кількість основних і підтримуючих транспортно-логістичних функцій і які забезпечують накопичення вантажів, вантажопереробку, сервісне й комерційно-ділове обслуговування, стикування видів транспорту при забезпеченні узгодження транспортно-технологічного процесу, організацію ефективного розподілу товарів і доставку їх кінцевому або проміжному споживачеві.

Інноваційні прориви в розвитку й нарощуванні сучасних транспортних комплексів, яких потребують регіони України, не можуть бути реалізовані в рамках традиційних підходів і значною мірою залежать від того, наскільки при цьому буде розвинена система транспортних послуг, що значною мірою сприяє максимально ефективному застосуванню інноваційних підходів у процесі реалізації стратегічно обґрунтованих рішень у досліджуваному сегменті ринку транспортних послуг. По інфраструктурі і якості надання транспортних послуг

регіональна Україна значно відстає від більшості економічно розвинених країн, що займають провідні позиції в сучасному глобальному світовому ринку, що розвивається. Транспортні комунікації не відповідають зростаючому попиту ринку транспортних послуг. Так, на сьогоднішній день, у центральних регіонах і великих містах України близько 25% загальної довжини автомобільних доріг працюють у режимі, що перевищує оптимальний рівень завантаження, а в периферійних регіонах багато населених пунктів не мають цілодобового сполучення з основними транспортними комунікаціями країни. У результаті середня мобільність пересування громадян України майже в 3 рази нижче, ніж у розвинених країнах. Зростаючі потоки вантажів і пасажирів стримуються слабкою розвитою інфраструктурою, низьким рівнем і якістю надання транспортних послуг, відсутністю сучасних транспортно-логістичних комплексів, великими не виправданими логістичними витратами й багатьма іншими факторами.

Характерною специфікою для теперішнього часу є стійка тенденція концентрації виробництва на рівні регіональних виробників, що впливає на особливості попиту формування ринку транспортних послуг у всіх суб'єктах регіону.

Дослідження показують, що величина цього попиту визначається загальною економічною ситуацією в країні, зокрема, доходами населення, економічною стабільністю підприємств і т.д. Домінуючі фактори формування попиту на транспортні послуги відбиті на рис. 1. При прогнозуванні транспортних потреб регіонів за обсягом, структурою й при визначенні попиту на транспортні послуги доцільно як основний індикатор економічної діяльності в регіонах використовувати показники регіонального валового продукту і його складові, а також рівень добробуту населення і його потреби в тих або інших продуктах.

Система програмних заходів повинна бути спрямована на освоєння перспективних обсягів перевезень вантажів і пасажирів, подолання сформованих регіональних і галузевих диспропорцій у розвитку регіональної транспортної системи, поліпшення стану інфраструктурної бази, використання сучасних технологій перевезень, переробки й зберігання вантажів, підвищення якості перевезень пасажирів, розширення набору послуг, надаваних всім учасникам транспортного процесу. Регіональні програми розвитку транспортних послуг повинні забезпечити: тісну взаємодію всіх підприємств, що здійснюють транспортні послуги; укрупнення вантажо- і пасажиропотоків і концентрацію їх на високооснащених магістралях, що дозволяє значно знизити ресурсоемність і собівартість надання транспортних послуг, поліпшити їх якісні показники, а також стимулювати створення й застосування нових більш ефективних

транспортних засобів; створення виправданих резервів потужності й пропускної здатності транспортних комунікацій, що забезпечують їх роботу в оптимальному режимі; фінансування стратегічного розвитку й удосконалювання великих об'єктів транспортної інфраструктури.

Динаміка українського ринку логістичних послуг в останні 2-3 роки визначається ростом потреб у транспортуванні й складуванні вантажів. Очікувані темпи росту транспортно-логістичних послуг - близько 30% на рік, тоді як в 2004-2008рр. вони становили 6-7% на рік. Виключення становлять контейнерні перевезення, середньорічний ріст яких перевищує 20%.



Рис. 1. Фактори формування попиту на транспортні послуги регіональних транспортних систем

Спостерігається наступна світова тенденція розвитку логістики в сфері надання транспортних послуг: перехід транспортних компаній до перевезення все більш дрібних партій вантажів і індивідуалізація обслуговування споживачів; розширення й будівництво великих вантажних терміналів, що забезпечують швидке навантаження й розвантаження транспортних засобів; автоматизація й інформатизація процесу обліку, пересування й доставки вантажу; розширення кількості виконуваних логістичних функцій логістичними компаніями і їх універсалізацією в наданні послуг; поступове стирання галузевих і територіальних границь із одночасним формуванням трансконтинентальних, міжнаціональних логістичних систем.

Перспективи розвитку транспортної складової українського ринку логістичних послуг у визначальному ступені залежать від наступних факторів:

- динаміки економічного росту й споживчого попиту;
 - рівня розвитку транспортної інфраструктури;
 - стану транспортних засобів і рухомого складу з погляду відповідності комерційним і технічним вимогам;
 - відповідності якості й вартості пропонованих послуг запитам клієнтів;
 - адміністративного й законодавчого регулювання, спрямованого на підвищення конкурентоспроможності національних перевізників;
 - ефективності механізмів державної підтримки проектів у транспортному комплексі.
- Узагальнюючи міжнародний досвід розвитку транспортно-логістичного сервісу, можна відзначити наступні тенденції: відбувається інтеграція й інтернаціоналізація транспортно-логістичних послуг; мережі регіональних розподільних центрів формуються шляхом інтеграції незалежних підприємств, як складових частин державної політики в сфері системи вантажо- і товароруку; створюються міжнародні логістичні центри, що обслуговують як внутрішні, так і зовнішні вантажні й інформаційні потоки.

Прогнозований значний ріст обсягів світової торгівлі, особливо в трикутнику Північна Америка, Європа й країни Південно-Східної Азії, включаючи Китай об'єктивно вимагає адекватної участі транспорту для обслуговування експортно-імпортних операцій. Світовий обсяг експорту за останні 50 років виріс в 10 разів і продовжує збільшуватися більш високими темпами, ніж ВВП відповідних країн. Щоденний обсяг транспортних операцій у цей час перевищує 1,5 трлн. доларів США, тоді як 30 років тому він становив 15 млрд. доларів. У цих умовах незмірно зростають роль і значення світової транспортної системи. Транспорт, будучи матеріальною базою й інструментом товарообміну між окремими регіонами, одночасно виступає як фактор, що

створює й організує єдиний світовий економічний простір, сприяє подальшому розвитку територіального поділу праці й реалізації порівняльних регіональних переваг.

До укладання міжнародних торговельних контрактів необхідно врахувати транспортний фактор і з'ясувати світові ціни на транспортування експортно-імпоротної продукції. Цей фактор характеризує рівень суспільно необхідних витрат на доставку товарів від постачальника до споживача, при цьому оцінюється ефективність транспортного обслуговування на всьому маршруті. У міжнародному товарообміні транспортні характеристики можна розділити на кількісні і якісні. До першого належать географія перевезень, стан економіки, технологія перевантаження й інші. До других – швидкість доставки товару, схоронність перевезеного вантажу, регулярність курсування транспорту, експлуатаційна надійність та ін. Транспортний фактор істотно впливає на ціну товару. Мова йде про урахування транспортної складової в ціні товару, виходячи з географічного розташування партнерів по відношенню друг до друга й до центрів міжнародної торгівлі товаром, а також встановлення економічно обґрунтованих тарифів на перевезення вантажів, що відображають представницький рівень світових цін у транспортній сфері. При цьому можуть діяти два принципи урахування в цінах взаємного розташування виробників і споживачів: взаємної вигоди й конкурентний. Останній для світової торгівлі є найпоширенішим і характерним. Це принцип, коли здійснюються розподіл вигід і невикід місця розташування на світовому ринку залежно від конкуренції або співвідношення між попитом та пропозицією на обмінюваний товар. При перевищенні попиту основне навантаження транспортних видатків лягає на покупця. Видатки по транспортуванню можуть бути значними. Тому до підписання контракту необхідно розрахувати всі витрати по всіх ланках транспортних операцій по переміщенню товару [2].

У цей час в Україні нормативи якості визначаються транспортом, виходячи зі своїх можливостей і вони не враховують багатьох вимог споживачів його послуг. У процесі виконання контрактних зобов'язань по поставці товарів сторони вступають у договірні відносини як із транспортними організаціями у своїх країнах, так і за рубежом. Насамперед, мова йде про перевезення вантажів від виробників до вихідних пунктів у своїй країні. Тут використовується головним чином залізничний, автомобільний, річковий транспорт. А далі підключається міжнародний транспорт, де головну роль відіграють морський і автомобільний. Міжнародні залізничні перевезення здійснюються на підставі двосторонніх і багатосторонніх угод, які укладають відповідні органи держав-учасників, по єдиному транспортному документу - міжнародній накладній, що є

договором перевезення. Західноєвропейські країни координують діяльність залізниць на основі договірної угоди КОТІФ [2]. У залізничному сполученні із цими країнами залізниці СНД аналогічних міжнародних угод не мають. Східноєвропейські країни мають свою угоду про пряме залізничне сполучення СМГС, у якому беруть участь також країни Азії (Китай, Корея, Монголія, В'єтнам) [3]. В 1991 році з угоди вийшли європейські країни, але форма накладної при відправленні вантажів з території й на територію країн колишнього СРСР збереглася. Доставка вантажів у західні країни й назад здійснюється з переоформленням договору перевезення на вихідних прикордонних станціях залізниць інших країн, які є учасницями СМГС і КОТІФ. Відповідно до Міжнародного транзитного тарифу (МТК) перевезення вантажів країн СНД оформляється перевізними документами СМГС до вихідної прикордонної станції останньої транзитної дороги, що бере участь у СМГС. СМГС встановлює порядок прийому вантажів до перевезення й видачі їх одержувачеві, укладання договору перевезення, комерційних реквізитів залізничної накладної, строки доставки вантажів, правила перевезення вантажів на особливих умовах (довгомірні, великовагові, небезпечні, хімічні, швидкопсувні, живність).

Основні умови, які складаються в міжнародних автомобільних вантажних перевезеннях, регулює Конвенція про договір міжнародного дорожнього перевезення вантажів ЕЕК ООН (КДПГ - СМР), підписана в Женеві 19 травня 1956 р. [4]. Вона застосовується до будь-якого договору про перевезення вантажів автотранспортом, коли місця прийняття до перевезення й доставки вантажів, зазначені в договорі, перебувають у різних країнах, з яких принаймні одна є учасницею конвенції. В 1983 році до конвенції приєднався СРСР. При автодорожніх перевезеннях вантажів без їх проміжного перевантаження через митні кордони декількох держав застосовується міжнародний документ - книжка МДП (Сomet TIR). Таке перевезення вантажів регулюється Митною конвенцією про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП від 14 листопада 1975 г) [4]. Видається ця книжка асоціацією, що входить до складу Міжнародного союзу автомобільного транспорту й уповноважена митною владою.

Транспортування вантажів повітряним шляхом регулюється законодавчими актами про авіаперевезення. Перевезення товарів оформляється авіавантажною накладною, що виписується відправником вантажу й підтверджує наявність договору між відправником вантажу й перевізником про перевезення вантажу по авіалініях перевізника. Вона не є товаросупроводжувальним документом, видається в трьох справжніх екземплярах і вручається перевізникові разом з

товаром.

При перевезеннях морським транспортом укладаються договори відповідно до вказівок, викладених в нормативних документах, - Кодексі торговельного мореплавання (КТМ), уставах [49]. Основний зміст договору морського перевезення вантажів відповідно до КТМ полягає в тому, що перевізник (фрахтівник) зобов'язується прийняти від відправника вантажу (фрахтувальника) вантаж, доставити його в цілості в передбачене договором місце призначення й там здати фрахтувальникові або по його вказівці іншому одержувачеві вантажу, а відправник вантажу зобов'язується в погоджений термін надати передбачений договором вантаж для навантаження його на судно, сплатити обумовлену провізну плату (тариф, фрахт) і прийняти вантаж від судна в пункті призначення.

Сьогодні в Україні нормативи якості визначаються транспортом, виходячи зі своїх можливостей вони не враховують багатьох вимог споживачів його послуг. Отже, комплексне підвищення привабливості транспортних коридорів для транзитного руху, удосконалювання послуг потрібно здійснювати за такими критеріями, як точність, надійність і швидкість транспортування. Так, як, із правовим забезпеченням експорту транспортних послуг на транспорті виникають серйозні проблеми, необхідне створення системи забезпечення безпеки й універсальності руху, метою якого повинна бути розробка й удосконалювання норм міжнародного права в області перевезень. У цілому регламент здійснення вантажних перевезень удосконалюється рік у рік, убираючи в себе всі нові тенденції й одержуючи своє оформлення в укладанні угод, договорів, різних конвенцій і т.п. Україні варто було б не упускати можливості для розширення своїх прав у цій сфері, активно беручи участь у міжнародній правочинній діяльності, що стосується вантажних перевезень.

Література:

1. Димарчук С. М. Питання формування регіональних транспортно-логістичних систем // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції: Зб. наук. пр.: Сер. "Зайнятість, праця та соціальна інфраструктура". – Луцьк, 2002. – Вип. 8. – № 3. – С. 163–170.

2. Несвет Г. Старый знакомый – новый сосед // Весь транспорт. – 2005. – № 1–2. – С. 50–57.

3. Пащенко Ю. Є. Розвиток та розміщення транспортно-дорожнього комплексу України: Монографія / За ред. С. І. Дорогунцова. – К.: Наук. світ, 2003. – 467 с.

4. Пирожков С., Прейгер Д., Малярчук І. Проблеми реалізації транзитного потенціалу України в контексті розширення ЄС і формування ЄЕП // Економіка України.– 2005.– № 3.– С. 4–19.

5. Правове регулювання сфери транспорту в Європейському Союзі та в Україні: Т. 1 / За ред. канд. екон. наук. В. Г. Дідика.– К.: ТОВ “Ніка-Прінт”, 2006.– 392 с.

1.17. Strategic management of hotel industry enterprises

Hotel enterprises of Ukraine in modern conditions operate in an environment of multidimensional competition, in which effective management depends on the timely introduction of innovations. The growth of competition in the hotel industry requires the use of innovative methods of personnel management, material resources, information, implementation of infrastructure and technological and other innovations in the activity of hotel enterprises. The world has gained an enormous experience of successful hotel business management on the basis of the systematic introduction of innovations. It can not be rejected, it must be studied, carefully transferred to the domestic soil, taking into account national specifics. Future specialists in the field of shaved economy should acquire skills for establishing a link between the dynamics of macro and micro-environment, the innovative potential of hotel enterprises and other factors of influence; on the basis of the revealed factors to be able to predict the dynamics of the development of innovative technologies in the activity of hotel enterprises in Ukraine and abroad.

Of course, there are specific requirements for catering during a vacation, a tourist trip. Therefore, the restaurant enterprises at the hotel serve a rather diverse contingent of visitors both domestic and foreign. For each category of consumers, special methods, techniques for servicing the staff of the hotel and restaurant complex are needed. This study focuses on the issue of improving the quality of customer service for restaurant services at hotels.

Questions about standards of service in the hotel business and the quality of hotel services are considered by such renowned Ukrainian scientists as Roglev H. [11], Boyko M.G. and Hopkalo L.M. [9], Khudo V., Kiyanytsa A. [6], Kabushkin N. [4], Agafonova L. [1], Vinogradskaya A. [3] and others.

In the modern hotel business, only those hotels that can offer high-quality services to their clients, which is impossible without professionally trained staff, can withstand a fierce competition. The urgency of the study of personnel management of the enterprises of the hotel and restaurant industry in the conditions of globalization is

explained by the high requirements of clients, which are presented to hotel services in modern conditions. The staff of the hotel company is an important component of the final product and, consequently, the quality of service in the hotel complex organizations depends on the skill and consciousness of the employees. Thus, effective management of people becomes one of the most important functions of the hotel - the function of personnel management.

In fact, hotel enterprises in the structure of the tourism industry and hospitality perform key functions, offering consumers a comprehensive hotel service. The most important features of the modern management of a hotel enterprise are: a special approach to human resources as a main strategic factor, the adoption of effective managerial decisions at all levels, the development of new management methods and style of management. Therefore, the success of the hotel industry in general and each individual company depends on these modern approaches, which are the basis for management of the hotel enterprise.

The facilities of the hotel and tourist complex provide consumers with a range of services, especially the functioning of the restaurant at the hotel, which are represented by various types, namely: restaurant, cafe, bar, buffet, dining room, snack bar, using various forms of service [21].

Restaurants can serve as an organized contingent (hotel clients) and unorganized (city population). They provide consumers with a wide range of services. Places of restaurant facilities at the hotel can be varied: on the ground floor of the building, on floors, on the roof, in the form of a summer courtyard, a winter garden or a conservatory (a system of locked space), etc.

Marketers are well aware that a person makes choices based on emotions. Recent studies conducted in this area show that this occurs unconsciously in about 90% of cases. A rather significant result: it turns out that 9 out of 10, for example, visitors to the restaurant can be made to make it profitable for the owner to choose from the menu, just working with their emotions.

The easiest way to manage the client's minds is through the selection of relevant music, colors, images, smells, that is, all that makes us unobtrusive physical effects. For example, if there is a slow romantic music in the supermarket, then visitors will be inclined to walk slowly along the hall, while paying heed to chocolate, wines, colors and other items inherent in a sensual evening with the other half.

By controlling the consciousness of the guests of the restaurant, you can really push them to choose good dishes or drinks for you, but if you do not have enough experience, the situation may turn out to be in your favor and cause a negative customer.

The main problem of modern business for several decades is not shortage of supply, but consumer shortage. In other words, the supply is growing at a pace, seriously

outpacing the growth in demand. There is a serious struggle for the client. And in the future, this problem will only intensify, as the market becomes more mobile and open in the global sense.

So, if before the restaurant's competitors were only restaurants in the neighboring streets, then now they can meet their need for food and communicate potential customers can dozens of ways. It can lure an advert or group in social networks before traveling to a mortgage institution at the other end of the city; it can be tempted by discounts when ordering food home, it can be captured by a bright outdoors event, and so on.

It is better not to experiment with all methods at once, but try to evaluate them separately, alternately choosing the most suitable for your institution. Remember that there are no dim or fog memories in the memory. The human brain is arranged in such a way that only bright and unexpected associations are memorized, but you will have to make great efforts to create them.

In order to keep the situation under control in a restaurant, you need to know what and how to measure which performance indicators to compare with. And you need to be able to do it quickly, otherwise this job simply will not make sense. These are "fast-measured" parameters and are called "key performance indicators." For each restaurant and for each manager the set of such indicators will be its. After all, if you set the goal to get as full a set of such indicators, then it will have more than two hundred parameters. It is clear that all of them to control simultaneously and constantly just not real.

Let's start with the simple performance of the restaurant. They are easily identified and clearly reflect the current state of affairs:

1. Average number of guests per table per day:

This indicator allows you to understand what filling capacity of the guests. He gives an understanding of the need to develop one or another stimulus program to increase the filling of tables or turnover tables in the period of peak downloads of the institution. You can calculate it by dividing the total number of guests of the restaurant for the period by the number of tables in the institution and by the number of days in the selected period.

2. Revenue per square meter:

Obviously, it's unnecessary to open an institution too large in a less-developed area. Otherwise, you may encounter a situation in which the institution will be empty. This indicator allows to estimate how effectively the area of the hall is used and to calculate the useful area. Calculated by the ratio of revenue for the period to the total

area of the institution. Usually this parameter is also considered as the average per day, that is, the obtained value still needs to be divided by the number of days in the period.

The service system should describe the whole process of service to the visitor, from his arrival to leaving the institution. This system usually consists of a sequential description of the specific stages of the guest's "life" within your restaurant (for example, entrance to the restaurant, table selection, first order pick-up, servicing, take-away, etc.).

But the system of service should include not only a description of the sequence of actions, but also rules of conduct for employees, language forms or communication guidelines, nonverbal manifestations, work of facial expressions. It is impossible to describe all the language forms without exception, therefore, in some blocks, only communicative landmarks or recommended language turns can be indicated. Often, a system can be built "from the reverse", describing what to do exactly can not.

Every guest should be satisfied. Every employee at the restaurant, taking every step he must keep in mind. If all your managers are focused on this result, if employees are trained and trained, then at some point you, as a manager, will be able to calmly look at your institution from the outside, without interfering with its work and obtaining excellent results. In order to achieve such work from the restaurant team, it is necessary to build a service system. It often happens that it is difficult for managers to answer, for example, the question "what kind of work is in the hall, and how to manage it."

Frequently the general phrases sound and, as a result, their lively realization is in fact. Let's consider what a systematic approach to the service is and where to start its construction. The service system should describe the whole process of service to the visitor, from his arrival to leaving the institution. This system usually consists of a sequential description of the specific stages of the guest's "life" within your restaurant (for example, entrance to the restaurant, table selection, first order pick-up, servicing, take-away, etc.).

A simple description of the operations associated with each stage of service guests will not be enough. It is important to record clear timelines as a rule for each such operation. It should be remembered that the duration of the operation is determined not by your ability, but by the desire of your guest, his individual need. You have to think how to give the guest the speed that he expects from you. All service processes should be aimed at making the guest happy and even a little impressed with your excellent service.

Service quality is often defined as a "break" or a deviation from expectations. It is clear that if the guest did not receive what he was expecting, he would be dissatisfied. But if he got what he was expecting, his attitude to the service and to the restaurant would be neutral. That's why it's important to give the guest more than he is waiting for

you, using innovative ways to service his client. Only in this case, your service will be perceived as excellent. And in this lies the main secret of good service - the guest is quickly accustomed to the fact that yesterday he was amazing.

And so, in order to maintain the "break" of his every time you need to be surprised by something new, constantly improving service operations, increasing the level of work of the staff, thinking that every moment, a guest held in your restaurant, was for him the most comfortable and enjoyable.

It is important to remember that service staff are all who come into contact with the guest, as well as all those who fall into the field of his vision. It's not just about the waiters. These are also guards, cleaners, parking attendants, etc. Do not look narrowly at the service process. It is important to give each employee the rules of work, carefully determining his operations and their parameters. Otherwise he will come up with them!

No other analysis tool is subject to such attacks and criticisms as SWOT- analysis. He is barking for complexity and misuse. And they are bashing in many ways fairly. But do not forget that this is one of the most well-known and commonly used strategic planning tools, which is taught in almost all business schools around the world. And they are taught that it is a great fit in the curriculum, is well combined with other tools and is great for educational purposes.

Such an analysis is good not so much the results that it gives, but the algorithm of actions that must be performed by the company's managers for its implementation. We believe that the preparation of a SWOT- analysis is a great topic for a strategic development session to unite a team of managers to develop and coordinate common goals of management or business owners, for all cases where it is necessary to bring the business team through the routine and controversy stage to agreed solution. But the results obtained, too, should not be discounted.

Like any strategic management tool, SWOT analysis will allow you to combine all the information obtained at other stages of the restaurant's analysis - this is the assessment of competitors and maps of the trading area, this is the concept of the restaurant and the portrait of the client, both the strengths and weaknesses your menu, cost and cost analysis.

Hotel economy, as one of the main components of the tourist industry, is a highly profitable branch of the Ukrainian economy, which is developing dynamically. The hotel service comprises a range of services for tourists and is a key factor determining the prospects for tourism development in Ukraine.

Its development influences the development of the tourism industry in general, the production of tourism services and the rest of the key sectors of the economy, and as transport, communications, trade, construction, agriculture, and others. Thus, the

creation of developed hotel complexes, is important and as one of the effective areas of structural adjustment of the Ukrainian economy.

Hotel complexes, in addition to accommodation services, can also provide food services (restaurants, bars, cafes), trade and catering services (hairdresser, dry cleaning, laundry, photography, studio, etc.); specialist premises for sports (fitness center, swimming pool, sauna, sports halls, bowling alley, etc.), for entertainments (cinema-concert programs, organization and conduction of banquets, disco, casinos, etc.), for business (business meetings, seminars, provision of multifunctional business center services, exhibitions, banking services), etc. [5].

The problem of introduction of modern effective management models in the systems of management of domestic hotel complexes that meet the world standards is due to the need to provide high-quality services to clients and the need to ensure the safety of clients and service personnel. Among the number of measures to improve the domestic hotel service can be distinguished construction of new hotel complexes, modernization of the old, as well as improving the quality of service in them.

Particularly important is the so-called human factor in the field of hotel services, therefore, special attention must be paid to the management of the structure and staff selection of the hotel complex. The staff of hotel complexes must be well trained and have the appropriate professional training, personal and business qualities.

The high level of service in restaurant facilities, namely: delicious food, extraordinary interior flavor, individual approach to the client, create a good mood and unforgettable impressions, a desire to visit the institution again. All this is possible due to the systematic approach to managing the hotel and restaurant complex, united by a team of professionals concerned about the image of their enterprise, as a result of a professional, creative approach to the matter. The training of highly skilled professionals for catering should be carried out on the basis of programs of modern reform in this field, the latest technologies, the study of foreign languages, the passing of practice with the possibility of visiting for internships to foreign countries.

In the transition to the market there is a slow departure from the hierarchical management, a rigid system of administrative action, virtually unlimited executive power to market relations, property relations, based on economic methods. Therefore, it is necessary to develop fundamentally new approaches to the management of the hotel complex. The main thing inside the hotel complex is employees and consumers of hotel services - guests.

The successes of the world's leading hotel complexes in providing high quality hotel services, their rapid upgrading, reducing costs and integrating staffing efforts are due to the fact that they have created highly effective management systems.

By creating tourism industry in Ukraine, trying to enter the international market of tourist services duly, it is necessary to reconstruct the existing, build new modern enterprises of the restaurant industry.

References:

1. Агафонова Л. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: Навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів/ Людмила Агафонова, Ольга Агафонова,; Київський ун-т туризму, економіки і права. - К.: Знання України, 2002. - 351 с.
2. Байлик С. Гостиничное хозяйство: проблемы, перспективы, сертификация: Учебное пособие/ Станислав Байлик,. - К.: Альтерпрес: ВИРА-Р, 2001. - 207 с.
3. Виноградська А. Технологія комерційного підприємництва: Навчальний посібник/ Алла Виноградська,; М-во освіти і науки України, Київ. економ. ін-т менеджм. (екомен). - К.: Центр навчальної літератури, 2006. - 778 с.
4. Кабушкин Н. Менеджмент гостиниц и ресторанов: учебный посібник/ Николай Кабушкин, Галина Бондаренко,. - 3-е изд., перераб. и доп.. - Мн.: Новое знание, 2002. - 367 с.
5. Організація обслуговування у малих готелях: Навч. посібник / Г.Б. Мунін, З.І. Тимошенко, Ю.І. Палеха, М.Д. Стамболов; За заг. ред. академіка О.В. Шербенка. - К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2007. - 181 с.
6. Кияниця А. Стратегія і тактика управління підприємствами готельного господарства та туризму в Україні // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. - 1999. - № 3. - С. 149-159.
7. Котлер Ф., Боуэн Дж., Майкенз Дж. Маркетинг гостеприимство туризм: Пер. с англ. / Под ред Р. Б. Ноздревой. – М.: Издат. объединение «Юнити», 1998. – 764с.
8. Нечаюк Л. Готельно-ресторанний бізнес: Менеджмент: Навчальний посібник для студ. вузів/ Лідія Нечаюк, Наталія Телеш,; Центр навчальної літ., М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т культури і мистецтв. - К.: Центр навчальної літератури, 2003. - 346 с.
9. Бойко М.Г., Гопкало Л.М. Організація готельного господарства: Підручник. - К.: Київ, нац. торг.-екон. ун-т, 2006. - 448 с.
10. Ресторанне господарство і туристична індустрія у ринкових умовах: Збірник наукових праць/ Київський нац. торговельно-економічний ун-т; Ред. кол.: М.І. Пересічний, Н.Я. Орлова, Т.І. Ткаченко. - К., 2002. - 168 с

11. Роглев Х. Основи готельного менеджменту: Навчальний посібник / Христо Роглев,; Київський ун-т туризму, економіки і права. - К.: Кондор, 2005. - 405 с.
12. Управління сучасним готельним комплексом: Навчальний посібник / Георгій Мунін, Андрій Змійов, Георгій Зінов'єв та ін.; За ред. С. І. Дорогунцова; НАНУ, Рада по вивченню продуктивних сил України, Укр. гуманіт. ін-т. - К.: Ліра-К, 2005. - 514 с.
13. Управління інформаційною базою управління готелем // Король С. Я. Економіка і підприємництво: стан та перспективи. – К., 2003. – С.220–224.
14. Організація обслуговування в закладах ресторанного господарства: Підручник / За ред. П'ятницької Н. О. – 2-ге вид. перероб. та допов.– К.: Центр учбової літератури, 2011 – 584 с.

1.18. The urgent aspects of stimulating the processes of nationalization of the national economy

Нагальні аспекти стимулювання процесів детінізації національної економіки

Процеси реформування та побудови соціально орієнтованої економіки в Україні наштовхуються на багато гострих проблем, головною з яких є нестача у державі фінансових ресурсів для організації та забезпечення дієвих економічних перетворень, відчутних як для господарюючих суб'єктів, так і пересічних громадян. Забезпечення розвитку вітчизняної економіки можливе лише на основі вирішення проблеми поповнення ресурсної бази державних фінансів, у тому числі і за рахунок залучення до офіційного господарського обороту підприємницького капіталу, задіяного поза межами чинної державної регламентації – у сфері неофіційних економічних відносин, у сфері «тіньової економіки».

Особливу увагу феномен тіньової економіки привертає до себе через відносну його самостійність як елемента господарської системи держави, що формує паралельну систему виконання важливих господарських функцій, дублювання діяльності офіційних економічних інститутів, неврахований законодавством рух фінансових коштів. Значні масштаби тіньового сектора в економіці України справляють негативний вплив на ділову репутацію країни у взаємовідносинах із міжнародними фінансовими організаціями та інвесторами з огляду на можливість отримання зовнішніх позик, залучення іноземних

інвестицій, формування майбутнього економічного, соціального та політичного порядку та загалом вирішення завдань економічної безпеки на державному рівні.

З іншого погляду, поширення тіньової економіки призводить до різкого зниження ефективності державної політики, ускладнення, а підчас – й унеможливлення регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної та податкової політики. Це зумовлює необхідність звернення органів виконавчої влади до адміністративних інструментів регулювання, що, у свою чергу, складає підґрунтя для поширення корупції, а також гальмує процес розвитку ринкової економіки України, перешкоджає просуванню до членства у міжнародних організаціях.

Зростання обсягів та розширення меж тіньової економічної діяльності зумовлює об'єктивну необхідність розробки теоретико-методологічної концепції щодо практичної реалізації шляхів і способів детінізації економіки.

Крім того, значної актуальності цій проблемі додає і той факт, що у тіньовій економіці закладений великий потенціал для зростання легальної економіки, а отже, надзвичайно важливого значення набуває дослідження з практичної точки зору можливості та шляхів виведення тіньових економічних відносин у площину легального підприємництва.

Актуальність і гостроту цієї проблематики підтверджують плідні дослідження вітчизняних учених В. Андрущенка, А. Базилюк, В. Базилевич, О. Барановського, В. Бородюка, В. Буряковського, З. Варналія, О. Гаврилюка, А. Гальчинського, В. Геєць, П. Єщенко, М. Єрмошенка, Я. Жаліло, М. Забаштанського, І. Івашука, С. Коваленка, А. Крисоватого, П. Курмаєва, В. Мандибури, І. Мазур, В. Поповича, Т. Приходька, В. Суторміної, І. Таранова, О. Турчинова, В. Федосова, С. Юрія. Серед зарубіжних дослідників належне місце посідають роботи таких науковців, як Ю. Агафонов, О. Гуров, І. Жіліна, В. Ісправніков, Т. Корягіна, Л. Косалс, В. Лазовський, М. Ніколаєва, П. Ореховський, О. Осипенко, Г. Песчанских, В. Радаєв, Л. Соколовський, Д. Чернік, А. Шевяков тощо.

Разом з тим, складність і неоднозначність проблем функціонування тіньової економіки та відповідна різноманітність моделей державної політики, використаних у провідних країнах світу з метою зменшення її, зумовлюють потребу розвитку механізму детінізації національної економіки, адаптованого до конкретних соціально-економічних умов. Незважаючи на значні напрацювання у дослідженні принципових питань детінізації економічних процесів, залишаються недостатньо розкритими та обґрунтованими ряд наукових і практичних проблем, зокрема забезпечення передумов для уповільнення темпів та скорочення

масштабів тіньових процесів в національній економіці, обґрунтування пріоритетних напрямків, механізмів та сукупності проблемно-цільових засобів детінізації економіки з метою зміцнення економічної безпеки України.

Метою статті є дослідження теоретичних і практичних основ соціально-економічної природи процесу тінізації економіки, аналіз державного регулювання процесів тіньової економіки і розробка стратегій державного впливу, спрямованих як на локалізацію, так і на детінізацію тіньової діяльності економічних суб'єктів.

Масштаби тіньової економіки в Україні набули такого розвитку і поширення, що стали істотно впливати на обсяги і структуру ВВП, спотворюючи його офіційну статистику, та створювати реальну загрозу національній безпеці й демократичному розвитку держави. Поширення тіньової економіки веде до різкого зниження ефективності державної політики, погіршення, а подекуди – й неможливості регулювання економіки ринковими методами, із застосуванням інструментів грошово-кредитної та податкової політики. Це зумовлює необхідність запровадження органами виконавчої влади адміністративних інструментів регулювання, що, у свою чергу, створює підґрунтя для поширення корупції, а також гальмує формування в Україні сучасної ринкової економіки, перешкоджає проєктуванню до членства у міжнародних організаціях.

Розробка ефективних заходів державної політики детінізації економіки передбачає глибоке вивчення системи причин, що призводять до їх тінізації, субординацію причинно-наслідкового ряду, встановлення механізмів їх взаємодії та протидії їх утворенню. Без урахування тіньової економіки стає неможливим проведення економічного аналізу макро- і мікросередовища, формування системи заходів державного регулювання ринкових відносин та адекватної їм нормативно-правової бази функціонування [1, 2].

Тіньова економіка в Україні є однією з найбільших перешкод розвитку конкурентоспроможності країни, зростання соціальних стандартів життя населення та інтеграції в європейське співтовариство. Вона є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб. Збільшення обсягів тіньової економіки поряд з макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів визнано одним з основних глобальних ризиків існуючого десятиріччя [3].

Проблеми тінізації економіки існують майже в усіх країнах. За оцінками FATF («Financial Action Task Force on Money Laundering» Міжнародна група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів) [4], обсяги тіньової економіки у високорозвинених країнах складають 17 % ВВП, у країнах з

перехідною економікою – 20 % ВВП, у країнах що розвиваються, 40 % ВВП [5, 6], при цьому вважається, що оптимальний рівень тіньової економіки складає 10 – 12% від офіційного ВВП, 20% – критичний рівень для легальної економіки, а якщо «в тіні» більше 40% – катастрофічний рівень [7].

Обсяги тіньової економіки у світі за даними Світового банку оцінюються в межах 8-10 трлн. \$ [8] та охоплюють біля 1,8 млрд. працівників [9, с. 469], при цьому середня частка тінізації 36 найбільш розвинених країн світу сягає 16,7% [10, с. 6-8]. Якщо екстраполювати останній показник на розмір світового ВВП, то загальні обсяги тіньової економіки досягнуть 13 трлн. \$. Хоча вищенаведені дані є приблизними (точну величину неможливо обчислити в принципі), проте з високою ймовірністю можливо стверджувати, що глобальні масштаби тіньового сегменту у світі є другими за показником доданої вартості після найбільшої економіки США та співставні із офіційним ВВП Китаю [11].

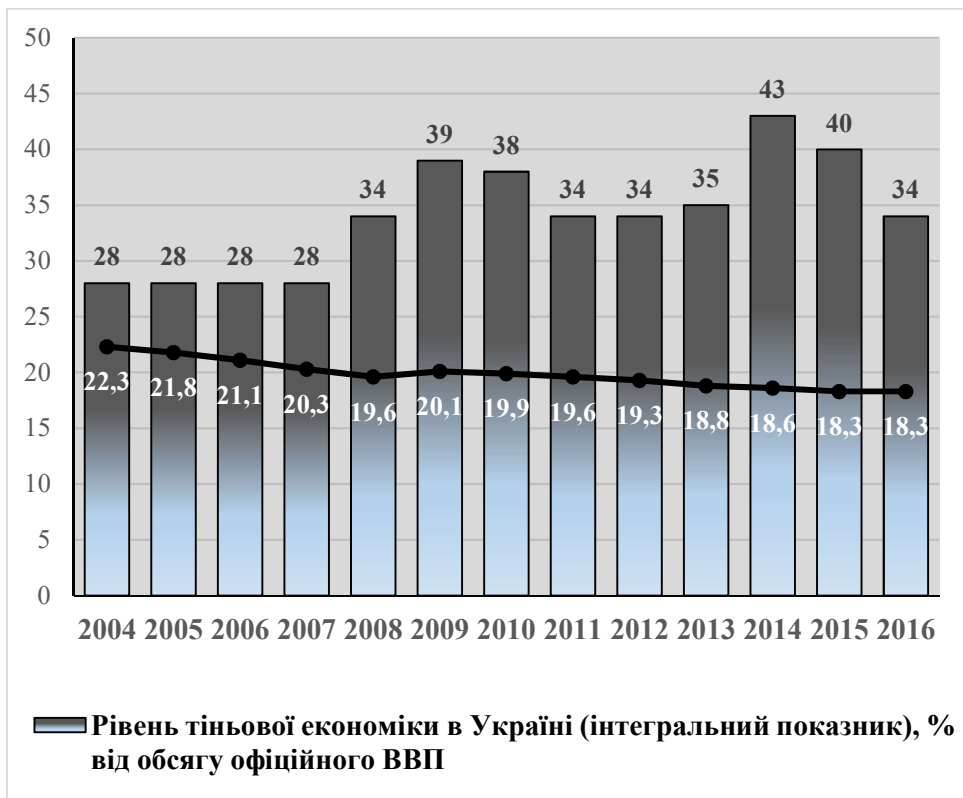


Рис. 1. Динаміка рівня тіньової економіки в Україні та країнах Європейського Союзу по роках (авторська розробка за даними [12, 13].

Згідно досліджень професора Університету Лінца (Австрія) Ф. Шнайдера та його розрахунків, на основі застосування методу економіко-математичного моделювання «DYMIMIC», середній рівень тіньової економіки європейських країн у 2015-2016 рр. становив 18,3% від розміру офіційного ВВП (рис. 1), що еквівалентно 3,4 трлн. \$ або ж 2,15 трлн. € [14]. Майже дві третини європейської тіньової економіки зосереджено в п'яти найбільших європейських країнах – Німеччині, Франції, Італії, Іспанії і Великобританії. В Австрії, Люксембургу, Нідерландах та Великобританії тіньова економіка є найменшою і сягає в межах 8,2-9,4 % офіційного ВВП цих країн, що на 3,8-2,6 в.п. перевищує оптимальний показник тінізації (у 12%). Високим порівняно із середнім по ЄС на період 2015 р. залишається розмір тіньової економіки у Болгарії, Хорватії, Литві, Естонії та Румунії - де тіньова економіка сягає 25,6-30,6% розміру офіційної економіки. З огляду на загальні тенденції прояву тіньової економіки у країнах ЄС-28 за 2004-2016 рр. варто констатувати зниження процесів тінізації економічних відносин у середньому на 4,0%.

Україна за оцінками експертів стала європейським лідером за обсягом тіньової економіки у досліджуваній період з її інтегральним показником у 2014 р. на рівні 43,0% від офіційного ВВП. До того ж, згідно із розрахунками Ф. Шнайдера середні обсяги тінізації української економіки протягом 2006-2015 рр. відносно інших пострадянських країн також є максимальними – 42,4%. Разом із Україною найбільшу частку тіньової економіки мають Таджикистан, Росія та Вірменія: 40,6-42,0% [13]. Таким чином, значний масштаб латентної економічної діяльності в Україні, що перевищує критичний рівень (30-35%), є загрозою існуванню держави, утворює свого роду «парадержаву», адже тінізація економіки на рівні 50 і більше відсотків фактично вказує на некерованість з боку держави економічної діяльності суб'єктів, що в сукупності створюють половину офіційного ВВП [14]. На нашу думку, це пояснюється негативним спадком у вигляді недосконалості законодавства, інституційних норм, надмірною зарегульованістю та податковим навантаженням, високими обсягами корупції а також наявністю специфічних національних традицій та менталітету тощо.

Економічну безпеку розглядають як рівень розвиненості економічної системи країни, що характеризує управлінські можливості держави забезпечувати ресурсами галузі економіки, підтримувати життєдіяльність населення на необхідному рівні, а також реалізувати національні інтереси [15]. Рівень тінізації економіки має тісну залежність із соціально-економічним розвитком держави, гарантуванням національної, економічної безпеки [16].

Основними тенденціями прояву та розвитку загроз національної економічної безпеки визначено: скорочення обсягів інвестицій у реальний сектор

економіки до граничних меж; орієнтація економіки на експорт, і тільки на його сировинний сегмент, що викликає залежність від кон'юнктури зовнішнього ринку, при цьому не враховується екологічна безпека країни; зростання безробіття, зниження рівня життя населення, зростання навантаження на зайнятих; зростання частки населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, що дає підживлення тіньовій економіці; посилення диференціації в соціально-економічному розвитку регіонів.

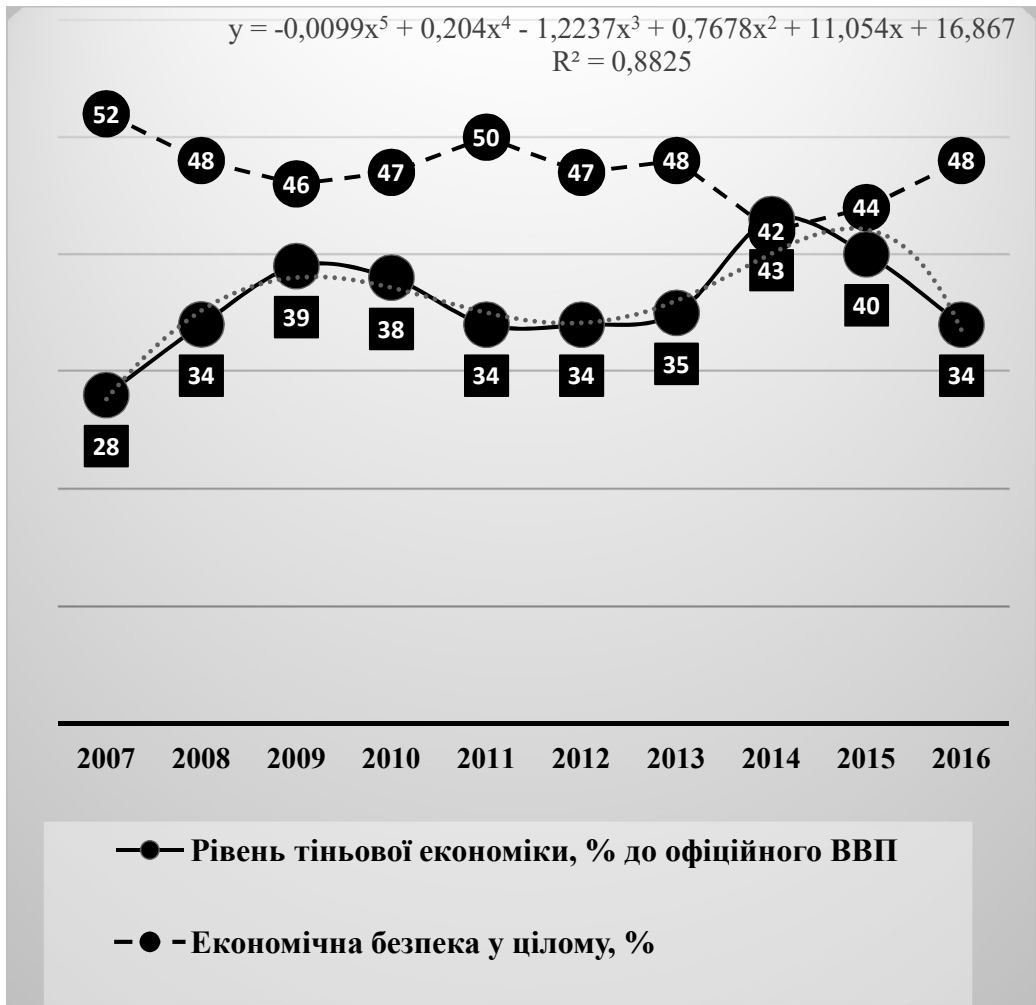


Рис. 2. Рівні економічної безпеки України та тіньової економіки по рокам, % (авторська розробка за даними [31])

Зростання тіньового сектору економіки охоплює усі сфери суспільного виробництва: відносини власності; виробництво, розподіл, обмін і споживання виробленого продукту; фінансову та банківську діяльність; сферу державного управління; зовнішньоекономічну діяльність. У зв'язку із цим доцільним є проведення оцінки впливу тіньової економіки на розвиток економіки держави, виявлення загроз національній економічній безпеці [11]. Отримання чітких, достовірних та аргументованих даних щодо обсягів тіньового сектора економіки дозволяє розробляти обґрунтовані заходи щодо зміцнення економічної безпеки держави [17].

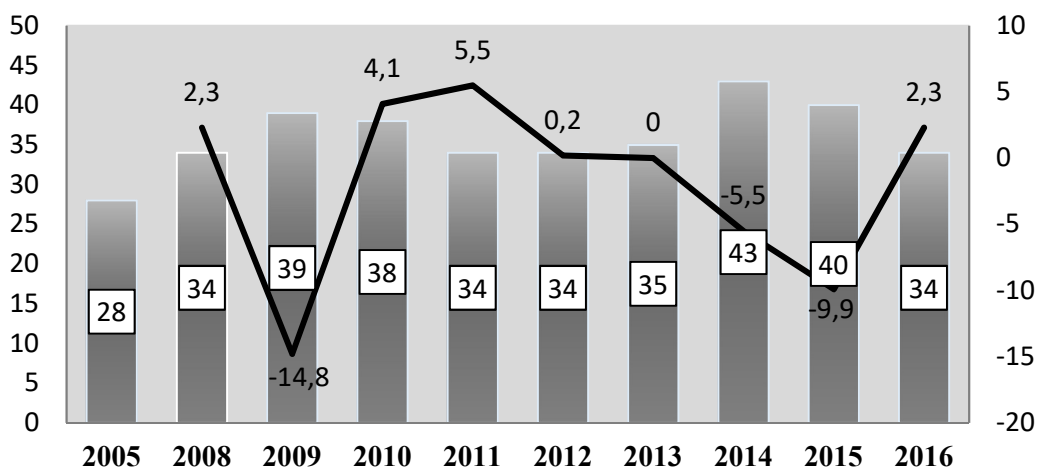
Аналізуючи динаміку та причини зміни обсягів тіньової економіки у різні періоди розвитку країни варто пам'ятати, що під час стійкого економічного розвитку тіньова економіка виступає системним індикатором неефективності державного управління, що обумовлює необхідність використання адміністративних інструментів регулювання, та несприятливих умов ведення бізнесу, інструментом збагачення окремих суб'єктів ринку у період економічних криз та перешкоджає іміджу держави у глобальному середовищі тощо. В процесі дослідження виявлено чітку обернено пропорційну залежність рівня економічної безпеки від інтенсивності проявів тіньових економічних відносин в Україні (рис. 2.). Так, у пікові для проявів економічної тінізації 2009 та 2014 роки де обсяги останньої сягали 39,0 та 43,0% від офіційного ВВП було зафіксовано найнижчі рівні забезпечення економічної безпеки країни – на рівні 46,0 та 42,0% відповідно. І це на фоні тенденції зниження рівня забезпечення економічної безпеки України у 2016 р. до рівня у 48,0%, проти 52,0% - 2007 року.

В контексті економічної безпеки вагому роль відіграють не загальні обсяги тіньової економіки, а їх співставлення із пороговими значеннями. Згідно методики розрахунку показників економічної безпеки, прийнятої МЕРТ України (пункт 6.2), критичною величиною для держави вважається рівень, що не перевищує 30% тінізації від офіційного ВВП. Із табл. 2 видно, що фактично протягом всього періоду дослідження, як за інтегральною оцінкою МЕРТ, так і за результатами моделювання, рівень тіньової економіки України перевищував відповідний критичний пороговий індикатор макроекономічного стану, що створює загрози національній безпеці держави. Одночасно масштаби тіньової економіки розміром 40-48% станом на кінець 2015 року в 3-4 рази вищі за офіційно прийнятий оптимальний рівень тінізації – 13% (при цьому задовільний рівень відповідає величині 18%, незадовільний – 22%, а небезпечний – 25%).

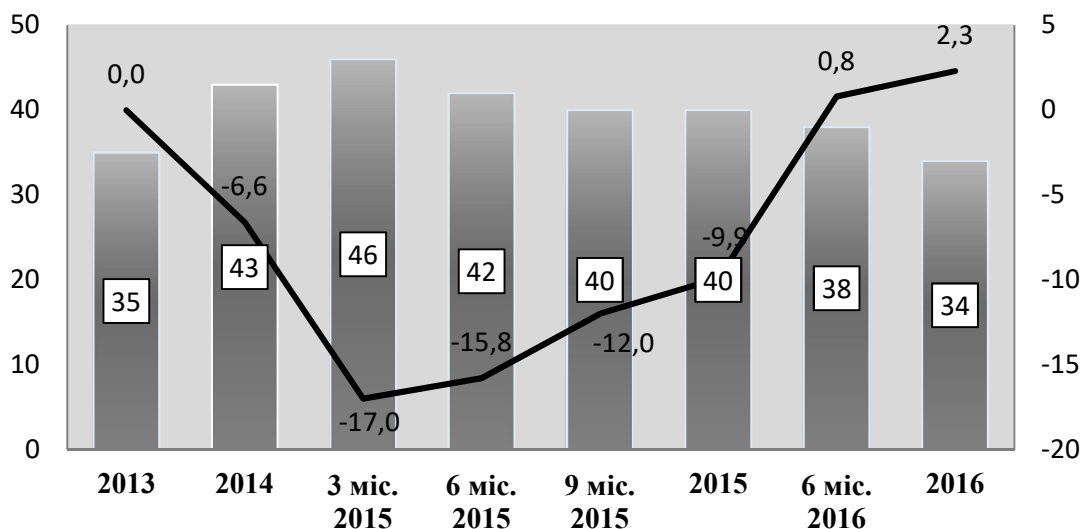
Таблиця 1
Оцінка частки тіньового сектору економіки України за диференційованими методиками по роках, % від офіційного

Метод визначення	Роки									Середнє значення за 2005-2016 рр.	Відхилення показників (+/- в.п.) 2016 р. від		Індекс середнього значення за методом до інтегрального показника (середнього) за 2013-2016 рр.
	2005	2007	2009	2011	2013	2014	2015	2016	2014		2015		
	2005	2007	2009	2011	2013	2014	2015	2016	2005		2014		
Метод «витрати населення -роздрібний товарооборот»	46,5	38,0	45,0	48,0	51,0	58,0	57,1	50,0	49,2	+3,5	-8,0	1,42	
Електричний метод	28,0	27,0	35,0	29,0	30,0	38,0	35,0	31,0	31,6	+3,0	-7,0	0,88	
Монетарний метод	25,0	26,0	40,5	26,3	23,2	33,0	30,3	27,2	28,9	+2,2	-5,8	0,75	
Метод збитковості підприємств	24,0	24,0	31,0	25,0	27,0	31,3	26,2	20,0	26,0	-4,0	-11,3	0,68	
Оцінка проф. Фрідріха Шнайдера	46,8	47,1	41,5	40,4	39,5	46,5	47,1	41,4	43,8	-5,4	-5,1	1,15	
Оцінка за методикою Державної служби статистики	18,1	15,5	16,1	16,0	-	-	-	-	-	-	-	-	
Інтегральний показник тіньової економіки	28,0	34,0	39,0	34,0	35,0	43,0	40,0	34,0	35,9	-4,0	-9,0	1,0	

Джерело: розраховано автором за даними [12, 13]



■ Рівень тіньової економіки, % до офіційного ВВП (ліва шкала)



■ Рівень тіньової економіки, % до офіційного ВВП (ліва шкала)

Рис. 3. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до відповідного періоду попереднього року), у період 2005-2016 рр. (Джерело: сформовано автором за даними [12])

До періоду 2000-х рр. оцінювання масштабів тіньової економіки в Україні носило переважно експертний характер. За суб'єктивними даними Н.М.

Шелудько максимальний розмір тінізації в Україні становив 65% у 1997 році [18, с. 80]. В табл. 2. та рис. 3 наведено комплексні дані оцінювання обсягів та динаміки тіньової економіки України за період 2005-2016 рр., які були здійснені спеціальним департаментом Міністерства економічного розвитку і торгівлі (МЕРТ) України та Ф. Шнайдером.

Підсумки економічного розвитку у 2015-2016 рр. засвідчили поступове закріплення позитивних тенденцій до стабілізації макроситуації в країні, зокрема, через зниження середньорічного рівня інфляції, що стало логічним продовження процесів відносної курсової стабілізації. Якщо у квітні 2015 р. до квітня попереднього року рівень інфляції становив 60,9 %, то у червні – 57,5 %. На тлі цих досягнень з квітня-травня 2015 р. розпочалося поступове покращення ключових індикаторів економічного розвитку і в цілому покращення динаміки ВВП (рис. 3). Так, у II кварталі вперше, починаючи з кінця 2013 року, відбулося уповільнення падіння ВВП до 15,8% у розрахунку до відповідного кварталу 2014 р. проти падіння на 17,0% у I кварталі 2015 року.

У I півріччі 2016 року економіка країни функціонувала в умовах активного проведення Урядом політики дерегуляції підприємницької діяльності, що поряд з адаптуванням суб'єктів господарювання до нових умов функціонування обумовило збереження позитивної тенденції до скорочення рівня тіньової економіки. За попередніми розрахунками департаменту Мінекономрозвитку у I півріччі 2016 року рівень тіньової економіки склав 38%, а кінець року - 34% від офіційного ВВП, що на 6,0 в.п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року. Розрахунок рівня тіньової економіки здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18.02.2009 № 123.

З огляду на загальні тенденції розвитку вітчизняної тіньової економіки у період 2005-2016 рр. варто відмітити:

- за досліджуваний період спостерігається зростання рівня тінізації економіки на +4,0 в.п. станом на 2016 р. до відмітки 34,0% від офіційного ВВП при середньому значенні у 35,9%. До позитивних тенденцій обсягу прояву тінізації слід віднести скорочення її інтегрального показника на -4,0 та -9,0 в.п. проти кризових 2009 та 2014 років;
- зміна обсягу реального ВВП країни має пряму обернену залежність від зміни рівня тіньової економіки. Так, у період розвитку економічної кризи та зростання рівня тінізації економічних відносин 2009 та 2014-2015 рр. спостерігалось зниження ВВП на -14,8, -5,5 та -9,9% до відповідного

періоду попереднього року із подальшою його стабілізацією до рівня 2,3% у 2016 р.

- Зазначені вище ознаки поступової детінізації національної економіки, на нашу думку, стали результатом:
- закріплення макроекономічної стабільності та відновлення економічного зростання (за підсумком 2016 року реальний ВВП зріс на 2,3%, індекс споживчих цін у розрахунку грудень до грудня склав 112,4% (43,3% у 2015 році), що стало наслідком збільшення пропозиції на внутрішньому ринку при помірній стабілізації обмінного курсу). Так, у 2016 році упродовж березня-липня та жовтня-листопада спостерігалась ревальвація гривні на 6% та 2,2% відповідно. Як наслідок, темпи девальвації у 2016 році (11,9%) були значно меншими, ніж, зокрема, у 2015 році (у 1,5 рази порівняно з 2014 роком);
- поліпшення бізнес-клімату в умовах проведення політики дерегуляції підприємницької діяльності, що, у свою чергу, сприяло зростанню довіри інвесторів та нарощенню притоку прямих інвестицій. Так, чистий приріст прямих інвестицій за 2016 рік склав 3,3 млрд. дол. США проти 3,0 млрд. дол. США за 2015 р., а відповідно до рейтингу Doing Business-2017 Україна посіла 80 місце серед 190 країн; у рейтингу Doing Business-2016, уточненому відповідно до методології, застосованій в останньому Звіті, Україні належало 81 місце серед 189 країн.
- поступової легалізації відносин на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ та, як наслідок, послаблення навантаження на фонд оплати праці;
- фіскальній консолідації та жорсткій монетарній політиці;
- отриманій фінансово-кредитній допомозі від МВФ;
- досягнутим домовленостям щодо реструктуризації зовнішнього державного боргу;
- активізації процесів реформування економіки та поглибленню співпраці з Європейським союзом;
- пристосуванню економічних агентів до нових умов функціонування, відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці в умовах деескалації конфлікту на сході країни тощо.

В дослідженнях вітчизняних вчених-економістів, присвячених проблемам тінізації економіки, основна увага приділялась методології, аналізу законодавчих актів, обґрунтуванню заходів з протидії тінізації економічної діяльності, специфіці провадження цих заходів в українських реаліях. Але при цьому, необхідно відмітити, що тіньова економічна діяльність, причини, які її породжують, не є атрибутом лише сучасних держав: з виникненням перших

державних утворень – з поділом суспільства на класи виникає певна суперечність, протистояння інтересів його членів та інтересів держави [19, с.88]. Історичний досвід свідчить, що доки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава у той чи інший спосіб впливатиме на забезпечення своїх інтересів поширенням обмежень, вимог та заборон, доти зберігатиметься й тіньова економіка [20, с. 161]. Подібний економічний феномен властивий всім країнам, незалежно від рівня та моделі економічного розвитку.

Продовжуючи цю думку, Ю. Латов відмічає, що розвиток тіньової економіки є, з одного боку, реакцією на сам факт державного регулювання. Регулювання, в свою чергу, неможливе без обмежень, а нерозумні обмеження провокують їх порушення, особливо якщо це вигідно. Значна кількість видів тіньової економіки (наприклад, ухилення від податків) пояснюються саме недоліками державного регулювання – бюрократизацією управління, занадто високими податками тощо [21, с. 17]. Підсумовуючи вище зазначене, можна констатувати, що кореневою першопричиною формування тіньового сектору економіки є наявні вимоги та обмеження, які висуваються державою до суб'єктів економічної діяльності. В свою чергу, порушення цих вимог, обмежень та заборон є підґрунтям для виникнення та існування будь-якого виду тіньової економічної діяльності. Чим інтенсивнішими є дані вимоги та обмеження, тим ширший є простір потенційних можливостей для ефективного функціонування тіньового сектору.

Вдаючись до аналізу новітніх тенденцій тіньової економіки України, зокрема у період 2014-2016 рр., слід зазначити, що однією з головних загроз, які несе в собі тіньова економіка, є, насамперед, блокування дієвості інструментів і механізмів управління соціально-економічним розвитком країни, спотворенні законів та основоположних принципів ринкової економічної системи. Ігнорування впливу тіньової економіки призводить до неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, до тактичних і стратегічних прорахунків під час прийняття рішень на державному рівні. Тому зусилля Уряду країни мають концентруватись на запровадженні заходів, спрямованих на мінімізацію впливу системних чинників тінізації економіки, які залишаються нездоланими та актуальними.

Проведені нами дослідження тіньових економічних відносин дозволили виділити наступні системні чинники тінізації національної економіки, зокрема:

1. Низька ефективність держави у забезпеченні інституційних основ розвитку конкурентоспроможної економіки. Відповідно до Звіту про Глобальний індекс конкурентоспроможності (ГІК) 2016/2017 ефективність державних та

суспільних установ (поряд з рівнем розвитку фінансового сектору та макроекономічним середовищем) залишається одним з найбільших конкурентних «провалів» економіки України (129 місце серед 138 країн). Низька позиція у рейтингу за даним субіндексом засвідчує, що адміністративні та правові умови, в яких діють суб'єкти господарювання, залишаються несприятливими через незмінно високий рівень корупції, відсутність ефективної судової системи та належного захисту прав власності. Зазначені чинники негативно впливають не лише на бізнес-клімат в країні, а й на довіру суспільства до держави у цілому.

Таблиця 2

Світові рейтинги України щодо розвитку тіньової економіки

Рейтинг	Economic Freedom Index, 2017	Corruption Perception Index, 2016	Doing Business, 2017	World Competitiveness Report, 2014-2015	Shadow Economy Index 1999-2014
Україна	166 (out of 180)	131 (out of 176)	80 (out of 190)	76 (out of 144)	137 (out of 162)
Source:	Heritage Foundation	Transparency International	World Bank	World Economic Forum	Schneider, Buehn, Montenegro

Джерело: сформовано автором за даними [22, 23]

Про неефективний інституціональний базис регулювання діяльності бізнесу та незадовільні умови його функціонування в Україні також яскраво свідчать міжнародні рейтинги (табл. 2).

Аналіз Economic Freedom Index – 2017 засвідчив, що одні з найгірших умов для розвитку економіки серед країн Європи та більшості пострадянських країн є в Україні (загальний показник – 48,1% проти 68,0% - у середньому по Європі) (рис. 4). Динаміка показників говорить про незадовільний стан інвестиційного клімату та фінансової свободи, судової ефективності та цілісності уряду з показниками у 25,0, 30,0, 22,6 та 29,2% відповідно (рис. 5).

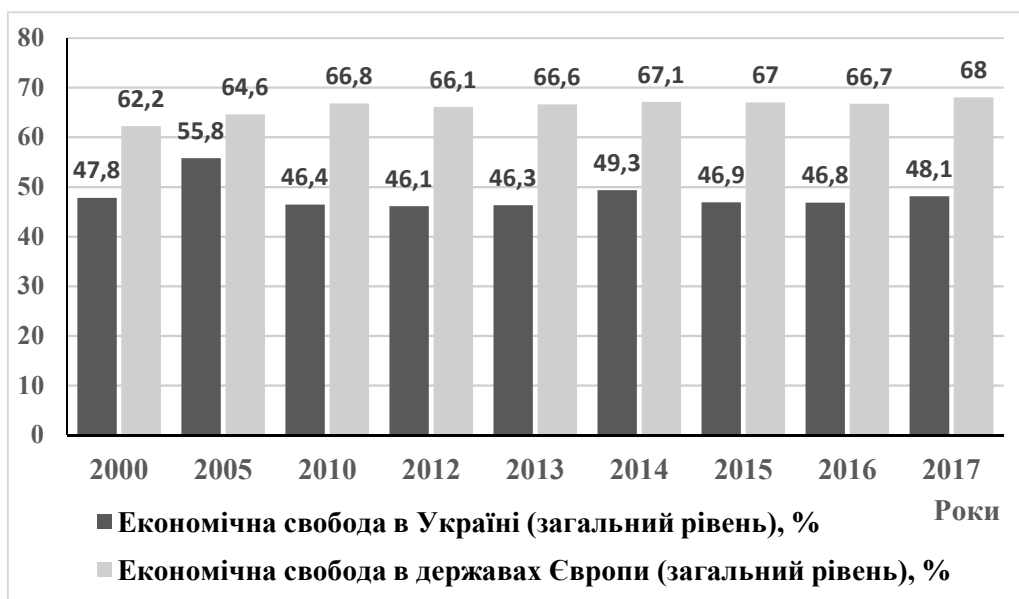


Рис. 4. Динаміка загального рейтингу економічної свободи для України та країн Європи за 2000-2017 рр. (Джерело: авторська розробка за даними [24])

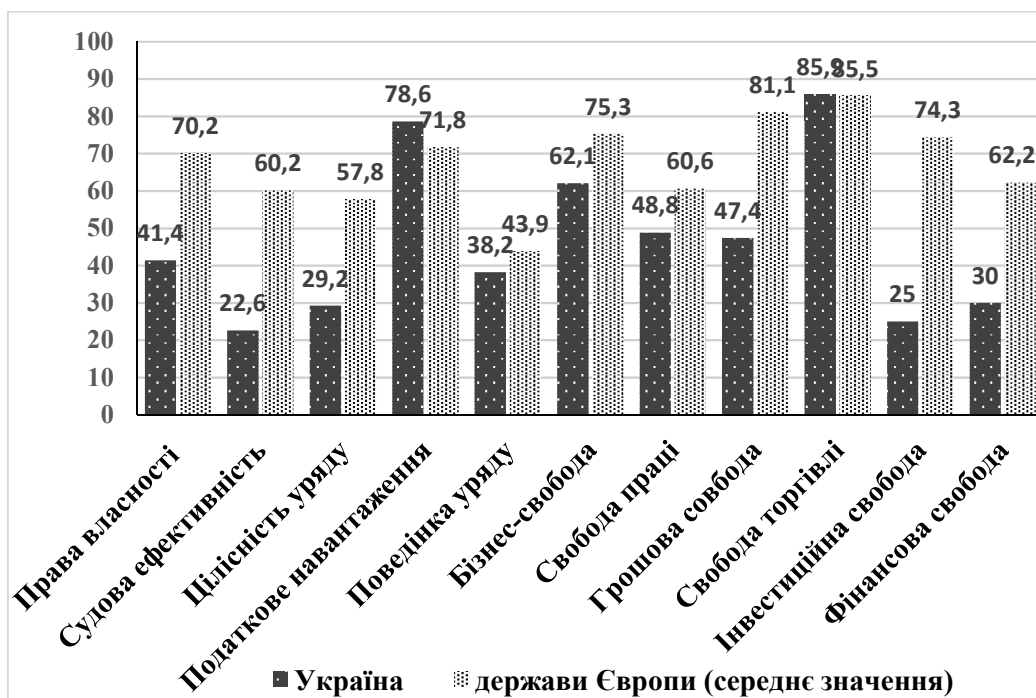


Рис. 5. Структура економічної свободи (Economic Freedom Index) за диференційованими показниками для України та країн ЄС станом на початок 2017 р., % (Джерело: авторська розробка за даними [24])

Результати Індексу сприйняття корупції 2016 від Transparency International свідчать, що умови для ведення довгострокового бізнесу в Україні дещо покращилися. Основні причини – корумпований протекціонізм і злиття політичних та бізнес-інтересів. Згідно з дослідженням Індексу сприйняття корупції у 2016 р. (Corruption Perceptions Index, CPI), рейтинг України за рівнем корумпованості склав 29 зі 100 можливих, що на 2 бали вище минулорічного показника, але недостатньо для країни, влада якої назвала боротьбу з корупцією головним пріоритетом. Таким чином країна посіла 131 місце серед 176 держав, охоплених дослідженням (разом з нами розділили цю сходинку Казахстан, Росія, Непал та Іран). Основними причинами такого стану визначаються монополізація бізнесу, неможливість його довгострокового планування та окупація державними корупціонерами.

У рейтингу сприятливості умовам ведення бізнесу Doing Business-2017 Україна посідає 80 місце з 190 держав (+1 позиція від 2016 р). В цілому Україна поліпшила свої показники за такими напрямками: створення підприємств (на +4 пункти); підключення до системи електропостачання (+10 пунктів); захист міноритарних інвесторів (+31 пункт) та забезпечення виконання контрактів (+12 пунктів). Погіршення показників, на думку експертів Світового банку, відбулося найбільш суттєво в такій сфері як міжнародна торгівля (-5 пунктів) – 115 місце. Найгірші показники України спостерігаються за критеріями «Дозвіл неплатоспроможності» - 150 місце, «Отримання дозволів на будівництво» - 140 та «Міжнародна торгівля» - 115 місце відповідно.

Україна в індексі глобальної конкурентоспроможності в рейтингу Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) на період 2014-2015 рр. перебувала на 76 місце з 144. Найкращі позиції України зафіксовано в наступних секторальних індексах: розмір ринку (38-е місце), вища освіта (40), здоров'я та початкова освіта (43), інфраструктура (68). Найгірші позиції зафіксовано в таких сферах: якість інституційної структури (130-е місце), розвиток фінансового ринку (107), макроекономічне середовище (105), умови ведення бізнесу (99). Найбільш несприятливими факторами для ведення бізнесу виділено наступні (по мірі спадання значення): корупція, політична нестабільність, доступ до фінансування, часта зміна урядів, бюрократизованість владних структур, інфляція, податкові ставки, адміністрування податків тощо [22].

2. Наявність надмірного регуляторного та податкового тиску на корпоративний сектор, високе навантаження на фонд оплати праці, що штовхає роботодавців до приховування дійсного рівня заробітної плати працівників та збереження практики неофіційної зайнятості. Так, за субіндексом «Сплата

податків» у рейтингу «Ведення бізнесу - 2017» (Doing Business - 2017) Україна погіршила свої позиції (на 1 пункт) до 84 місця серед 190 країн. Зазначене обумовлене високою середньозваженою ставкою оподаткування підприємств в Україні (52,2%), тоді як у країнах Європи та Центральної Азії вона становить 34,8%, а у країнах ОЄРС 41,2%.

За субіндексом «Вплив податків на стимули до праці» у ГІК 2015/2016 Україні належить 121 місце серед 140 країн. Разом з тим, у грудні 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін у Податковий кодекс України та деякі законодавчі акти України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році». Відповідно до зазначеного закону розмір ЄСВ становить 22% поряд зі зростанням максимальної бази нарахування з 17 до 25 мінімальних заробітних плат та скасуванням ЄСВ, що утримується із заробітної плати робітників (фізичних осіб). У попередній моделі нарахування ЄСВ діяло більше 70 ставок (від 33,2% до 49,7%) для 52 класів професійного ризику виробництва (середньозважена ставка у розмірі 41%), максимальна величина бази – 17 розмірів прожиткового мінімуму. А тому, слід очікувати, що запропоновані у порядку нарахування ЄСВ зміни сприятимуть процесам детінізації.

3. Низька ефективність функціонування органів судової та правоохоронної системи. Рівень незалежності судової влади та рівень ефективності правової системи в арбітражному врегулюванні оцінюються міжнародними експертами надзвичайно низько (відповідно на 129 і 121 місцях у рейтингу ГІК 2016/2017 проти 140 і 135 місцях у ГІК 2014/2015).

4. Високий рівень корупції. За даними рейтингу «Індекс сприйняття корупції 2016» за рівнем корупції Україна посідає 131 місце із 176 країн. Найбільше балів Україні принесло дослідження World Justice Project Rule of Law Index, що враховується в побудові CPI. Показник нашої держави в ньому виріс на +10 балів порівняно з минулими роками. Це пов'язано зі зменшенням використання службового становища в органах виконавчої влади (показник покращився на 14%), у поліції та збройних силах (показник покращився на 6%), але в судовій гілці влади ситуація залишилася такою ж, що і за часів режиму Януковича. Про цю саму проблему свідчить і дослідження World Competitiveness Yearbook, яке принесло цього року Україні +3 бали [23].

Велику роль громадянського суспільства у втіленні демократичних перетворень відзначає дослідження Freedom House Nations in Transit, цього року воно принесло Україні +4 бали. Підзвітність державних закупівель завдяки системі ProZorro, державне фінансування партій, перші розслідування НАБУ,

участь громадськості в антикорупційних реформах – саме ці зміни експерти назвали найголовнішими. Найбільшими викликами дослідження визнано слабкість інституцій, які мають забезпечувати верховенство права, надмірну зарегульованість економіки та зосередження влади в руках олігархічних кланів.

Негативними оцінками Україну нагородили дослідження World Economic Forum Executive Opinion Survey (-1 бал) та Economist Intelligence Unit Country Risk Ratings (-2 бали). Бізнес побачив значну корупцію при розподілі державних коштів, а судову систему визнав нездатною зашкодити цьому. Дійсно, унаслідок роботи систем ProZorro та Dozorro випадки порушень у закупівлях стали більш очевидними для бізнесу та громадськості порівняно з паперовими тендерами. Активне викриття таких тендерів за допомогою Dozorro може значно зменшити корупцію при закупівлях. Для того ж, щоб вирішити проблему безкарності в судах, необхідно зробити набагато більше.

ГО «Всеукраїнська ліга правників проти корупції» підготовлено інформаційні матеріали, складені на основі офіційної статистичної звітності, які ілюструють деякі показники роботи органів правопорядку України у сфері протидії корупції у 2016 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Стан протидії корупції в Україні 2016 р.

Показник протидії	Значення
Кількість корупційних кримінальних правопорушень, кримінальні впровадження за якими закінчені розслідуванням	2175
Кримінальні впровадження направлені до суду з обвинувальним актом	2130
Виявлено осіб, які вчинили кримінальні корупційні правопорушення, осіб	1974
Кількість осіб, відносно яких вироки набрали законної сили:	597
в.т.ч. - засуджено	492
Збитки завдані кримінальними корупційними правопорушеннями (за закінченими розслідуванням кримінальними провадженнями), млрд. грн.	4,598
Відшкодовано збитків: - млрд. грн	1,514
- % від загальної суми матеріальних збитків	32,0

Серед найбільш «популярних» видів виявлених кримінальних корупційних правопорушень варто виділити: одержання хабаря (ст. 368 КК України) – 47,0%, привласнення, розтрата майна (ч.ч. 2-5 ст. 191 КК України) – 29,4, зловживання

впливом (ст. 369-2 КК України) – 13,5 та зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) – 10,1% відповідно. Характеристика осіб, засуджених за кримінальні корупційні правопорушення та призначені їм покарання наведені в додатку 1.

5. Недостатній захист прав на рухому та нерухому власність, включаючи права на фінансові активи. За даними рейтингу ГІК 2016/2017 Україна знаходиться на 131 місці за рівнем захисту прав власності та на 125 місці за рівнем захисту прав інтелектуальної власності.

6. Нестабільність законодавчої бази, посилена періодичним коливаннями економічної а політичної систем. Зокрема, непередбачуваність змін у податковому законодавстві, що не дозволяє суб'єктам господарювання вибудувувати стратегію розвитку, сумісну з державною податковою політикою, та, водночас, спричиняє збільшення кількості помилок економічних суб'єктів при нарахуванні та сплаті податків і зборів.

7. Низький рівень життя населення. За даними Міжнародного валютного фонду (МВФ), за підсумком 2016 р. ВВП на 1 особу в Україні (показник, що визначає рівень економічного розвитку держави) становив 2 194 \$ (131 місце рейтингу серед 186 держав), тоді як в Республіці Білорусь – 5 143, Російській Федерації – 8 928, Польщі – 12 316 \$ відповідно, при середньому показнику у світі – 10 038 \$.

8. Високий рівень монополізації внутрішнього ринку. З огляду на рівень внутрішньої конкуренції наша країна (за даними World Economic Forum у 2015 р.) на 125 місці світового рейтингу, тоді як за рівнем зовнішньоекономічної конкуренції – на 99 місці. Хоча, за офіційним даними АМКУ, у нас лише 12% економіки перебуває в руках монополій. Втім, ще 16% ринків олігополізовані, а на 25% зафіксовані окремі ознаки домінування. Антимонопольний комітет рапортує, що в 47% української економіки склалася конкурентна структура.

Масштаби збитків в результаті втрати ресурсів за найбільш фінансовими правопорушеннями в Україні за 2015-2016 рр., за попередніми розрахунками Мінекономрозвитку, оцінюються у 5,90 млрд. грн., при цьому до найбільш розповсюджених фінансових порушень, нами віднесено:

- списання коштів на видатки/витрати без отримання товарів, робіт чи послуг або в обсягах, вищих від їх фактичної вартості, частка яких від загальних збитків становить 26,1%;
- незаконні витрати внаслідок оплати завищеної вартості виконаних робіт та/або наданих послуг, а також завищення кількості чи вартості придбаних товарів – з часткою 14,1%;

- ненарахування і неперерахування (неповне перерахування) надходжень до загального та спеціального (крім спецфонду бюджетних установ) фондів бюджету – 11,1%;

- недостачі коштів та матеріальних цінностей – 5,8%;

- реалізація суб'єктами господарювання товарів, робіт чи послуг (крім користування, оренди) безоплатно або за заниженими цінами – 8,3% відповідно тощо.

З метою усунення адміністративно-регуляторних бар'єрів, які стримують діяльність суб'єктів господарювання, упродовж 2015-2016 рр. органами державної влади вживалися заходи за наступними напрямками:

- ✓ спрощення діяльності суб'єктів господарювання, дерегуляція підприємницької діяльності;

- ✓ підвищення ефективності управління державним сектором економіки;

- ✓ підвищення ефективності використання фінансових ресурсів в енергетичній сфері;

- ✓ забезпечення прозорості, публічності та відкритості процесу приватизації об'єктів державної власності;

- ✓ реформування державних закупівель;

- ✓ залучення інвестицій в економіку країни;

- ✓ забезпечення розвитку національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та розповсюдження зброї масового знищення;

- ✓ боротьба з корупцією та очищення влади:

- ✓ закладено основи функціонування системи електронного декларування внаслідок прийняття Національним агентством з питань запобігання корупції низки рішень:

- ✓ започатковано процес створення інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет».

- ✓ утворено: Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 104); Державне бюро розслідувань (постанова Кабінету Міністрів України від 29.02.2016 № 127); Національне агентство з питань запобігання корупції (постанова Кабінету Міністрів України від 18.03.2015 № 118) тощо.

Державна політика щодо детінізації економіки України є складовою частиною загальної державної політики з регулювання економіки. Вона потребує розробки та застосування набору інструментів, оцінки впливу (соціального та економічного ефектів) на реальний і фінансовий сектори економіки,

стимулювання підприємницької активності. Важливим фактором успіху у детінізації є політична підтримка цьому складному процесу, послідовність дій з реформування суспільства, уникнення популізму та покарання безвідповідальної діяльності посадовців, зміна менталітету громадян у напрямку усвідомлення громадянської позиції та причетності до загального процесу.

З метою подолання негативних наслідків процесу тінізації економіки України, значного зменшення його рівня, необхідно розробити та реалізувати низку заходів щодо протидії тінізації. Основними заходами щодо детінізації економіки мають бути:

- «амністія» капіталів некримінального походження, в першу чергу тих, що спрямовуються в інноваційну сферу та інші суспільно значущі та пріоритетні сектори;

- запровадження додаткових податкових стимулів до нагромадження та інвестування коштів в інноваційний сектор юридичними особами, які пропонується надавати за фактичними результатами діяльності;

- звуження фінансової бази тіньового господарювання через зменшення рівня оподаткування фізичних осіб на величину документально підтверджених коштів, витрачених на розвиток людського капіталу;

- реальне і радикальне спрощення погоджувальних та дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності, особливо в інноваційній сфері;

- обов'язкове обґрунтування джерел походження грошових коштів при купівлі товарів, вартість яких перевищує певну заздалегідь визначену суму (житла, земельних ділянок, транспортних засобів та предметів розкоші);

- залучення до реалізації стратегії легалізації представників міжнародних організацій, спеціалізованих на протидії нелегальному господарюванню, та громадянського суспільства;

- розробка нових теоретико-практичних рекомендацій та впровадження наявних теоретичних розробок щодо виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем іллегалізації капіталу тощо.

Все це значною мірою сприятиме детінізації економіки України та трансформуванню її в легальну, гарантуватиме економічну безпеку України, її незалежність, справжній суверенітет, прогресивний соціально-економічний розвиток.

Література:

1. Скупський Р.М. Теоретичні аспекти та тенденції тінізації економіки України /Р.М. Скупський // "The genesis of genius" Scientific and educational journal; Geneva, Switzerland, December. 2016 # 7. P. 145-150. ISSN 7634-567X
2. Skupskyi R.M. The shadow economy: features of development. Geopolitical processes in the world today: Collection of scientific articles. - "East West" Association For Advanced Studies and Higher Education GmbH, Vienna, Austria, 2016.- P. 52-56. ISBN 978-3-903115-63-7.
3. Global Risks Report 2011 Sixth Edition. An initiative of the Risk Response Network. January 2011| World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riskreport.weforum.org/global-risks-2011.pdf>
4. Тищук Т.А., Харазішвілі Ю.М., Іванов О.В., Флейчук М.І., Прилипко Ю.І. та інші Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання. – К.: НІСД, 2011. – 31 с.
5. Економічна безпека України. / Апарат Ради національної безпеки і оборони України. – Київ, 2006. – С. 158.
6. Аржевітін С.М. Необхідність орієнтації реформ на детінізацію економіки /С.М. Аржевітін/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/1_26_2009/26.1.03.pdf
7. Варламова І.В. Рівень тінізації економіки: національні та світові тенденції /І.В. Варламова// Економіка: ПолтНТУ. – 2013. - №4 (11). – С.58-63.
8. Офіційна веб-сторінка Світового банку / www.worldbank.org/.
9. Дімітрова Т. Тіньова економіка Болгарії – виклик для фінансової політики країни / Т. Дімітрова // Журнал Європейської економіки, грудень 2012. – Том 11 (№ 4). – С. 468-489.
10. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments [Електронний ресурс] / Friedrich Schneider. – 2015. – Режим доступу: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShEcEurope.pdf>.
11. Рейкін В.С. Оцінка рівня тінізації як індикатора макроекономічної безпеки України /В.С. Рейкін // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2017. – Випуск 22. Частина 1. – С.113-116.
12. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні – 2016 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>

13. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six other Eastern Countries Over the Period of 1999 – 2015 / F. Schneider // *Наук. журнал ХНЕУ «Економіка розвитку»*. – 2016. – № 2 (78). – С. 12-20.
14. Юрчик Г. Тінізація економіки України як основа формування «Парадержави» / Г.М. Юрчик ///[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://irbis.kneu.kiev.ua:8080/bitstream/2010/14771/1/105-109.pdf>
15. Вишневська В.О. Тінізація і гарантування економічної безпеки держави. /О.В. Вишневська, А.В. Синякова // *Глобальні та національні проблеми економіки*. – 2016. – Випуск 13. – С.110-112.
16. Подмазко О. М. Вплив тіньової економіки на загрози економічній безпеці країни / О. М. Подмазко // *Економіка: реалії часу. Трансформація та розвиток економічних систем*. – 2014. – №4(14). – С. 142-149.
17. Мірошниченко І. Вплив тінізації економіки України а макроекономічні показники в умовах глобалізації. / І. Мірошниченко // *Економіка*. – 2013. - №5 (125). – С. 70-76.
18. Шелудько Н.М. Проблема тіньової економіки в Україні / Н.М. Шелудько // *Фінанси України*. – 2002. – № 9. – С. 80-86.
19. Савич І.В. Детермінанти формування тіньової економіки України. /І.В. Савич // *«Молодий вчений»*. – 2014. - №12 (15). – С.87-91.
20. Предборський В.А. Детінізація економіки в контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [монографія] – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
21. Латов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: Учебное пособие для вузов / Под ред. д.п.н., д.ю.н., проф. В.Я. Кикотя; д.э.н., проф. Г.М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
22. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання. /Ангела Бочі, В. Поворозник/ Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf
23. Індекс корупції СРІ – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/http://www.heritage.org/index/country/ukraine>.

1.19. Managing change: the main challenges of preparing modern managers

Управління змінами: основні проблеми підготовки сучасних керівників

У сучасній Україні з проблемою підготовки сучасних керівників пов'язано багато актуальних питань. Насамперед, вища освіта покликана реалізувати мету суспільства щодо підготовки їх як фахівців, які сприяють публічному управлінню, здатного включитися у процеси становлення української держави, надати нові імпульси розвитку управління змінами в демократії, освіти, економіки, культури й духовності. Саме тому питання формування готовності майбутнього фахівця з публічного управління належить до актуальних проблем держави. З огляду на це актуальною є проблема професійної підготовки фахівців з публічного управління для роботи в органах влади місцевого самоврядування, громадських організацій, які здатні професійно розв'язувати проблеми та вирішувати завдання стратегічного та поточного управління публічною сферою, регулювання її функціонуванням, що передбачає застосування професійних компетентностей в сфері менеджменту.

У наш час активізується процес удосконалення підходів до професійної підготовки сучасного керівника. Будь-яка теорія народжується у відповідь на гостру проблему, зокрема і підготовка фахівця з публічного управління.

Сам термін «публічне управління» (англ. public management), що змінив термін «публічне адміністрування» (англ. public administration), вперше був використаний у науковій практиці у 1972 році англійським державним службовцем Д. Кіплінгом у його науковій праці «Management in Government» [2], в якій відзначалося, що «публічне управління – це пошук у найкращий спосіб використання ресурсів задля досягнення пріоритетних цілей державної політики».

Сучасні дослідники публічного управління наголошують на тому, що «публічне управління не є певним нейтральним, технічним процесом, а є управлінською діяльністю, яка тісно пов'язана з управлінням політикою, громадянським суспільством та виконанням закону» [2, с.128] .

Головне завдання менеджменту в наші дні - управління змінами, і в майбутньому значимість цієї роботи тільки зросте. Зміни в нашому житті відбуваються все швидше і стають все багатогранніше. Зміни політичної обстановки майже миттєво відображаються на економіці, яка, в свою чергу,

впливає на соціальні умови і законодавчу базу. Те, що відбувається в цьому замкнутому колі важко аналізувати і прогнозувати.

Метою написання публікації є спроба сформулювати основні проблеми та чинники, з якими варто рахуватися та з якими доведеться зіткнутися сучасним керівникам в управлінні змінами.

Чинники, з якими варто рахуватися:

1. Аналіз наукових джерел із теми дослідження дозволив дійти висновку про співіснування найрізноманітніших варіантів розкриття терміну «управління змінами» та невизначеність інших ключових понять у підготовки сучасного керівника [3].

2. Технологічний прогрес - один з двигунів змін. Він багато в чому визначає, як в майбутньому люди почнуть керувати державою, бізнесом, освітою тощо. Як зміняться інформаційні технології? Як впроваджувати їх в життя різних організацій? Як забезпечить їх доступність і при цьому безпеку? Все це основоположні питання для управлінців [6;10].

3. Покоління нинішніх 25-30- річних людей стають основою працездатного населення. Етика і підхід до роботи у молодого покоління принципово відрізняються від прийнятих у людей зрілого віку - тих, хто пам'ятає економічні кризи. Ця молодь виростила за часів достатку, і їх уявлення про те, що таке робота, як її слід виконувати і як вона повинна винагороджуватися, розходяться з уявленнями старших колег, які знаходяться біля керма багатьох компаній та організацій. Нове покоління прагне самореалізації - йому потрібні свобода вибору, гнучкий графік, новий підхід до робочих процесів. А старші очікують від молодих фахівців дисципліни, самопожертви, лояльності, вірності одній компанії, організації, установи - нічого з цього молодь не цінують. Молодь не сприймає авторитарний стиль керівництва, до якого звикли «ветерани». З цим культурним розколом необхідно активно працювати сучасному керівнику [6; 8].

4. Сучасний світ безперервно стискається. Реалізація компетентнісного підходу у вимірах освіти пов'язується науковцями з цивілізаційними викликами, які постають перед людиною XXI століття: духовними, інформаційними, екологічними, етнокультурними тощо. Проте, безумовно, у першу чергу необхідність компетенізації освіти зумовлюється соціально-економічними змінами в суспільстві.

Глобалізація світової економіки, зростання темпів зміни знань і технологій, інтенсифікація процесів виробництва привели до зростання рівня життя населення, розвитку науки й техніки, але в той же час значно підвищили ті

вимоги, яким має відповідати молода людина для успішного входження в сучасне життя.

Світ, у якому ми живемо, швидко змінюється, стає все складнішим і динамічнішим. Сьогодні інтеграція молодої людини в суспільство, знаходження свого місця в житті вимагає від неї значно більших зусиль, порівняно з тим, як це було кілька десятиліть тому. Сучасний керівник постійно стикається з різноманітними проблемами, йому потрібно безперервно оновлювати свої знання, уміти передбачити шляхи розвитку подій, змінювати свої плани відповідно до обставин, відкидаючи ті, які не витримали перевірки досвідом та часом. Для того, щоб адаптуватися в умовах постійних змін, мати свободу вибору, керівник має вміти застосовувати знання у власній управлінській діяльності, оволодіти технологією прийняття рішень. А відтак постала проблема компетентностей як здатності використовувати знання для розв'язання різноманітних практичних ситуацій, знаходити оптимальне вирішення управлінських проблем. Швидкість обміну інформацією і транспортна доступність привели до того, що відстані перестали бути перешкодою для торгівлі, обміну досвідом, спілкування, навчання тощо. Глобалізацію не зупинити, не дивлячись ні на які протекціоністські тенденції. Чим більше компаній і організацій отримують доступ до ринку і зарубіжного практичного досвіду з менеджменту, тим сильніша конкуренція - і тим вище потреба в стратегічному мисленні та впровадженні принципових змін в суспільстві [4; 7].

5. Молоді фахівці стають головною силою на світових ринках і пред'являють власні вимоги до топ-менеджерам. Завдяки глобалізації організації і компанія може залучати фінансування за рахунок фондового ринку, брати участь у виробленні продукції, зокрема і освітньої, у Китаї, розробляти її в Ізраїлі, віддавати ІТ- потужності на аутсорсинг в Індію і торгувати на ринках по всьому світу.

До складу її топ-менеджерів входять представники різних національностей, що належать до різних культур і по-різному відносяться до роботи. Їм доводиться дотримуватися законів і платити податки в різних державах. Складність управління подібною організацією зростає в геометричній прогресії. Керівники повинні мислити і будувати плани глобально, при цьому діяти і реагувати локально. Даються такі маневри ним нелегко усвідомити [4;6;8].

6. Настав час високих швидкостей. Технології дозволяють приймати рішення все швидше і швидше, тому реакція на будь-які дії управління змінами в організації постійно прискорюється. Крім простору стискується і час. Через це менеджери переживають ще більший стрес щодо відповідальності та самостійності щодо прийняття управлінських рішень[5;7].

7. Люди шукають сенс життя. Чим більшою мірою задоволені наші матеріальні потреби, тим менше ми турбуємося про завтрашній день, але частіше замислюємося про цінності. Сьогодні неможливо не помічати підйому релігійних почуттів і зростаючого інтересу до духовних практик. Слід враховувати цей фактор при наймі персоналу, при побудові корпоративної культури і маркетингової політики команди [2; 4; 7].

8. Неминучість конфліктів. Зміни провокують дезінтеграцію - завжди будуть ті, хто здатний обернути зміни собі на користь, і ті, кого нововведення лякають і паралізують. Перші зазвичай забирають більшу частину прибутку організації. Це помітно по достатку середнього класу і зростаючому розриву між багатими і бідними. Звідси соціальна напруженість, протистояння рядових співробітників і їхніх начальників і навіть боротьба між керівниками. В результаті однієї з головних завдань менеджерів стає управління щодо уникнення конфліктів [6;7].

9. Старіння навичок. Складність і швидкість змін призводять до того, що старші люди починають прорахуватися все старими мірками. Маємо на увазі, що в ряді галузей, наприклад ІТ, в сорок років людині вже складно знайти роботу. Технології прогресують так швидко, що ними встигають опанувати лише наймолодші. Ця специфіка ставить перед менеджерами додаткові питання: що робити з плінністю кадрів, як переучувати тих, які залишилися на роботі [8].

Перераховані далеко не всі зміни, які так чи інакше визначають чинники впливу на розвиток майбутнього менеджменту. Аргументів приведено досить, щоб зрозуміти: зміни дуже масштабні, вони відбуваються все швидше, і їх доведеться враховувати при підготовці сучасного керівника.

Що чекає менеджмент в майбутньому? Як готувати сучасного керівника?

Як управляти організацією в умовах наростання невизначеності та ризиків? Які нові теорії і практики можуть виникнути або вже виникають у відповідь на зміни?

Досвід та практика надали можливість розкрити кілька важливих процесів підготовки сучасного керівника [8; 9;10]:

1. Зникнення авторитарного стилю управління. Зміни заплутують ситуацію до такої міри, що одноосібно контролювати прийняття рішень сьогодні неможливо. Один начальник вже не здатний оцінити всі ризики в хаосі безперервних змін, необхідні узгоджені дії цілої команди. Відповідно, повинна змінитися вся управлінська структура організації, в основі якої лежить компетентність керівника. Компетентність керівника не лише формується, але і проявляється виключно в управлінській діяльності. Той факт, що компетенція

керівника тісно пов'язана з умовами реалізації, приводить до двоякого погляду: один спрямовується на умови підготовки керівника до майбутньої управлінської діяльності, другий – на існуючі умови, в яких керівник може або не може проявити з сьогоднішнього дня очікувані компетенції», тобто актуальною є потреба такої організації підготовки сучасного керівника, яка не лише сприяє формуванню та розвитку компетентностей, але й створює умови для їх прояву та реалізації. Особлива увага звертається на те, що компетентність керівника нерозривно пов'язана не лише з продуктивною діяльністю з метою розв'язання теоретичних і практичних управлінських завдань, але й з відповідальністю за свої дії та дії членів організації.

2. Кінець ієрархії. Чітка, напіввійськова система корпоративної ієрархії не здатна справлятися зі змінами. Організації сьогодні повинні створювати канали передачі інформації, щоб знання могли вільно поширюватися не тільки зверху вниз, а й знизу вгору і по горизонталі. Сьогодні робиться маса спроб розбити кайдани ієрархії.

Втім, організаційна управлінська структура не вирішує всіх проблем. У короткостроковій перспективі ієрархія здатна забезпечити ефективну роботу організацій, компанії, фондів, але, коли настануть неминучі зміни, вона буде тільки заважати адаптуватися до них. Повна же відсутність ієрархії надає системі гнучкість, допомагає справлятися зі змінами, однак може ускладнити проведення рішень в життя. В теорії державного управління існує три основних підходи до формулювання головних принципів державного управління: правовий, політичний, менеджерський (управлінський), які передбачають вихід - в подвійній системі: для прийняття рішень потрібна демократія, а для їх реалізації - диктатура. Культура фахівця з публічного управління повинна нести в собі подвійність, хоча це не просто, тому передбачає необхідність розвитку у фахівців компетентності під час спілкування [3, с.7;10, с.68].

3. Сила командного духу. Традиційна субординація неефективна, тому що сучасні проблеми занадто багатопланові, вони вимагають одночасного погляду з різних сторін. Згодом управляти буде все складніше, тому керівникам вже зараз варто розвивати взаємодію в командах. Для вирішення комплексних завдань дуже важливо співпрацювати, стираючи внутрішньоорганізаційні кордони. Багато сучасних керівників вже зробили ставку на командну роботу, але цього поки недостатньо. Іншими словами, командна робота буде результативною лише тоді, коли члени команди зможуть взаємодіяти один з одним, спілкуватися і бути готові встановлювати контакти з членами команди, які компетентні в певній ситуації. Без комунікативних умінь керівника говорити про це марно, бо в процесі спілкування народжується те, що і становить суть колективної справи команди:

обмін ролями, обмін інформацією, установлення міжособистісних взаємин, співпереживання, формування самооцінки. Усе сприяє успішності управлінської діяльності сучасного керівника [;3, с.32-33].

4. Акцент на організаційну архітектуру, а не на стратегічне планування. Ми все гірше передбачаємо майбутнє. Жоден експерт не передбачав нафтову кризу, що трапилася у минулому столітті. Ніхто - навіть центральні банки - не зміг спрогнозувати фінансову кризу, яка сталася вже в наші дні. Чим гірше ми можемо передбачати і планувати майбутні події, тим гнучкіше повинна бути організація, щоб в разі чого швидко змінювати напрямок роботи. Тому сучасному керівнику важливо вміти вибудовувати гнучку автономну систему, в рамках якої ніхто не тримається за своє крісло до самої пенсії [4;6]. У широкому розумінні – право підприємства, установи, організації самостійно розв'язувати певні питання. Коли йдеться про автономію в людському організмі, фірмі або системі, мається на увазі, що та чи інша її частина або певна функція сама відповідає за своє регулювання.

Автономія, на нашу думку, має бути заснована на інших принципах, ніж рух за підвищення стандартів організації. У її основі – віра в цінність кожної людини, право на самовизначення, у здатність розвиватися й прожити повноцінне, щасливе життя, у важливість громадянської відповідальності й поваги до інших.

5. Фокус на молодь. Молоде покоління починає домінувати на ринку праці, тому менеджерам доведеться коригувати мотиваційні та компенсаційні схеми. Молоді фахівці не бажають працювати тільки за гроші - вони хочуть розуміти, що їх діяльність має сенс і націлена на поліпшення світу, а не просто на отримання прибутку. Організації повинні визначити свої ключові цінності і зрозуміти, як контролювати їх дотримання [8].

6. Прозорість даних. Щоб приймати оптимальні рішення в умовах невизначеності, потрібно спиратися на дані такої системи, як Open Book, Balanced Score Card і Adizes Executive Dashboard (AED), які лише закладають основи майбутніх підходів сучасних керівників до прозорості інформації.

7. Управління стресом. Всі перераховані зміни означають одне: під пресингом реальності керівникам доведеться змінити свою суть, методи роботи, переконання і критерії самооцінки. А значить, їм буде потрібна нова інформація про те, як справлятися зі стресом [5]. У цьому форматі дослідження керівник має визначити спочатку цінності працівника, а потім оцінювати його здібності для досягнення значущих цілей організації. Згідно з традиціями психологічної науки, керівник має враховувати, що його управлінська діяльність інтегрує професійні компоненти працівника, які висвітлюють ціннісне ставлення керівника до

оточуючого світу, до себе, до інших. Саме ці компоненти виконують специфічну функцію у підготовки керівників до управління змінами.

8. Потреба в консультантах. Описані зміни змусять корпорації додатково навчати персонал і наймати консультантів, чиї знання будуть «перехресно запилювати» різні галузі. Технології консультування теж зміняться: замість того щоб просто описувати те, що відбувається, консультанти встануть на чолі змін. З'являється новий ринок - організаційна терапія, яка змінює неефективні компанії, організації, установи. На нашу думку, професія консультанта сильно - і не без втрат - трансформується. Раніше консультант нагадував терапевта, виписуючи клієнтові рецепт вирішення проблем. Тепер же він стане схожий на психотерапевта. Клієнт сам вирішить, що йому робити, а консультант допоможе прийняти рішення і втілити його в життя. Всіма цими здібностями, зокрема, ціннісно-смысловими установками, психологічними якостями, управлінською культурою, професійними комунікаціями має володіти керівник. Початок цього переходу ознаменувало поява такої професії, як коуч [3, с.36-37; 8].

9. Здоров'я організації як нова корпоративна мета. Керівники переосмислюватимуть корпоративні цілі, і це серйозна зміна, що зачіпає теорію і практику менеджменту. В рамках капіталістичної моделі компанії існують для блага своїх інвесторів і власників, і до сих пір головним для бізнесу був прибуток у короткостроковій або довгостроковій перспективі. Сьогодні це вже не основна і не єдина мета організації, а лише одна з багатьох. Згодом менеджери і зовсім перестануть орієнтуватися на вигоду стейкхолдерів. Нам видається, що метою будь-якої організації стане здоров'я її членів команди [10].

Здорова компанія - це гармонійна організація всередині і зовні. Саме такі компанії отримують стабільну роботу, на відміну від роз'єднаних і хаотичних. Як визначити «здоров'я» організації? Як його підтримати? Як виявити ранні ознаки «хвороби» і боротися з ними? Це абсолютно нове поле для досліджень, яке, як ми сподіваємося, в майбутньому стане одним з головних напрямів теорії і практики менеджменту та лідерства [1;4].

10. Ціннісний менеджмент. Згідно з менеджерським (управлінським) підходом основними цінностями сучасного керівника мають бути вміння працювати в команді ефективно, економічно, результативно, Основна проблема, що ставиться керівником в цьому підході, полягає в тому, як отримати максимальний результат із найменшими витратами або, як варіант, як отримати максимальний результат при заданих витратах [10, с.68].

Дослідники вважають, що зростання добробуту змінює суспільство і людину - матеріальні цілі поступають місцем духовним, і це не може не впливати на бізнес. Серед складових професійної компетентності потребує

особливої уваги управлінські цінності керівника, що виникають у новій сфері та вміння заручатися підтримкою інших людей для досягнення мети організації. Вживаючи категорію цінностей, треба зважити на те, що саме вони сприяють розвитку керівника як особистості, з притаманними їй потребами, мотивами, інтересами. Тому керівник має завжди вступати в ціннісні відносини, в тому числі зі світом цінностей. Цінності стануть основним фактором при прийнятті управлінських рішень керівником. Наприклад, в США компанії спрямовують частину доходу на благодійність, і це допомагає їм просувати свою продукцію. Цілий ряд керівників йде на пенсію або передає іншим кермо влади, щоб присвятити себе впровадженню соціально значимих проєктів. Компанії, націлені виключно на прибуток і інтереси акціонерів, в майбутньому не зможуть залучати кращих фахівців, а в наші дні успіх без них неможливий. Таланти підуть туди, де поважають їх цінності [8].

Україна у фокусі змін.

Що ж у світлі всіх цих тенденцій можна сказати про становище України? Ми вважаємо, що українські менеджери не встигають адаптуватися до сучасних реалій, не кажучи вже про те, щоб активно змінюватися. Керівники досі намагаються вивчити і застосувати теорію, яку викладають в провідних школах менеджменту Заходу, що є неправильно, оскільки школи менеджменту, як будь-яка бюрократична система, самі розвиваються занадто повільно. Вони не орієнтовані на пошук нового, а, скоріше, аналізують старе, вивчають, як різні організації добивалися успіху в минулі дні. Для формування лідерів, керівників майбутнього, цього абсолютно недостатньо. Будь-які інновації в сфері менеджменту народжуються в поле - і там же вивчаються і фіксуються. В Україні мають відбутися принципові зміни в теорії та практиці менеджменту, які ні обтяжені не тільки авторитарним стилем управління, але і страхом перед владою, начальством. Україна має володіти найпотужнішими інтелектуальними ресурсами - її кадри добре мають бути освічені, начитані, креативні, заповзятливі. Але під гнітом авторитарного керівництва використовувати всі ці сильні сторони важко, якщо взагалі можливо.

Література:

1. Бланшар Кен. Лидерство: к вершинам успеха / Кен Бланшар. – СПб : Питер, 2011. – 362 с.
2. Блейк Р.Р. Научные методы управления / Роберт Р. Блейк, Джейн С. Моутон. – К. : Наук. думка, 1990. – 250 с.

3. Василенко Н.В. Професійна комунікативна компетентність фахівця: психолого-педагогічні аспекти мережевої комунікації / Надія Василенко. – Х.: Вид. група «Основа», 2016. – 112 с.
4. Державне управління: Європейські стандарти, досвід та адміністративне право / [В. Б. Авер'янов, В. А. Дерещ, А. М. Школик та ін.]; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К.: Юстиніан, 2007. – 288 с.
5. Зигерт С. Руководить без конфликтов / С. Зигерт, Л. Ланг. – М.: Экономика, 1990. – 335 с.
6. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы / Б. Карлоф. – М.: Экономика, 1991. – 150 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. - Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана; Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. - М., 2000. - 606, .
8. Молчанова Д. Управление изменениями в организации. Методология Ицхака Адизеса: Ел. доступ: https://www.tls-cons.ru/services/pravovoy-konsalting/stati-nashikh-yuristov/upravlenie-izmeneniyami-v-organizatsii-metodologiya-itskhaka-adizesa_2496/
9. Оболенський О. Ю. Провісники нового публічного управління / О. Ю. Оболенський // Розвиток публічного адміністрування на засадах менеджменту: європейський контекст : матеріали наук.-практ. конф., Дніпропетровськ, 15-16 травня 2009 р. ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. – Дніпропетр. : ДРІДУ НАДУ, 2009. – С. 3–8.
10. Управління змінами. Конспект проблемних лекцій (для слухачів магістерської програми «Публічне управління та адміністрування») / Авт. - уклад. Я. Ф. Радиш - К.: «ДКС – центр», 2018. – 252с.

Part II

**EUROINTEGRATION
PROCESSES IN THE
MODERN EDUCATIONAL
SPACE: PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL
ASPECTS**

2.1. Form manager is a manager of the middle link of the secondary educational establishments: the peculiarities of coordination of the pupil collectives' activities

Класний керівник – менеджер середньої ланки закладу загальної середньої освіти: особливості координації роботи учнівських колективів

Аналіз рівня професійної підготовки вчителя як менеджера середньої ланки в Україні сьогодні дозволяє зробити висновки про необхідність серйозного перегляду її змісту. Концепція «Нової української школи» звертає увагу вчених і практиків на посилення технологічного аспекту підготовки вчителя до грамотного використання освітніх технологій, створених на основі гуманізації педагогічної взаємодії педагога з дитиною і колективом в цілому. Технологічна підготовка напряму пов'язана з розвитком творчого мислення, адже для педагогічної праці характерною є нестандартність умов. Саме це обумовлює необхідність формування у вчителя дивергентного мислення, яке забезпечить гнучкість педагогічної реакції в запропонованих обставинах. Педагогічна праця, її якість і результативність корелюється з рівнем розвитку креативності професійного мислення і поведінкою вчителя. Педагог може формально знати об'єктивні закони педагогічної діяльності, основні педагогічні засоби і методи впливу на учнів, проте бути не здатним їх використати стосовно кожної конкретної ситуації і кожної особистості. Лише творчий учитель зможе синтезувати гностичні, організаторські, конструктивні, комунікативні уміння, запліднити їх педагогічною рефлексією та знайти єдиний можливий варіант розв'язання виниклої педагогічної проблеми. Отже у педагогічній праці, як у будь-якій іншій, є стандартизований і творчий компоненти. Проте особливої ваги у професійному контексті набуває так звана педагогічна творчість, яка означає оригінальний і високоефективний підхід учителя до освітніх технологій.

Сьогодні тенденція особистісно орієнтованих освітніх систем проектується й на педагогічну освіту, тому одним із провідних завдань професійної підготовки повинно стати створення такого освітньо-розвивального середовища, в результаті взаємодії з яким у класного керівника сформується готовність до використання сучасних педагогічних технологій, розуміння ним власної індивідуальної сутності, на основі якої формується особистісна педагогічна концепція і персонал-технологія. Школі сьогодні необхідні не просто грамотні вчителі, а педагоги-творці, здатні до інноваційної діяльності. Створення альтернативних

типів шкіл, визнання за кожною школою права мати свій неповторний образ та працювати за авторськими програмами потребує класних керівників з нестандартним мисленням, здатних усвідомлено взяти на себе відповідальність як за особистість дитини, так і за шкільну освіту в цілому.

Розробка особистісного підходу – дуже складна теоретична і практична проблема. Складність її зумовлена тим, що особистість є чи не найскладнішим утворення у світі, але й одночасно – суб'єктом перетворення цього світу і самого себе. Серед спеціалістів набуває поширення думка, що розвиток особистості та його всебічне вивчення – це фундаментальна комплексна наукова проблема, яка потребує міждисциплінарного дослідження. А особистісний підхід – це певний методологічний інструментарій, розробка якого повинна враховувати синтез видобутих психологічною та педагогічною наукою закономірностей будови, функціонування й розвитку особистості.

Гуманістична традиція у вітчизняній педагогіці знайшла втілення в роботах представників практично всіх історичних періодів. Сучасні дослідження проблеми особистісно орієнтованої освіти (І.Бех, О.Коберник, В.Рибалка, В.Сєриков, Г.Тарасенко, І.Якиманська та ін.) продовжують вітчизняну гуманістичну традицію. Так, наукові праці І.Беха висвітлюють механізм створення і впровадження особистісно орієнтованих виховних технологій на основі індивідуально-творчої діяльності вчителя [1]. Теоретичне значення авторської концепції І. Якиманської полягає в розкритті природи та мов реалізації особистісно-розвивальних функцій освітнього процесу. В.Сєриков вбачає головну функцію особистісно орієнтованої освіти в забезпеченні особистісного розвитку кожного суб'єкта навчального процесу, наполягаючи на визнанні за учнем права на самовизначення та самореалізацію шляхом оволодіння власними способами навчальної діяльності [4]. Проте питання педагогічної творчості класного керівника в контексті реалізації особистісно орієнтованих освітніх технологій детально допоки не вивчені.

Спробуємо осмислити професійно значущі якості та уміння творчого класного керівника, спроможного до фахового використання сучасних освітніх технологій, розроблених на основі гуманно-особистісної педагогіки.

Технологізація особистісно орієнтованого освітнього процесу передбачає спеціальне конструювання дидактичного матеріалу, методичних рекомендацій до його використання, типів навчального діалогу, форм контролю за особистісним розвитком учня в ході навчально-виховної діяльності. Реалізація особистісно орієнтованих освітніх технологій значною мірою залежить від здатності вчителя, зокрема класного керівника, до педагогічної творчості. Проте, не варто її

звужувати лише до варіативності методичних підходів. В моделі творчої особистості педагога особливе місце посідає підструктура компетентності. Зазвичай її пов'язують з кваліфікацією спеціаліста, ґрунтовними знаннями в галузі тієї чи іншої професійної діяльності. Педагогічна професія передбачає складну систему взаємодії з різнохарактерними, різноспрямованими людьми, групами [2], а тому компетентність педагога повинна розглядатися значно ширше, ніж компетентність будь якого іншого професіонала. Дослідники виявляють такі елементи педагогічної компетентності:

- спеціальна професійна компетентність в галузі предмета, що викладається;
- методична компетентність в галузі засобів формування знань і умінь учнів;
- соціально-психологічна компетентність у галузі спілкування;
- диференціально-психологічна компетентність у галузі мотивів, здібностей, спрямованості учнів;
- ауто психологічна компетентність в галузі переваг та недоліків власної діяльності та особистості [3,с.20].

Очевидно, що ці компоненти не можуть бути упорядковані лінійно, а повинні бути представлені так, щоб ауто психологічна компетентність набула інші види, а соціально-психологічна відображала б зв'язок із загальнокультурною. Необхідність відокремлення загальнокультурної компетентності, на нашу думку, зумовлена тим, що високий рівень професіоналізму сучасного педагога неможливий без засвоєння фонду культурної інформації. До загальнокультурної компетенції відносять знання про суспільство, політику, економіку, екологію, культуру спілкування, мистецтво і т.п. Зокрема, А.Морозов стикає багатомірність загальнокультурної компетенції до трьох основних її видів: когнітивної, комунікативної на інтерактивної [3]. Перша означає міру свідомості сформованих картин світу системам принципів, понять, законів, що формуються на основі синтезу наукових знань. Другу можна розуміти як знання про засоби орієнтації у різноманітних ситуаціях, вільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування. Інтерактивна компетентність передбачає наявність умінь, пов'язаних із встановленням продуктивної педагогічної взаємодії, найбільш виразною формою якої щодо творчої особистості педагога є співпраця, особливо співтворчість.

Компетентність реалізується завдяки кільком факторам, до яких відносяться: когнітивна складність людини; особливості характеру й темпераменту; домінуючий психічний стан. Іншими словами, високий рівень

компетентності зумовлюється специфічними особливостями пізнавальної, емоційно-вольової сфери, темпераменту та характеру особистості.

Аналізуючи якість пізнавальних процесів, які репрезентують творчого класного керівника, варто орієнтуватися на особливості уваги, сприйняття, пам'яті, мислення та уяви вчителя. На наш погляд, творчому педагогу повинні бути притаманні:

- достатній рівень креативного мислення;
- зосередженість уваги та оптимальний її розподіл між навчальними та виховними завданнями;
- готовність пам'яті та легкість встановлення асоціацій;
- швидкість, гнучкість педагогічної реакції;
- достатня глибина рефлексивних процесів;
- здатність до креативної поведінки у нестандартних педагогічних ситуаціях;
- здатність до передбачення можливих труднощів;
- розвинуті комунікативні здібності тощо.

Однак, наголошуючи на важливості перелічених якостей творчого класного керівника, ми все ж вважаємо, що вони є більше бажаним компонентом, ніж основним показником творчої індивідуальності. Подібно до того, як індивідуальність особистості виявляється в особливостях перебігу психічних пізнавальних процесів та особливостях темпераменту, так вона виявляється і в рисах характеру.

Моделюючи творчу особистість класного керівника у сукупності головних характерологічних рис, ми провели анкетування серед молодих учителів «Школи професійної адаптації» Вінницької академії неперервної освіти. Адже ця категорія, на нашу думку, завдяки молодому віку, вдало поєднує вимоги учнів до вчителя та проектування цих вимог на свою професію. 58 молодих педагогів, які мають класне керівництво, визначили десять найбільш презентабельних рис творчого класного керівника. Відзначимо, що 72 % опитаних назвали необхідність традиційного для педагогів набору характерологічних рис, як от: доброта, гуманізм, чуйність, працелюбність, наполегливість тощо. Лише 21 % молодих учителів змогли пов'язати творчу особистість класного керівника з нестандартністю мислення і професійної поведінки. Респонденти цієї групи пов'язали педагогічну творчість з новітніми підходами класного керівника до організації освітнього процесу, а саме написали про таке: «Для творчого класного керівника кожне спілкування з учнями – неповторна вистава, в який він і режисер і виконавець», «З творчим учителем ніколи не буває нудно – ні на уроці, ні після

уроків...» тощо. Проаналізувавши результати емпіричного дослідження, вважаємо за можливе виокремити наступні характерологічні риси творчого класного керівника:

щодо професійної діяльності – ініціативність, здатність до ризику, підприємливість, самостійність, організованість, діловитість, працездатність, здатність до освоєння нового і нестандартність мислення;

щодо інших людей – гуманність, комунікабельність, чуйність, доброта, уважність, тактовність, варіативність позицій, гнучкість поведінки;

щодо самого себе – почуття власної гідності, самокритичність, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, відмова від стереотипів;

щодо продуктів діяльності – охайність, щедрість, бережливість, винахідливість способів досягнення результатів.

Завдяки численним дослідженням психологів та педагогів доведено, що характер – категорія суспільна. Основою його формування є соціальні умови життя людини, у першу чергу – мікросередовище. У зв'язку з цим напрошується висновок, що виховання такого характеру, що сприяє вихованню творчої особистості цілком можливе. Однак цей процес повинен розпочинатися ще в дитинстві і тривати все життя. Провідна роль тут належить самовихованню, оскільки в ході самопізнання, самовдосконалення можливо відчувати неповторність, унікальність власного «Я» та знайти найкращі способи його вияву. В контексті нашої моделі прагнення вчителя до самопізнання ми розглядаємо як умову та як результат становлення творчої особистості класного керівника. З розмаїття морально-особистісних утворень для креативного класного керівника найбільшої значимості набувають здатність до емпатії, ідентифікації, а також співчуття, гуманність, відданість та ін. Виникаючи на базі спільних моральних норм, ці почуття є внутрішніми рушійними силами, що реалізуються в педагогічній діяльності.

Сучасний класний керівник є одночасно викладачем, вихователем, організатором діяльності учнів, активним учасником спілкування з дітьми, їх батьками, колегами, дослідником педагогічного процесу, консультантом, суспільним діячем та посередником між офіційною культурою і молодіжними субкультурами. Вищезазначені функції реалізуються в структурі освітньої діяльності: навчанні, вихованні, спілкуванні, саморозкритті особистості вчителя, його професійному рості та передбачають здатність до інновацій; до швидкої адаптації у педагогічних ситуаціях, що постійно змінюються; гнучкість настанов особистості, що дозволяє кваліфіковано здійснювати професійну діяльність, здатність адекватно оцінювати результати праці та окреслювати нові перспективи

власної освітньої діяльності. Передбачається також розвиток низки умінь та якостей, а саме:

- швидко адаптуватися при зміні педагогічних ситуацій за рахунок володіння екстрафункційними і поліпрофесійними знаннями і вміннями;
- самостійно вирішувати типові й нестандартні проблеми, завдання педагогічного характеру;
- будувати міжособистісні стосунки в колективі і продуктивно взаємодіяти з учнями, батьками учнів, колегами тощо;
- суміщати при необхідності менеджерські та виконавські функції;
- бути відповідальним за якість результату своєї праці;
- бути готовим до інновацій у педагогічній діяльності[5;29].

Конкурентноспроможність класного керівника сьогодні є однією з актуальних проблем освіти, оскільки школа переорієнтовується на вимоги побудови ринкових відносин у всіх сферах соціального життя держави, змінюється статус вчителя як центральної фігури в організації освітнього процесу. Новій українській школі потрібен компетентний класний керівник, який виконує свою роботу на високому професійному рівні. У разі невиконання своїх функціональних обов'язків або виконання їх на низькому професійному рівні, він має поступитися місцем іншому фахівцеві. В даному випадку на перший план вже виступають не сумлінність чи виконавча дисципліна, а вміння аналізувати й прогнозувати, правильно оцінювати свої можливості, бути комунікативним, вміти ризикнути і не боятися нового, прагнути до інновацій, бути ініціативним, оптимістичним тощо. Сучасній школі потрібен вчитель-дослідник, який використовує сучасні методи дослідження для аналізу ефективності власної професійної діяльності.

Класному керівникові нової формації мають бути притаманні як вміння менеджменту, так і само менеджменту, тому що тільки постійна робота з удосконалення власної професійної компетентності є запорукою успіху в професії. Необхідно поєднувати вузьку спеціалізацію з широким світоглядом, що допоможе стверджувати оптимістичний підхід до дійсності, підвищити стійкість у стресових ситуаціях. Такий класний керівник сприймається учнями як партнер діалогічної взаємодії.

Щодо педагогічної діяльності можна припустити, що успіх вирішення педагогічних завдань великою мірою залежить від наявності загального інтелекту, який ґрунтується на активності та саморегуляції особистості педагога. Між тим креативність не тотожна інтелекту. Ми вважаємо за необхідне окремо підкреслити, що інтелектуал може й не бути творчою людиною. Між тим науці

відомі випадки, коли людина з невисоким рівнем інтелекту виявила себе як дійсно креативна особистість. Недаремно А.Морозов зазначає, що креативність – це ще й здатність до реалізації власної індивідуальності, здатність зробити своє існування творчим, тобто таким, коли людина як особистість і як професіонал може пред'явити дещо унікальне, неповторне за допомогою спеціально розроблених засобів та в спеціально сприятливих формах, з одного боку, а з іншого – у таких, які задовольняють людину саму [3, с.23].

Репрезентовані пропозиції щодо створення моделі творчого класного керівника визначають основні психологічні та характерологічні риси вчителя, елементи педагогічної компетентності (професійні, методичні, соціально-психологічні, ауто психологічні, загальнокультурні). В контексті реалізації особистісно орієнтованих освітніх технологій творчий класний керівник буде спроможний, на нашу думку, розв'язати головні завдання особистісно орієнтованої освіти, а саме:

- розвинути індивідуальні пізнавальні здібності та творчий потенціал кожної дитини;
- максимально виявити, ініціювати, «окультурити» суб'єктивний досвід дитини;
- допомогти особистості учня пізнати себе, самовизначитись та творчо самореалізуватись; сформувати у школяра культуру життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати своє повсякденне життя.

Отже, формування творчого досвіду життєдіяльності особистості є найвищою метою особистісно орієнтованих освітніх технологій. Вивчаючи інтерактивні технології як інноваційні, слід пам'ятати, що будь-яка педагогічна технологія буде «мертвою», якщо реальні люди, котрі її втілюють, не сприйматимуть її як цілісну систему в єдності компонентів і взаємозв'язків. Розроблена й описана технологія – це одне, а її творча реалізація в освітній практиці – зовсім інше, адже несе відбиток особистості конкретного вчителя, корелюється з її творчим потенціалом.

Подальших наукових розвідок потребують шляхи професійної підготовки класних керівників до творчої реалізації особистісно орієнтованих освітніх технологій в контексті Нової української школи.

Література:

1. Бех І.Д., Нові методології виховання підростаючої особистості /І.Д.Бех, // Український соціум. – 2004. - № 1(3). – С.88-94.

2. Василенко Н.В. Роль институтов повышения квалификации в повышении профессиональной мобильности населения /Взаимодействие личности, образования и общества в изменяющихся социокультурных условиях. Межвузов.сб.науч.статей – СПб: ЛОИРО, 2003. – С.41-45.

3. Морозов А.В. Концептуальная модель творческой личности преподавателя высшей школы //Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. –Київ-Вінниця – 2003. – Випуск 3. – 475 с.

4. Галич Т.В. Педагогічна творчість у контексті реалізації особистісно орієнтованих навчально-виховних технологій//Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики:Збірник наукових праць/Ред.кол О.Г.Мороз, Н.В.Гузій(відповідальний редактор) та ін. – Вип. 2 (12). – К.:НПУ, 2004. – 154 с. С.15-19.

5. Китайська О.А. Професійна мобільність майбутнього вчителя іноземних мов як підґрунтя його конкурентоспроможності.//Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя:проблеми теорій і практики: Збірник наукових праць/Ред.кол О.Г.Мороз, Н.В.Гузій (відповідальний редактор) та ін. – Вип.2 (12). – К:НПУ. 2004. С.28-31.

6. Vaniscotte F. Teacher and obility. Issues of Teacher Training in Europe, Issues and Friends. – J.David Fulton Publishers, 1994. – 170 p.

2.2. Specifics of educational environment management of the pedagogical postgraduate education system with the purpose of development teachers professional competence

Особливості управління освітнім середовищем системи післядипломної педагогічної освіти з метою розвитку у вчителів професійної компетентності

Інтеграція України в європейський освітній простір і нові історичні, соціально-економічні, політичні умови, пов'язані з національним відродженням держави, обумовлюють високі вимоги до управлінської діяльності у системі післядипломної педагогічної освіти щодо розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури як реальних суб'єктів вітчизняної культури, конкурентоздатних фахівців, спроможних реалізовувати Концепцію Нової української школи. На сучасному етапі розвитку суспільства в багатьох

сферах життя відбуваються глобальні процеси, які впливають на національні кордони, створюючи взаємозалежний світ. У контексті сучасної мовної ситуації, яка склалася в Україні, особливого значення набувають стан, статус, подальший розвиток української мови як основної ознаки національної ідентичності. Значення рідної мови і літератури в житті, освіті, діяльності людей, зростає ще й тому, що мова – не лише основний засіб спілкування, збереження та передачі знань, але й засіб вираження особистості в професійній діяльності та суспільному житті. У зв'язку з цим особливого значення набуває розвиток професійної компетентності вчителів української мови та літератури у системі післядипломної педагогічної освіти (далі – ППО), їх здатності та готовності перебудувати свою професійно-педагогічну діяльність відповідно до сучасних вимог. Це потребує модернізації освітньої діяльності закладів системи ППО, їх переорієнтації на компетентнісну модель навчання, оперативного оновлення змісту, пошуку оптимальних форм надання якісних освітніх послуг та управління процесом розвитку професійної компетентності педагогів. На це вказують нормативно-правові документи, зокрема в Концепції Нової української школи та в Законі України «Про вищу освіту» наголошується, що новий зміст освіти має бути заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві, а якість освіти співвідноситься з професійною компетентністю фахівця. Відповідно до Плану заходів із впровадження Національної рамки кваліфікацій на 2016–2020 роки продовжується оновлення цілей і перегляд завдань управління процесом розвитку професійної компетентності сучасних педагогів у системі ППО на засадах компетентнісного підходу.

Стає очевидним, що управління, яке ґрунтується на адміністративно-командних засадах, не відповідає сучасним вимогам. У країнах Європи управління в освіті досить давно здійснюється на організаційних і методологічних засадах педагогічного менеджменту. Педагогічний менеджмент – новий напрямок вітчизняної теорії управління навчальними закладами, окреслений у роботах Г. Єльнікової, Л. Калініної, М. Поташника, О. Савченко. Науковці розглядають педагогічний менеджмент як специфічний вид і мистецтво управлінської діяльності, що містить комплекс принципів, методів, організаційних форм і технологічних прийомів управління навчальним закладом, спрямованих на їх становлення, ефективне функціонування і розвиток. Проблеми гуманізації та особистісно зорієнтованого управління освітою досліджували Л. Карамушка, С. Подмазін. Важливими є праці вчених, у яких розглядаються різноманітні аспекти формування та розвитку професійних компетенцій вчителя

української мови та літератури: Лін Грейс (сутність філологічної компетенції); С. Єрмоленко, С. Корнієнко (лінгвістична та лінгвоестетична); О. Колодич, М. Пентилюк, Л. Скуратівський, Д. Хаймс (зміст і структура мовленнєвої та комунікативної компетенцій), Л. Марецька (соціокультурна); О. Семеног (культурознавча та етнолінгвоестетична); О. Кучерява (дискурсивна); А. Лановенко (інформаційно-комунікаційна компетентність).

Водночас, результати аналізу цих наукових праць дозволяють зробити висновок про те, що проблема управління процесом розвитку професійної компетентності вчителя української мови та літератури у системі ППО залишається поза увагою вчених і потребує вивчення, оскільки в сучасних умовах розвитку освіти спостерігаються суперечності між: новими завданнями, що постають перед учителями УМЛ в умовах освітніх реформ, та недостатньою готовністю до їх вирішення; теоретичною підготовкою вчителів у вищих закладах освіти та низьким рівнем готовності до здійснення практичної професійної діяльності; сучасними вимогами до рівня професійної компетентності вчителів УМЛ, потребами гуманітарної галузі та реальним станом їх професійної компетентності; традиційною усталеною практикою підвищення кваліфікації вчителів в системі ППО та потребою в професійно компетентних фахівцях, здатних проектувати та упроваджувати в сучасний освітній процес інноваційні технології і передові ідеї вітчизняної та зарубіжної науки.

Актуальність зазначеної проблеми, її недостатня теоретична розробленість і практичне значення, а також наявні суперечності актуалізують потребу визначення шляхів ефективного управління процесом розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури в системі ППО. Для розгляду окресленої проблеми визначено три важливих аспекти: 1) визначення структури процесу управління розвитком професійної компетентності вчителів української мови та літератури; 2) вибір засобів педагогічного стимулювання вчителів до розвитку професійної компетентності; 3) здійснення моніторингу результативності розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури. Алгоритм управлінських дій щодо розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури розроблено відповідно до основних управлінських функцій адміністратора: планово-прогностичної; мотиваційно-цільової; діагностичної; інформаційно-аналітичної; організаційно-координаційної; контрольно-діагностичної; регулятивно-корекційної. За основу можна взяти наукові дослідження проблеми С. Вершловського [7], Н. Клокар [8], В. Маслова [9], О. Пехоти [10], В. Пуцова [11] та інших.

Цикл будь-якої управлінської діяльності, спрямованої на розвиток професійної компетентності вчителя містить такі елементи: планування, стимулювання, поточний контроль, регулювання діяльності, аналіз результатів. Ці елементи властиві й діяльності вчителя. Педагогічне управління процесом розвитку професійної компетентності вчителя української мови та літератури, як і будь-яке управління взагалі, носить циклічний характер і здійснюється поетапно.

I. Інформаційно-аналітичний, передбачає збір і аналіз інформації з питання визначення рівня професійної компетентності вчителя, шляхом використання «Індивідуальної картки вчителя», проведення тестування, опитування, анкетування тощо з метою виявлення проблем у розвитку професійної компетентності. Складається і координується план індивідуальної роботи з учителем.

II. Прийняття управлінського рішення щодо підвищення професійної компетентності вчителів через залучення їх до навчальної діяльності в системі післядипломної освіти; визначення професійних запитів, потреб, бажань учителів щодо професійного вдосконалення, вибір ефективних форм підвищення кваліфікації, врахування факторів, які впливають на процес розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури. На цьому етапі управлінського циклу проводиться самоаналіз діяльності вчителем, взаємоаналіз роботи колегами, аналіз роботи адміністрацією. Результати такої роботи покладаються в основу визначення цілей і прогнозування результатів процесу розвитку професійної компетентності.

III. Постановка цілей і прогнозування результатів щодо підвищення рівня професійної компетентності вчителів української мови та літератури, передбачає з'ясування кола проблем, якими найбільше цікавляться педагоги: методика та проблеми викладання української мови та літератури, вузькі питання виховання, суспільно-політичні, морально-правові питання та інші. На цьому етапі створюється еталон (модель) ефективної творчої діяльності педагога.

IV. Планування дій методиста, адміністрації навчального закладу щодо управління процесом розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури передбачає складання перспективного та оперативного планів розвитку професійної компетентності педагогів та здійснення таких дій: 1) врахування програм соціального розвитку суспільства, держави, прогнозів науково-теоретичного та науково-практичного спрямування; 2) прогнозування мети, завдань, основних напрямів розвитку професійної компетентності вчителів з урахуванням результатів попередніх років; 3) координація, погодження планів

розвитку професійної компетентності вчителів із закладами післядипломної педагогічної освіти, громадськими організаціями, центрами, управліннями загальної середньої освіти.

V. Організація професійного розвитку та вдосконалення у процесі практичної діяльності вчителів, керівництво роботою методичних кабінетів, об'єднань, творчих груп, методичної ради, організація семінарів, розробка змісту діяльності творчих лабораторій з нових освітніх проблем та методик. П'ятий управлінський етап передбачає залучення всього педагогічного колективу і кожного його члена окремо до творчої теоретико-практичної співпраці з метою підвищення теоретичних знань і практичних навичок.

VI. Регулювання і коригування проведеної роботи з вчителями щодо розвитку їхньої професійної компетентності, регулювання в системі управління самоосвітою педагога; здійснення аналізу проведеної роботи, з'ясування позитивних і негативних моментів в організації методичних заходів, їх результативність. Здійснюється самоаналіз роботи кожного з управлінців і вчителів. Визначається рівень досягнення поставлених цілей. За результатами аналізу визначаються нові завдання щодо подальшого розвитку компетентності педагога, перспективи його професійного і кар'єрного зростання.

VII. Аналіз керівниками результатів процесу розвитку професійної компетентності вчителя, корекція недоліків.

Отже, наповнений конкретним змістом і формами роботи, управлінський цикл приводить до конкретних позитивних результатів. У визначенні стратегічних напрямів управління процесом розвитку професійної компетентності вчителів української мови і літератури мають враховуватися пріоритетні напрями розвитку післядипломної освіти, а саме: розроблення й прийняття законодавчих і нормативних документів функціонування системи післядипломної освіти як повноцінної складової цілісної системи освіти держави; забезпечення підвищення кваліфікації вчителів української мови та літератури якісними навчальними програмами; інформатизація освітньої діяльності післядипломної освіти, підготовка педагогічних працівників до ефективного використання ІКТ у практичній діяльності; управління процесом модернізації освітньої діяльності післядипломної освіти; створення механізмів стимулювання освітян до неперервного професійного вдосконалення своїх знань і вмінь протягом усієї педагогічної кар'єри; підготовка наукових і викладацьких кадрів для закладів системи післядипломної освіти; оновлення змісту, розроблення та запровадження інноваційних форм навчання; налагодження координації діяльності регіональних закладів післядипломної освіти з відділами,

управліннями, департаментами освіти, навчальними закладами та установами області; розгортання наукових досліджень і дослідно-експериментальної роботи з проблем розвитку професійної компетентності вчителя.

Управління процесом розвитку професійної компетентності вчителя української мови та літератури в системі післядипломної освіти вимагає вирішення стратегічних, практичних та оперативних завдань. Прикладом оперативного завдання та однією з основних функцій системи управління освітнім закладом, спрямованою на забезпечення досягнення високих результатів праці, є стимулювання професійної діяльності педагогів.

Методами, які забезпечують регулювання, коригування і стимулювання діяльності та поведінки вчителя, є змагання, заохочення та покарання. Сутність змагання полягає у схильності до здорового суперництва і самоствердження. Постаючи як конкуренція, боротьба за існування, воно є пружиною розвитку. Змагання сильне гласністю, об'єктивним порівнянням підсумків, організовує, згуртовує колектив, спрямовує на досягнення успіхів, учить перемагати. Змагання змушує тих, хто відстає, підніматися до рівня передових, а передових надихає на нові успіхи. У системі післядипломної освіти використовують різноманітні форми змагань: конкурси, фестивалі та огляди художньої самодіяльності, виставки. Усе це розвиває інтереси, творчі здібності педагогів, активізує процес розвитку їх професійної компетентності.

Заохочення ґрунтується на схваленні позитивних дій з метою спонукання особистості до їх повторення. Однак не кожне заохочення активізує процес розвитку, оскільки воно має силу тільки за певних умов. Передусім важливо своєчасно помічати позитивні зрушення у розвитку особистості вчителя, в ставленні його до професійної діяльності. Часом корисно похвалити вчителя, коли він ще не досяг серйозних успіхів, але прагне до цього. Відзначаючи навіть незначні зміни на краще, невеликі перемоги над собою, педагог пробуджує в собі бажання вдосконалюватися, що стимулює його до повторення схвалених вчинків. Якщо ж не помічати перемог учителя, його старань, то це може негативно позначитися на процесі розвитку професійної компетентності.

З метою стимулювання розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури методистам варто систематично висвітлювати результати їх успіхів у формі методичних бюлетенів, семінарів з презентацій педагогічних новинок, публікацій, створення банку творчих знахідок учителів. Під час методичних об'єднань слід зважати на результати проведених моніторингових стану професійного рівня кожного педагога. Практика доводить, що

необхідно вдосконалювати зміст та форми проведення методичних об'єднань, адаптуючи їх до запитів та потреб вчителів різних кваліфікаційних категорій.

Сутність покарання полягає у несхваленні, осуді негативних проявів у практичній діяльності вчителя з метою їх припинення або запобігання їм у майбутньому. Покарання слід застосовувати обережно, щоб не спричинити озлоблення, лицемірства. Покарання повинно викликати переживання, почуття вини, збуджувати докори совісті та прагнення змінитися на краще. Воно має сприяти зміцненню почуття відповідальності за свою роботу, дисциплінованості, несприйнятливості до негативного. Результативність покарання зростає, якщо воно сприймається як справедливе. Тому слід завжди перевіряти факти, щоб довести провину. Незаслужене покарання провокує нові конфлікти. Вдаватися до нього треба не часто. І завжди воно повинно мати гуманний характер, не принижувати людської гідності.

Методисти освітніх установ області, учасники обласної Школи методичної служби запропонували класифікацію методико-педагогічних заходів щодо стимулювання вчителів до розвитку професійної компетентності, яку можна представити в п'яти групах: 1) підсилення практичного напрямку процесу розвитку професійної компетентності: навчальні семінари на основі показових занять; вирішення проблемних педагогіко-дидактичних завдань; інструктивно-методичні консультації й наради; уроки-тренінги; співбесіди з викладачами; 2) підсилення наукового напрямку розвитку професійної компетентності, куди входять: психолого-педагогічні семінари; презентації педагогічних новинок; проблемні семінари; педагогічні читання; 3) колективна творчість: круглий стіл; випуск методичного бюлетеня; творчі майстерні; 4) заохочення до активної творчої діяльності: предметно-методичні тижні; узагальнення педагогічного досвіду; ділові ігри; конкурси професійної майстерності; 5) сприяння оприлюдненню індивідуальних напрацювань: публікації методичних знахідок, творчі звіти, майстер-класи.

Отже, процес педагогічного стимулювання розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури підвищує рівень професійної зацікавленості, який сприяє активній діяльності з максимальними витратами фізичних і розумових зусиль. Урахування особистісно значущих для вчителя факторів сприяє підвищенню якісних показників результативності процесу розвитку професійної компетентності. Педагогічне стимулювання викликає такі позитивні психічні стани: усвідомлення значущості своєї професії, стан радості від успіхів у роботі, творчого натхнення, що призводять до зростання працездатності особистості.

З огляду на управлінський аспект набуває актуальності питання моніторингу якості та вимірювання результативності процесу розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури. Досвід переконує, що провідними факторами, які свідчать про успішність процесу розвитку професійної компетентності вчителя, є рівень професійної діяльності, реалізація плану, програми, стратегії розвитку професійної компетентності; здійснення дослідження самоосвітніх тем протягом 2-3-4 років у руслі проектної методики; отримання запланованого кінцевого продукту розвитку професійної компетентності; укладання портфолію як рефлексії та результату розвитку професійної компетентності.

Однак здійснювати моніторингові дослідження бажано із врахуванням всієї широти процесу розвитку професійної компетентності вчителя української мови та літератури за всіма його змістовими компонентами. Це дозволить методистам закладів післядипломної освіти вчасно коректувати педагогічну роботу вчителя та діяльність всіх структурних методичних підрозділів, адміністрації навчальних закладів з метою досягнення вищої результативності процесу розвитку професійної компетентності педагогів.

Побудова ефективної системи управління якістю процесу розвитку професійної компетентності вчителя української мови та літератури в системі післядипломної освіти потребує вирішення щонайменше трьох задач: формування еталона якості (стандартизація) розвитку професійної компетентності; порівняння досягнутого рівня підготовки з еталоном розвитку професійної компетентності, а на основі цього здійснення оцінки якості процесу розвитку професійної компетентності; відпрацювання управлінського впливу на умови та фактори, які визначають якість. Це класичні етапи будь-якого контролю та управління якістю, зокрема і в освіті.

З метою виявлення та пошуку шляхів підвищення ефективності управління процесом розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури було проведено моніторинг стану викладання української мови та літератури у Вінницькій області та стану розвиненості професійної компетентності вчителів. На основі моніторингового дослідження розроблено рекомендації викладачам і методистам щодо підвищення результативності організації методичної роботи з розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури. Сюди ввійшли питання підвищення рівня методичної роботи відділів освіти районних держадміністрацій та департаментів освіти міських рад відносно організації навчальної, моніторингової та аналітико-прогностичної діяльності щодо викладання української мови та літератури та

створення умов для розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури (табл. 1).

Таблиця 1

Діяльність районних (міських) методичних підрозділів, спрямована на управління розвитком професійної компетентності

Основні форми та види діяльності	Основні напрямки діяльності
Методичні об'єднання	Розвиток навичок інноваційної дослідно-пошукової роботи
Динамічні творчі групи	Створення умов для підвищення творчого потенціалу вчителів
Школи молодого фахівця	Розвиток мотиваційно-ціннісної сфери вчителя Поглиблення знань про досягнення вітчизняної та зарубіжної філологічної науки
Школи наставництва	Розвиток знань щодо нормативно-правової та навчально-методичної літератури з питань філологічної освіти Розвиток умінь прогнозувати, проектувати, організовувати навчальну діяльність Організація взаємовідвідування та обговорення показових уроків, заходів
Школи послідовників перспективного педагогічного досвіду	Виявлення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду
Компенсаційні спеціалізовані школи	Розвиток моніторингової та аналітико-прогностичної діяльності вчителя
Інтерактивні школи сучасного фахівця	Розвиток знань та вмінь використання сучасних педагогічних технологій в навчальному процесі
Веб-сайт районного (міського) методичного підрозділу	Розвиток вмінь працювати в освітньому інформаційно-комунікаційному електронному середовищі
видавничі центри висвітлення діяльності навчального закладу	Розвиток вмінь вчителя презентувати власний досвід роботи, створювати авторські розробки Розвиток загальнокультурного рівня вчителів

Аналіз результатів цього дослідження дозволяє зробити висновки та внести корективи у процес розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури на районному (міському) та обласному рівнях в курсовий (атестаційний) та міжкурсний (міжатаестаційний) періоди навчання.

Проблемними залишаються такі напрямки розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури: розвиток мотиваційно-ціннісних орієнтирів щодо професійного зростання та самовдосконалення вчителів української мови та літератури; розвиток уміння аналізувати власну діяльність, стан навчально-виховного процесу та діяльність колег; уміння концентрувати свої зусилля для досягнення поставленої мети, цілей, завдань; уміння бачити, розуміти й усвідомлювати проблеми, виокремлювати пріоритети, вибудовувати завдання й знаходити адекватні ресурси для їх вирішення; уміння прогнозувати, проектувати й планувати свою роботу; володіння методами самоконтролю й самооцінки педагогічного діагностування. Недостатньо здійснюється організація відвідування показових уроків, заходів, видавничої діяльності, заходів щодо підвищення загальнокультурного рівня вчителів української мови та літератури.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дає можливість стверджувати, що результативність процесу розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури в системі післядипломної освіти залежить від узгодженої та злагодженої діяльності методичних служб обласного та районного рівнів, які в двосторонньому порядку мають цілеспрямовано організовано та планомірно сприяти підвищенню професійного фахового рівня сучасних вчителів української мови та літератури, зокрема розвитку в них таких професійних компетенцій: вміння використовувати новації сучасного світу для реалізації конкретних навчальних завдань; вміння визначати предметні цілі сучасного уроку, максимально наближені до життєвих потреб та орієнтирів учнів; здатність спрямовувати освітній процес на інтенсивний мовленнєво-мислительний, інтелектуальний, культурний і національно-духовний розвиток школярів; здатність вибудовувати зміст навчання та технології його засвоєння на основі прогресивних підходів до освітнього процесу (особистісно зорієнтованого, компетентнісного, соціокультурного, функціонально-комунікативного); вміння оцінювати отриману учнями суму знань через практичне їх застосування; здатність педагога розвивати свої лінгвістичну, філологічну компетенції та формувати їх у своїх учнів; вміння узагальнювати, використовувати та поширювати перспективний педагогічний досвід через впровадження системи презентацій творчих звітів у формі проведення майстер-класу, тренінгу тощо; вміння розробляти план роботи з філологічно обдарованими учнями; вміння презентувати власну педагогічну діяльність, висвітлювати авторський досвід, видавати власні друковані праці; здатність використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні, мультимедійні, інтерактивні технології в процесі вивчення української мови та літератури.

Загалом результатом розвитку професійної компетентності вчителя є впровадження інноваційних педагогічних технологій, розробка й проведення уроків з використанням мультимедійних засобів, активна участь у різноманітних методичних заходах, створення навчально-дидактичних матеріалів нового покоління, творче вдосконалення й розвиток, самооцінка власної роботи.

Для визначення рівня розвитку професійної компетентності вчителя, ефективності його діяльності можна застосовувати такі форми моніторингу: анкетування та самотести (виявлення проблематики та орієнтування вчителя під час вирішення професійних питань); карта відстеження ефективності уроку (заповнюють учителі та учні, порівнюють їх); відстеження уроку на діалогічній основі "вчитель-методист-адміністратор".

Внутрішньошкільна система управління передбачає здійснення моніторингу професійного рівня вчителя за критеріями, які фіксуються в діагностичній карті: знання нормативних документів; самоосвіта; участь в розробці методик і технологій освітнього процесу; вміння змоделювати активну діяльність учня; ведення шкільної документації; вміння вчителя підтримувати життєдіяльність школи; виконавська дисципліна; робота з батьками. Загальна структура організації та проведення моніторингу та оцінки діяльності вчителів української мови та літератури є досить сталою, що й забезпечує можливість отримання об'єктивної та надійної управлінської інформації.

Таким чином, узагальнюючи сутність організаційно-педагогічного та науково-методичного супроводу, моніторингу процесу розвитку професійної компетентності вчителя, окреслено ряд важливих завдань, спрямованих на підвищення результативності процесу розвитку професійної компетентності вчителів української мови та літератури в системі ППО в курсовий (атестаційний) та міжкурсний (міжатестаційний) періоди навчання: узагальненість, системність та міждисциплінарність знань, у здобутті яких домінують різноманітні форми пошукової діяльності, продуктивного творчого процесу; пріоритетність використання інтерактивних технологій у навчальному процесі, які забезпечують умови для практичного освоєння різноманітних форм міжособистісних стосунків і спілкування, дають можливість відчувати важливість та задоволеність від співпраці та співтворчості; фасилітативність позиції методиста, яка полягає у допомозі, співпраці, демократичній взаємодії зі слухачами курсів, увазі до особистісної ініціативи; рефлексивність освітнього середовища, яка передбачає розвиток саморегуляції та відповідальності вчителя за власний професійно-особистісний розвиток; впровадження основних принципів андрагогіки у процес розвитку професійної компетентності.

Література:

1. Ващенко Л.М. Наукові ідеї та положення інноваційного розвитку післядипломної педагогічної освіти [Текст] // Л. М.Ващенко / Післядипломна освіта в Україні. – 2011. – №2 (19). – С. 16-20.
2. Клокар Н.І. Управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.06 [Рукопис] / Наталія Іванівна Клокар. – К., 2011. – 605 с.
3. Клокар Н.И. Развитие профессиональных компетентностей педагогических кадров в условиях евроинтеграции [Электронный ресурс] / Н.И.Клокар // Народна освіта. – 2012. – №2 (17). – Режим доступу : <http://www.narodnaosvita.kiev.ua>.
4. Кремень В. Г. Філософія управління [Текст]: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Кремень В. Г., Пазиніч С.М., Пономарьов О.С. – К. : Знання України, 2007. – 360 с.
5. Кремень В.Г. Освіта в контексті цивілізаційних змін [Текст] / В.Г.Кремень // Шлях освіти. – 2010. – № 4. – С. 2-12
6. Олійник В. Проблеми модернізації освітньої діяльності у вищих навчальних закладах післядипломної педагогічної освіти [Текст] / В. Олійник, В. Гравіт // Післядипломна освіта в Україні. – 2012. – № 1. – С. 15-17.
7. Андрагогика постдипломного педагогического образования [Текст]: научно-методическое пособие / под. ред. С.Г. Вершловского, Г.С. Сухобской. – СПб. : СПбАППО, 2007. – 196 с.
8. Клокар Н.І. Управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти регіону на засадах диференційованого підходу: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.06 [Рукопис] / Наталія Іванівна Клокар. – К., 2011. – 605 с.
9. Маслов В.І. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти [Текст] : монографія / [Сльникова Г.В., Зайченко О.І., Маслов В.І. та ін.]; за ред. Г.В.Сльникової. – К.; Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 460 с.
10. Пехота О.М. Андрагогічні проблеми у підготовці викладачів для системи післядипломної освіти [Текст]: [посібник] / О.М.Пехота, В.І.Пуцов, Л.Я.Набока, А.М.Старєва. – К., 2006. – 96 с.
11. Пуцов В.І. Вчити дорослих по-дорослому [Текст] / В.І.Пуцов // Післядипломна освіта в Україні. – 2011. – № 2. – С. 49-51.

2.3. Student's culture of culture as the basis for the successful professional activity of the future teacher

Культура мовлення студента як основа успішної професійної діяльності майбутнього вчителя

Мовленнєва комунікація майбутнього вчителя початкових класів – основа педагогічної майстерності вчителя, інструмент професійної діяльності педагога, за допомогою якого можна розв'язати різні педагогічні завдання. Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості.

Сьогодні проблема культури мовлення майбутнього вчителя є дуже актуальною. Оскільки студенти вузів не завжди можуть чітко висловити свої думки, їм бракує активного словникового запасу. Загальновідомим є той сумний факт, що молодь приділяє книзі не дуже багато уваги: нові засоби комунікації виробляють нові мовні стандарти, нову естетику мови, що вже стала об'єктом наукових досліджень.

Надмірне захоплення молодих людей віртуальним, а не реальним спілкуванням призводить до мутацій в активному словнику (коли українську нормативну лексику витісняє сленгові, жаргонна, слова-паразити), заміщення живого мовлення жестами й мімікою, втрати потреби у живому спілкуванні, відчуття насолоди від спілкування.

Нагальним завданням мовної освіти є навчання учнів, студентів ефективному спілкуванню, яке ю сприяло правильному обліку інформацією, культурі мовлення.

Вирішувати це завдання необхідно на спеціальних заняттях з культури мови, а також у процесі вивчення лінгвістичних дисциплін. Але недостатня кількість годин з дисциплін української мови ускладнює працю викладача вузу над розвитком мовлення майбутнього фахівця початкової освіти. Крім того, сучасна система навчання у вузі, що вимагає забезпечення балами з предмету за семестр, не сприяє формуванню мовленнєвих (насамперед, усних, а також писемних умінь і навичок), тому що студент вважає, що суми балів, набраної ним, достатньо для отримання оцінки. Виконані ж ним роботи мають компілятивний характер, завдяки використанню Інтернет - ресурсів. Самостійні роботи (написання різних видів творів, переклад тексту) виконуються в писемній формі і перевіряються викладачем (це можливо, хоч якось розвиває писемне мовлення).

І тому така ситуація вимагає пошуку нових форм і прийомів навчання мовленнєвої культури й спілкування.

Культура професійного мовлення є складовою частиною професіограми педагога. Вона передбачає усвідомлене сприйняття мови як засобу не лише комунікації, а й пізнання, репрезентації (називання) об'єктів дійсності й змісту думки, як способу звернення до адресата, встановлення з ним контакту, творення образу світу й людини.

Володіння культурою професійного мовлення означає засвоєння професійно зорієнтованого синтезу граматичних норм і варіантів слововживання, синтаксичних організацій фрази, побудови текстів, що забезпечують мовне (усне й писемне) оформлення процесу та результатів праці у професійній діяльності [8].

Вивчення й аналіз наукових праць із філософії, соціології і психології, педагогіки, лінгвістики, лінгводидактики засвідчують, що проблема комунікативної культури мовлення розглядалася в таких наукових аспектах:

- дослідження мови як системи мовних явищ, природа мовлення, спілкування й комунікації, сутність комунікативного акту, культури мовлення (Антоненко-Давидович Б., Бабич Н., Бацевич Ф., Білодід І., Буслаєв Ф., Виноградов В., Вихованець І.Р., Гвоздев О., Жовтобрюх М., Єрмоленко С., Львів М., Мацько Л., Плющ М., Шахматов О. та ін.);

- теоретичні й методичні основи формування висококультурної особистості сучасного фахівця (Арнольд А., Гриньова М., Кармін А., Круглова Л., Луцька І., Маслов В., Настенко Л., Попова О., Розін Р., Сердюк Н., Тарасенко Г. та ін.);

- лінгводидактичні основи навчання української мови, мовленнєвий розвиток особистості (Біляєв О., Богущ А., Варзацька Л., Вашуленко М., Голобородько Є., Горошкіна О., Донченко Т., Дроздова І., Кононенко В., Лобчук О., Мацько Л., Михайловська Г., Онищук В., Пентилюк М., Семенов О., Симоненко Т., Стельмахович М., Хорошковська О., Шелехова Г., Шкільниу М., Зимняя І. та ін.).

Інтерес науковців до проблеми розвитку комунікативної компетентності, прагнення осмислити культуру мовлення особистості визначили актуальність нашого дослідження. Зокрема, важливим у розкритті професійного мовлення учителів є визначення основних вимог до комунікативних якостей мовлення учителів.

Мета статті - розкрити основні аспекти культури професійного мовлення учителя, розглянути основні комунікативні якості мовлення учителя.

Професійне мовлення вчителя – це процес спрямований на оптимальне розв'язання конкретних педагогічних завдань і на досягнення методів виховання особистості учня. Воно формується під час удосконалення мовленнєвої діяльності, основу якої становить мовленнєва ситуація, а її кінцевим результатом

є дискурс; володіння нормами літературної мови, фаховою термінологією й стандартизованими мовленнєвими конструкціями певної галузі, здібність використовувати мовні засоби відповідно до мети й ситуації спілкування [6].

Робота з ситуаціями стимулює комунікативну активність, ініціативність, самостійність учнів, розвиває мовне чуття, творчий потенціал висловлювання, даючи змогу варіювати вибір мовних засобів з огляду на непередбачуваність їх мовленнєвої поведінки. Це підвищує самоконтроль, відповідальність за висловлену думку й засоби оформлення висловлення, підносить рівень мовленнєвої поведінки як вчителя, так і учня.

Аналізуючи мовлення педагога, часто використовують вираз «комунікативна поведінка». У сучасній науковій літературі під комунікативною поведінкою розуміють не просто процес говоріння, повідомлення чогось, а таку організацію мовлення й відповідно до нього невербальної поведінки вчителя, яка впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, на характер взаємин між учителем та учнями, на стиль їхньої діяльності (А.Некит'єв «Педагогическое общение», А. Т. Ладиженська «Живое слово»).

Мовлення вчителя існує у двох різновидах – у монолозі (монологічне мовлення) і діалозі (діалогічне мовлення).

Монологічне мовлення вчителя широко представлено у лекції, розповіді, поясненні, розгорнутих оціночних судженнях.

Діалогічне мовлення ж вчителя у комплексних вправах на основі тексту, бесідах та дискусіях, диспутах, дидактичних іграх.

Викладачі у вузі, при підготовці вчителів початкових класів звертають особливу увагу на такі види діалогічного методу, як дискусія і диспут. Умовою ефективного застосування методу дискусії у навчанні є попередня підготовка студентів до неї. Завдання викладача – допомогти розібратися у запропонованих ним запитаннях, вказати на необхідність пояснення аргументацій, зорієнтувати на вільний обмін думками. Спілкування має бути невимушеним, дискусія проводиться за певними правилами.

Диспут як специфічна форма спілкування між викладачем і студентом здійснюється ще за більш жорсткими правилами і нормами, адже у ньому кожна сторона претендує на оригінальність інтерпретації й достовірність. Він не ставить перед собою мету досягнення істини. Диспут – це процедура доведення власної позиції демонстрації ерудиції. Цей метод досить відповідальний для викладача. Викладач чітко, правильно готує запитання і повинен ще передбачити зіткнення

думок, врахувати всі деталі, щоб досягти мети, не відійти від теми, обов'язково висловити свою думку.

Від викладача на такому занятті вимагається спостережливість, швидка орієнтація у репліках і судженнях, які враховуються в заключному етапі, котрим він завершує диспут і робить висновки, опираючись на факти, переконує тих студентів, хто помиляється.

Комунікативна поведінка викладача оцінюється відповідно до того, що і як він говорить, які в нього жести, рухи, вираз обличчя, який підтекст мають його слова, на яку реакцію учнів розраховані. Необхідно запам'ятати майбутньому учителю, що мовленнєва сторона спілкування становить складну поліфонію реплік, розповідей, запитань, оціночних суджень, відповідей, зауважень емоційних реакцій як на заняттях, так і поза аудиторній діяльності. Адже створена атмосфера – результат поведінки вчителя і учня. Щоразу вона неповторна і в цьому розумінні – миттєва.

Педагогічна ефективність мовленнєвої поведінки вчителя залежить від стилю спілкування учителя, які у нього установки на взаємодію з учнями, якою мірою він відчуває психологічні особливості ситуації мовлення. Комунікативна поведінка вчителя завжди спрямована на встановлення особистості пізнавального контакту, на співробітництво з учнями.

Мовлення вчителя має бути індивідуальним, інтонаційно виразним, щирим і безпосереднім.

Мовленнєва поведінка вчителя, як у всіх людей перебуває під контролем суспільства. Перш за все, вона підпорядкована нормам літературного мовлення – орфоепічним, лексичним, фразеологічним, морфологічним, синтаксичним, які забезпечують високий рівень мовленнєвого спілкування, сприяють підвищенню рівня професійного мовлення – культури.

Проблема формування культури професійного мовлення вчителя розглядається в таких аспектах: нормативність, адекватність, естетичність, багатофункціональність мовлення.

Нормативністю вважається дотримання правил усного й писемного мовлення: правильне інтонування й наголошування, будова речень, діалогу, тексту; норм мовленнєвого етикету (уміння слухати співрозмовників, не перебивати їх під час розмови, тактовно й зрозуміло висловлюватись). Учитель початкових класів повинен розвивати здатність оптимального вибору мовних засобів відповідно до предмету розмови, мовленнєвої ситуації, навчити учнів слухати себе і слухачів з погляду нормативності. Уміти тактовно вказувати на

мовленнєві помилки, аналізувати їх. Зауваження, поради, рекомендації дітям робити делікатно, доброзичливо.

Естетичність професійного мовлення вчителя – оптимальний добір та організація відповідно до комунікативних умінь студентів, завдань змісту; оптимальне мовне оформлення змісту гармонійного й цілісного тексту, якість його зовнішнього оформлення у писемній формі й виконання в усній [7].

Завдання вчителя – розвинути в учня здатність оптимального вибору мовних засобів відповідно до мовленнєвої ситуації: зауваження, виправлення мовленнєвих помилок робити учням тактовно.

Професійне мовлення вчителя в педагогічній діяльності виконує такі функції:

а) комунікативну – встановлення та регуляція взаємовідносин між учителем і учнями, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів;

б) психологічну – утворення умов для забезпечення психологічної свободи учня, прояву індивідуальної своєрідності його особистості;

в) пізнавальну – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного емоційно-ціннісного ставлення до знань;

г) організаційну – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів [3].

Основними комунікативними ознаками професійного мовлення вчителя є: змістовність, доступність, доречність, логічність, правильність, точність, чистота, багатство, виразність.

Змістовність – комунікативна якість професійного мовлення, пов'язана з когнітивною діяльністю мовця. Мовець розкриває кожне положення так повно, як потребує цього конкретна аудиторія. При цьому змістова частина повідомлення має бути чітко підпорядкована основній думці [4].

Доступність – комунікативна ознака професійного мовлення, яка означає здатність цієї форми мови бути зрозумілою, комунікативною, полегшувати сприйняття вираженої інформації. Рівень складності мови і в структурному, і в термінологічному, і в змістовному розумінні відповідні інтелектуальному рівню адресата.

Доречність – потреба відповідності вибраних засобів у межах функціонального стилю для побудови висловлювання. Ця якість професійного мовлення вчителя, яка організує його точність, чистоту, логічність, вимагає такого добору мовних засобів, що відповідають меті, змісту, характеру повідомлення й спілкування у ситуації спілкування.

Логічність – комунікативна якість професійного мовлення, характеристика структури тексту, його організації, взаємодія «трьох логік»: логік дійсності, логіки думки, логіки вираження і ґрунтується на знаннях об'єктивної реальної дійсності, перебуває у зв'язку з точністю.

Точність мовлення – це необхідна умова його повного, адекватного розуміння. Це таке мовлення, у якому значення слів повністю співвідносяться зі смисловою й предметною сторонами мовлення. Вчитель завжди турбується про те, щоб його правильно зрозуміли учні.

Правильність мовлення – це дотримання норм, закріплених у літературній мові. Педагог дотримується прийнятих правил вимови звуків, наголошення слів, словотворення й слововживання, будови синтаксичних конструкцій. Вчитель оцінює учнів, їх правильне чи неправильне мовлення.

Багатство мови – якість, яка свідчить про певний рівень мовленнєвої майстерності; про свідоме прагнення урізноманітнити своє мовлення використанням різних мовних і мовленнєвих засобів. Вчитель використовує на заняттях все багатство лексики рідної мови.

Виразність – це таке мовлення, у якому вираження власного ставлення до предмета ч явища відповідає комунікативній ситуації, а мова оцінюється як ефективна. Таке мовлення емоційно-експресивне, багате мовними і мовленнєвими засобами [6].

Оволодіння культурою мовлення – необхідна умова формування соціально-активної особистості, основа успішної професійної діяльності вчителя.

Рівень культури майбутнього педагога можна підвищити за умови неперервного навчання. І тому кожен студент повинен постійно збагачувати й оновлювати свої знання з предметів, вдосконалювати мовлення, підвищувати його культуру. Адже гарне мовлення студента свідчить про високий ефективний рівень культури спілкування.

Висока культура професійного мовлення вчителя – передумова формування його духовної культури, досягнення успіхів в кар'єрному зростанні. Ефективна культура професійного спілкування вчителя забезпечує якість освіти, що відповідає вимогам часу.

Література:

1. Бабиц Н.Д. Практична стилістика і культура української мови / Н.Д.Бабиц. – К.: Вища школа, 2003. – 386 с.
2. Бальцевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 358 с.

3. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність: підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф.Кривонос та ін. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
4. Коваль А.П. Культура ділового мовлення: писемне та усне ділове спілкування / А.П.Коваль. – 2-ге вид., - К. : Вища школа,1997. – 302 с.
5. Куварова О.К. Роль культури мовлення у формуванні мовної особистості // Культура професійного мовлення: Матеріали регіональної наукової методичної конференції. – Дніпропетровськ: Пороги, 2006.
6. Культура української мови / С.Я.Єрмоленко, С.Я.Дзюбиніна-Мельник, К.В.Ленець та ін.; за ред. В.М.Русинівського. – К. :Либідь, 1990. – 315 с.
7. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика / М.І.Пентилюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.
8. Пономарів О.Д. Культура слова : Мовностилістичні поради: навч. посібник / О.Д.Пономарів. – 2-ге вид, стереотип. – К.: Либідь, 2001. – 240 с.
9. Словник – довідник із культури української мови / Д.Г. Гринчишин, А.О.Камелюшний, О.А.Сербениха, З.М.Терлак. – К.: Знання, 2006. – 240 с.

2.4. Influence of the latest information technologies on the formation of professional qualities of cadets-border guards

Вплив новітніх інформаційних технологій на формування професійних якостей курсантів-прикордонників

У зв'язку зі зміною концепції охорони Державного кордону України істотно розширюються та ускладнюються задачі оперативно-службової діяльності, а це зумовлює підвищення рівня вимог до професійної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України (ДПСУ). Одним із методів формування професійних якостей у курсантів – прикордонників є впровадження новітніх інформаційних технологій на заняттях з дисциплін інженерного циклу.

На сучасному етапі розвитку науки і техніки накопичено значний позитивний досвід у галузі професійно-технічної підготовки з проблеми формування загальнотехнічних знань у різних типах навчальних закладів. Так, визначенню сутності і структури загальнотехнічних знань присвячені роботи М. Жиделева, В. Ледньова, А. Пінського [2]. У загальнодидактичному плані проблема формування загальнотехнічних знань досліджувалася П. Атуповим, Й. Гушулеєм, Г. Терещуком. Різносторонньо проблему підготовки військових фахівців досліджували Ю. Бородин, О. Сафін, Д. Іщенко [3].

Засобом реалізації окремих методів розвитку професійних якостей виступають і сучасні інформаційні технології. Дослідженню проблеми застосування сучасних інформаційних технологій для підготовки майбутніх фахівців, у яких обґрунтовано концептуальні засади процесу інформатизації системи освіти висвітлено у роботах Ю. Машбиця [4], В. Большакова [1]. Проте названі автори цілеспрямовано і системно питанням розвитку професійних якостей у курсантів-прикордонників у процесі загальнотехнічної підготовки не займалися.

Зважаючи на це, актуальним є завдання дослідження підходів щодо розвитку професійних якостей у курсантів-прикордонників на заняттях із загальнотехнічних дисциплін з використанням комп'ютерних технологій.

Отже, метою публікації є визначення особливостей розвитку професійних якостей у курсантів-прикордонників на заняттях із загальнотехнічних дисциплін засобами комп'ютерних технологій.

Розвиток сучасної військової техніки висуває наперед найрізноманітніші задачі, пов'язані з розрахунками, проектуванням, виробництвом і експлуатацією машин, механізмів, двигунів і, окремо, таких об'єктів, як автомобільна техніка, снаряди, ракети, предмети озброєння і т.п. Незважаючи на різноманітність усіх цих проблем, розв'язання їх певною частиною ґрунтується на деяких загальних принципах і має спільну наукову базу.

Курс «Основи природничих та технічних знань» (ОПТЗ) є основоположним в системі сучасної загальнотехнічної підготовки майбутнього офіцера-прикордонника напрямку підготовки «Безпека та захист державного кордону» (БДК) і входить в число дисциплін, що складають основу вищої освіти військового фахівця.

Способи зображення просторових предметів на площині, знаходять застосування не тільки у технічному кресленні, але й в інших загальновійськових та спеціальних дисциплінах при розв'язанні військово-оперативних задач з використанням графічного методу.

На знаннях, набутих слухачами академії, під час освоєння курсу «Основи природничих та технічних знань» (ОПТЗ), базуються такі загальноосвітні, інженерні та військові дисципліни, як аналітична геометрія, основи екології, ремонт і експлуатація автомобільної техніки, топографія, інженерне забезпечення охорони кордону.

Виконання розрахунково-графічних робіт, курсових та дипломних проектів пов'язане з інженерною графікою, в першу чергу як при оформленні та читанні технічних креслень і схем, так і при оформленні пояснювальної записки.

По кресленням і схемам вивчаються усі вузли автомобільної техніки, автоматизується та прискорюється робота з картами. Знання комп'ютерної графіки (КГ) спонукають розвиток просторового логічного мислення при розв'язанні наукових, інженерних і військово-топографічних задач.

При вивченні теоретичних основ комп'ютерної графіки і виконанні учбових завдань з елементами креслення курсанти набувають знань, практичних навиків і вміння висловлювати наукову і технічну думку за допомогою креслення, схеми, технічного рисунка, що є однією із важливих здібностей майбутнього фахівця при виконанні службових обов'язків на кордоні.

В процесі вивчення основ будови матеріальної частини автомобіля курсанти зобов'язані вміти добре читати креслення окремих деталей, вузлів і машин взагалі. По кресленням і схемам курсанти вивчають принцип роботи машини і її окремих механізмів, призначення і працездатність кожної деталі.

Цей курс вивчається на лекціях, практичних і лабораторних заняттях і завершується виконанням комплексу завдань з КГ, які виконуються використовуючи графічні редактори VISIO, COREL DRAW, SOLIDWORKS.

В нашій країні відбувається перепрофілювання, переоснастка технічного оснащення кордону більш досконалою технікою українського і зарубіжного виробництва, проходить більш швидке запровадження у життя нових задумів і розробок; у військовій галузі - перехід до постійної готовності кваліфікованого, грамотного, високо оснащеного захисту кордонів і території нашої незалежної Батьківщини.

Усіх цих перетворень і змін на краще неможливо досягти не уміючи графічно висловлювати свої і розуміти чужі думки. Технічний прогрес невідривно зв'язаний з високою графічною культурою людини. Механізація і автоматизація виробництва докорінно міняють характер трудової діяльності людини і вимоги до її технічної підготовки. А технічна підготовка органічно пов'язана з умінням та навиками вільного складання та читання креслень.

Отже, в дисципліні ОПТЗ розділу КГ як «інструменту», що дозволяє людині висловлювати свої і розуміти технічні думки іншого, необхідно приділяти велику увагу.

Навчання курсантів працювати в графічних редакторах полягає не тільки в утворенні у них правильних і раціональних навиків роботи з креслярськими інструментами та в оволодінні геометричними основами креслярської техніки, але й в навчанні грамотно читати і складати креслення технічних форм, читання карт, високої штабної культури.

Викладання КГ повинно бути підпорядковано політехнічному навчанню курсантів. Креслення забезпечує їх графічну підготовку. Зрозумівши зміст та оволодівши навиками зображення просторових форм на площині, курсанти свідомо використовують ці вміння і знання вивчаючи інші предмети.

Міцне засвоєння курсантами основних засобів умовного зображення просторових форм на площині відкриває перед ними можливість добре розбиратися в різноманітних кресленнях, схемах та інших зображеннях. (Креслення автомобілів та окремих їх вузлів, схеми електропостачання, топографічні карти, креслення інженерних споруджень тощо).

На сьогоднішній день відпрацювання вище вказаних завдань вимагає автоматизації процесів моделювання, створення та виконання креслень. Це може бути досягнуто тільки за допомогою комп'ютерних технологій, тобто з використанням графічних систем. Графічна система – сукупність взаємозалежних програмних і апаратних засобів, призначених для рішення задач комп'ютерної графіки.

На сьогоднішній день задачі комп'ютерної графіки поділяються за наступними напрямках:

- образотворча комп'ютерна графіка;
- обробка й аналіз зображень;

Образотворча комп'ютерна графіка виконує наступні задачі:

- побудова моделі об'єкта і генерація зображення;
- перетворення моделі і зображення;
- ідентифікація об'єкта й одержання необхідної інформації.

Обробка й аналіз зображень:

- підвищення якості зображення,
- оцінка зображення - визначення форми, місця розташування, розмірів і інших параметрів необхідних об'єктів,
- розпізнавання образів - виділення і класифікація властивостей об'єктів (обробка аерокосмічних знімків, введення креслень, системи навігації, виявлення і наведення).
- візуалізація тих знань, для яких не існує символічних описів (когнітивна комп'ютерна графіка).

Перераховані задачі КГ необхідні військовому фахівцю при якісному виконанні службових завдань при охороні кордону, тому є необхідним знання отримані курсантами з даного курсу широко застосовувати в інших дисциплінах військового напрямку підготовки.

На заняттях ОПТЗ курсанти вивчають та працюють в інженерній програмі SOLIDWORKS. Дана програма – це система автоматизованого проектування (САПР), яка використовує звичний графічний інтерфейс користувача Microsoft Windows. Іншими словами, цей легкий у освоєнні засіб дозволяє користувачам швидко втілювати свої ідеї в ескізи, експериментувати з елементами та розмірами, а також створювати моделі та деталізовані креслення.

Спочатку система була створена як альтернатива двомірним САД-системам. Компанія «Solid Works Corporation» почала свої розробки у 1993 р. Та вже через деякий час випущена ними САПР склала конкуренцію таким продуктам як Pro/Engineer, Unigraphics NX, AutoCAD. В останні роки компанія посилено працює над своїм продуктом, постійно розширюючи його можливості та покращуючи юзабіліті (зручність користування). Це добре простежується за щорічним оновленням програми.

SolidWorks є зручним в користуванні, тому що має:?

- інтуїтивно зрозумілий інтерфейс;
- гнучкі системні налаштування;
- можливість побудови 3 D-моделі, яка забезпечена різноманітною технологічною інформацією, в результаті чого, модель в подальшому використовується як основне джерело інформації;
- систему забезпечену каталогами стандартних компонентів (метизів, профілів і т.д.), які дозволяють скоротити час проектування;
- креслення, які генеруються на базі 3 D-моделі в напівавтоматичному режимі;
- повну інтеграцію з іншими САПР.

Система дозволяє максимально деталізувати модель, адже чим більше технічних характеристик можна закласти в 3 D-моделі, тим більш реальним буде кінцевий результат.

Система дозволяє виявити помилки на ранній стадії проектування виробу, що дозволяє заощадити час затрачений на проектування.

На рисунку 1 представлено виконану деталь «Втулка» в режимі 3 D в інженерній програмі SolidWorks. Технологія SolidWorks дозволяє створювати 2 D-моделі безпосередньо перетворюючи їх з 3 D-моделі. Причому подальша зміна моделі дозволяє уникнути помилок, викликаних людським фактором (втома, неуважність тощо).

На рисунку 2 зображено виконану модель «Втулка» перетвореної з режиму 3 D-моделі в 2 D-модель. Подальша робота полягає у автоматичній розстановці розмірів на кресленні.

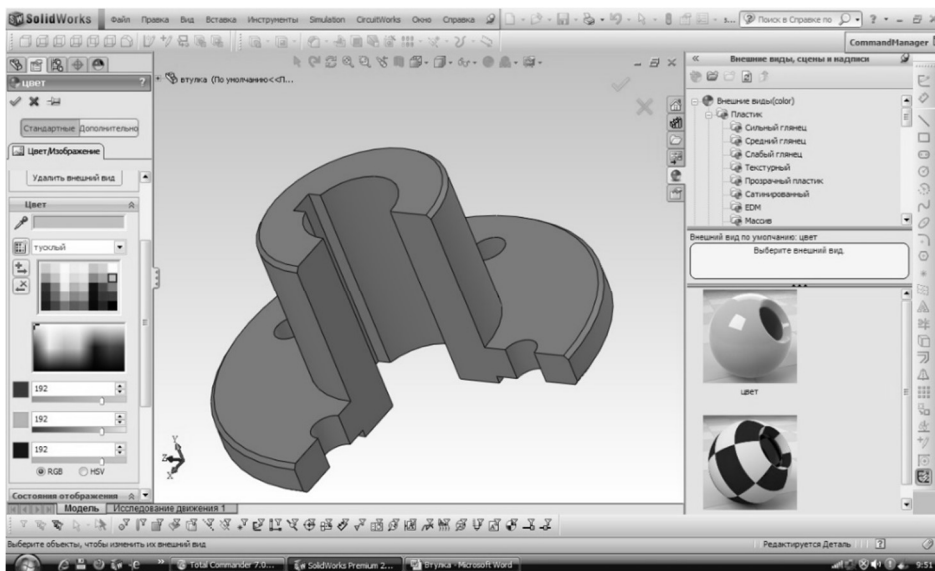


Рис.1. «Втулка» - 3 D модель в інженерній програмі SolidWorks

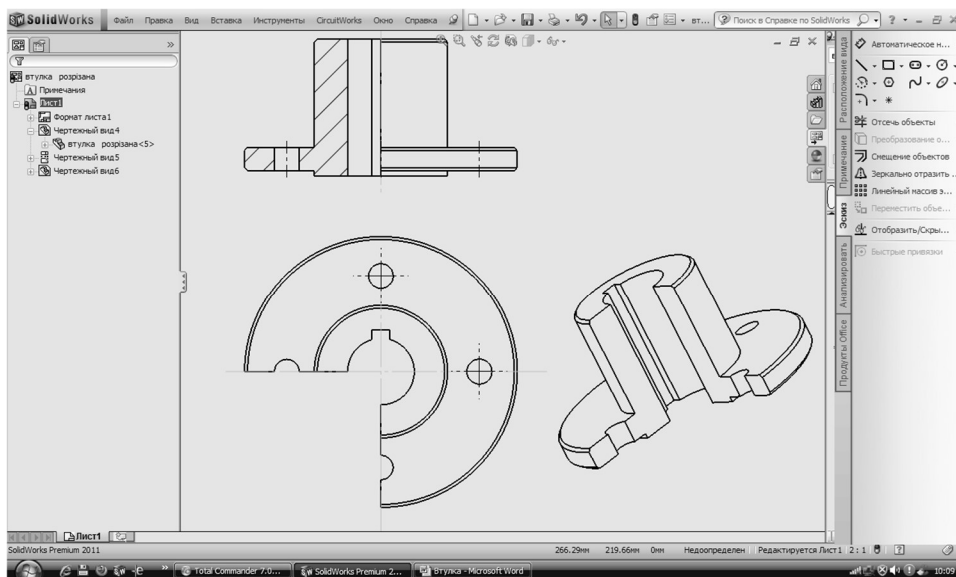


Рис.2. «Втулка» - 2 D модель в інженерній програмі SolidWorks

Виконання завдання з використанням сучасних інформаційних технологій спонукає формуванню у курсантів професійно таких важливих якостей, як: технічне сприйняття, уява, мислення, антиципація (упередження), навички емоційно-вольової саморегуляції, організованість, комунікабельність; потреба успішно вирішувати професійні завдання, переконання в необхідності професії

інженера-прикордонника, бажання досягти успіху й показати себе в ній з кращого боку та ін. [5].

Як показує досвід, формування професійних якостей за допомогою комп'ютерних технологій у процесі вивчення загальнотехнічних дисциплін є одним із основних засобів розвитку професіоналізму офіцерів-прикордонників. Це слугує об'єктивною основою для успішного застосування курсантами теоретичних знань, умінь і навичок у майбутній професійній діяльності та високого рівня компетентності.

Узагальнюючи, вищесказане приходимо до висновку, що систематичне спрямування курсантів на професійний підхід до навчання, в майбутньому, під час виконання службових обов'язків, використовуючи здобуті за період навчання знання, вміння й навички, сприятиме можливості самостійно ставити технічні завдання, вибирати і складати розрахункові схеми, проводити розрахунки для різних деталей механізмів і машин, займатися конструюванням, самостійно аналізувати, одержані результати та здійснювати прогноз.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку полягають у розробці практичних занять по створенню в програмі SolidWorks у 3D моделюванні карт місцевості.

Література:

1. Большаков В. П., Бочков А. П. Основы 3D – моделирования. Изучаем работу в AutoCAD, КОМПАС - 3D, SolidWorks /В. П. Большаков, А. П. Бочков . – СПб.: Питер, 2013. – 304 с.
2. Жиделев М. А. О связи общего политехнического образования и профессиональной подготовки учащихся /М. А. Жиделев //Школа и производство. – 1971. – № 9. – С. 14-17.
3. Іщенко Д. В. Теорія і практика виховання слухачів вищих військових навчальних закладів у процесі навчання: дис... доктора пед. наук: 20.01.06 / Д. В. Іщенко. – Хмельницький, 1998. – 504 с.
4. Машбиц Е. И. Психолого-педагогические проблемы компьютеризации обучения /Е. И. Машбиц – М.: Педагогика, 1988. – 192 с.
5. Матохнюк Л.О. Засоби розвитку психологічної готовності до інженерної діяльності у курсантів-прикордонників // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. Т.VIII, вип. 1. – К., 2006. – С. 214-221.

2.5. Educational strategies in the vector of civilizational progress

Currently, there are fundamental changes in the life of society, especially the youth, under the influence of information and high-tech (IHT) progress that has unfolded since the end of the XX century and the beginning of the XXI century on the basis of nano-, bio-, info industry, cognitive and socio-humanitarian sciences and technologies, aerospace, electronic and hyper computer technology, robotics, artificial intellect and genetic engineering etc, natural-civilizational changes that occur at the present stage of the civilization development and become planetary and space values. New achievements of humanity, first of all IHT, actualized defining and vital aspects of human existence, in particular, education and training, and, consequently, the formation of fundamental spiritual values. From a philosophical and educational point of view, the IHT progress should be seen as a global civilizing process, which today has already a significant impact on virtually all areas of human life and society, particularly education, and will continue to identify and face all the spiritual noosphere space-based IHT society – the new civilization of the XXI and further centuries.

Therefore, in the period of the transition to the IHT society we need to prepare a young person to a rapid perception and processing of large amounts of a world information, to master modern information technologies, methods and the technology of work with them. Thinking about arising problems, we will have to refer to basic philosophical and educational grounds unavoidably, because an education and its acceleration is not only the accumulation of scientific-technical, technological, informational, innovational and humanitarian knowledge; this is the development of high spiritual thinking, strengthening of the faith in their own strength, it is the ability to act, that is to build relations with the surrounding world in a new high spiritual and responsible manner.

Today the humanity suffers not as much from a lack of scientific, technological or cultural means that are necessary for the solution of global crisis problems, as from a lack of spirituality and the will to use powerful tools for creating the noosphere-cosmic civilization for the benefit of both the individual and society, because, a person has a necessary creative and spiritual power to create a beautiful and majestic world with all of their disadvantages.

The relevance of the "Pedagogical Constitution of Europe", developed by the professors Victor Andrushenko (Ukraine), MoritsHunzinger (Germany), Algirdas Haizhutis (Lithuania) lies in the addition of the list of international documents in the field of higher education by a document, which integrates an understanding of the basics of education in European educational space: "the European community, nurtured in a

democratic tradition of openness and trust, faces the need for their preservation and protection in conditions of modern challenges, risks and threatening. There is a real danger of moral and spiritual degradation of the humanity on the background of the exhaustion of the natural resource potential of the planet, nuclear or environmental catastrophe, the deployment of other global problems. Everyone who is not indifferent to the fate of future generations can and should prevent those tendencies and resist against them. A judgment that the realization of this historical mission is impossible without a teacher – one of the key actors of positive changes, is fair. The teacher is encouraged by the society to be a conduit of democratic ideas and high morality. Teaching children and young people, forming their worldview and culture, he is able to educate the aspiration for the tolerance and effective cooperation, solidarity, responsibility in the common European house of a new generation. Pedagogical and scientific-pedagogical workers (teachers, tutors, heads of clubs, social teachers and teachers of higher educational institutions) is able to assert the authority of spirituality, the ideals of the European community in the educational space of Europe. The future of every nation, country and commonwealth of people depends largely on the quality of future teachers' training... A European teacher aims to find answers to the challenges of the era and facilitate the entry of pupils and students into the fold of the scientific knowledge progress, socio-practical experience of the generations, human social and cultural experience and values, spirit of humanism and humanity".

According to the National strategy of education development in Ukraine for 2012-2021 "Education is a strategic resource of socio-economic, cultural and spiritual development, the improving of people welfare, the ensuring of national interests, the strengthening of the international authority and formation of a positive image of our state, the creating of the conditions for the fulfillment of every individual. The education of the person with innovative type of thinking and culture, the designing of acmeological educational space taking into account the innovative development of education, the needs of individuals, the needs of the society and the state are the most important for the state in the view of the determined priorities. The quality education is a necessary condition for sustainable democratic development of the society, the consolidation of all its institutions, the humanization of social and economic relations, the formation of new vital reference of a personality". However, a poor state of mental health and a low level of spiritual-moral and cultural development of young people are of concern.

A special emphasis is made on the existence of a real danger of moral and spiritual degradation of the humanity on the background of the exhaustion of the natural resource potential of the planet, nuclear or environmental catastrophe, the deployment of other

global problems and that the future of every nation, country and commonwealth of peoples depend largely on the quality of the future teachers' training in both the most important documents about the development of education in the XXI century.

According to V. Sheiko "Before the fact of global problems, the possibility perspective of accurate and predictable control of the human consequences of their scientific-technical activities is crucial. Moreover, if in the twenty-first century we are not be able to transform the biosphere (and now it is IHT biocosmosphere – *the author*) into the noosphere, thereby the existence of a planetary civilization will be called into question. That is why the study of the historical and philosophical aspects of global scientific and technical problems of the civilization is of the priority interest for the modern society and determines its future. The factors of solving these issues are philosophy, culture, science and education" [1, p. 3]. V. Sheiko argues: "The demassification of the personality and the culture creates a radically new educational environment. It involves no perception of ready-made modules of the reality, but a constant independent of their design. An education in the information civilization is an open, individualized, creative knowledge through continuing education and self-education throughout life... An informatization of education is essentially a modern educational revolution, during which the educational system of the information civilization is forming" [1, p. 196].

Professor V. Andrushenko, analyzing the unfolding economic, political and socio-cultural trends, argues that the qualitative characteristics of the modern age and the parameters of its education development will be formed ("overcoming" the consequences of the last century), four main subjects: a) a scientist who will adopt the new public status of science, and with it - the nature and content of the current social processes; b) a politician, who will complete the formation of the political unity of Europe and begin a political consolidation of the world on a democratic basis; c) a producer, who will fundamentally change the contours of modern production, will carry out mass transition to the market relations; d) a confessor, who will form the new spiritual atmosphere on the continent and in the world, will set the parameters for the development of culture of national and universal measurements [2, p.11]. And then "Future century will become an era of universal intelligence, the century of science that will set a new shape of the public body, and with it, new options of the development of higher education" [2, p.11]. The problem seems to reduce the role of live communication between the teacher, mentor and peers, which can lead to alienation, impersonality, isolation, boredom, loss of meaning of young people's life, and the most important - the spiritual aspect of humans.

As for the formation of spirituality, we should note traditional spirituality, which has been founded back in the ancient times, has lost its value because it cannot solve global crisis issues that lead humanity to omnicide and therefore it is necessary in our time to use a new, higher, cosmically-divine spirituality in the educational process, which should be the focus of teachers while forming a creative and intellectual young person for self-realization both at the time of IHT progress and the future development of humanity on the Earth and in the space in the noosphere-cosmic IHT civilization, where in addition to a qualitatively new economic and social laws, there will be the laws of universal humanism in a new highly spiritual human society in which there will be a transition from Homo sapiens to highly spiritual, noosphere space-oriented man (divine by M. Berdyaev), because the process of evolution of human civilization will be accompanied by a continuous increase in the consumption of energy and mineral resources to the stellar and galactic scales [3].

The educational strategies of the formation of modern high cosmically-divine spirituality of the youth in the era of IHT progress include the transition to the new noosphere space-oriented principles of the identity formation through the noosphere space-oriented: pedagogy, education and upbringing (praxeology, epistemological and axiological components of education), namely, on the basis of: the fundamental components of spirituality; a sense of responsibility for natural-social changes; a perfect image of a human future; noosphere space-oriented worldview and consciousness [4].

So let us see the author's proposed definitions of the educational categories to have a significant impact on the formation of a human future.

A high (cosmic-divine) spirituality is a category of the human existence, expressing the highest degree of the human exploration of their inner world and identifying it in others, as well as the attitude to the outside world: nature, society, space, and knowledge of the Universe and God; it includes traditional spirituality as a component of the initial stage of the formation of the latest more comprehensive cosmic-divine spirituality; this is a process of overcoming your negative traits and vices, perfection and ascension of the individual to the higher (divine) ideals and values and implement them in your life; it's the ability for people beyond the narrow limits of the earthly, socially integrated existence, and traditional spirituality to the sphere of the cosmic-divine life in the future noosphere space-oriented, and highly divine and spiritual IHT civilization; this is the basis of life and of the life of a future human who understands that no other development – economic, scientific-technical, high-tech, innovative or informative – you will not be able to bring humanity out of the historical impasse, if it is not backed up by highly spiritual revolution while solving the problem of the transition from the earth human to the space human and consequently, from the

reasonable person to the highly spiritual person, transformation of consciousness and attitudes towards anthropocosmic human spiritual and moral qualities and values.

The analysis of the current educational reality indicates the lack of scientific-pedagogical and philosophical - cosmological knowledge to build a new unified pedagogical theory in light of modern and future civilizational and geocosmic changes, based on a synthesis of philosophical-pedagogical, philosophical, anthropological, polyparadigmatic, civilizational, informational, and cultural approaches. Such pedagogy should be a noospheric space-oriented pedagogy that we propose [4].

Noosphere space-oriented pedagogy is a complex science, which is based on the processes of learning, education and development of younger generations in the era of IHT progress in the spirit of anthropocosmism, the formation of the noosphere space-oriented: consciousness, philosophy, spirituality, mentality, responsibility, etc.; the educational activities in the framework of this pedagogy will be highly educated by anthropocosmo conscious teachers, philosophers and will focus on the solving the global crises of our time and avoiding possible planetary-cosmic catastrophes in the future, which can lead the humanity to omnicide, and therefore to determine the priorities of his survival on the Earth. Such pedagogy will include traditional pedagogy and its major categories (education and training), as a component of the elementary stage of education and upbringing of a young person. The noosphere cosmically oriented pedagogy will aim at the formation of a comprehensive perfect image of the noosphere space-oriented personality in the process of systematic acquisition of the knowledge and skills (including philosophy - cosmology and space) and on their basis the creation of a scientific and philosophical noosphere cosmically oriented world outlook, creative abilities, sense of responsibility for nature-societal changes on the Earth in the minds of more mature young people. Such pedagogy involves the nurturing of the traits of highly spiritual (divine) person, on the basis of which there will be a transition from Homo sapiens to a highly spiritual man, with noosphere cosmically oriented consciousness and worldview that will form space settlements of mankind in the orbital residential complexes and on the most habitable planets of the Solar system and the earth-like planets in the Universe in the future.

Noosphere space-oriented education is a system of advanced pedagogical influence on pupils and students with the aim of their assimilation of systematized knowledge about the structure and evolution of the Solar system, our Galaxy and the Universe as a whole, about the place of a man and mankind in it, about the process and the results of the space research and development; this is the process of knowledge, skills acquiring in the field of space, cosmological and cosmogonic, scientific-technical and high-tech, sociohumanitarian, information and innovative research with the goal of

future specialists' training of the space industry, astronomy, cosmogony and cosmology; the formation on their basis of the noosphere space-oriented consciousness and worldview, spiritual personality traits, which are based on a person's awareness of their responsibility for the natural social changes, in particular, environmentally-climate threat and the unity of space and material objects in the Universe and their systems and evolution of the Universe; the development of creative forces and abilities, humanistic thinking, and confidence in their strength and ability to act, that is to build their relationship with the surrounding Universe on a new highly spiritual noosphere-space basis; the result of such training will ensure high economic development of the state, social stability, progressive mentality in connection with the globalization processes, stop environmental disasters and social inequality, will lead to the conservation of all forms of life on the Earth and continue it in the future noosphere-space civilization.

Noosphere space-oriented upbringing is the organized and purposeful process of the formation of spiritual personality, the inculcation of the responsibility for the fate of humanity, the key determinants of high spirituality, wisdom, cultural skills, given the progressive mentality in the context of the challenges of IHT progress, and the perspectives on the realization of the natural unity of human life with the life of all boundless space; the theory and the practice of the formation of highly spiritual (divine) man of the future with noosphere cosmically oriented consciousness and worldview, which is a consequence of systemic exposure and his training by anthropocosmos turned, highly spiritual, highly educated teachers-philosophers. Such teachers must form the ideal of a fully developed personality in young people, who is able to join the process of the IHT revolution and the creation of the noosphere-cosmic civilization, social and professional changes; they must be professionals, capable to the multivariance of a pedagogical impact, the forecasting of possible social results; they must own the techniques of the analysis and self-control, be able to comprehend philosophically - educationally the new socio-economic conditions and highly spiritual upbringing, the consequences of market relationships, to evaluate new educational technical and high-tech trends from the standpoint of philosophical and pedagogical vision, to be able to improve the overall culture and skills, to be wise, believe in good and do it; to use progressive Christian values and the teachings of the Bible in their work; to become a central figure in the modern IHT era in the process of noosphere space-oriented education of young people.

While justifying the ways of the development of education and pedagogical possibilities of a deep spirituality, carried out by the author, it is revealed that the process of forming a high spiritual noosphere space-oriented worldview includes the main provisions of the didactic concepts of pedagogy and philosophy of education. The

highly spiritual noosphere space-oriented philosophy of education will have a great educational potential, which must constantly evolve with the development of the space humanity both near and far. Together with the personal-active approach, the formation of the noosphere space-oriented worldview provides the opportunities for educational activities, reflecting a deep theoretical justification of the pedagogical potential of a high spirituality in the formation of the future noosphere space-oriented IHT civilization.

Noosphere space-oriented IHT civilization is a human social-historical formation that is localized in the space as on the Earth and in the near space, which has passed through the following hierarchical levels of technological civilizations: ancient, Roman, medieval, industrial, post-industrial civilizations that have led to such civilizational changes under the influence of IHT and social progress, when the processes of alienation of working people from the means of production, material and spiritual values, means of mass destruction that threaten the humanity by the omnicide (destruction) have disappeared; this is a new formation, in which there is no accumulation of capital, a thriving democracy, there have been dramatic changes in the political structure in the direction of the equality and social welfare in all national-ethnic formations, the life conditions, the worldview and the ways of people's thinking, the spirituality of the society and the education of youth have recruited a new, noosphere space shapes; it is an intelligent and highly spiritual (cosmic-divine) type of the society, that introduces innovative practices and technologies in the education and upbringing and knows how to survive and eliminate the global and civilizational crises purposefully and independently with the felicity, on the basis of their cultural, progressive mentality; this is a future earthly space civilization, with its material and cultural, scientific-philosophical, high-tech-technical, informative-knowledge and innovative-creative achievements, which has implemented the age-old dream of the mankind – the transition of the current IHT biocosmosphere to the noosphere and wants to explore the exoplanets of the space with the aim of preserving the genetic pool of the humanity; a civilization that is based on a harmonious interaction in the system of "man – society – nature – space" and is unlimited in time and is constantly expanding in the space, that is constantly implementing its expansion of the humanity into the space.

The future of the civilization depends on science, society culture, high (cosmic-divine) spiritual qualities of people. The way to the formation of the noosphere space-oriented IHT civilization goes through a systematic knowledge of the ecological foundations of human life and its intelligent organization. The highest goal of a global civilization is the creation of a citizen of a harmonious global human community. The person will need the particular mobility and communication skills, the ability to adapt

to the changing conditions of life, the changing professions, cultural backgrounds, the ability to move and learn throughout the life [5, p. 159]. The goal of the spiritualization of the education is to produce and reproduce a certain ideal of the man of the future with a new worldview. It is formed by the natural sciences and the sciences of a man with the help of integrative processes, so it is holistic, representing the human world as the integrity. A high spirituality of education lies in the return of the lost educational function. Culture, high spirituality is the foundation of the future development, so the cultivation of high spiritual and moral values is the greatest challenge to the education [5, p. 161].

The perfect image of a young person – the individuality with noosphere space oriented consciousness and worldview, both present and future spiritual noosphere space civilization that will represent the harmony of the higher qualities of the mind, spirituality, morality, divinity in harmony with anthropocosmo ideology and consciousness, psyche and emotion, wisdom and mentality, a perfect and enduring physical body. These individuals will be space travelers who are able to overcome the vast galactic and intergalactic spaces in the tens and hundreds, thousands and millions of light years at a speed close to the speed of light; to withstand the tremendous momentary overload during the acceleration and braking of the spacecraft, their complete and lasting absence in a state of weightlessness during inertial flight, a large force of the gravity during the stops at far more massive exoplanets than the Earth; and their brain will be the necessity to provide galactic and intergalactic travel and the vital functions of the civilization on the exoplanets, to assimilate and process huge amounts of space data, as the result its mass, and, consequently, the head will be growing proportionally, while other parts of the body will decrease as a result of prolonged lack of physical activity in weightlessness during too long inertial flight; the activity of the mind will be aimed at the realization of internal creative potentials in the mastering of the objects, the substances and the energy of the space; these individuals will be able to colonize the space and the live and work in it practically forever in terms of highly developed, highly spiritual civilization, to love God in anthropocosmo understanding, to ensure the reproductive functions of their organisms in order to birth new generations, and to communicate and interact with far more developed representatives of other civilizations, otherwise the humanity will disappear as a part of a reasonable Universe. The organisms of the space travelers will experience a space evolution – the transformation of Homo sapiens into Homo kosmos. The last will differ considerably from the earth humantot only morphologically, but also intellectually.

The teacher has to become a central figure in modern IHT era in the formation of the youth noosphere space-oriented consciousness and worldview, based on the above.

The ideal of a teacher (ideal - teacher) is the image of a fully developed personality, who is able to contribute to the process of IHT revolution, the social and professional change; a professional who is able to multivariance of a pedagogical impact, to forecast possible social results, who owns the methods of analysis and self-control, skills of philosophical-pedagogical reflection of the new socio-economic and spiritual-moral education, evaluates adequately new technical and high-tech trends, from the standpoint of philosophical and pedagogical vision. The deepening and expansion of the scientific and philosophical worldview; the increase of the general culture – spiritual, moral, ethical, aesthetic; the permanent updating of the scientific and technical and humanitarian knowledge, the space component of the personality; the crystallization of volitional qualities; the teaching excellence; the deepening of the symbiotic relationship of the teacher with the life of a multiethnic society, social practice must be the main directions of the forming of personal characteristics of the modern teacher; he must be wise, believe in good and do it; use the progressive Christian values and the teachings of the Bible.

Noosphere space-oriented consciousness is the ability of the human brain to perceive purposefully and reflect the world based on the principles of high spirituality and the achievements of scientific-technical IHT progress; to transform actively and purposefully the world according to their interests and needs, but in accordance with the provisions of the noosphere, i.e. the ability of a person to ensure the transition of modern IHT biocosmosphere (the leading elements of which are information technology and high technology, space research, cosmization of a human existence) into the noosphere (the sphere where the symbiosis of "high spirituality – mind – ecological worldview" of the person plays a crucial role in the development of the society, nature and space); the ability of a person to search favorable conditions for its existence both on our planet and in the future on the other occupied by the humanity earth-like planets, but on the condition of highly spiritual relationship between human society and nature, which in turn will lead to the establishment of the noosphere space-oriented civilization.

Noosphere space-based worldview is a system of philosophical-anthropological, scientific, philosophical-pedagogical, and spiritual attitudes that determine man's attitude to the reality, the Universe and themselves and that are directed to the forming of the noosphere and anthropocentrism in people; the knowledge of planetary and space evolution, about the structure of the universe, the place of intelligent substance and other matter in the universe and understanding of the role of a man as the particles of the Universe and its importance in the cosmic evolutionary process by which a man is able to promote the transition of the intelligent matter of the Earth with IHT biocosmosphere

into the noosphere with the prospect of a noospheric space-oriented civilization; the highest form of human consciousness of self-preservation and survival, which is possible only under the condition of the improvement of every man in his philosophical values, in particular, it is high (divine) spirituality and wisdom, goodness and justice, environmentally-climate responsibility, progressive mentality, love to mother Earth and awareness of the need of the development of the earth-like planets of the space in the aftermath of IHT progress; a system of knowledge, perceptions, and beliefs in the essential educational changes that need to be focused on noospherization and anthropocosmization of the subjects from these secondary to high schools on the process of the formation and development of the noosphere space-oriented future of the humanity.

The current classical model of the education has almost eliminated itself because it meets no requirements that are faced by the current school and the education that the modern society and production put forward, not mention its future development in the deployment of IHT progress. As a result, it is necessary to find new educational strategy for the formation of spirituality of the youth in the context of the development of modern IHT progress.

It is shown that there is a need to find a new set of philosophical and pedagogical priorities, otherwise educational strategies, which are action plans for the future, namely: the formation of a future human image and educational strategies for its implementation in the education in the context of the development of IHT progress, that will create the intellectual foundation for the current and future secondary and high school, it is necessary to change the paradigm of education, which would lead the civilization from global crises and would ensure the noosphere space-oriented development of the mankind.

It is established that the introduction of a high (divine) spirituality in the youth in the educational process offered by us should become the strategy of the new education system with the purpose of the formation of the future noosphere space-oriented IHT civilization, as a result of the universal educational activities, as an institutional system, and specific reality of the formation and development of self-assertion and self-realization of the young person.

It is proved that the operation of the highest (divine) spirituality in the educational process will lead to the transition of the current post-industrial civilization to the noosphere space-oriented IHT civilization, which will operate in the mode of an eternal sustainable development. All this will happen when there will be a transition of a reasonable person to a highly spiritual (divine) person provided by the introduction of

noosphere space-oriented pedagogy and its categories - noosphere space-oriented education and training in the educational process.

References:

1. Шейко В.М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): [монографія в 2 т.] / В.М. Шейко. – Т.1. – Х.: Основа, 2001. – 520с.
2. Андрущенко Віктор. Вища освіта у пост-Болонському просторі: спроба прогностичного аналізу / Віктор Андрущенко // Філософія освіти. – 2005. – № 2. – С. 6–19.
3. Урсул А.Д. Мегатренды эволюции образования третьего тысячелетия / А.Д. Урсул, Т.А. Урсул // Образ человека будущего: Кого и Как воспитывать в подрастающих поколениях: коллективная монография / Под ред. О.А. Базалука. – К.: МФКО, 2013. – Т.3. – С.13 – 26.
4. Поліщук Н.В. Освітні стратегії формування духовності молоді у контексті інформаційно-високотехнологічного прогресу: автореф. дис... докт. філософ. наук: 09.00.10 – філософія освіти / Н.В. Поліщук. – Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2017. – 35 с.
5. Ланцев И. Стратегии, цели и задачи опережающего образования в свете эсхатологических ожиданий и футурологических прогнозов / Игорь Ланцев // Future Human Image 2(5). – Киев, 2015. – С. 149–163.

2.6. Model of person's behavior in difficult life situations

Модель поведінки особистості у складних життєвих ситуаціях

Актуальність дослідження проблеми визначається тим, що діяльність людини пов'язана з періодичним, іноді досить тривалим і інтенсивним впливом (чи очікуванням впливу) екстремальних значень професійних, соціальних, екологічних факторів, яке супроводжується негативними емоціями, перенапруженням фізичних і психічних функцій, деструкцією діяльності. Найбільш характерним психічним станом, що розвиваються під впливом зазначених факторів у людини, є психологічний стрес.

Зміни в соціальному, економічному та політичному середовищі людського життя ведуть до змін у свідомості та самосвідомості особистості, що впливає на її розвиток, реалізацію перспектив соціального і духовного зростання, зумовлює необхідність адаптації до нових умов. Необхідність вивчення самосвідомості, як

ставлення людини до себе, визначається низкою практичних потреб особистості. Насамперед, таких як детермінація життєвих цілей, вибір адаптивних механізмів і стратегій поведінки в різних ситуаціях, вибудова життєвої перспективи. Це визначає актуальність досліджень, спрямованих на вивчення емоційно-ціннісного ставлення особистості до себе в складних життєвих ситуаціях, чинників, які забезпечують успішність їх переживання та подолання [2].

У роботах як зарубіжних, так і вітчизняних психологів, зокрема Т. М. Титаренка, Т. С. Кириленко, І. П. Манохи, О. П. Саннікової, Е. Л. Носенко, С. І. Яковенка підкреслюється роль формування та розвитку особистості у складних життєвих ситуаціях.

Метою статті є дослідження та уточнення моделі поведінки особистості у складних життєвих ситуаціях.

Психотравма суто суб'єктивне явище в тому сенсі, що воно переживається як неможливе для швидкої психічної переробки. Зовні ж травму можна визначити тільки за непрямими ознаками. Дуже умовно виділяють різні види симптомів – фізіологічні та поведінкові, емоційні, когнітивні. Але в кожному разі, психотравма завжди характеризується психічним болем. Це нестерпний біль. Через те, що його неможливо переробити, і виникають симптоми, основна характеристика яких – уникнення і неприйняття дійсності, жах, відчуття безпорадності, страх майбутнього. Почуття неможливо прожити і вони часто йдуть в тіло [7].

Травмуюча подія може складатися з однієї ситуації або декількох тривалих та/або повторюваних, які можуть призвести до повного придушення здатності людини до інтеграції думок і переживань, що виникли в ній. Це призводить до серйозних негативних наслідків на тривалий час. Травма може бути викликана цілим рядом подій, але є деякі загальні аспекти: відбувається порушення усталених уявлень про світ і права людини, які призводять до стану крайньої невпевненості (розгубленості) і порушення безпеки. Щоб мати потенційно травматичний вплив, подія повинна являти собою загрозу для цілісності особистості, перевищувати її можливості реагування, виникати раптово і несподівано, супроводжуватися почуттям і переживанням терору, лиха, жаху, залишення, відмови і т.д.

Поняття травми відносно, так як різні люди можуть по-різному відреагувати на одну і ту ж подію. Для однієї людини воно може бути травматичним, а інший може переживати його як стрес. Це залежить від психологічної уразливості, захисних механізмів особистості і від зовнішнього середовища. У таблиці 1. наведені основні відмінності травми і стресу.

Таблиця 1.

Основні відмінності травми і стресу

Стрес	Травма
Людина має вибір, як реагувати	Свідомий вибір реагування відсутній
Людина вибирає: боротися або відступати	Впадання в стан оціпеніння або фрагментації психіки
Мобілізація енергії	Демобілізація, зниження чуттєвості

Нова інформація, що надходить із зовнішнього середовища зазвичай залишається на зберіганні в довготривалій пам'яті. У травматичних ситуаціях інформація про навколишнє середовище, минаючи кору головного мозку, передається в лімбічну систему, що відповідає за інстинктивні захисні механізми поведінки (задіяний таламус і мигдалеподібне тіло, яке відповідає за агресію, обережність, страх, почуття, відчуття). Тобто інформація якби проходить перевірку на безпеку, і якщо вона підтвердилася, мигдалеподібне тіло припиняє взаємодію з гіпокампом – зоною, що відповідає за довготривалу пам'ять.

Таким чином, коли мова йде про травматичну ситуацію, якій неможливо протистояти або уникнути, збереження в довготривалій пам'яті не відбувається, подія залишається на утриманні в прихованій / руховій пам'яті. Відбувається поділ систем пам'яті в мигдалеподібному тілі і гіпокампі, що не дозволяє зберігати свідомі спогади про травматичну ситуацію як про цілісний досвід. Механізм виживання переважає над запам'ятовуванням.

Такий поділ призводить до того, що з часом, коли спрацьовують якісь запускаючі механізми і в пам'яті людини виникає травмуюча подія, мигдалеподібне тіло розпізнає це як небезпеку, зв'язок з гіпокампом знову розривається, як це відбувалося в реальній травматичній ситуації і формування сигналу про те, що тривога була помилкова і реальної загрозової ситуації немає, не відбувається.

Це дозволяє пояснити нав'язливе повторення, і всі різні патологічні явища, що супроводжують психічну травму.

Психотравма – це життєва подія або ситуація яка впливає на значущі сторони існування людини і приводить до глибокого психологічного переживання. Виникнення психічної травми розглядається як наслідок незавершеності інстинктивної реакції організму на травматичну подію. Внутрішню травму можна порівняти з фізичною раною, до якої людина вже давно звикла і не звертає на неї ніякої уваги, і не піклується про неї. Але людина переживає дуже сильний біль, коли хтось доторкається до хворої частини тіла. І

той інший зовсім не винен в тому, що людині боляче [1]. Травма має подвійну природу: спочатку проявляється руйнівна сила, вона забирає здатність людини жити і радіти життю. Інша сторона, парадокс травми – її здатність зцілювати і трансформувати людину. Скільки у людини травм, стільки і ресурсів за допомогою яких вона бореться з нею [3]. Травма у цьому контексті це все те, що викликає нестерпні душевні страждання і тривоги. Психіка влаштована достатньо гармонійно і має свої механізми, які дозволяють людині в цих умовах зберегти свою цілісність і вижити. Це захист який називають дисоціацією.

Дисоціація є нормальною частиною захистів психіки від потенційного пошкодження травматичної дії. Це своєрідний фокус, який психіка розігрує сама над собою. Життя продовжується, коли нестерпні переживання розподіляються по різним відділам психіки і тіла, а саме переводяться в несвідомі аспекти психіки і тіла. В цей момент з'являється перешкода інтеграції зазвичай єдиним елементам. В пам'яті індивіда що пережив травматичні події, з'являються провали, для нього стає неможливою вербалізація того що з ним відбулося [6]. В терапії людей, які пережили тяжкі психотравми робота спрямована на інтеграцію, об'єднання дисоційованих частин особистості. На відміну від психіки, яка витісняє травматичний досвід в несвідоме, тіло зберігає інформацію про травму.

Реакція на травматичну подію. Після попадання в травматичну ситуацію виникає:

1. Гостра реакція. Реакція завмирання (парасимпатична нервова система), людина може потрапляти в ступор (когнітивний, емоційний, руховий) або реакція нападу / тікання (симпатична нервова система), панічна втеча, а також невротичні прояви (напад істерики, фобія) і навіть психотичні (марення, дезорієнтація).

2. Відстрочена реакція настає через 2–3 дні і може тривати до місяця, носить затяжний характер. Травматична подія може сприйматися як:

- хвиля гострого стресу (перепроживання травми, безсоння) переплетена з тривожними симптомами (відчуття небезпеки, тривоги);
- шок або емоційний хаос;
- депресивні симптоми (відчуття безпорадності, дезорієнтація, криза сенсу життя).

3. Занадто відстрочена реакція – 7–10 років після травми. З часом реакції можуть проявлятися у вигляді таких симптомів як гіперзбудження (збудження, тривога), повторювані нав'язливі спогади, нічні кошмари, дисоціації, уникання (ситуативна, соціальна тривожність).

Ці прояви відповідають симптомам посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Такий стан може стати хронічним, на тлі якого виникнуть інші проблеми (алкоголізм, депресія, тривожність, порушення сну, соматичні захворювання).

Під час подій, які загрожують життю та здоров'ю людини, миттєва реакція визначається в першу чергу інстинктами (збереження та продовження роду) та індивідуальними особливостями особистості (психічними та фізіологічними). Соціальні стандарти починають визначати поведінку індивіда на подальших етапах реагування на екстремальну ситуацію. В зв'язку з цим, на перших етапах реагування на загрози життю та здоров'ю можуть відмічатися різні психічні розлади.

Сьогодні ще не існує єдиної теорії, яка б повністю пояснювала природу та механізми посттравматичних розладів особистості. Найвідомішими є чотири основні моделі: психофізіологічна, психодинамічна, когнітивна, інформаційна.

Психофізіологічна модель ПТСР. ПТСР – результат тривалих фізіологічних змін. Варіабельність реагування на травму обумовлена темпераментом.

Е. І. Ніколаєв відмічає, що процес дезадаптації до стресу пов'язаний зі змінами міжполушарних взаємодій. В процесі адаптації відбувається активація правої півкулі, що тісніше пов'язана з діенцефальним відділом мозку. Люди з меншою міжполушарною спеціалізацією мають певні переваги в екстремальних ситуаціях і більш ефективно до неї адаптуються.

Р. Сильверстайн довів важливу роль в системі комплексі ПТСР підвищеної адренергічної активності.

Психодинамічна модель ПТСР. Травма призводить до розладів процесів символізації. Сучасна психодинамічна модель в якості наслідків травматизації розглядає наступні: регрес на оральну стадію розвитку, переміщення лібідо з об'єкта на Я, ремобілізація інфантильних імпульсів, використання примітивних захисних механізмів, автоматизація. Вважається, що травма актуалізує дитячі конфлікти.

Н. Н. Пуховський спробував інтегрувати психоаналітичний та медико-біологічний підходи до травми. На його думку, після гострих афективно – шоківих реакцій на перший план виходить картина первинного травматичного Его-стресу (стресу свідомості) коли необхідність в новій дискомфортній посттравматичній ситуації дотримуватися «принципу реальності» породжує інтрапсихічний конфлікт. Саме синдром Его-стресу розглядається як центральна ланка патогенезу психопатологічних наслідків травмуючої ситуації [5].

Когнітивна модель ПТСР. В межах когнітивної моделі травматичні події – це потенційні руйнівники базових уявлень про світ та про себе. Патологічні

реакції на стрес – мало адаптивні відповіді подолання розпаду базових уявлень, які формуються в процесі онтогенезу, пов’язані із задоволенням потреби в безпеці і складають Я-теорію. В ситуації сильного стресу відбувається колапс Я-теорії. Малоадаптивні наслідки стресового впливу, можуть бути більш адаптивними, так як дають можливість більш ефективній реорганізації Я-системи. Малоадаптивне подолання травми проявляється в генералізації страху, гніву, уникнення, в дисоціації. Причиною цього є негнучкість, некорегованість когнітивних схем. Вважається, що дана модель найповніше пояснює етіологію, патогенез і симптоматику розладу, вона враховує і генетичний, і когнітивний, і емоційний, і поведінковий фактори.

Інформаційна модель ПТСР. Модель розроблена М.Горовицем, який спробував поєднати когнітивну, психоаналітичну та психофізіологічну моделі. Стрес викликає потік внутрішньої та зовнішньої інформації, основна частина якої не співпадає з когнітивними схемами. Відбувається інформаційне перезавантаження, необроблена інформація переводить із свідомості в підсвідомість. У відповідності з принципом уникнення болю людина намагається зберегти інформацію у безсвідомій формі, але з часом травматична інформація стає усвідомленою, як частина процесу інформаційної обробки. При завершенні обробки досвід стає інтегрованим, а травма більше не зберігається в активному стані (рис. 1).

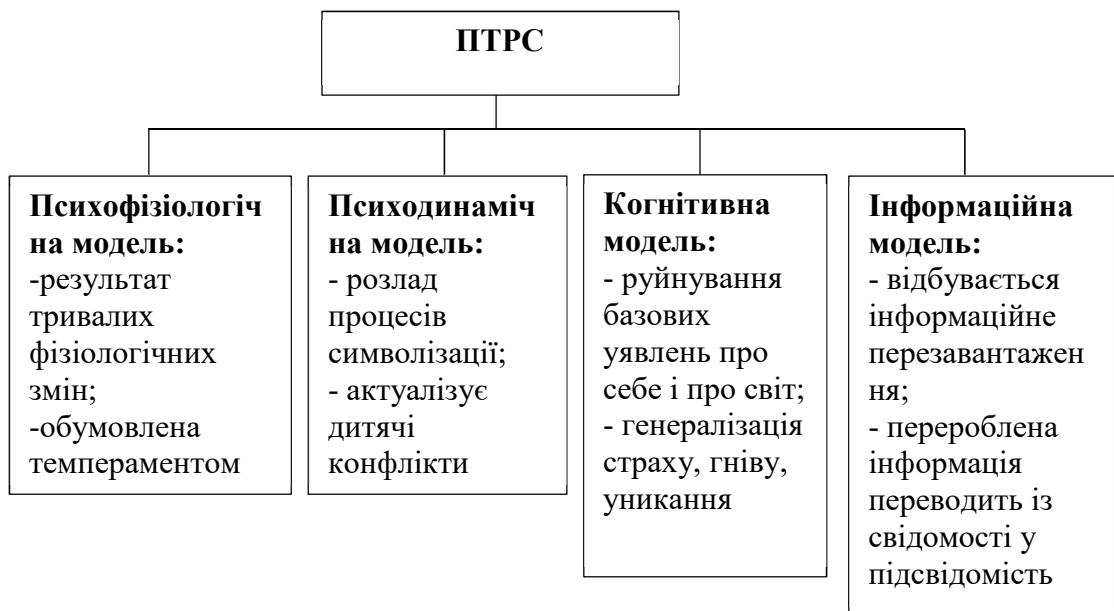


Рис. 1. Види моделей ПТСР

Ідеї М. Горовица отримали подальший розвиток в дослідженнях Б. Грин, Д. Вільсон, Д. Лінді. На їх думку, подолання індивідом психотравмуючого впливу стрес-факторів залежить не тільки від успішної когнітивної переробки травматичного досвіду, але й від взаємодії таких факторів, як характер психотравмуючих подій, індивідуальні характеристики особистості, особливості умов. Свою модель автори назвали інтеракціоністською.

Після завершення екстремальної ситуації людина повертається в ситуацію повсякденного життя, але особистість продовжує функціонувати так, начебто перебуває в психотравмуючій ситуації, ці зміни особистості суперечать вимогам побутового життя. Після психотравмуючого впливу порушується процес трансформації особистості, інтеграції нового досвіду, переоцінки, зміни ставлення до ситуації. Все це гальмує подальший розвиток особистості, трансформація проходить за різними напрямками:

1. Втрата сенсів, які були раніше («Я до цього часу не розумію, що відбувалося»).
2. Відчуття безглуздості того, що відбувалося («Там була каша з безглузких смертей»).
3. Негативне переосмислення («Я хочу туди, назад, в ті події...»).

Пошук сенсу і наділення ним безглузлого явища з погляду принципів побутового життя[5].

До найхарактерніших типів переживання посттравматичного стресового розладу відносять тривожний тип, астеничний, дисфоричний, соматоформний.

Тривожний тип ПТСР (спостерігається у 32%), характеризується високим рівнем невмотивованої тривоги на фоні загального зниженого настрою. Характерним є переживання до декількох разів на добу мимовільних, з відтінком нав'язливості уявлень, що відображають психотравматичну ситуацію (ніби людина знову опиняється в місці і часі події). Настрій похмурий, з відчуттям внутрішнього дискомфорту, дратівливості, напруженості. Розлади сну характеризуються труднощами при засинанні – з переважанням у свідомості тривожних думок про свій стан, страхом перед болісними сновидіннями (епізоди насильства, розправ тощо). Людина часто навмисно відтягує настання сну і засинає лише під ранок. Характерні вечірньо-нічні напади з відчуттям нестачі повітря, серцебиттям, пітливістю, ознобом або приливами жару.

Такі люди, як правило, самостійно звертаються за допомогою. І, хоча у них переважає прагнення уникати ситуацій, що нагадують про психотравму, вони прагнуть спілкування, цілеспрямованої діяльності, отримуючи полегшення від своєї активності.

Астенічний тип ПТСР (характерно для 27%), відрізняється переважанням почуття млявості і слабкості. Фон настрою знижений. Людина відчуває байдужість до занять і подій, якими раніше цікавилася, байдужість до життя своєї сім'ї та якихось робочих питань. Поведінка стає пасивною. Характерним є переживання втрати почуття задоволення від життя. У свідомості домінують думки про власну неспроможність, безпорадність; знеохочення, розчарованість. Кілька разів на тиждень можуть виникати мимовільні уявлення епізодів психотравмуючої ситуації. При цьому вони позбавлені яскравості, детальності, емоційної забарвленості. Людина описує їх, як картини, що виникають у свідомості з відтінком нав'язливості. Розлади сну характеризуються відчуттям невиспаності, сонливості – з неможливістю піднятися з ліжка, болісною дрімотою, іноді протягом усього дня.

Такі люди не схильні категорично уникати спогадів, рідко приховують свої переживання і, як правило, самостійно звертаються за допомогою.

Дисфоричний тип ПТСР (зустрічається у 21%), характеризується постійним переживанням внутрішнього невдоволення, роздратування – аж до спалахів злоби і люті на фоні пригнічено-похмурого настрою. Людина відчуває високий рівень агресивності, прагнення зігнати на оточуючих дратівливість і вибуховість. У свідомості домінують уявлення агресивного змісту: в уяві прокручуються картини помсти, покарання кривдників, бійок, суперечок із застосуванням фізичної сили. Нерідко уявляються сцени насильства з активною участю самої людини. Це лякає її і нерідко змушує зводити свої контакти з оточуючими до мінімуму. Найчастіше такі люди не можуть стриматися і на зауваження інших дають бурхливі реакції, про які згодом шкодують. Поряд з цим, виникають також мимовільні уявлення психотравмуючих ситуацій – так, ніби все відбувається знову. Зовні людина виглядає похмурою, міміка з відтінком невдоволення і дратівливості. Вона ніби прагне відгородитися від світу, стає замкнутою, мовчазною, уникає спілкування. Хорошою самопомогою для неї може бути фізична активність, відвідання тренажерного залу чи інші силові, «драйвові» види спорту, – все, що дозволяє дати вихід накопиченій агресії без шкоди для інших.

Активно такі люди скарг не пред'являють і потрапляють у поле зору психологів у зв'язку з поведінковими розладами, які стають нестерпними для їхніх близьких або співробітників.

Соматоформний тип ПТСР (20% спостережень), характеризується масивними тілесними розладами – переважно, серцево-судинними (54%), шлунково-кишковими (36%) і головними болями, запамороченням тощо (20%). Можливі вегетативні напади (серцебиття, відчуття нестачі повітря, пітніння,

озноб або жар). Власне симптоми ПТСР виникають у таких людей приблизно через 6 місяців після психотравмуючої події, що дозволяє ці випадки позначити як відставлений у часі варіант ПТСР. Типовою є поведінка уникання спогадів, розмов, місця психотравмуючої події – на фоні панічних атак. Симптоми емоційного заціпеніння і «спалахи спогадів» зустрічаються досить рідко. Настрій знижений, депресивний, до якого додаються тривога і окремі страхи (фобії). Загалом, такі люди більше зосереджені на тілесних недугах (іпохондрія) і вегетативних (панічних) нападах з вираженою тривогою очікування їх виникнення. Емоційне перезбудження і повторні переживання психотравмуючої ситуації турбують їх менше. Здебільшого, вони потрапляють до лікарів-соматиків, які не знаходять у них власне тілесних проблем. Таким людям необхідна, насамперед, психологічна допомога [4].

На основі здійсненого теоретичного аналізу наукової літератури досліджено теоретичні концепції посттравматичного стресового розладу: психофізіологічну, психодинамічну, когнітивну та інформаційну. Здійснено аналіз психологічних реакції посттравматичного стресового розладу: адаптивні та дезадаптивні; а також дана характеристика найхарактернішим типам переживання посттравматичного стресового розладу: тривожному, астеничному, дисфоричному та соматоформному.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку є організація емпіричного дослідження емоційних переживань у психотравмуючій ситуації.

Література:

1. Бурбо Л. Пять травм, которые мешают быть самим собой / Л. Бурбо. – К.: «София», 2006. – 192 с.
2. Керик О. Є. Взаємозв'язок емоційного компоненту самосвідомості з переживанням психотравмуючих ситуацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 – «Загальна психологія, історія психології» / О. Є. Керик. — К., 2009. – 19 с.
3. Мазур Е. С. Психотерапия и психическая травма / Е. С Мазур // Московский психотерапевтический журнал. – 2003. – №1. – С.31-52.
4. Максименко С. Д. Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець Подільський: Аксіома, 2012. – Вип. 18. – 880 с.

5. Москалюк Л. М. Начально-методичний комплекс до дисципліни «Психологічна корекція посттравматичних стресових розладів» / укладач Л. М. Москалюк. – К., 2014. – 43 с.

6. Стрессжизни: Сборник. / Составители: Л. М. Попова, И. В. Соколов. – М., Мысль, 1987. – 351 с.

7. Яковенко И. Н. Психологическая травма. А что это? [Электронный ресурс] / И. Н. Яковенко // Спосіб доступу URL: <http://upsihologa.com.ua/> =122

2.7. Features of logical and mathematical teachers' training in the light of the requirement of New ukrainian school conception

Особливості логіко-математичної підготовки вчителів у світлі вимог концепції «Нова українська школа»

Сучасному етапу розвитку шкільної освіти притаманна зміна освітньої парадигми та підвищення компетентнісної спрямованості. Цей процес, у свою чергу, вимагає прийняття нових концепцій, у яких передбачено формування особистості, яка не лише має глибокі теоретичні знання, а й здатна самостійно їх застосовувати у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях.

Серед нагальних завдань, представлених у Концепції «Нової української школи»(2016 р.) та Державному стандарті початкової освіти (2018 р.), виокремлюються такі: уміння здобувати та переробляти інформацію, отриману із різних джерел; здатність до її застосовувати для індивідуального розвитку і самовдосконалення дитини через формування предметних і ключових компетентностей; розвиток логічного та критичного мислення, інноваційність та ін. [11; 12].

З огляду на висловлене, особливого значення набуває робота науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти України над пошуком ефективних підходів професійної підготовки педагогів для початкової ланки освіти.

Отже, реформування освіти в Україні передбачає оновлення змісту професійної підготовки педагогів, здатних до реалізації Концепції «Нова українська школа».

На сьогодні в теорії та практиці вищої освіти накопичені значні наукові напрацювання, які можуть слугувати основою удосконалення різних аспектів професійної підготовки майбутніх педагогів.

Так, проблема вдосконалення фахової підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти була предметом дослідження багатьох вітчизняних

науковців, серед яких – А. Алексюк, І. Бех, І. Богданова, В. Бондар, О. Глузман, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Л. Коваль, В. Лозова, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Семиченко, С. Сисоєва, Л. Хомич, Л. Хоружа, О. Цокур та ін.

Актуальною також залишаються питання підготовки майбутніх учителів до формування математичного стилю мислення.

Важливо зазначити, що у ХХ столітті педагогічна наука поповнилася науково-методичними напрацюваннями відомих вітчизняних і зарубіжних математиків й методистів, які сприяли вирішенню проблем вдосконалення математичної освіти на всіх її рівнях та етапах. Ми визначаємо розробки О. Астряба, І. Білецького, С. Збандуто, О. Колмагорова, О. Погорелова, В. Помагайби, С. Чавдарова; стосовно початкової школи – М. Бантової, Г. Бельтюкової, М. Богдановича, Б. Друзя, А. Пчолко, М. Моро та ін.

В умовах сьогодення вітчизняними та зарубіжними вченими досліджено різні аспекти формування математичних понять у здобувачів освіти (М. Богданович, Л. Зайцева, Т. Ільїна, О. Сухова та ін.), розроблено ефективні методики формування операцій лічби, навичок обчислень та розв'язання сюжетних задач (Н. Глузман, Н. Листопад, О. Онопрієнко, С. Скворцова та ін.), використання творчих завдань та евристичних прийомів в освітньому процесі (Г. Альтшуллер, П. Гальперін, Д. Ельконін, О. Митник та ін.), розкрито особливості взаємодії дітей у процесі ігрової діяльності математичним змістом (Л. Венгер, О. Грибанова, В. Колечко, Н. Кудикіна та ін.), визначено шляхи реалізації наступності між дошкільним закладом та початковою школою у навчанні математики (Т. Ільїна, Ф. Сохіна, Т. Степанова, О. Сухова та ін.).

Проте залишається актуальною проблема формування математичної грамотності та логіко-математичної підготовки фахівців початкової освіти у світлі вимог Концепції «Нова українська школа».

Не викликає заперечення той факт, що математика як наука являє собою систему понять, які знаходяться між собою у певних зв'язках і відношеннях. Кожне поняття – це знання найбільш загальних та, водночас, істотних ознак об'єкту, а також зв'язків й відношень між ними.

Основними завданнями вивчення математичної галузі є, з однієї сторони, поглиблення і розширення знань та практичних навичок здобувачів освіти; формування вмінь застосовувати математику в реальному житті, розуміти зміст і метод математичного моделювання, будувати математичну модель, досліджувати її методами математики, інтерпретувати отримані результати, оцінювати похибку обчислень, а з іншої – розвиток логічного мислення, кмітливості, математичної

уваги, виховання інтересу до математики; залучення дітей до цікавих занять та спостережень.

Саме тому професійна підготовка майбутніх фахівців початкової освіти має бути спрямованою на забезпечення його готовності до розвитку логіко-математичного мислення.

Ми погоджуємося з О. Митником, який вважає *педагогічне мислення* теоретичним рівнем мислення, що дозволяє фахівцю (вихователю, вчителю, викладачу) ефективно здійснювати навчання й виховання, контролювати та коригувати власну педагогічну діяльність [10, с. 15].

Аналіз науково-методичних джерел дозволяє нам розглядати готовність студентів до формування логічного мислення як комплексну характеристику педагога, який володіє теорією та технологією цього процесу та ефективно здійснює його. У структурі цієї готовності вчені визначають такі компоненти, як: мотиваційний, теоретичний, операційний та соціальний [8; 10; 15].

Серед завдань логіко-математичної підготовки майбутніх фахівців початкової освіти такі:

- ознайомлення дітей з основними видами завдань з логічним навантаженням, шляхами і способами їх розв'язання;
- розвиток логічного та творчого мислення, просторових уявлень, винахідливості, кмітливості, зосередженості під час розв'язування практичних завдань методико-математичного змісту;
- формуванню вміння раціонально організувати розумову діяльність здобувачів освіти, розмірковувати, доводити, робити висновки й узагальнення;
- удосконалення математичної грамотності та мовлення, аргументовано захищати позицію.

У зв'язку з цим, до варіативної частини освітньо-професійної програми підготовки вчителів початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського було введено такі дисципліни за вільним вибором студента: «Теорія розв'язання винахідницьких задач (ТРВЗ)», «Теоретичний курс логіко-математичної підготовки студентів», «Методика формування у молодших школярів ключових та предметних компетентностей», «Методика формування критичного мислення» та ін.

На початковому етапі майбутні педагоги усвідомлюють необхідність введення таких курсів, розв'язують індивідуальні й групові й творчі задачі, на основі яких відбувається процес опанування студентами математичної компетентності взагалі, логіко-математичної – зокрема.

Важливо зазначити, що така організація освітнього процесу вимагає від викладача закладу вищої освіти створення належних умов для якісної діяльності, що сприяє формуванню здібностей передбачати, висловлювати свої думки, представляти й відстоювати власні ідеї; надає можливості здійснювати вибір, створювати математичні моделі процесів навколишнього середовища, застосовувати досвід математичної діяльності під час розв'язування навчально-пізнавальних та практично зорієнтованих задач, необхідних для самореалізації у швидкозмінному світі.

Таким чином, у професійній підготовці майбутніх учителів передбачається використання проектування для розвитку математичного мислення, інтерактивних технологій для становлення комунікативних характеристик, ігрових технологій для формування досвіду продуктивної діяльності, технології складання нестандартних задач для організації освітньо-творчої роботи здобувачів початкової освіти.

При цьому важливо, щоб студенти розуміли внутрішні та міжпредметні зв'язки, загальність математичних законів; оволодівали новою ідеологією математичної освіти; використовували знання особливостей функціонування освітнього процесу у закладах I рівня повної загальної середньої освіти. Це пов'язано з вимогами, представленими у нормативних документах [6; 11; 12], адже кожен окремий здобувач освіти має не копіювати знання вчителя, а створювати власну картину математичних знань, яка залежить від особливостей його сприйняття та переробки інформації.

Дуже важливим є стимулювання пізнавальної діяльності, що є пріоритетним напрямом вивчення математичної галузі та підґрунтям розвитку логічного мислення й математичного мовлення. Для майбутніх учителів важливо не тільки вміти добиратися цікавий та пов'язаний із життям матеріал, а й вміти розв'язувати нестандартні завдання, які передбачають оригінальне або декілька способів розв'язування, вибір раціональних способів дослідження, порівняння, а також потребують від кожного здобувача початкової освіти творчої активності, гнучкості мислення.

Крім того, використання пізнавальних завдань сприяє розвитку логічного мислення, інтелектуальної і творчої діяльності, забезпечує перехід від репродуктивних, формально-логічних дій до творчих.

Майбутній педагог має пам'ятати, що для дітей 6-10 років важливе місце займає ігрова діяльність, а зневажливе відношення до ігрових прийомів в освітньому процесі у закладах I рівня повної загальної середньої освіти порушує один з найважливіших принципів педагогіки – врахування вікових особливостей

дітей [13; 14]. Крім того, використання ігрової технології робить освітній процес насиченим та емоційним, вносить бадьорий настрій в дитячий колектив, сприяє формуванню позитивного клімату в освітньому середовищі.

Важливо також, що логічні ігри передбачають «побудову» ланцюжка нескладних висновків, завдяки чому можна передбачити необхідний результат або відповідь. Вони дозволяють на доступному математичному матеріалі, використовуючи життєвий досвід дітей будувати правильні судження без попереднього теоретичного опанування самих законів і правил логіки [3].

На таких заняттях діти вчаться порівнювати математичні об'єкти, виконувати найпростіші види аналізу й синтезу, встановлювати зв'язки між родовими та видовими поняттями.

Результати аналізу нового Державного стандарту початкової освіти, ключових змін до програм початкової школи і науково-методичних надбань [4 - 6; 11 - 12; 15; 16] дозволяє нам вважати основними напрямками формування готовності студентів до формування логічного мислення дітей такі форми роботи, що спрямовані на:

- формування прийомів розумових дій: порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, класифікація; навчання визначенню ознак предметів (форма, розмір, колір, матеріал) та виокремлення загальних і відмінних ознак у предметах чи їх групах;

- розвиток дрібної моторики; тактильного, зорового, слухового сприйняття;
- робота над математичними висловами: умовиводи (істинні та хибні), заперечення, міркування, доведення;

- розвиток словесно-логічного мислення: навчання вживання логічних сполучників: *і, або*; розуміння понять: *кожен, один з, хоча б один, всі, деякі* тощо.

Відтак актуальності набула проблема не просто передачі певних знань, а формування уміння міркувати, орієнтуватися в усьому, що їх оточує, оцінювати життєві ситуації, приймати самостійні рішення.

Спробуємо визначити основні види математичної діяльності здобувачів освіти у 1-го класі нової української школи.

1. Операції з множинами предметів. Вправи на:

- 1) класифікацію (за однією або декількома ознаками: спільними або різними (величиною, кольором, формою, тощо), групування;
- 2) на об'єднання або вилучення;
- 3) визначення однакової кількості, порівняння, зіставлення, узагальнення, класифікація, серіація.

II. Робота над простими задачами:

- 1) віршовані задачі, задачі-жарту, задачі з логічним навантаженням та на кмітливість;
- 2) на збільшення (або зменшення) числа на декілька одиниць, представлені у прямій формі;
- 3) знаходження суми або остачі тощо.

III. Вправи на відпрацювання просторових уявлень («угорі-внизу», «високо-низько», «позаду-попереду», «праворуч-ліворуч», «на...», «під...» тощо).

IV. Вивчення основ нумерації цілих невід'ємних чисел:

- лічба предметів;
- лічба (пряма, у зворотньому напрямку; парами, трійками, п'ятірками; кількісна, порядкова; вибіркова);
- послідовність натурального ряду чисел (вправи на розміщення чисел по порядку);
- вивчення складу числа;
- співвідношення кількості предметів із цифрою та навпаки тощо.

V. Вивчення одиниць вимірювання та величин:

- порівняння предметів за довжиною (довгий, такий самий, короткий);
- за розміром (великий, менший, найменший);
- за масою (важкий, легкий) тощо.

До завдань з логічним навантаженням, за переконанням О. Митника, відносяться такі завдання, в яких зв'язки між даними і шуканим висловлено нечітко [8].

Важливо зазначити, що знання та вміння, якими оволодівають учні на заняттях з математики щодо розв'язування завдань з логічним навантаженням, не виходять за межі Державного стандарту початкової загальної освіти. Так, при ознайомленні дітей із властивостями та відношенням предметів корисно використовувати задачі, в яких зв'язок між предметами передано за допомогою відношень «більше», «менше».

Дуже ефективною формою роботи у закладах початкової освіти є групова діяльність дітей, мобільних груп при реалізації інтерактивних технологій «Два-чотири-всі разом», «Ажурна пилка», «Навчаючи-вчуся» та багатьох інших.

Так, наприклад, при ознайомленні дітей з геометричними фігурами та їх властивостями корисними будуть групові завдання з паличками (стрічками, олівцями, сірниками, коробами, блоками, конструкторами Лего та ін.); виконання практичних вправ на складання, перегинання, розрізання, вимірювання за

допомогою підручних засобів і вимірювальних приладів; створення об'ємно-просторових композицій, макетів реальних та уявних об'єктів.

Аналіз публікацій у науково-методичних джерелах, періодичних та Інтернет-виданнях, наш власний педагогічний досвід переконує у доцільності використання такого відомого математичного обладнання, як: блоки Дьенеша, кубики Нікітіна, стародавні математичні ігри («Танграм», «Геоконт», «Піфагор», «Колумбове яйце», «Пентаміно» та ін.), які не втратили своєї актуальності до наших днів та сприяють розвитку логічного мислення здобувачів початкової освіти.

Важливо, що майбутні вчителі та педагоги-практики можуть скористатися зразками наочного та дидактичного матеріалу, алгоритмами роботи із такими завданнями, що доволі широко представлених у методичних джерелах та мережі Інтернет.

Крім того, у періодичних та методичних джерелах доволі широко представлено зразки завдань, які спрямовані на формування та розвиток логічного та критичного мислення здобувачів початкової освіти [1 - 2; 4 - 5; 7; 9; 15], у тому числі – для дітей з особливими освітніми потребами [3], що є надзвичайно актуальним відповідно до вимог «Нової української школи».

Таким чином, визначення різних видів математичних завдань передбачає відпрацювання алгоритму проведення такої роботи з відповідним обладнанням майбутніми фахівцями початкової освіти під керівництвом викладача в освітньому процесі у закладах вищої освіти.

Аналіз науково-методичних джерел дозволяє стверджувати, що доцільним та корисним у цьому є використання компетентнісного, технологічного та діяльнісного підходів, які передбачають:

1. Мотивацію навчальної діяльності.
2. Цілепокладання: визначення особистісно значущих завдань, які мають бути реалізовані протягом заняття.
3. Проектування: складання плану роботи.
4. Організацію виконання плану – вибір методологічних прийомів для розв'язування завдання.
5. Оцінку результатів та корекцію.
6. Самооцінку й рефлексію.

Отже, використання компетентнісного, діяльнісного, технологічного підходів в освітньому процесі у сучасних закладах вищої освіти забезпечує постійний зворотній зв'язок, дозволяє коригувати методичну та науково-

пошукову діяльність майбутніх учителів, залучати їх до самоосвіти та самовдосконалення.

Підсумовуючи, ми можемо зробити такі висновки.

Важливим напрямом логіко-математичної підготовки майбутніх педагогів початкової освіти є формування у них готовності до використання різноманітних сучасних технологій, спрямованих на розвиток логічного мислення здобувачів початкової освіти.

Використання в освітньому процесі логічних завдань та різноманітних математичних ігор сприяє, з одного боку, розвитку логічного та критичного мислення, просторових уявлень, винахідливості, кмітливості, зосередженості під час розв'язування практичних життєвих завдань математичного змісту, моделюванню життєвих і проблемних ситуацій, а з іншого – виступає необхідною умовою для реалізації здобувача освіти як успішної особистості.

Література:

1. Березіна О. Б. Логіка. 1 клас: Зошит для додаткових завдань / О. Я. Митник, Л. С. Сухарева. – Х.: Видав-во «Ранок», 2010. – 32 с.: іл.
2. Гісь О. В країні міркувань: посібник з розвитку логічного мислення учнів 4 класу / О. Гісь, О. Яцків. – К. : Інститут сучасного підручника, 2009. – 192 с.
3. Добровольський С. Л. Формування інтересу до математики в учнів початкових класів допоміжної школи // Дефектологія. – 2000. – № 1. – С. 36–38.
4. Дудко Л. Система задач з логічним навантаженням для учнів 3-4 класів / Л. Дудко // Початкова школа. – 2010. – № 1. – С. 31-33.
5. Жаркова В. Розвиток логічного мислення молодших школярів на уроках математики / В. Жаркова // Початкова школа. – 2010. – № 7. – С. 7-9.
6. Опис ключових змін в оновлених програмах початкової школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna_serednya/opys_klyuchovyh_zmin.pdf.
7. Логіка. Збірник задач. Початкова школа / Укл. М. О. Володарська. – Х.: Торсінг плюс, 2011. – 256 с.
8. Митник О. Я. Логіка на уроках математики. Методика роботи над завданнями з логічним навантаженням у курсі математики початкових класів. – К.: Початкова школа, 2004. – 104 с.
9. Митник О. Я. Логіка. 1 клас: Зошит для додаткових завдань / О. Я. Митник, Л. С. Сухарева. – Х.: Видав-во «Ранок», 2013. – 48 с.: іл.

10. Митник О. Я. Теоретично-методичні основи підготовки майбутнього вчителя до формування культури логічного мислення молодшого школяра: Автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 42 с.

11. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. МОН 27.10 2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

12. Новий Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nus.org.ua/uryad-opublikuvav-novuj-derzhstandart-pochatkovojo-osvity-document.pdf.

13. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. За ред. О. І. Пометун. – К.: Видавництво А. С. К., 2004. – 192 с.

14. Савченко О. Я. Компетентісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2012. – № 8. – С. 1-6.

15. Скворцова С. О. Розвиток критичного мислення учнів початкової школи на уроках математики / С. О. Скворцова // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського / за ред. проф. Тетяни Степанової. – № 2 (53), травень 2016. – С. 163-169.

16. Чекіна О. Ю. Задачі з логічним навантаженням на уроках математики в початковій школі / О. Ю. Чекіна // Початкова школа. – 2010. – № 9. – С. 45-46.

2.8. Formation of future elementary school teachers' ecological competence in conditions of education for sustainable development

Формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкової освіти в умовах освіти для сталого розвитку

На сучасному етапі складних і динамічних взаємовідносин суспільства із навколишнім середовищем все більше загострюються екологічні негаразди, які комплексно проявляються через різноманітні проблеми у соціальній, демографічній, економічній і духовній сферах розвитку суспільства і окремої особистості. Формування екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля, культури здорового способу життя відноситься до основних засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності України.

Екологічна компетентність необхідна кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності. Згідно з основними засадами державної екологічної політики (стратегії) України на період до 2020 р. «екологічна просвіта та виховання підростаючого покоління має розвиватися випереджаючими темпами». Важливо зазначити, що в умовах реформування загальної середньої освіти ключовим компонентом «Нової української школи» є становлення екологічної грамотності здобувачів освіти [8].

Проблема формування екологічної компетентності має в педагогіці непересічне значення. *У зв'язку з оголошенням ООН десятиліття освіти для сталого розвитку і прийняттям Європейської стратегії, зокрема у ВНЗ України, постають нові завдання підготовки вчителів.* З огляду на важливість порушеної проблеми актуальність нашого дослідження визначається низкою чинників. Насамперед, проведення цілісного комплексного дослідження теоретичних та практичних аспектів формування еколого-правової компетентності перебуває у площині розробки і втілення концепції переходу українського суспільства до сталого розвитку, який не порушує природного ходу біосферних процесів та має збалансований характер природокористування. Враховуючи соціальну місію вчителя, центр суспільної уваги зосереджується на професіоналізмі та екологічній компетентності учителя, що виступає як інтегрована якість особистості, передумова ефективної професійної діяльності, невід'ємний складник професійно-педагогічної компетентності й мета професійного самовдосконалення. Система професійної підготовки вчителя має бути спрямована не лише на озброєння майбутніх фахівців найновішими знаннями з психології, педагогіки, різних методик, а й на підготовку до їх поглиблення, розширення, комплексного використання на практиці та на формування умінь і навичок самоосвіти, що повинно стати важливою рисою педагога.

Сучасний екологічний стан планети ставить під загрозу подальше існування та розвиток людства. Однією із передумов вирішення екологічних проблем сучасності є розвиток екологічної культури особистості та суспільства, важливу роль у формуванні яких відіграє школа, і, зокрема, її початкова ланка. Від рівня сформованості екологічної компетентності майбутнього вчителя залежатиме успішність здійснення соціально-природної адаптації підростаючого покоління, орієнтація школярів на стратегію нормативно-правової екологобезпечної та здоров'язбережувальної поведінки у природному середовищі. Це є свідченням того, що актуальна практика вищої школи спонукає до розв'язання проблеми формування екологічної компетентності майбутнього вчителя як однієї з

найважливіших у справі забезпечення сталого розвитку людського суспільства, збереження здоров'я людини й охорони навколишнього природного середовища.

Особливої актуальності вона набуває в контексті впровадження освіти сталого розвитку. У Національній стратегії розвитку освіти України на 2012–2021 роки [5] вказується, що зміст і організація сучасної освіти недостатньо орієнтовані на формування у молоді життєво важливих компетентностей, активної їх соціалізації.

В умовах модернізації освіти і загрози екологічної кризи особливо актуальним є набуття молоддю екологічної компетентності, яка є складовою їх професійної компетентності. Питанням щодо змісту педагогічної освіти присвячені роботи А. Алексюка, С. Гончаренко, І. Зязюна, І. Підласого та інших; проблема вдосконалення технологій навчання майбутніх учителів розкрита у дослідженнях В. Бондаря, О. Мороза, О. Савченко. Різноманітні аспекти формування особистості педагога та питання вдосконалення підготовки студентів педагогічного вищого навчального закладу відображені у наукових працях О. Абдулліної, І. Глазкової, Н. Кузьміної, В. Кузя, О. Мороза, Н. Половникової, В. Семиченко, В. Сластьоніна, Н. Хміль, О. Щербакова, С. Якименко та інших.

Проблемі компетентності фахівців присвячено наукові праці В. Болотова, Н. Бібік, А. Вербицького, І. Єрмакова, І. Зимньої, О. Овчарук, Дж. Равена, А. Хуторського та ін. У дослідженнях учених наголошується на тому, що компетентнісний підхід передбачає формування досвіду вирішення життєвих проблем, виконання соціальних ролей, при цьому в якості результату освіти розглядається не сума засвоєних знань, а здатність особистості діяти в конкретних ситуаціях.

Предметом активних психолого-педагогічних досліджень учених С. Глазачова, О. Гуренкої, І. Зверева, О. Колонькової, А. Крамаренко, Є. Кудрявцевої, Л. Лук'янової, О. Максимович, О. Пометун, О. Пруцакової, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Л. Титаренко, Л. Юмашевої, Д. Єрмакова, А. Нестерової, О. Рогової є екологічна компетентність майбутнього фахівця та її розвиток.

Мета статті – розглянути особливості формування екологічної компетентності майбутніх фахівців початкової школи в умовах освіти для сталого розвитку.

Екологічна криза в сучасному українському суспільстві має філософсько-культурологічний, світоглядний характер і потребує новітніх підходів до її вирішення. У цьому контексті актуального значення набуває неперервна екологічна освіта, основним завданням якої є виховання особистості в дусі

дбайливого, відповідального ставлення до довкілля на основі усвідомлення єдності людини й природи та вироблення таких моделей поведінки, що мотивують і спонукають до екологічно безпечної діяльності.

Проблеми екологічної освіти та виховання студентів та їхньої підготовки як майбутніх учителів до організації екологічної освіти та виховання у закладах загальної середньої освіти набувають суспільного значення. Пріоритет самостійності й суб'єктивності людини в сучасному світі потребує загальнокультурної основи її освіти, розвитку у сучасних студентів – майбутніх фахівців навичок мобілізації свого особистого потенціалу для вирішення різнопланових професійних завдань, зокрема, й екологічних. У «Програмі дій» з реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України наголошено на створенні системи визначення рівня компетентності випускників ВНЗ та розробленні методів об'єктивного оцінювання рівня компетентності фахівців певних освітньо-кваліфікаційних рівнів в Україні. Важливу роль у виконанні цього завдання відіграють університети, оскільки у них створюються необхідні умови для вільного розвитку, формування стійкої екологічної позиції та професійної компетентності студента [11], зокрема екологічної компетентності.

Особливу роль у формуванні екологічної компетентності студентів відіграють педагогічні університети, які створюють необхідні умови для формування стійкої екологічної позиції, усвідомлення власної причетності до екологічних проблем, урахування в професійній, суспільній і побутовій сферах наслідків антропогенного впливу на довкілля. Учитель-практик має значні можливості щодо формування аналогічних компетентностей у своїх вихованців» [12].

У сучасних умовах реформування освіти змінюється статус вчителя, його освітні функції, тому зростають вимоги до професійної компетентності майбутніх учителів. Як зазначає академік І. Зязюн, головною метою вищої освіти має бути становлення цілісної і цілеспрямованої особистості, готової до вільного гуманістичного орієнтованого вибору і індивідуального інтелектуального зусилля, що володіє багатofункціональними компетентностями.

У процес підготовки майбутнього вчителя можна виокремити такі компоненти: загальна підготовка (методологічно-розвиваюча); спеціально-професійна (психолого-педагогічна, методична); особистісна підготовка (самовиховання особистості майбутнього педагога, його самовизначення).

Формування екологічної компетентності студентів повинне бути засноване на адекватних екологічних уявленнях. Наявність екологічних знань не гарантує

екологічно доцільної поведінки особистості, для цього необхідно відповідне ставлення до природи. Воно визначає характер взаємодії з природою, його мотивів, готовність вибирати екологічні стратегії поведінки, іншими словами, стимулює діяльність з точки зору екологічної доцільності.

Формування у людей приймати рішення та діяти в інтересах збереження природи є провідною тенденцією розвитку екологічної освіти, яка потребує, на нашу думку, особливої уваги на опрацювання проблем та знаходження правильних відповідей. Останнім часом екологічна компетентність виступає інтегрованим показником якості екологічної освіти. До практичних методів формування екологічної компетентності педагогів та студентів є постановка казок, проведення екологічних вікторин, метою яких є підвищення активності студентів, кращого запам'ятовування нового матеріалу, також підвищується мотивація студентів. Тому екологічна компетентність майбутнього вчителя повинна бути частиною його власного життя [1].

Відтак можна стверджувати, що сьогодні екологічна освіта у ВНЗ відрізняється академізмом та недостатнім формуванням морально-ціннісних екологічних орієнтацій студентства і, як наслідок, низького рівня екологічної культури майбутніх педагогів. На думку провідних науковців у цій галузі, в даний час спостерігається недостатня екологічна освіченість студентів, відсутність у них екологічного мислення, ціннісних орієнтацій [4].

Дослідниця М. Хроленко відмічає низький рівень методологічної, теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів до активно-гуманістичної еколого-педагогічної діяльності.

Аналізуючи зміст екологічної освіти у вищих навчальних закладах, ми дійшли висновку, що існує розрив між реалізацією завдань екологічної освіти студентів та їх екологічним вихованням. У результаті знання, здобуті студентами у процесі вивчення екологічних дисциплін циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки («Соціоекологія», «Екологічна етика», «Основи біобезпеки», «Екологічна безпека», «Екологія і природознавство з методикою навчання» й ін.), не наповнюються ціннісним змістом і, як наслідок, не переходять на рівень переконань. А саме сформовані екологічні переконання визначають мотивації діяльності у довікллі і є відображенням єдності свідомості особистості та її поведінки. Тому актуальним завданням у контексті окреслених вище проблем стає формування екоцентричної екологічної свідомості студента педагогічного ВНЗ, розвиток професійно-екологічної компетентності та готовності до екологічного виховання школярів. Таким чином, екологічна свідомість, екологічне мислення і екологічно орієнтована діяльність студентства

є соціально взаємопов'язаними і взаємозалежними і віддзеркалюють результативність системи екологічної освіти і виховання та показники сформованості їх екологічної компетентності.

Вважаємо, що у формуванні екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи існує стійка сукупність концептуальної ідеї та складових структурно-функціональної моделі, а саме: методичної системи й успішної поетапної її реалізації завдяки застосуванню аксіологічного, системного, особистісно-діяльнісного, професійно гуманного, компетентнісного підходів до формування екологічно цілісної особистості студента [3].

За період навчання у ВНЗ украї важливо сформувані у студентів не лише екологічний світогляд, прищепити екологічну культуру, має відбутися їхнє знайомство з методологічними основами загальної екології і методичним інструментарієм економіки природокористування; набуття навичок економічної оцінки природних ресурсів. Перед професорсько-викладацьким складом університету стоїть складне завдання духовно-морального становлення особистості молодій людини як основи її екологічної компетентності. Науково-технічний прогрес використовує різні джерела енергії, необхідні для людського розвитку. При цьому важливими є питання поєднання наукового прогресу з базовими людськими цінностями, збереженням і процвітанням планети, нації. Необхідно прищеплювати студентській молоді екологічну культуру як багаторівневу, багатокомпонентну освіту, що виникає разом з цілісним світовизначенням особистості, екологічною компетентністю. Екологічна культура визначає рівень сприйняття людиною навколишнього світу і її ставлення до живої природи. Зміст екологічної культури включає взаємопов'язані компоненти: когнітивний – екологічно значущі знання (від сприйняття до їх розуміння, усвідомлення і використання), екологічний стиль мислення; аксіологічний – екологічні цінності, переживання, емоційний резонанс; нормативний – моральний і екологічний імператив, етичні норми, правила, екологічні традиції; творчо-діяльнісний – досвід творчої, проектної екологічно виправданої діяльності; поведінковий – природовідповідні вчинки і дії щодо природи. Суб'єктне ставлення особистості до природи має формуватися за допомогою методів екологічної ідентифікації, екологічної емпатії, екологічної рефлексії, що включає відчуття ставлення до того, що відбувається в природі; співпереживання і співчуття; самоаналізу особистістю своїх дій і вчинків з точки зору їхньої екологічної спрямованості. Формування екологічної компетентності студентів повинно бути засноване на адекватних екологічних уявленнях.

Екологічне виховання у вищих навчальних закладах є складовою неперервної екологічної освіти, що здійснюється впродовж життя; охоплює процеси навчання, виховання й розвитку особистості, спрямовується на формування екологічної компетентності, високий рівень якої забезпечують екологічно обґрунтовані професійні рішення [2].

Екологічна освіченість особистості виявляється у її здатності приймати рішення, діяти на основі ієрархії суспільно і особистісно значущих цінностей і потреб, користуючись здобутими знаннями і набутими вміннями. Формування у громадянина здатності приймати рішення та діяти в інтересах збереження довкілля є провідною світовою тенденцією розвитку екологічної освіти, яка потребує переорієнтації основної уваги із забезпечення знань на опрацювання проблеми та знаходження важливих рішень. Останнім часом екологічна компетентність виступає визначним у світі критерієм та інтегрованим показником якості екологічної освіти [9].

Поняття «компетентність» у Національному освітньому глосарії визначається як динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистісних якостей, що описують результати навчання за освітньою програмою [5].

Сучасна екологічна освіта зазнає певних змін, спрямованих на формування якостей особистості, які ґрунтуються на вміннях свідомо застосовувати набуті знання на практиці. Узагальнену сукупність таких якостей прийнято визначати поняттям «компетентність». У дослідженні О. Гуренкої йдеться про необхідність формування компетентної особистості, яка володіє не лише знаннями, набутими в процесі навчання у вищому навчальному закладі, а вміє адекватно діяти у відповідних виробничих і побутових ситуаціях, передбачати та прогнозувати наслідки своєї діяльності, у тому числі й на навколишнє середовище» [2].

Отже, компетентність розглядаємо як особистісну характеристику, що поєднує в собі знання, вміння, навички та ставлення, які дають змогу особистості виконувати ті чи інші функції, спрямовані на досягнення мети у конкретній діяльності. Уособленням органічної єдності компетентності й екологічної проблематики є екологічна компетентність. Процес формування екологічної компетентності особистості розглядається через призму цінностей і мотивів поведінки особистості, які детерміновані зовнішніми виховними впливами та її діяльністю. Вихідна позиція нашого дослідницького пошуку полягає в тому, що ми розглядаємо не лише екологічну компетентність майбутніх учителів початкових класів, а й їх готовність до формування екологічної компетентності

учнів, яка є, на наш погляд, невід'ємною складовою підготовки випускників університету до професійно-педагогічної діяльності.

На нашу думку, екологічна компетентність є складовою професійної підготовки майбутнього вчителя початкових класів, під якою ми розуміємо:

- здатність особистості приймати рішення і діяти з мінімальною шкодою для довкілля;
- прояв екологічної культури особистості в її «зоні відповідальності»;
- характеристику, що дає змогу сучасній особистості відповідально врегульовувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку.

Набуття екологічної компетентності особистістю, як дотримання нею системи нормативних вимог для вирішення екологічних проблем щодо збереження і охорони довкілля вчені О. Максимович та О. Стефанків [10] розглядають як один із етапів формування екологічної культури. Екологічну культуру науковці визначають як виховання розуміння усвідомлення важливості, актуальності сучасних екологічних проблем держави і світу, відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до природи, подолання споживацького ставлення до неї, розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на різних рівнях (місцевому, регіональному, державному і глобальному), творча свідомо діяльність людей у процесі освоєння та збереження життєво необхідних цінностей природного середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки, виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження [10]. Аналізуючи співвідношення понять «екологічна культура» та «екологічна компетентність», Н. Пустовіт [7] приходять до висновку про складність взаємозв'язку, що виходить за межі причинно-наслідкового. За допомогою поняття «компетентність» акцентується увага на предметно-дієвому компоненті, що передбачає оволодіння комплексною процедурою застосування знань і вмінь для розв'язання актуальних, зокрема екологічних завдань. Компетентність інтегрує внутрішні і зовнішні компоненти поведінки, відображаючи не тільки знання про те, як діяти, а й конкретні вміння застосовувати це знання у певній ситуації. Формування компетентності орієнтує на вироблення власних моделей поведінки в різних ситуаціях, їхню авторську апробацію, адаптацію до ціннісних орієнтацій особистості. Екологічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів повинна бути частиною власне життєвої позиції. Вже з перших днів учитель має власним прикладом формувати у дітей засади власної екологічної компетентності. Крім того, вчитель, який через власне життя пропускаяє

екологічну освіченість, патріотичне виховання та моральні принципи, з легкістю та не обтяжливістю зможе спроекувати власний духовний багаж на інших предметах (література, математика, музика, фізкультура, позакласні або класні години на відкритому майданчику). А все це полегшить та покращить навчально-виховний процес, особливо у сучасних умовах у сфері освіти [9]. Важливим у процесі формування екологічної компетентності є усвідомлення особистістю власної причетності до виникнення і вирішення екологічних проблем, що є підґрунтям для формування екологічної позиції особистості [6] і мотивує її до діяльності із збереження довкілля.

На думку Л. Юмашевої формування екологічної компетентності студентів ВНЗ є неперервним процесом їх постійного залучення до екологічної діяльності за допомогою отримання досвіду участі у практичних справах збереження та покращення стану навколишнього середовища, розвитку екологічно значущих особистісних якостей, серед яких: гуманність, емпатійність, бережливість на основі використання технологій активного навчання [13].

Оскільки формування екологічної компетентності виступає результатом навчання і виховання студента, то він підпорядковується певним загальнодидактичним закономірностям. Дидактичні принципи, як вважає Г. Ващенко – це основоположні ідеї, що пронизують усі рівні й компоненти освіти та засвідчують їх системну цілісність цих процесів. Розглянемо деякі принципи навчання, які застосовуються у професійній підготовці майбутніх учителів початкових класів при формуванні екологічної компетентності. Передовсім – це принцип науковості, який визначає як зміст, так і форму навчально-виховного процесу. Дослідниця Л. Зоріна узагальнила і конкретизувала цей принцип як основний методологічний та виділила види наукових знань (поняття, факти, теорії, закони тощо).

Сьогодні принцип науковості зводиться до відповідності навчальних занять науковим досягненням, ознайомлення з методами наукового пізнання, створення уявлень про процес пізнання і оволодіння його структурою і функціями. Принцип системності органічно пов'язаний з науковістю знань, як невід'ємної властивості теоретичних знань, яка зумовлює цілісність навколишнього середовища і забезпечує формування у студентів розуміння єдності довкілля. При організації системного мислення, цей принцип сприяє відкриттю нових способів організації екологічної діяльності щодо захисту навколишнього середовища від екологічної небезпеки та вимагає, щоб у засвоєнні теоретичних знань враховувалися як послідовність та доступність викладу, так і зв'язок предмету з іншими дисциплінами.

Використання міждисциплінарних зв'язків дає можливість об'єднати програмовий матеріал у вигляді стрункої системи знань. Вони є однією з умов підвищення наукового рівня і вдосконалення всього навчального процесу, які здійснюють у процесі навчання такі функції:

- забезпечення узгодженості в часі вивчення тем різних дисциплін;
- сприяння розвитку наукових понять;
- реалізація єдиного підходу до формування умінь і навичок майбутніх;
- систематизація і узагальнення знань, набутих студентами у процесі вивчення навчальних предметів;
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків, що існують у природі і які вивчають у дисциплінах професійного спрямування [11].

Система екологічних знань будується на основі ієрархічного принципу у системі знань при вивченні понять, без ієрархії яких не можуть формуватися системні й цілісні знання. Принцип цілісності знань з кожної освітньої галузі дає можливість формувати у свідомості систему знань про дійсність – образ світу, в якому всі знання взаємопов'язані та взаємозумовлені. Цей принцип є спорідненим з вищезазначеними, а також – базисним для формування екологічної компетентності в процесі вивчення фахових дисциплін у ВНЗ. Екологічна компетентність є складовою професійної підготовки фахівця, під якою ми розуміємо:

- здатність особистості приймати рішення і діяти з мінімальною шкодою для довкілля;
- прояв екологічної культури особистості у її «зоні відповідальності» (тобто та частина довкілля, у якій кожна конкретна людина здійснює власну діяльність і тому може реально впливати на її стан);
- характеристику, що дає змогу сучасній особистості відповідально врегульовувати життєві ситуації, підпорядковуючи задоволення своїх потреб принципам сталого розвитку; здатність особистості до ситуативної діяльності у природному оточенні. Як зазначає А. Дуля, формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкових класів – досить складний і тривалий процес, який вимагає посиленої уваги до пошуку найбільш ефективних форм, методів, принципів навчання, підходів і способів екологічного виховання.

Висновок. Таким чином, на основі аналізу науково-педагогічної літератури ми сформулювали власне визначення процесу формування екологічної компетентності майбутніх учителів початкової освіти як цілісного процесу виховання й розвитку особистості студента, що забезпечує систему екологічних

знань, які лежать в основі екоцентричного світогляду і моделей поведінки, розвиток діяльнісно-практичної сфери особистості.

Література:

1. Грущенко В.З. Екологічна компетентність як складова підготовки майбутніх вчителів початкових класів в освіті сталого розвитку / В.З. Грущенко // Гуманізація освітнього простору початкової освіти: проблеми та перспективи: матеріали Регіональної наукової-практичної Інтернет-конференції (м. Миколаїв, 15 грудня 2016 року) Методичний вісник кафедри початкової освіти / гол. ред. Якименко С.І. – Миколаїв: ТОВ «Іліон», 2017 – Вип. 6. – С. 45-47.
2. Гуренкова О.В. Формування екологічної компетентності майбутніх фахівців водного транспорту в умовах кредитно-модульної системи навчання :автореф. дис. ... канд. пед. наук : 10.02.08 / Ольга Володимирівна Гуренкова. – К., 2009. – 19 с.
3. Концепція екологічної освіти України / Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. - №7. – С.3-23.
4. Куриленко Н. В. Критеріально-рівневий апарат діагностування сформованості екологічної компетентності учнів основної школи у навчанні фізики / Н. В. Куриленко // Педагогічні науки: збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 67. – С.89-95. – (Херсонський державний університет).
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf
6. Пруцакова О.Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб. наук. праць. – Київ, 2005. – Вип.8. – Кн.2. – С. 16-19.
7. Пустовіт Н.А. Особистісно орієнтовані технології екологічного виховання підлітків // Наукові записки. Серія: педагогіка і психологія. – Випуск 5. – Вінниця: РВВ ДП "Державна картографічна фабрика", 2001. – С. 59-62
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua.
9. Січко І. Екологічна компетентність як професійна складова підготовки майбутніх вчителів початкових класів / І. Січко // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013. – № 7. – С. 205-209.

10. Стефанків О.М., Максимович О.М. Раціоналізація природокористування в АПК та формування екологічної свідомості населення: монографія / Стефанків О.М., Максимович О.М. – Івано-Франківськ: Сімик, 2012. – 180с.

11. Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 3. – с. 20-26.

12. Шапран Ю. П. Сутнісні ознаки, структурні компоненти і вимірювання екологічної компетентності студентів-біологів педагогічного університету [Електронний ресурс] / Ю. П. Шапран // Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський. – Вип. 18 (1–2015). – С. 320–325. – Режим доступу: [http:// science.kpnu.edu.ua/port-folio/pedahohichna-osvita-teoriyai-praktyka/.](http://science.kpnu.edu.ua/port-folio/pedahohichna-osvita-teoriyai-praktyka/)

13. Юмашева Л. В. Экологическая компетенция и экологическая компетентность как интегрированный результат экологического образования [Текст] / Л. В. Юмашева, И. Л. Перфилова, Т. В. Соколова // Интернет-журнал ИСБЕ. 2012. – № 7 (июль). – С. 157–162.

2.9. The effect of mass-media on the emotional and sensitive spheres of a person

Вплив інформаційних засобів на емоційно-почуттєву сферу особистості

Складні зміни в соціально-економічному житті українців, прагнення України до входження в європейську спільноту вимагають суттєвого покращення інформаційної культури її громадян, активних, прогнозованих змін у використанні сучасних інформаційних засобів в закладах освіти, у формуванні інформаційної компетентності особистості, яка має свої психофізіологічні особливості на кожному етапі вікового онтогенезу. У кожному віковому періоді, з врахуванням їх провідної діяльності та психологічних новоутворень, закладені певні потенційні можливості для розвитку всіх сфер особистості, в тому числі й через сучасні інформаційні системи. Поряд з цим, як свідчить практика, інформаційні засоби, які доступні для користування дітьми та молоддю можуть за певних обставин наносити й шкоду здоров'ю та особистісному розвитку і, найперше, емоційно-почуттєвої сфери.

Поряд з позитивним впливом інформаційних засобів (телебачення, комп'ютерних технологій, медіа тощо) на формування особистості, а саме на

розвиток її когнітивної сфери, психічних пізнавальних процесів, формування світоглядних позицій, як виявлено нами, вони можуть одночасно викликати у певних випадках й деструктивні психологічні, психофізіологічні зміни, формувати у дітей цілу низку uzалежнень, порушень у психоемоційній сфері. Це залежить не лише від тривалості спілкування з такими засобами, але й від змісту, емоційності матеріалу, готовності особистості того чи іншого віку до адекватного реагування на них. В залежності від віку особистості ці зміни можуть мати різний характер і неоднаково позначатися на її психічному та фізичному, фізіологічному здоров'ї.

Дослідженню проблем впливу інформаційних засобів на особистість присвячена ціла низка наукових праць вчених. Зокрема, вплив телеєфіру на дитину досліджували У.В.Варнава, Р.В.Павелків, Т.О.Піроженко та інші, на інтелектуальні можливості особистості У.Р.Ешбі, М.К.Кременчуцька, О.К.Тихоміров та ін., на емоційно-вольову стійкість особистості В.О.Бодров, В.Я.Орлов, А.Б.Леонова, О.П.Саннікова, О.Я.Чебикін та ін., на функції зору, опорно-рухового апарату, серцево-судинної системи Ю.Г.Григор'єв, Є.Д.Грязєва, Г.Г.Демірчоглян та ін. Поза увагою науковців залишились питання негативного впливу інформаційних засобів на розвиток особистості у дошкільному – юнацькому віці.

Саме тому актуальною науково-практичною проблемою на сьогодні є дослідження особливостей деструктивного впливу вище зазначених засобів на емоційно-почуттєву сферу особистості та пошук оптимальних умов для її повноцінного розвитку у процесі використання сучасних інформаційних засобів в закладах освіти.

У зв'язку з цим нами було поставлено завдання дослідження провести пілотажне вивчення особливостей впливу медіа-, комп'ютерних засобів на розвиток емоційно-почуттєвої сфери особистості від дошкільного до юнацького віку. Для дослідження було використано комплекс психологічних методів: спостереження, аналіз особливостей взаємодії особистості з вище зазначеними засобами, усного, письмового опитування (бесіди, анкетування), тестування (проективні методики, «Опитувальник копінг-стратегій для дітей шкільного віку» І.М.Нікольської, Р.М.Грановської, тест диференційованої самооцінки функціонального стану В.А.Доскіна, Н.А.Лаврентьєва, модифікована шкала Т.Дембо – С.Л.Рубінштейна, Фрайбургський багатофакторний особистісний опитувальник (FPI), форма «В» в адаптації А.О.Крилова, методика діагностики емоційної зрілості О.Я.Чебикіна, І.Г.Павлової) та інші.

Дослідження проведено в дошкільних навчальних закладах, загальноосвітніх школах, вищих навчальних закладах м. Вінниці та Вінницької області. Загальна вибірка респондентів склала 986 осіб.

Як засвідчило проведене нами дослідження взаємодія з інформаційними засобами понад рекомендований для кожного віку гігієністами, психологами час призводить до фізичних та фізіологічних порушень та індивідуальних змін: до появи втоми, порушень циркуляції крові, хвороб очей (синдром «сухого ока»), розладів у нервовій системі, головних болів, розвитку сколіозів тощо. Ще більш відчутнішим виявився негативний вплив сучасних інформаційних технологій на психоемоційний розвиток особистості в онтогенезі.

Виявлено, що у залежності від змісту, тривалості перегляду телепередач, роботи на комп'ютері, від індивідуально-типологічних особливостей особистості, її віку у дітей та учнівської і студентської молоді проявляються різного роду деструктивні емоційні стани, які негативно впливають на їх подальший особистісний розвиток.

Надмірна взаємодія з інформаційними засобами неоднозначно впливає на стабільність розвитку особистості. Найперше, як засвідчили результати наших досліджень, всі вони різною мірою призводять до появи порушень в розвитку емоційно-почуттєвої сфери. Так, наприклад, встановлено, що у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку (5 - 8 років), які безконтрольно дивляться телепередачі проявляються: поганий настрій після тривалого перегляду телепередач (25% дошкільників, 32% молодших школярів), висока імпульсивність та нездатність контролювати свої емоційні реакції та поведінку (26% - дошкільники, 36% - молодші школярі), підвищена агресивність відповідно 30% та 40%), конфліктність (45% - дошкільники, 54% - молодші школярі). Такі особливості зумовлені особливою чутливістю психіки дітей до впливу інформації, яка за своїм змістом та емоційною вразливістю має деструктивний психогенний характер: теленовини, кримінальні факти, фільми (мультфільми) зі сценами насильства, жорстокості, трагедій тощо. Психотравматизацію дітей здійснюють передачі про бойові дії військових в зоні антитерористичної операції, факти кримінальної хроніки, емоційне їх обговорення батьками, близькими людьми тощо.

Особливо шкідливий вплив має подібна інформація на дітей дошкільного віку. Враховуючи, що психологічним новоутворенням цього віку є моральна самооцінка та засвоєння еталонів соціальної поведінки, а окремі мультиплікаційні-, телефільми, теленовини, які демонструють сцени насильства, жорстокості, у дітей починають розвиватися деструктивні емоційні прояви, стани

тривоги, страху, фобії, закладаються негативні психологічні настанови, «еталони» поведінки. На це наголошують й інші дослідники (Варнава, У.,В., 2013). Саме вони дуже швидко засвоюються, переносяться дітьми у дитячий колектив і призводять інколи до перших проявів девіантної поведінки у старшому дошкільному віці.

У молодшому шкільному віці провідною діяльністю стає учіння, а особистісними новоутвореннями (за Д.Б.Ельконіним) є рефлексія, довільність психічних функцій та внутрішній план дій. Впровадження, починаючи з другого класу, курсу «Сходинки до інформатики», використання у початковій школі комп'ютерів, при неналежній організації контролю з боку вчителів, батьків за процесом учіння дітей, окрім позитивних моментів, може також мати, як засвідчили спостереження проведені нами, й негативні наслідки впливу на психічний розвиток особистості. З одного боку комп'ютер розширює пізнавальні можливості, обізнаність учнів, посилює їх пізнавальну мотивацію, а з іншого – може призвести до заміни учнями вкрай важливих інтелектуальних операцій, дій в умі, наприклад на уроках математики, на прагматичне використання з цією метою можливостей комп'ютера. При позитивному підкріпленні такої практики з боку авторитетних дорослих, вона стає стереотипною і у подальшому може негативно позначитися на особистісному розвитку дитини, зокрема на розвитку її когнітивної, інтелектуальної сфери. Потребує більш глибокого обґрунтування, за участю вікових, педагогічних психологів, психофізіологів, зміст та технології впровадження комп'ютерного навчання у початковій школі, виключення ситуацій перевантажень учнів, надмірних захоплень їх комп'ютерними іграми та розвитку при цьому теле- та комп'ютерних аддикцій. Вони характерні, за нашими дослідженнями, для 42% учнів цього віку.

Більш складніші проблеми виникають і впливом сучасних інформаційних засобів на учнів підліткового віку. На загальну підвищену тривожність, що обумовлена особливостями їх пубертатного дозрівання, накладається ще й негативний вплив інформаційного середовища.

Провідною діяльністю підлітка є спілкування у системі суспільно-значущої діяльності, а центральним новоутворенням віку – прагнення до дорослості, пошук засобів її реалізації. Сьогодні суттєво звузилась для підлітків, старшокласників система доступних, безкоштовних соціальних інститутів, заходів (клубів за інтересами, спортивних секцій, громадських об'єднань тощо), в яких учні, особливо середніх класів могли б зреалізуватись як дорослі. Саме тому, живе, безпосереднє спілкування з ровесниками переходить у частини з них у спілкування в соціальних мережах, у віртуальному просторі, що формує у них,

потребу, звичку до перебування в сфері ілюзій, певну дереалізацію, вихід з реальної дійсності. Тривале спілкування з компютером розвиває у багатьох з них відповідне узалежнення, призводить до завчасної автономізації особистості, конфлікту зі старшими, зниження успішності та сповільнення темпу потенційно можливого у даному віці високого рівня психічного розвитку особистості. У зв'язку з цим, як засвідчили результати наших досліджень, після тривалої роботи з комп'ютером, особливо із змістом емоційно-інформаційного, ігрового характеру, у них підвищується агресивність, дратівливість (виявлено у кожного третього підлітка), знижується здатність до саморегуляція (про це заявило 75% учнів середніх класів), відбуваються суттєві зміни у формуванні їх Я-концепції.

Прагнення до дорослості схиляє підлітків до пошуку ідеалу справжньої дорослої людини (жінки, чоловіка), який на їх думку має бути сильним, мужнім, тобто героїчним. При цьому на другий план у них відходять моральні особистісні якості їх ідеалу. А тому маючи вільний доступ до телепередач, Інтернету, соціальних мереж, та враховуючи їх незначний життєвий досвід життєдіяльності, підлітки й знаходять для себе не завжди адекватні у моральному плані взірці для наслідування. Окремі з них похваляються у соціальних мережах матеріалами відеосюжетів власної деструктивної поведінки, або ж грубих взаємостосунків між ровесниками, своєю надмірністю, навіть жорстокістю. Причому таку поведінку у підлітковому віці, частіше демонструють дівчата, ніж хлопці. Це пов'язано з випередженням дівчатами хлопців у своєму фізіологічному розвитку та неадекватністю соціальних умов для ствердження ними дорослості.

Для особистості юнацького віку (у дослідженні брали участь старшокласники та студенти молодших курсів ВНЗ) також характерні поряд з позитивними, так і деструктивні психічні зміни під впливом інформаційних комп'ютерних засобів. Провідною діяльністю у цьому віці є навчально-професійна, психологічними новоутвореннями є професійні інтереси, світогляд, самосвідомість. Саме тому важливою потребою у цьому віці є пошук молодими людьми свого місця в життєвому, професійному просторі а також відповідей на численні проблеми життєдіяльності. Складна соціально-економічна ситуація розвитку українського суспільства призвела до суттєвого скорочення емоційного, неформального спілкування батьків з підлітками та старшокласниками. Саме тому відповіді на важливі і актуальні питання сьогодення, особистісні проблеми вони шукають не лише в спільноті ровесників, де вони себе почувають більш комфортно, ніж з дорослими, а й через засоби масової інформації, в тому числі через Інтернет, скайп тощо. Здебільшого така інформація є не завжди об'єктивною, вимагає переосмислення і моральної оцінки, допомоги більш

досвідчених старших, людей, які мають достатній життєвий досвід. На жаль, молодь, як правило, позбавлена такої допомоги та спілкування. А тому під впливом інформаційних засобів у частини старшокласників та студентів формуються неадекватні світогляд, мотивація до життя, деструктивні психологічні прояви (Малкін, В., М., 2008).

Так, нами встановлено, що до чинників деструктивного впливу комп'ютерних засобів на психіку юнаків та юнок відносяться як індивідуально-психологічні їх особливості, так і змістова основа інформації та тривалість роботи з такими засобами. До індивідуально-психологічних особливостей відносяться тип ВНД, темпоральні властивості і вони, на нашу думку, потребують подальшого наукового вивчення. До соціальних чинників відносяться, найперше, умови спілкування з інформаційною технікою. Виявлено, що усім юнакам та юнкам, які працюють з навчальною інформацією у комп'ютері, незалежно від тривалості роботи, притаманні досить висока саморегуляція, врівноваженість на відміну від тих, у яких домінує інформаційно-розважальний зміст діяльності. Найбільші негативні зміни в емоційно-почуттєвій сфері виявлені у старшокласників та студентів, які використовують комп'ютер: 1) як засіб для розваг (ігрові, музичні програми тощо) і 2) у випадку коли така взаємодія триває 5 і більше годин. У таких юнаків та юнок підвищується стан депресії (за результатами тестування виявлений у 40%) та знижується саморегуляція і врівноваженість поведінки та діяльності (у 55%). Результати наших досліджень добре узгоджуються з даними, отриманими іншими авторами (Кримова, Н., О., 2013).

Таким чином, важливим на сьогодні представляється пошук умов для зниження деструктивного впливу інформаційних засобів на розвиток емоційно-почуттєвої сфери особистості. З цією метою психологам, гігієністам варто виробити чіткі екологічно обґрунтовані критерії щодо роботи дітей того чи іншого віку з комп'ютерними засобами.

У подальшому, враховуючи вище зазначене, вкрай необхідна розробка та апробація для кожного віку конкретних психокорекційних програм з метою зниження деструктивного впливу інформаційних засобів на психіку дітей.

Психологам спільно з батьками, вчителями варто створити кожному учню індивідуальну програму взаємодії з інформаційними засобами. Такий супровід дозволить зберегти і покращити психічне та фізичне здоров'я дітей та молоді сприятиме більш гармонійному їх особистісному розвитку.

Література

1. Варнава У.В. Психологічні особливості розвитку захисних механізмів дітей дошкільного віку.- Дис. ... канд. психол. н. - Одеса: ПУНПУ, 2013.- 205 с.
2. Кримова Н.О. Психологічний зміст комп'ютерної діяльності як чинник емоційної стабільності студентів.- Дис. канд. психол. н. - Одеса, 2013. - 264 с.
3. Малкин В.М. Виртуальный субъект: обратная сторона глянца/ В.М.Малкин// Таврический вестник психиатрии.- 2008.- У.12 (43) .- С. 9-11.

2.10. Peculiarities the development of the educational space of the Ukrainian SSR in the second half of the twentieth century Особливості розвитку освітнього простору УРСР в другій половині ХХ ст.

Сучасне розумінням проектування та моделювання освітнього простору дає можливість реалізації повного обсягу його можливостей, а також є ресурсом підвищення його ефективності й екологічності в умовах, що мають тенденцію постійного змінення. Це певною мірою і визначає змістову характеристику ціннісної сфери майбутнього спеціаліста у будь-якій галузі виробничої та обслуговуючої сфери діяльності.

Освітній простір – це педагогічна реальність, у якій відбувається зустріч, взаємодія, осмислення і пізнання особистістю оточуючих її елементів носіїв культури, що забезпечує суб'єктивізацію і прогресивний розвиток об'єктів. Освітній простір як система педагогічних факторів та умов освоєння особистістю у процесі становлення спеціально організованого педагогічного середовища може бути об'єктом цілеспрямованого педагогічного впливу [1, с.45]. Поняття «освітній простір» з'явилося наприкінці 80-х років ХХ ст. на стику провідного поняття «простір» та ознакового – «освітній» такий, що забезпечує можливості для формування «духовного обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процесу виховання, самовиховання, впливу, шліфування, процесу формування обличчя людини» [2, с.241].

Сформовані поняття та судження щодо освітнього простору не могли бути поза увагою правлячої партії радянського керівництва. В доповіді члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК КПУ товариша В.Щербицького б лютого 1986 р. «Звіт центрального комітету КПУ ХХVII з'їзду КПУ» зазначалося, що за активної участі партійних комітетів вирішується нові завдання, що стоять перед системою вищої і середньої спеціальної освіти; в поточній п'ятирічці

передбачається завершити перехід загальноосвітньої школи на одинадцятирічне навчання, починаючи з шестирічного віку; з врахуванням сучасних вимог потрібно вдосконалити підготовку кваліфікованих робітників і в системі профтехосвіти; систематичне підвищення кваліфікації викладачів і більш вимогливий підхід до заміщення посад за конкурсом, проведенні атестації необхідності зміцнення матеріально-технічної бази освітянської сфери [3, с.140].

Питанням сутності, значення ролі та рівнів освітнього простору зі змістом, глибинного і тривалості в часі, присвячено чимало наукових досліджень, трактувань й суджень, зокрема ці питання розглядали А.Цимбалару, Н.Касярум, О.Якимчук, Н.Терентьєва, Б.Гривнак, О.Янкович, Н.Шліхта та інші.

Поряд з цим зважаючи на значимість цієї сфери людської діяльності залишається низка проблемних питань які потребують додаткових досліджень в цій царині. Зважаючи на соціально-економічні трансформаційні процеси, що проходили в другій половині ХХ ст. в колишньому Радянському Союзі актуалізується питання особливостей розвитку освітнього простору Української республіки в роки «перебудови». Це обумовлено тим, що Україна, перебуваючи у складі СРСР повністю залежала в ідеологічному плані від державницької політики правлячої Комуністичної партії, яка визначала і контролювала стан розвитку будь-якої галузі виробничої та обслуговуючої сфери. Не залишалась осторонь і така соціальна складова як організація та забезпечення освіти населення на території союзу. Пріоритетним напрямом тут виступав ідеологічний фактор, який мав забезпечити реалізацію освітнього простору на різних його рівнях під впливом комуністичного спрямування «з центру».

Метою статті є дослідження особливостей розвитку освітнього простору УРСР в роки «перебудови» (1985-1991 рр.).

Осмислення проблематики визначає та потребує детального дослідження сутності поняття освітнього простору оскільки в освітній простір людина включається в будь-який період свого життя. При цьому відбувається «зрощення» людського життя і діяльності певного закладу освітньої сфери: дошкільної установи, загальноосвітньої школи, закладу професійної освіти, ВНЗ, курсів перепідготовки/підвищення кваліфікації, закладу освіти «третього віку» тощо. В цей час життя людини водночас із її освітньою діяльністю регулюється правилами освітнього закладу, відбувається в певних умовах, певному просторі і часі, що дає привід говорити про освоєння нею частини освітнього простору. Освітній простір суспільства є формою соціальної єдності людей, яка створюється в результаті їх спільної освітньої діяльності. Цілі такої діяльності визначаються потребами суб'єктів освіти. Призначення освітнього простору

полягає в створенні необхідних умов для передачі в суспільстві досвіду від покоління до покоління, яке забезпечують такі чинники як відповідна інфраструктура, інформаційне забезпечення, соціальні умови. Освітній простір є складною ієрархічною структурою, пірамідою просторів, результатом конструктивної діяльності суб'єктів освіти. В ньому взаємодіють освітні середовища і форми існування освітнього співтовариства як соціокультурного і соціопсихологічного феномена [4, с.108].

Досліджуючи тенденції розвитку університетської освіти в Україні Н.Терентьєва зазначає, що освіта, як соціальна інституція та одна з найважливіших галузей невиробничої сфери за своєю значущістю та впливом на соціально-економічний та культурний розвиток суспільства посідає належне місце в ряду: політика, економіка, наука, техніка, мистецтво. У визначенні поняття «освіта» переважають педагогічний та соціологічний підходи, проте і в межах цих підходів немає цілісності та одностайності думок та переконань [5, с.90.].

Освітнє середовище – це якісно новий історичний і логічний рівень організації освіти, що зберігає спадкоємність відносно як інноваційних форм організації навчального процесу, таких як трудова школа, міжпредметні зв'язки, інтегровані курси, так і такої традиційної, класичної форми, як навчальний предмет. Поняття «освітнє середовище» є складним, багатовимірним і суб'єктивним. Системний аналіз феномена освітнього середовища займає одне з найважливіших місць у теорії та методиці вищої професійної освіти. Освітнє середовище є конструктивною відповіддю на одне з основних питань сучасної філософії освіти – про зв'язок освіти, науки та культури [6, с.6].

Питання ефективності освіти та виховання у всі часи було важливим та змушувало інтелектуалів та кращі уми світової науки шукати нові, раціональні шляхи здобуття знань. Відзначаючи особливості розвитку освіти в Україні Б.Гривнак звертає увагу на те, що побудова якісної освітньо-виховної системи є такою важливою для будь-якої держави – особливо зараз, в контексті входження світового та українського суспільства в еру інформації, комунікацій та технологій. Однак без минулого – немає майбутнього, а тому, щоб збудувати ефективну систему для отримання знань, слід вивчити та проаналізувати всі ті надбання, що ми вже встигли напрацювати протягом останніх десятиліть. Середина 80-х початок 90-х років ХХ ст. – це той час, коли українська освіта почала набувати звичних нам сучасних рис, а тому дослідження тогочасних подій в розвитку галузі є вкрай важливим [7, с.104].

У середині 80-х років ХХ ст. у розвитку українського суспільства та освітньої галузі відбулися революційні за своєю суттю процеси, якісно відмінні від тих, що вже були в історії держави. У колишньому Радянському Союзі з 1985 р. за ініціативою лідера правлячої партії М.Горбачова розпочалася політика «перебудова», яка передбачала реформування економічної сфери, демократизацію суспільного життя, зміну ідеологічних орієнтирів у бік гласності та виявлення думки громадян. Курс на прискорення соціально-економічного розвитку мав супроводжуватися використанням нових технологій, що вважалися невід'ємною частиною науково-технічної революції, необхідність якої усвідомлювало керівництво держави з огляду на економічну кризу в СРСР та його різке відставання від розвинутих країн [8, с.102]. Радянське суспільство могло ще певний час функціонувати, перебуваючи у стадії стагнації, однак необхідно враховувати, що однією з найважливіших причин «перебудови» стала необхідність зменшити тягар гонки озброєнь, подолати загрозу створення внаслідок недалекоглядної політики брежнєвського керівництва.

На підставі результатів дослідження досвіду суспільно-політичної трансформації України в добу «перебудови» О.Бойко стверджує, що з проголошенням курсу на «перебудову» почався процес лібералізації суспільних відносин: почали досліджуватися заборонені раніше теми, теорії, з'явилося прагнення до переоцінки минулого. Суспільні науки покликані були відігравати дедалі більшу роль у процесі реформування суспільства. На основі аналізу історичного досвіду вони повинні моделювати, передбачати майбутній розвиток суспільства, а не заднім числом обґрунтовувати правильність офіційного курсу [9, с.34].

В контексті дослідження О.Адаменко та В.Курило відзначають, що в період «перебудови» основні напрями державної політики в освітній сфері сформулювались у рішеннях вищих партійних і державних органів, набували форму закону та дублювались у республіканських установах. Радянська система освіти – «зброя перетворення суспільства» і «машина політичної соціалізації» – була в основних своїх рисах сформована у 1930-х рр. і майже незмінною проіснувала до розпаду Радянського Союзу. Потреба у докорінній модернізації освіти в СРСР була усвідомлена партійним і державним керівництвом у першій половині 1980-х рр. На кінець ХХ ст. в українській педагогічній науці було створено сприятливі умови для формування загальної теорії управління освітніми системами, запровадження ідей якої в практику сприятиме підвищенню ефективності освітньої діяльності. Для того щоб це здійснилося, необхідно

враховувати перелічені тенденції розвитку вітчизняної теорії управління загальноосвітньою школою [10, с.41].

Реформи другої половини 1980-х рр., позначені численними внутрішніми суперечностями, є частковою і не спроможною повністю порвати з марксистсько-ленінською ідеологією та баченням освіти як найзручнішого інструменту виховання лояльних суб'єктів радянської держави. Аналізуючи суперечності і внутрішню обмеженість освітньої реформи, дослідники зазвичай обмежуються ремарками про бажання «реформатора» Горбачова «задобрити» партійних «традиціоналістів», що змушувало його суто прагматично і далі експлуатувати марксистсько-ленінську риторичку [11, с.37].

Освітній простір колишнього СРСР мав низку особливостей, відмінних від аналогічних характеристик освітніх просторів демократичних країн світу. Радянська держава намагалася вже з дитячого віку виховувати особистість у дусі комуністичної ідеології, виховання та навчання були єдиною цілістю. З ідеологічних міркувань виховному процесу надавалося першочергового значення. Дитячі дошкільні установи, які були першою ланкою в системі освітніх закладів СРСР, були включені в державну систему народної освіти, чого не було в жодній країні світу. Також характерною особливістю радянського простору освіти було його підпорядкування військово-промислому комплексу стосовно геополітичних розкладів. Головне – це формування дисциплінованих і відданих державі членів соціуму, професіоналів у певній галузі суспільного життя. Масова школа залишалася одноманітною, а зміст процесу освіти не завжди відповідав справжнім інтересам вихованців, що призводило до їх конфлікту та відставанню від вимог соціального розвитку [12, с.81].

Головним завданням освіти в комуністично-ідеологічній спрямованості було пристосувати людину до партійно-державного механізму, тобто зробити її слухняною і здатною до праці. Нав'язувалися ідеологічні штампи, псевдогромадянські риси; школа орієнтувалася лише на державні інтереси; здійснювалося нівелювання особистості, її стандартизація.

Потреба реформування освіти відповідно до змін у суспільному житті є об'єктивною відповіддю на процеси глобалізації і євроінтеграції, які відбуваються в Україні. Суспільство потребує гнучкої освітньої системи, яка була б здатною до постійного самооновлення. На часі питання розробки ефективної моделі профільної середньої школи, яка б враховувала інтереси держави, учнів та місцевих потреб. У цьому контексті актуальним є вивчення та переосмислення історії розвитку профільного навчання у вітчизняній школі впродовж радянського періоду, зокрема протягом першої половини 80-х років ХХ ст. Ідея

профільної освіти не є новою для вітчизняної школи. Майже кожна освітня реформа ХХ ст. піднімала питання потреби диференційного навчання у середній школі. Однак, через те, що радянська ідеологія «соціальної рівності» зводила нанівець врахування індивідуальних нахилів та задатків учнів при організації навчальної діяльності, диференційоване навчання не здобувало загального поширення. Відповідно до зазначеного В.Кушнір акцентує увагу на тому, що впродовж всього радянського періоду була актуальна ідея професіоналізації школи, при впровадженні якої використовували профільно-диференційоване трудове навчання з професійною орієнтацією. Через низку причин ідея профілізації старшої середньої школи не стала життєздатною. Освітня реформа 1984 р. була останньою, коли в черговий раз підіймалося питання поєднання загальної та професійної освіти в умовах середньої школи [13, с.46].

Для розуміння вагомості змін в окреслений період варто коротко зупинитися на їх передумовах і витоках. Зазначимо, що в ході різних за масштабами радянських реформ у СРСР, було створено державну шкільну систему освіти. Напередодні перебудовчих процесів вона, досягла значних результатів, а саме: забезпечення рівного доступу до здобуття освіти; зростання мережі загальноосвітніх шкіл; збільшення обов'язкової тривалості загальної освіти (від 7-річної до 8-річної, до 10 - 11-річної середньої школи; від 3-річної до 4-річної початкової школи); створення системи підготовки учнів до життя, професійної діяльності; фундаментальність освіти; реалізація обґрунтованої системи виховання. У другій половині ХХ ст. довузівська підготовка в різних навчальних закладах виступала необхідним елементом системи «загальноосвітня школа – вищий навчальний заклад». Ефективність підготовки у ВНЗ висококваліфікованих кадрів багато в чому визначалася складом студентства. Заслуговують на увагу твердження М.Єщенка щодо того, що діяльність колективів закладів вищої школи в другій половині ХХ ст. в Україні передбачала активне залучення випускників загальноосвітніх шкіл в освітні установи та формування в них відповідального ставлення до навчання. Із метою популяризації вищої освіти у ВНЗ використовувалися різні форми, серед яких найбільш масовою була професійна інформація [14, с.49]. Погоджуємося з тим, що водночас радянська шкільна система освіти мала й негативні риси: державний монополізм в управлінні школою, її авторитарний і політичний характер; перенасичення змісту освіти й виховання комуністичною ідеологією; вилучення національної складової з освіти і здійснення її системної русифікації; однотипність навчальних закладів, планів, форм і методів педагогічного процесу тощо. Досліджуючи питання демократизації педагогічного процесу в радянській

загальноосвітній школі В.Булдаков констатує, що наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. на тлі союзної реформи загальноосвітньої і професійної школи 1984 р. була проголошена «згори» дійова перебудова освіти під впливом громадсько-педагогічного руху, тобто відбувалося зародження її «знизу», на основі таких принципів розвитку шкільної освіти: демократизація, деуніфікація, деідеологізація, національний. Загалом реформаторські ідеї, спрямовані на демократизацію освітнього процесу у 1987-1988 рр., на початку цього явища отримали розвиток в основному завдяки підтримці «зверху», мається на увазі нормативні документи ЦК КПРС і союзного міністерства освіти. Однак, як тільки представники педагогічної громадськості відчули реальність втілення передових педагогічних думок, вони почали висувати і власні реформаторські пропозиції [15, с.60]. Освітню реформу 1988 р. здебільшого визначають як «педагогічну революцію», поштовх до якої дав Лютневий пленум ЦК КПРС, а центральною подією став Всесоюзний з'їзд працівників освіти у грудні 1988 р. Ще однією з важливих подій було утворення Державного комітету СРСР з народної освіти унаслідок злиття Міністерства освіти, Державного комітету РМ СРСР з професійно-технічної освіти і Міністерства вищої та середньої спеціалізованої освіти [11, с.39].

Обговорення та пошук шляхів розв'язання проблем розбудови вищої та середньої освіти сприяли зміцненню зв'язків загальноосвітніх шкіл та вищих педагогічних навчальних закладів, взаємодії педагогічної теорії і освітнянської практики. Революційні зміни сталися спочатку в зовнішньому поясі радянської імперії – країнах Центрально-Східної Європи, а потім охопили багато національних республік з союзним або автономним статусом, у тому числі Україну. Союзна і республіканське компартійно-радянське керівництво змушене було все далі відступати від усталених десятиліттями порядків, погоджуючись на вимоги громадськості про демократизацію життя суспільства. Серед інших в Україні швидко розвинувся рух, спрямований на докорінне реформування загальноосвітньої і вищої школи в напрямі надання їй національного характеру. Громадськість почала вимагати, щоб покоління, яке тільки вступає в життя, знало історію свого народу, причому в її справжньому, а не фальсифікованому вигляді. Щодо реформування шкільної освіти України ХХ ст. Л.Березівська стверджує, що міністерство народної освіти УРСР розпочало перебудову шкільної освіти у контексті Закону про мови в УРСР 1989 р., Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 р. з метою створення національної системи шкільної освіти за такими напрямками: розробка національного освітнього законодавства; відродження української школи, відновлення національного компонента у змісті

освіти [16, с.206]. Підкреслимо, що саме з проголошенням суверенної української держави 24 серпня 1991 р., саморозпуском КПРС, розпадом СРСР стали можливими демократичні зміни, тобто відмова від уніфікації, ідеологізації, русифікації в галузі освіти; розробка національної системи освіти, відмінної від загальносоюзної; здійснення національної шкільної реформи.

Отже, демократія була важливим чинником забезпечення стабільного функціонування Радянського Союзу, а з іншого – вона ставила під загрозу існування тоталітарної держави, яка була ґрунтом для її розвитку. На історичній дистанції радянського періоду ставилася і цілеспрямовано розвивалася як державна політика – єдина система освіти, що була дуже важливим соціально-психологічним, соціокультурним, економічним, політичним явищем, основу якої становила марксистсько-ленінська ідеологія, відводили визначальну роль як інструментові соціалізації населення. Простір освіти УРСР визначався, політичними настановами і економічними можливостями, проте відрізнявся своїм характером і функціональними особливостями. Саме в освітньому просторі у результаті його розвитку і функціонування формувалася новий характер стосунків людей, зростала їх свідомість і самосвідомість проявлялась громадська активність та нові світоглядні позиції.

Література:

1. Цимбалару А.Д. Освітній простір: сутність, структура і механізми створення /А.Д.Цимбалару// Український педагогічний журнал. 2016. – №1. – С. 41-50.
2. Педагогічний словник / за редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
3. КП України. З'їзд (27. 1986 р. Київ) Матеріали XXVII з'їзду Комуністичної партії України. – К.: Політвидав України, 1986. – 140 с.
4. Касярум Н. Освітній простір: становлення поняття /Н.Касярум// Витоки педагогічної майстерності. – 2013. – Випуск 12. – С. 107-113.
5. Терентьєва Н.О. Тенденції розвитку університетської освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) /Н.О.Терентьєва// Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. – Київ. – 2016. – С. 90.
6. Дзьобань О.П. Інформаційно-освітнє середовище: до проблеми концептуалізації феномену /О.П.Дзьобань// Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – №3 (17). – 2013. – С. 6.

7. Гривнак Б.Л. Тенденції розвитку вітчизняної освіти в другій половині 80-х – на початку 90-х років ХХ століття /Б.Л.Гривнак// Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник». – Випуск 93. – К., 2015. – С 103-109.
8. Янкович О.І. Освітні технології в історії вищої педагогічної освіти України (1957-2008): монографія /за ред. В.М.Чайки. – Тернопіль: підручники і посібники, 2008. – 320 с.
9. Бойко О.Д. Досвід суспільно-політичної трансформації України в добу перебудови (квітень 1985 – серпень 1991 р.) /О.Д.Бойко// Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 32-34.
10. Адаменко О., Курило В. Особливості і тенденції розвитку педагогічної науки в Україні у другій половині ХХ століття /О.Адаменко, В.Курило// Рідна школа. – №4-5 (квітень-травень). – 2012. – С. 41.
11. Шліхта Н.В. «Деідеологізація» освіти в роки перебудови: причини, напрями реформи, суперечності /Н.В. Шліхта// Наукові записки НаУКМА. Том 130. Історичні науки. – 2012. – С. 37-42.
12. Якимчук О. Філософсько-психологічні підвалини освітнього простору тоталітарного суспільства /О.Якимчук// Вища освіта України. 2015. –№1. – С. 81-86.
13. Кушнір В. Профілізація старшої школи в освітній політиці УРСР впродовж першої половини 80-х років ХХ століття Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II(17), Issue: 35, 2014 www.seanewdim.com С. 46-49.
14. Єщенко М.Г. Організація та розвиток довузівської освіти у вищих навчальних закладах України (друга половина ХХ століття) /М.Г.Єщенко// Збірник наукових праць ДонНАБА. – Випуск №1 – 2016. – С. 47-52.
15. Булдаков В.Е. Демократизація педагогического процесса в советской образовательной школе в период перестройки /В.Е.Булдаков// Ярославский педагогический вестник. – 2012. – №12. – Т.П (Психолого-педагогические науки). – С. 58-62.
16. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія /Л.Д.Березівська. – К.: Богданова А.М., 2008. – 406 с.

ANNOTATION

Part 1. ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES.

- 1.1. ***Nataliia Havadzyn, Jadwiga Ratajczak. Institutional providing of social coordination.*** In the research reviewed the specifics and properties of the process of social coordination and the group of development factors. The basis of successful social coordination is the formation of a develop institutional surroundings, which includes institutions, subjects and tools for interaction. The basic principles of working social coordination process are singled out and the directions of the necessary changes of institutional support are proposed. It is determined that the institutional support of social coordination helps to optimize the correspondence results of economic activity to the goals of the social sector.
- 1.2. ***Olga Bassova, Tadeusz Pokusa. Improvement of management system cash flows at metallurgical enterprises.*** The article is devoted to generalization of theoretical and methodical positions and develop practical recommendations for improving the system of cash management at metallurgical enterprises. In this work the state of metallurgical enterprises of Ukraine. The system of cash management at one of the larger industry JSC "Interpipe Novomoskovsk Pipe Plant". Developed ways of improving cash flow management at metallurgical enterprises. The research found problems of metallurgical enterprises of Ukraine, allowed to define specific areas of strategic growth industry. Formulated and substantiated findings and recommendations to enrich the practice of cash management at metallurgical enterprises of Ukraine have practical value for the formation of the planning system in metallurgical enterprises.
- 1.3. ***Hanna Burdelna, Hanna Degtyar. Improving the quality management system at industrial enterprises of Ukraine.*** The article analyzes the quality management systems at industrial enterprises of Ukraine. The development of the quality of domestic production is substantiated, taking into account the process of adaptation of organizational structures to shifts in the environment. The efficiency of the product quality management system at the industrial enterprises is determined. The analysis of activity of industrial enterprises and

observance of the corresponding norms and standards of quality of production is carried out. It is proposed to implement integrated management systems in relation to the established requirements of international standards: ISO 9000, ISO 14001, OHSAS 18000 and to upgrade the quality management system at industrial enterprises of Ukraine.

- 1.4. *Ruslan Danylychuk, Wojciech Duczmal, Mariana Zhytnikovich. Financial instruments for the supporting of small business infrastructure subjects in the region.*** The research proved that the development of small business infrastructure subjects in the region depends to a large extent on the effectiveness of the financial process organization. It has been established that in the conditions of economic crisis and post-crisis development, the key areas of regional financial policy in the part of supporting the financial stability of small business infrastructure entities should be the organization of functioning of regional free economic zones aimed at the development of small business infrastructure stimulating; creation and support of system of guarantees on bank loans functioning, directed to lending projects in the field of institutions of market infrastructure development; microlending and others.
- 1.5. *Kateryna Didur. Problems of reproducing labor potential in rural areas.*** Special aspects of modern formation of the labor potential at the enterprises in the agricultural sector have been considered. Demographic processes occurring in rural areas have been investigated. Migration of the rural population as one of the reasons for reduction of the rural labor potential have been analyzed. Natural increase in the rural population and the reasons for increase in mortality have been considered. The level of provision of Ukrainian rural settlements with the social and economic infrastructure facilities have been researched. The problem of low proficiency of the agricultural enterprises' workers and the reasons of this phenomenon have been revealed. The level of employment and unemployment of the rural population has been analyzed. A set of measures to overcome unemployment in the rural areas has been developed. Directions of effective reproduction and rational use of the rural labor potential have been suggested.
- 1.6. *Olena Dovgal, Mykola Kravchenko, Uliana Andrusiv, Anastasiya Datsenko. The methodological approaches to assessing the financial and economic security of the enterprises in the agrarian sector.*** The transformation of the economy under the influence of market mechanisms leads to the allocation of a separate independent function of the state - ensuring its economic security from

the standpoint of both the interests of the individual and the collective, and the complex set of national interests. In view of this, one can explain the change in the approach to the notion of "financial and economic security" in modern conditions, since its content from a plane subordinated to the public interest primarily to the realm of the real economy, affecting the level of subjects of entrepreneurship of various forms of ownership and production -economic specialization. Indeed, the establishment and development of agricultural entrepreneurship takes place in search of new forms of management and marketing, caused by the acute need to ensure the financial and economic security of business as a result of the intensification of competition for raw materials, the market for goods and consumer.

- 1.7. ***Lyudmila Dombrovska, Filip Pokusa. Regional disproportions in the formation of attracted resources of commercial banks of Ukraine and the efficiency of their placement.*** In the article the features of the attracted resources formation and the efficiency of their placement in the aggregate of commercial banks of Ukraine for the period 2015-2017 were investigated, which allowed to identify the corresponding regional disproportions. Attention is paid to territorial uneven placement of institutions of domestic banks. The regions of Ukraine are grouped together for completeness of the use of attracted banking resources and for the attractiveness of activating lending activity with business entities. Attention is paid to regional disproportions in the activities of leading commercial banks of Ukraine in the market of card payment instruments, as a factor in stabilizing the formation of the base of attracted resources and activating their placement.
- 1.8. ***Ruslan Zubkov, Iwona Mstowska. Priority directions of activation of investment-innovative processes regional economic structures.*** On the basis of a thorough study of the state of strategic planning, the practice of developing strategies for the development of regions of Ukraine, the peculiarities and problems of state regulation of regional transformation processes are grounded. Researches indicate the systemic nature of these problems, their frequency and the ability to generate economic imbalances at the national level.
- 1.9. ***Ruslan Skupskyi, Witold Potwora, Volodymyr Krayniy. Paradigm of the shadow economy of ukraine: methodological aspect of evaluation.*** It is substantiated that the most complex level of the shadow economy of Ukraine is characterized by an integrated indicator, the method of calculation of which is

based on separate differentiated methods (each covering a certain area of the national economy with, respectively, a different share of the illegal sector in it), in particular: the method of "loss-making enterprises" current and improved version "and" monetary method ", method of estimation" by types of economic activity ", etc. It is determined that the dynamics of reduction of the shadow economy is constrained by still unresolved problems, which negatively affects the indicators of the development of the country's economy.

1.10. *Larysa Kyienko-Romaniuk, Serhiy Poyda. Use of cloud services by the manager of an educational institution in conditions of a New ukrainian school.* The article is devoted to the coverage of the content and the essence of the concept of cloud services in the professional activity of the manager of an educational institution in the conditions of a new Ukrainian school. A brief overview of scientific works devoted to the mentioned topics was made. The services that give the manager of an educational institution the possibility to effectively implement certain aspects of management activity are considered in details. The article gives recommendations that will help the manager to orient in the space of cloud services and choose the most suitable for increasing the efficiency of the educational process in his educational institution.

1.11. *Irina Kramarenko. Analysis of production of agro-food products by regions of Ukraine: spatial asymmetries.* In the article the peculiarities of spatial asymmetries of agricultural production in the regions of Ukraine are considered. It is analyzed that agro-food production in Ukraine in recent years has increased by 1.4 times, while there are disproportions in its regional development. It was found that among the leaders of the regions of agricultural production is Vinnitsa - 8.4% of the total production; Poltava - 6.8%; Kharkiv - 6.1%; Kiev 6.1%; Dnipropetrovsk - 6.0% and Khmelnytsky - 4.9%. However, if you consider agricultural products per 100 hectares of agricultural land by region, then this rating includes: Vinnytsia, Ivano-Frankivsk, Cherkasy and Kyiv regions, and all due to the location of large corporate enterprises in their territories. It is substantiated that spatial asymmetries of regional development of agro-food production arise at the expense of: the imbalance of agrarian production by categories of farms, the scale of commodity producers and individual types of agricultural products; lack of financial resources; imperfection of the infrastructure of the agro-food market; low incomes in agriculture; not contributing to the escort potential of commodity producers; absence of state programs on reproduction of soil fertility and control over compliance with land

legislation; development of a rational system of chemicalization and land reclamation; state support for breeding, seed production. It is proved that stimulation of agrarian entrepreneurship by simplifying the conditions for state aid, procedures for conclusion of export contracts, will allow to ensure the proper level of its development. Facilitating the development of the infrastructure of the agro-food market will provide the population of the country with high-quality, safe, affordable food and industry with agricultural raw materials.

- 1.12. *Liliia Simkiv, Tetiana Kulyk. Structural processes in the national economy and their role in promoting sustainable development of regions.*** The imperfection of the structure of the national economy negatively affects the dynamics of socio-economic development. Changes in the structural proportions of the economy can affect economic growth and ensure sustainable development of the regions. The main factors of structural shifts are highlighted. Research was conducted of structural problems and shifts in the regional economy has been carried out in order to determine the directions for improving the efficiency of the implementation of tasks to ensure the sustainable development of regions. The main tasks of the structural economic policy in the region for its sustainable development are determined.
- 1.13. *Iryna Lesik, Helena Karatieieva. Peculiarities of formation and development the financial infrastructure of Ukraine.*** The approaches to the essence of infrastructure organization of the market are considered. The legislative and normative aspects of the financial infrastructure of countries at different stages of development have been studied. The characteristic differences of theoretical and legal bases are determined. Critical assessment of the financial infrastructure of Ukraine was carried out. Features of the financial infrastructure of countries with a more secure capital market are disclosed. The main strategic directions of forming the financial infrastructure are determined.
- 1.14. *Viktor Lyashenko, Józef Kaczmarek. Strategic management of sustainable development of regional socio-economic systems.*** The essence of strategic management of sustainable development of regional socio-economic systems is revealed; the tendencies of development of strategic management of the sustainable development of regional socio-economic systems are researched; the essence of strategic regional management is determined; defined priorities of strategic management of sustainable development of the region; an example of

formation of strategic management of sustainable development of regional systems on materials of a certain region is given.

- 1.15. *Olena Usykova. Interaction of scientific and production complex innovative potential.*** Theoretical realizing of nature and structure was detailed in the process of the research. It was also proved that its constituents are not added mechanically but they are in complicated non-linear interaction. The necessity of applying the problem oriented approach to innovation potential estimation was proved. The paper also deals with developing and adopting to the specifics of agroindustrial sphere the methods of problem oriented estimation of innovation potential. Analytical research conducted by agrarian experts was done on the basis of this estimation. The research enabled us to define the most perspective directions of AIC innovation development, to obtain an objective estimation of the of AIC enterprises' real possibilities in implementing the corresponding technologies. It was also shown that rather low general level of scientific developments commercialization and innovation processes in domestic AIC are increasing. It was also mentioned that new phenomena in economics of Ukrainian agriculture the appearance of some profitable private innovation firms which consult and train staff (even free of charge) within the organic part of their innovation business.
- 1.16. *Liudmila Nazarova, Alona Ohienko, Marek Pialucha, Anna Fedosova. The influence of globalization and international integration processes for the development of regional transport and logistics systems.*** To research the impact of globalization and international integration on the development of regional transportation and logistics systems.
- 1.17. *Alena Obozna, Shabelnik Natalia, Katarzyna Syrytczyk, Ruban Katerina. Strategic management of hotel industry enterprises.*** An important element in the maintenance of tourists is the restaurant service at the hotel, because nutrition is one of the important human problems. To succeed in the modern business world, enterprises need innovative means and management methods, focused on setting goals and defining personal responsibility of employees.
- 1.18. *Ruslan Skupskyi, Inga Shapovalova. The urgent aspects of stimulating the processes of nationalization of the national economy.*** The newest tendencies, features and features of the shadow economy development in the European Union countries are investigated. The main tendencies of manifestation and development of threats of national economic security caused by shadow

economic relations are determined. The analysis of world rankings of Ukraine, dynamics and reasons for the development of the shadow economy in the period of 2005-2016 as a system indicator of inefficiency of public administration is analyzed. As a result of the research, systemic factors of national economy shadowing were substantiated. The signs of the gradual de-nationalization of the national economy in the period of 2014-2016 are substantiated and a number of administrative and regulatory measures of the state are set out to eliminate the barriers that restrain the activities of business entities.

- 1.19. Nadiia Vasylenko. Managing change: the main challenges of preparing modern managers.** An analysis is carried out on the definition of modern approaches to revitalizing the process of professional training of the modern manager, the main problems that modern managers face with the organization, the main tasks of management in our day - the management of change and the future significance of this work in the future, reveal the factors that should be considered.

PART 2. EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS.

- 2.1. Tetiana Halych. Form manager is a manager of the middle link of the secondary educational establishments: the peculiarities of coordination of the pupil collectives' activities.** The article deals with the problem of education of the form masters in the conditions of new ukrainian school. The problem of preparation of such kinds of teachers is the problem of the whole secondary school. Now the form manager must have special competences in different science and life branches to a successful one. In the article the author writes about the main requirements for the modern form manager and about the professional peculiarities.
- 2.2. Larysa Kovalenko. Specifics of educational environment management of the pedagogical postgraduate education system with the purpose of development teachers professional competence.** The article considers and proposes ways of solving the problem of the educational environment management of the postgraduate pedagogical education system for the purpose of professional

competence development of the Ukrainian language and literature teachers. Were summarized the main principles and ways of effective management of the development process of professional competence of Ukrainian language and literature teachers in the system of postgraduate pedagogical education: 1) definition of the management process structure for the development of professional competence of Ukrainian language and literature teachers; 2) the choice of means for pedagogical stimulation of teachers for the development of professional competence; 3) monitoring the effectiveness of the development of teachers professional competence.

2.3. *Valentina Maruschak. Student's culture of culture as the basis for the successful professional activity of the future teacher.* Professional speech is a process aimed at optimal solving of pedagogical tasks, the formation of which occurs during the improvement of speech activity. The author of the article considers the problem of forming a culture of professional speech, points to its main aspects, such as: normativity, adequacy, aesthetics, multifunctionality. The basic communicative qualities of professional speech of the teacher are defined: meaningfulness, accessibility, relevance, logic, correctness, accuracy, purity, richness, expressiveness. The teacher's speech must be individual, intonationally expressive, sincere and direct.

2.4. *Lyudmila Matochnyuk, Kateryna Demyanyuk. Influence of the latest information technologies on the formation of professional qualities of cadets - border guards.* In this article the definition of peculiarities of the development of professional qualities of cadets-frontier guards in classes of general technical disciplines by means of computer technologies is presented. The systematic directing of students to the professional approach in education, in the future, during the performance of official duties, using the acquired knowledge, skills and abilities during their education, will facilitate the ability to set the technical tasks independently, select and compile the calculation schemes, make calculations for various details of the mechanisms and machines, engage in design, independently analyze, obtain the results and carry out a forecast.

2.5. *Natalia Polischuk. Educational strategies in the vector of civilizational progress.* The problematics of the research is that the approaches of the industrial age concerning the formation of spiritual values is already outdated, so the modern post-industrial society requires a new interpretation of spirituality according to the new civilizational conditions of mankind's existence. It is shown that in our time it is necessary to use a new, higher, cosmically-divine spirituality

in the educational process; it should be the focus of teachers' attention while forming a creative and intellectual individual for self-realization as at the time of information and high-tech progress and the future development of humanity on the Earth and in the space in the noosphere and cosmic civilization. It is proved that the transition to the new educational principles of personality formation should be based on the provisions of the noosphere space-oriented: pedagogy, education and upbringing based on the fundamental components of spirituality; a sense of responsibility for natural-social changes; the noosphere cosmically oriented ideology and consciousness.

2.6. Marina Pryscheпа. Model of person's behavior in difficult life situations. In this article a theoretical analysis of scientific literature on the concept of post-traumatic stress disorder was made. The main four models of post-traumatic personality disorders are described: psychophysiological, psychodynamic, cognitive, informational. The nature of occurrence and mechanisms of their manifestation are described. The analysis of the most typical types of experience of post-traumatic stress disorder, namely anxiety, asthenic, dysphoric, somatoform.

2.7. Kvitoslava Avramenko, Lubov Rekheta. Features of logical and mathematical teachers' training in the light of the requirement of New Ukrainian school conception. The authors pay considerable attention to the peculiarities of the logical and mathematical training of specialists in elementary education in the context of the implementation of the New Ukrainian School Conception. The article proves that logical and mathematical training is, on the one hand, a component of the training of future teachers, and on the other hand, an important independent component of the educational process of a modern institution of higher education. Among the urgent problems, the authors determine the formation of future teachers' readiness to use a variety of educational technologies aimed at developing of the logical and critical thinking of children.

2.8. Iryna Sichko. Formation of future elementary school teachers' ecological competence in conditions of education for sustainable development. The problem of the formation of ecological competence has a great importance in pedagogy, as far as in the context of reformation of general secondary education the key component of the "New Ukrainian School" is the formation of learners' ecological literacy. The article considers the peculiarities of forming the

ecological competence of future teachers of primary education, in particular the following components: general training (methodologically developing); special-professional (psychological and pedagogical, methodical); personal training (self-education of future teacher's personality, his self-determination). In view of this, pedagogical universities play an important role in forming of students' ecological competence, which create the necessary conditions for the formation of a sustainable ecological position and personal convictions about humanistic ecological and pedagogical activity.

2.9. *Mykhailo Tomchuk, Serhii Tomchuk. The effect of mass-media on the emotional and sensitive spheres of a person.* This work deals with peculiarities of destructive influence of information medias on emotional spheres of children. The state of the investigation of called problem is analysed in this article. The author describes the system of methods of the investigation in the emotional-sensitive spheres of personality 986 persons from Vinnitsya region took part in the experiment where was investigated the destructive emotional states of pre-school children, pupils and students on over the effects of mass-media; their anxiety, aggressive and disputed moods. Appearance and development of different psychological states the authors connected with psychological new formations and chief activities of the definite ages of a personality. The authors describe the destructive individual-psychological peculiarities of a personality in the definite age which are caused by the influence of mass-media. Describing differences in displaying different negative psychological states of a personality from pre-school till teenagers.

2.10. *Iryna Khomytovska. Peculiarities the development of the educational space of the Ukrainian SSR in the second half of the twentieth century.* Researched the peculiarities of formation of educational space in the second half of the 80s and 90s of the twentieth century on the territory of Soviet Ukraine and reformist policy of the Soviet leadership and the changes in the educational process in the Soviet Union. Intersection of the educational environment and forms existence of educational community as sociocultural and socio-psychological phenomenon.

ABOUT THE AUTHORS

Part 1. ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF REGIONS AND MANAGING CHANGES IN ENTERPRISES IN CONDITIONS OF INTERNATIONAL INTEGRATION PROCESSES

- 1.1. **Nataliia Havadzyn**, PhD of Economics, Associate Professor, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine.
Jadwiga Ratajczak, PhD of Economics, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.2. **Olga Bassova**, Mykolayiv Interregional Institute of Human Development at the University of Ukraine, Ukraine.
Tadeusz Pokusa, PhD of Economics, Associate Professor, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.3. **Hanna Burdelna**, PhD of Economics, Associate Professor,
Hanna Degtyar
Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine.
- 1.4. **Ruslan Danyleychuk**, PhD of Economics, Associate Professor,
Mariana Zhytnikovich,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine.
Wojcech Duczmal, PhD of Economics, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.5. **Kateryna Didur**, PhD of Economics,
Dnipropetrovsk State University of Agriculture and Economics, Ukraine.
- 1.6. **Olena Dovgal**, PhD of Economics, Associate Professor,
Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine,
Mykola Kravchenko, PhD of Economics, Associate Professor,
Dnipropetrovsk State University of Agriculture and Economics, Ukraine,
Uliana Andrusiv, PhD of Economics, Associate Professor,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine,
Anastasiya Datsenko,
Dnipropetrovsk State University of Agriculture and Economics, Ukraine.
- 1.7. **Lyudmila Dombrovska**, PhD of Economics, Associate Professor,
Mykolayiv Interregional Institute Human Development of the University «University" Ukraine», Ukraine.
Filip Pokusa, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.8. **Ruslan Zubkov**, Phd of Economics,
Mykolayiv Interregional Institute Human Development of the University «University" Ukraine», Ukraine.

- Iwona Mstowska**, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.9. **Ruslan Skupskyi**, Doctor of Economics Sciences, Associate Professor,
Volodymyr Krayniy, PhD of Economics,
Mykolayiv Interregional Institute Human Development of the University «University" Ukraine», Ukraine.
Witold Potwora, PhD of Economics, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.10. **Larysa Kyienko-Romaniuk**, Phd in Pedagogical, Associate Professor,
Serhiy Poyda, Phd in Pedagogical,
Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of Continuing Education", Ukraine.
- 1.11. **Irina Kramarenko**, PhD of Economics, Associate Professor,
Mykolayiv Interregional Institute Human Development of the University «University" Ukraine», Ukraine.
- 1.12. **Liliia Simkiv**, PhD of Economics, Associate Professor,
Tetiana Kulyk,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine.
- 1.13. **Iryna Lesik**, PhD of Economics,
Helena Karatieieva, PhD of Agricultural Sciences,
Mykolayiv National Agrarian University, Ukraine.
- 1.14. **Viktor Lyashenko**,
Mykolayiv Interregional Institute Human Development of the University «University" Ukraine», Ukraine.
Józef Kaczmarek, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.15. **Olena Usykova**, PhD of Economics, Associate Professor,
Private higher educational institution «European University», Ukraine.
- 1.16. **Liudmila Nazarova**, Doctor of Economics, Associate Professor,
Alona Ohienko, PhD of Economics, Associate Professor,
Anna Fedosova,
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskiy National University, Ukraine.
Marek Piałucha, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.
- 1.17. **Alena Obozna**, Phd of Economics,
Shabelnik Natalia,
Ruban Katerina,
Mykolaiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine.
Katarzyna Syrytczyk, The Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

- 1.18. **Ruslan Skupskyi**, Doctor of Economics Sciences, Associate Professor, **Inga Shapovalova**, Doctor of Economics Sciences, Associate Professor, Mykolayiv Interregional Institute Human Development of the University «University" Ukraine», Ukraine.
- 1.19. **Nadiia Vasylenko**, Doctor of Pedagogical, Professor, Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of Continuing Education", Ukraine.

Part 2. EUROINTEGRATION PROCESSES IN THE MODERN EDUCATIONAL SPACE: PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS

- 2.1. **Tetiana Halych**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of Continuing Education", Ukraine.
- 2.2. **Larysa Kovalenko**, Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of Continuing Education", Ukraine.
- 2.3. **Valentina Maruschak**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 2.4. **Lyudmila Matochnyuk**, Phd in Psychology, Associate Professor, **Kateryna Demyanyuk**, Phd of Psychology, Associate Professor, Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of Continuing Education", Ukraine.
- 2.5. **Natalia Polischuk**, Phd of Philosophy, Associate Professor, Rivne State Humanitarian University.
- 2.6. **Marina Pryscheпа**, Practical Psychologist, Armed Forces of Ukraine, military unit, officer-psychologist, Ukraine.
- 2.7. **Kvitoslava Avramenko**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, **Lubov Rekheta**, Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 2.8. **Iryna Sichko**. Phd of Pedagogical, Associate Professor, Mykolayiv V.O. Sukhomlynsky National University, Ukraine.
- 2.9. **Mykhailo Tomchuk**, Doctor of Psychological sciences, Professor, **Serhii Tomchuk**, Phd of Psychology, Associate Professor, Communal higher educational institution "Vinnitsa Academy of Continuing Education", Ukraine.
- 2.10. **Iryna Khomytovska**, Phd of Historical, College of Mykolaiv V.O.Sukhomlynskyi National University, Ukraine.

ABOUT THE AUTHORS

Наукове видання

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ**

Том 2

Монографія

Українською, англійською, польською

ISBN 978-83-946765-1-3

*Формат 70 * 100¹/16. Ум. друк. арк. 15, тираж 200 пр.
Зам. № 721-116.*

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu 45-085 Polska, Opole,
ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77 402-19-00/01.



ISBN 978-839-467-651-3



9 788394 676513